TITI LIVII

PATAVINI

OPERA OMNIA

TITI
LIVII
PATAVINI
OPERA QVAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE

G. ALEX. RVPERTI

CVM SVPPLEMENTIS

FREINSHEMII

TOMVS DECIMVS SECVNDVS.

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXVI.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER LXXIII

IN LOCVM LIBRI CVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI OCTAVI.

C. Caesar Gallos ad Alesiam vicit, omnesque Galliae civitates, quae in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius, quaestor M. Crassi, Parthos, qui in Syriam transcenderant, cecidit. In petitione consulatus M. Cato repulsam tulit, creatis consulibus Ser. Sulpicio et M. Marcello. C. Caesar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. Praeterea contentiones inter consules de successore C. Caesari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, ut Caesar ad petitionem consulatus veniret, quum is lege lata in tempus consulatus provincias obtinere deberet; resque a M. Bibulo in Syria gestas continet.

I. Quum inter haec Labienus, relicto Agendici praesidio, cum legionibus quatuor Lutetiam Parisiorum occupare statuisset, dispersa celeriter emissae ad Gergoviam obsidionis fama, defectionisque Aeduorum, magnum ei periculum praeter exspectationem creavit. Nam praeter finitimas civitates, quae Camulogeno Aulerco duce magnas copias paraverant, ab alio latere Bellovaci, quorum praecipua erat inter Gallos virtutis

tibus copiis Vercingetorix; et quum tribus locis equestri proelio dimicatum diu fuisset, tandem virtute Germanorum vincit Caesar; multisque hostium interfectis, principibus aliquot captis, Vercingetorigem ad Mandubiorum oppidum Alesiam cedentem insequitur.

IV. Sed principium eius pugnae durum Romanis fuerat; suspenderuntque Arverni in sanctissimo templo gladium, quem de Caesare tum captum dicebant: feruntque, postea Caesarem, conspecto eo, arrisisse, amicisque detrahi iubentibus, non paruisse, quod sacrum illum esse duceret. Quin et in ephemeride sua praedicasse Caesarem accepimus felicitatem suam, quod captum in proelio Gallus, quum in equo portaret, dimiserit, propter occurrentis alterius Galli vocem, insultantis Caesari, eaque verba latine, credo, proferentis, quae Gallorum lingua dimitti Caesarem iuberent.

V. Ad Alesiam deinde iterum equestri proelio certatum est, ubi par Germanorum virtus Caesari victoriam denuo dedit. Ergo Vercingetorix, postquam equitatum suum Germanis imparem videt, simul frumenti paucis diebus inopiam veritus, priusquam a Caesare circumvallaretur, equites omnes a se dimittit, mandato, ut suam quisque civitatem excitaret, et omnes, qui ferre arma possent, praesto esse cogeret. Ipse cum delectis octoginta millibus ad urbem defendendam substitit: et quo tantae multitudini diutius alimenta suppeterent, Mandubios, qui oppido suo eos receperant, cum liberis et uxoribus exire coëgit.

VI. Sed illos Caesar, quum ultimis precibus in servitutem recipi orarent, non admisit: ita inter urbem

§. 4. Plut. in Caes. — Serv. ad Aen. XI, v. 743.

§. 5. Dio. — Plut. — Liv. Epit. — Oros. VI, 11. — Flor. III, 10. — Vell II, 47. — Caes.

ac castra conclusi derelictique, miserabili morte consumpti sunt. Interea Galli, audito, quo apud Alesiam loco res esset, non uti Vercingetorix censuerat, omnes puberes, sed certum e civitatibus numerum contrahunt, equitum circiter octo millia, peditum ducenta quadraginta. Postquam hic ad Alesiam exercitus venit, rursum equestri proelio certatum est: neque tum etiam Germanis resistere Galli potuerunt. Igitur prope desperationem adducti hostes eruptionem tentare statuerunt, dum eodem tempore munitiones Romanorum a ceteris oppugnantur.

VII. Sed ea fuit Caesaris ad omnia consilii celeritas, eaque peritia, ut quoslibet hostium conatus efficeret irritos. Quum, interfecto maximo Gallorum numero, reliquos e conspectu abstulisset fuga; convocato suorum concilio, Vercingetorix, *omnia se bona fide fecisse*, demonstrabat, *quo publica libertas sarta tecta foret; sed quoniam vi vincantur, offerre se corpus suum ad utramlibet conditionem, sive morte sua satisfacere Romanis, sive dedere vivum malint.* Quum deditio placuisset, sumptis speciosissimis armis eximioque equo, venit in castra Caesaris, sedentemque circumvectus, dimisit equum; phalerisque et armis ante victoris genua proiectis, eodem et ipse accidit, nulla voce edita, sed gestu supplex. Caesar commemorato, quantis suis beneficiis quam malam ille gratiam retulisset, in vincula coniici iussit, triumphoque servari.

VIII. Omnibus deinde civitatibus, exceptis Bellovacis, de pace mittentibus legatos, res ex suo usu composuit; Arvernisque et Aeduis, ut potentissimas civitates praecipuo beneficio adstringeret, viginti millia captivorum reddidit, quum ex aliis populis, sin-

§. 6. Polyaen. Strat. lib. VIII. — Caes. — Plut. — Dio.

gula capita, toto exercitu, praedae nomine divisisset. Propter has res a Caesare gestas, Romae supplicatio dierum viginti decreta est. Sub idem tempus irrumpentes in Syriam Parthos C. Cassius, qui M. Crassi quaestor fuerat, feliciter repulit.

IX. Hic, adhuc vivo Crasso, delatum sibi in Mesopotamia imperium,, nec receptum, post mortem imperatoris necessario receperat, Antiocho quodam concitante Syriam, et Parthis, quasi nudatam duce et exercitu provinciam incurrentibus. Sed ea ipsa fiducia saluti Romanis et Syriae fuit. Quippe velut ad facile bellum modica cum manu Parthi venerant: unde maior militibus animus accessit; Cassiique diligentia et virtute reiectus cum clade hostis est: Antiochus interfectus. Sub idem tempus, e Graecia nuntiatum est, inter ipsa solemnia ludorum, Olympii Iovis statuam, admirandi operis, fulmine petitam percussamque esse.

X. Hic etiam annus consulatus tres candidatos habuit; sed quanto meliores viri erant, tanto civilius magistratum petebant. Ser. Sulpicius Rufus, M. Claudius Marcellus erant; quibus tertius accesserat M. Cato, non honoris cupidine, sed reipublicae cura adductus ad petendum. Eo enim procedi videbat, ut Pompeii Caesarisque supra modum auctae opes, sive concordes opprimerent rempublicam, sive dissidentes bellis civilibus involverent. Vt igitur nimiam horum potentiam destrueret, quia privatus frustra contenderat, consulatu sibi opus esse rebatur. Nec tamen irascebatur competitoribus; et quum taxari Sulpicium audisset, quod Catonis amicitia provectus, ei tamen cedere recusaret; « Non est mirandum, ait, si, quod

§. 8. Caes. — Liv. Epit. — Vell. II, 46.
§. 9. Dio. — Oros. VI, 13. — Euseb. Chronic. et Praepar. Ev. lib. IV.
§. 10. Plutarch. in Cat. — Dio.

» summum quisque bonum esse existimat, id alteri » nolit concedere ».

XI. Senatui tamen persuasit, ut tolleret morem, quo propinqui et amici petitoris pro eo ambibant prensabantque; iuberetque quemlibet candidatum per se tantum petere. Sed eam rem populus indignanter tulit, omne suum ius a Catone eripi questus, qui lucrum ex petitionibus nuper ademisset; nunc etiam, accisa rogandi populum consuetudine, honorem et gratiam. Idcirco quum et amici Caesaris ac Pompeii populum ei inconciliarent (semper enim mali viri diffidunt bonis), et Cato, minime factus ad ambitum, gravitate magis et integritate in petendo, quam precibus et blanditiis, uteretur, repulsam tulit: Sulpicius Marcellusque designati sunt; ille peritia iuris, hic eloquentia, uterque comitate, favorem hominum meritus. Postquam hi consulatum iniverunt, C. Caesar, domitis subita impressione Biturigibus, deinde Carnutum gente, in Bellovacos venit.

XII. Cum his Ambiani, Aulerci, Calletes, Velocasses, Atrebates coniunxerant copias, Correo Bellovaco, et Comio Atrebate praecipuis ducibus; et locum paludibus silvisque munitum. et ad omnia opportunum, castris ceperunt. Hos ut ad pugnandum eliceret Caesar, cum quatuor tantum, sed spectatae virtutis, legionibus in conspectum venit. Deinde quum illi nihilominus loco se suo tenerent, et praeter levia certamina fieret nihil; quia neque castra hostium oppugnari sine maximo periculo, neque circumveniri a tam paucis poterant, C. Trebonium cum tribus le-

§. 11. V. C. 701; A. C. 51. — Dio. — Cic. in Bruto, cap. 71. — Hirt. de B. Gall. lib. VIII.

§. 12. Oros. VI, 11. — Dio. — Hirt.

gionibus arcessit, magnumque sociorum equitatum evocat, quem pabulatoribus praesidio mitteret.

XIII. Ex eo numero Rhemi, Bellovacorum insidiis circumventi, Vertisconem principem civitatis, eundemque praefectum equitum, cum magna multitudine suorum amiserunt. Vicissim tamen Bellovaci a germanis equitibus fusi fugatique, quum etiam accedere cum novis copiis C. Trebonium legatum cognovissent, trepidare coeperunt; et ne uno loco inclusa innumerabilis multitudo fame interiret, quidquid aetate, aut viribus, fessum, aut armis parum instructum aderat, cum parte impedimentorum statuerunt dimittere. Sed Caesar, animadverso hostium consilio, ad insequendum se parabat: huic rei ut moram afferrent Galli, tutioremque suis discessum praeberent, instructas et ipsi copias pro castris ostenderunt.

XIV. Idcirco Caesar, per difficilia loca suis in iugum montis transductis, unde tela tormentorum pertingere ad hostium cuneos possent, castra ibidem posuit. At Bellovaci, quum neque discedere auderent, vicini hostis metu, neque diutius permanere sine cibariis possent, plenum calliditatis consilium capiunt. Mos erat Gallorum, ut in acie non starent instructi, sed sederent; quo minus ante proelium vires consumerentur. Tum etiam fasces stramentorum atque virgultorum, quorum summa erat iis copia, effecerant, quibus insiderent: hos per manus inter se traditos ante primam aciem coacervarunt, et sub vesperam diei, quo tempore se recepturi erant, simul ab omni loco incenderunt.

XV. Quum sublatus maximus ignis esset, isque conspectum Gallorum Caesari adimeret, ille tamen, quid ageretur, sollerti coniectura assequebatur. Sed persequi fugientes, tanto obiecto incendio, non po-

terat, et, ne forte alicubi in insidiis lateret hostis, timebat. Bellovaci, hoc vaframento impune digressi, non longius inde millibus decem munitissimo loco castra posuerunt. Quum subsequutus Caesar esset, Galli, locorum adiuti peritia, crebra pabulatoribus damna inferebant: eo successu animosior Correus, delectis ex omni copia sex peditum millibus, cum equitibus mille, quo loco futurum putabat, ut Romani frumentandi causa accederent, quod omnia circa iam desecta erant, in insidiis consedit.

XVI. Campus erat haud amplius mille patens passus, quem impeditissimae silvae a ceteris partibus, ab una flumen altissimum cingebat. Sed e captivo quodam Caesar cognita fraude, insidiatorem suo astu petiturus, equitatum, interposita levi armatura, praemittit; ipse cum legionibus citato gradu subsequitur. Vbi primum in campo conspecti sunt equites, Correus cum paucis occurrens, conserit manum; deinde plures, postremo pedites ex silvis erumpunt. Repugnant fortissime Caesaris equites, levis armaturae praesidio adiuti; donec crebris nuntiis ipsi hostesque certiores facti sunt, Caesarem cum instructis legionibus adesse.

XVII. Eadem res et Romanorum auxit, et hostium fregit animos; et maiore parte suorum amissa, Bellovaci in fugam se coniecerunt: sed irretiti eisdem locorum fraudibus, quas in exitium Romanorum delegerant, paucis exceptis, ceciderunt. Dux eorum Correus, aeque fugam atque deditionem turpem ratus, fortissime proeliari non omisit, donec Romanos, qui vivum capere maluissent, vulnerando. tela in se coniicere coëgit. Hoc proelio debellatum; missique ad Caesarem oratores civitatum, obsides, quos ille imperaverat, adduxerunt. Pacatis omnibus aliis, solus

Atrebas Comius arma retinebat, nulla resistendi spe, sed desperatione salutis, quia nemini se Romanorum audebat committere.

XVIII. Nam superiore anno sub specie colloquii petitus insidiis, auctore Labieno, vulnere accepto vix evaserat. Caesar, eo bello confecto, in fines Eburonum proficiscitur, eosque crudelissime devastat; eo consilio, ut Ambiorigem, quem capi posse desperarat, in summum odium suorum adduceret, qui propter istius perfidiam tam atrocia paterentur. Sed Comium, in Britanniam fugientem, insequutus deprehendere non potuerat, egregio hominis astu delusus. Nam is quum ad Oceanum veniens, ventum quidem secundum, sed aestum recedentem, invenisset, et in siccis aestuariis naves haererent, pandi nihilominus vela iussit.

XIX. Ergo Caesar, quum eminus tumentia vento videret, iam in cursu esse putans, ne frustra periret sibi tempus, recessit. Interea in Pictonibus, Duracii atque Dumnaci discordia novum bellum ortum. Duracius, qui semper romanarum partium fuerat, in oppido Limono obsidebatur. Igitur C. Caninius Rebilus, duabus, quas habebat, legionibus adductis, quum ad dimicandum haud satis firmas copias haberet, munito loco consedit. Sed Dumnacus, castris per aliquot dies frustra oppugnatis, quum redisset ad obsidionem Limoni, certior factus de adventu C. Fabii legati, ne hinc ab exercitibus romanis, inde ab obsessis invaderetur, Ligerim statuit copias transducere.

XX. Sed iam pontem C. Fabius occupaverat; is-

§. 18. Front. Strat. II, 13.
§. 19. Hirl.

que, equitatu in nescios et ex itinere fessos immisso, magnam stragem edidit. Cedentem deinde Dumnacum insequutus ita profligavit, ut plus quam duodecim hominum millia conciderentur; Dumnacus, expulsus finibus, nudatus exercitu, errans, latitansque, in extremas Galliarum partes profugere cogeretur. Ad quinque ferme hominum millia ad Drapetem Senonem ex fuga convenerunt, cum quibus ille Provinciam erat petiturus, assumpto etiam Luterio Cadurco, summae audaciae viro. Igitur romani duces, divisis partibus, C. Caninius in Provinciam contendit, ut his occurreret; C. Fabius in Carnutes reliquasque civitates, quae auxilia Dumnaco miserant, impetum fecit.

XXI. Atque illae, viribus accisis, terrore aucto, datis obsidibus celeriter in deditionem venerunt. At Drapes et Luterius Vxellodunum, in Cadurcis munitissimum oppidum, occuparant. Eodem et Caninius cum duabus legionibus procedit, visoque loci situ, tribus circa castris positis, paulatim munitionibus claudere oppidum instituit. Erat in animis omnium recens Alesiae calamitas; ideoque, ut rei frumentariae ratio haberetur, Drapes et Luterius, modico in urbe relicto praesidio, ceteras copias frumenti comportandi causa educunt. Id quum, castris intra decimum milliare positis, per angustas silvestresque semitas in oppidum importare coepissent, strepitu prodente, a Caninio sub ipsam lucem sunt circumventi. Luterius, qui cum frumentatoribus erat, cum paucis ita effugit, ut eorum nemo in castra reverteretur.

XXII. Igitur Drapes, ignarus omnium, subito Germanis irruentibus, turbatur: multi occiduntur hostium; ceteri, atque in primis ipse dux, capiuntur. Caninius ad obsidionem Vxelloduni redit; eodem et

Fabius accedit postridie: ita pluribus ex partibus opera administrantur. Interea Caesar, relicto in Bellovacis quaestore M. Antonio, Carnutes adiit, concitoremque belli Guturvatum supplicio affecit. Cognita deinde crebris nuntiis Vxellodunensium pervicacia, faciundum sibi statuit, ut ipse eo proficisceretur, ne, si unum oppidum diutius restitisset, universam Galliam ad vires iterum tentandas sollicitaret.

XXIII. Postquam Vxellodunum Caesar venit, inspectisque omnibus, situm loci inexpugnabilem, frumenti copiam in longum tempus oppidanis suppetere, nec omitti rem posse, clauso operibus oppido, cognovit; unam spem victoriae in eo verti credidit, si aqua prohibere oppidanos posset. Et flumine quidem, quod imis radicibus montis ita ferebatur, ut nullam in partem derivari posset, per sagittarios funditoresque prohibere non erat difficile: ceterum sub ipsius oppidi moenibus fons magnus prorumpebat, quem adimi obsessis posse, quum reliqui tantum optarent, Caesar unus vidit, remque effectam dedit.

XXIV. Namque ex adverso fontis vineas agi et aggerem strui iussit: et quamquam ex superiore loco multi milites vulnerabantur, tanta tamen constantia fuit, ut agger sexaginta pedum altitudine efficeretur. In eo turrim erexit Caesar tabulatorum decem: ita non quidem altitudo moenium adaequabatur, quod nullis obtineri operibus poterat; sed tamen fontis fastigium vincebatur, telaque tormentis ad eius aditum mitti poterant, ne sine periculo aquarentur. Eodem tempore cuniculi ad fontis caput aguntur; cuius rei oppidani nescii, tantum, quod ob oculos erat, malum formidabant.

§. 24. Hirt. — Front. Strat. III, 7.

XXV. Igitur ut hoc averterent, cupas sevo, pice, ac scandulis repletas, et igne immisso, in opera Romanorum devolvunt. Ibi quum ad prohibendum incendium concursum esset, acre proelium exstitit, quum Romanos virtus, oppidanos locus adiuvaret. Sed ubi multos suorum vulnerari Caesar vidit, ex omni parte scandi montem cum clamore iubet. Ita ad speciem oppugnandorum moenium Vxellodunenses, omisso proelio, revocant in oppidum armatos, et in circuitu muri disponunt: Romanus iniqua proelii conditione liberatur. In hoc statu quum oppidani, licet multis sibi pereuntibus, tamen resisterent, repente fons, quo solo utebantur, cuniculis interceptus exaruit. Ea res, quod non humani consilii, sed deorum ira accidisse, putaretur, velut miraculo exanimavit hostes; deditionemque omni ope destitutis necessitas extorsit.

XXVI. Caesar omnibus, qui arma tulerant, amputari manus iussit, vitam relinqui, ne poenam eorum ex conspectu reliquorum amoveret. Nec enim crudelitate, a qua plurimum abhorrebat, supplicium hoc irrogaverat; sed in exemplum, quo ceteri a rebellando retinerentur. Quum enim unam tantum haberet imperii aestatem reliquam, eamque ipsam inimici cuperent eripere; nulla alia ratione rebatur obtineri, quam tantis laboribus quaesierat, pacatae Galliae famam posse. Cousilium Caesaris solita eius felicitas adiuvit. Sub idem tempus Luterius, qui novas concitare turbas potuisset, ab Epasnacto Arverno vinctus ad Caesarem missus est. Drapes aliquot dierum inedia se confecit.

XXVII. Surus, virtutis et generis fama nobilis, qui solus Aeduorum arma retinuerat, in Treviris a Labieno captus est equestri proelio, quo et Treviri et

Germani Trevirorum socii superati sunt. Tota Gallia pacata, quum nondum Aquitaniam adisset Caesar, sed per P. Crassum nonnullas civitates subegisset, eo profectus est, omnibusque legatos et obsides mittentibus, Aquitania universa in fidem accepta, Narbonem rediit, conventuque ibi habito, in Belgas abiit, ut Nemetocennae hibernaret.

XXVIII. Ibi lubenter cognovit, ne quid deinde turbarum in Gallia metueret, etiam Comium Atrebatem in fidem venisse. Is enim post factas sibi insidias, ad ultionem semper intentus, occasione tandem reperta, arma posuerat. Nam C. Volusenus Quadratus equitum praefectus ad id colloquium, per cuius simulationem Comii mors petebatur, missus a Labieno fuerat. Igitur quum hinc magnum inter eos odium intercederet, Volusenus, Comii saepe interceptis equitibus, postremo capiendi ipsius cupiditate, eum cum paucis vehementissime est insequutus.

XXIX. Ibi Comius, longe a suis abreptum videns, repente comitum invocat fidem, conversoque equo Volusenum petit; ceteri strenue sequuntur ducem: Romani, re improvisa territi, terga vertunt. Comius Quadrati medium femur lancea traiicit: praefecti vulnus Romanos pudore sistit. Ab his denuo vertuntur in fugam Galli. Hac re perpetrata, Comius, sive quod multos suorum amiserat, sive dolori suo satisfactum rebatur, legatos ad M. Antonium misit, imperata facturum pollicitus, dum ne Romani cuiusquam in conspectum veniret. Antonius, ab iusto metu proficisci postulata Comii ratus, obsidibus acceptis, veniam actorum omnibus, qui cum eo fuerant, et ipsi, quam petierat, vitandi Romanos facultatem concessit.

XXX. Atque hic bellorum eorum finis fuit, omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare mediterraneum,

et Oceanum, nisi qua paludibus invia fuit, perdomita. Dum his rebus Caesar occupatur, M. Marcellus consul edictum proposuit, *de summa se republica acturum;* proximoque senatu de multis rebus contra Caesaris rationes retulit; maxime de provincia, quam a. d. kalend. martias iubebat terminari, Caesaremque ad petitionem consulatus venire. *Nam et bello confecto, dimitti victorem exercitum debere; et absentis rationem comitiis non habendam, quia lege Pompeia, quo capite absentes honorum petitione submovebantur, ne Caesar quidem exceptus esset.*

XXXI. Namque Pompeius, quum Caesarem excipere nominatim debuisset, sive per oblivionem, seu consulto, Caesaris mentionem nullam fecerat; et demum, lege iam in aes incisa, et in aerarium condita, correxerat errorem. Item Marcellus de civitate Novocomensibus adimenda retulit, quam coloniam rogatione Vatinia Caesar deduxerat; per ambitionem et ultra praescriptum datam causatus. Donata autem iure Latii Novum Comum colonia fuerat: quo iure quae erant coloniae, in iis, qui magistratum annuum gessisset, eo ipso civitatem adeptus romanam intelligebatur. Talem aliquem Marcellus nactus virgis cecidit, qua poena Romae civis romanus nullus afficiebatur; iussitque Caesari vibices ostendere.

XXXII. Haec agenti Marcello, summa ope Caesar per addictos sibi tribunos plebis et Ser. Sulpicium collegam Marcelli resistebat: neque plerisque ceterorum probabatur, alicui, priusquam tempus lege datum exisset, provinciam auferri. Sed et ipse Pompeius, qui, simulato ad hispanienses exercitus itinere,

§. 30. Sallust. Hist. I, 2. — Sueton. in Caes. cap. 28. — Appian. Civ. lib. II. — Dio. — Hist. — Cic. ad Attic. VIII, 3. — Liv. Epit. — Sueton.
§. 31. Strab. lib. V, p. 213. — Sueton. — Appian. — Plut. in Caes.

tamen in Italia substiterat, in eadem sententia fuit. Clam tamen intendit animum, ut exarmaret Caesarem, et statim, atque elapsum imperii tempus foret, privatum in Vrbem redire cogeret. Hoc ut facilius assequeretur, C. Marcellum fratrem patruelem Marci, qui simultatem gerebat cum Caesare, consulem fecit; Caiumque Curionem, in locum Servii, qui damnatus post designationem fuerat, petentem, ut tribunus plebis crearetur, adiuvit.

XXXIII. Plurimum enim praesidii in eo ponebat, si adolescens nobilis, disertus, audax, inimicissimus Caesari, tribunitia potestate armaretur. Inter haec crebro relatum de Galliis, et graviter actum fuerat. A. d. XI kal. sext., quum senatus ad Apollinis haberetur, essetque mentio facta de legione, quam Caesari Pompeius expensam ferebat, itemque de successione C. Caesaris, Pompeius respondit, abducturum sese legionem eam: de provinciis placuit, ut quam primum ad Vrbem Pompeius reverteretur (Ariminum profecturus ad exercitum erat), eoque praesente de successione provinciarum ageretur. Intervenit deinde iudicium C. Marcelli consulis designati, quem M. Calidius postulaverat, competitor eius, sed repulsam passus, et insuper accusatus a duabus Galliis.

XXXIV. Tandem assentiente Pompeio, a. d. prid. kal. octobres senatusconsulta sunt in haec verba perscripta: « Quod M. Marcellus consul verba fecit de » provinciis consularibus, de ea re ita censuerunt, » uti L. Paullus, C. Marcellus consules, quum ma» gistratum inissent, de consularibus provinciis ad

§. 32. Sueton. in Caes. cap. 29. — Dio. — Appian. — Cic. ad Famil. VIII, 5.
§. 33. Vell. II, 48. — Dio. — Appian. — Cic. ad Famil. VIII, 4 et 9. Plutarch. in Pomp. et Caes.

» senatum referrent; neve quid prius ex kalendis » martiis, neve quid coniunctim de ea re referretur a » consulibus: utique eius rei causa per dies comitiales » senatum haberent, senatusque consultum facerent; » et quum ea de re ad senatum referretur a consu- » libus, equitum romanorum, qui in trecentis iudi- » cibus essent, sex adducere liceret. Si quid de ea re » ad populum plebemve lato opus esset, ut Sex. Sul- » picius, M. Marcellus consules, praetores, tribuni- » que plebis, quibus eorum videretur, ad populum » plebemve ferrent: quod ii non tulissent, uti, qui- » cumque deinceps essent, ferrent ».

XXXV. Adscriptum erat: « senatum existimare, » neminem eorum, qui potestatem habeat interce- » dendi, impediendi, moram afferre oportere, quo- » minus de republica quam primum ad senatum re- » ferri, senatusque consultum fieri possit: qui im- » pedierit, eum senatum existimare, contra rempu- » blicam fecisse; si quis huic senatusconsulto inter- » cesserit, senatui placere, auctoritatem perscribi, » et de ea re ad senatum populumque referri ». Huic senatusconsulto intercesserunt C. Coelius, L. Vinicius, P. Cornelius, C. Vibius Pansa, tribuni plebis. Item: « Senatui placere, de militibus, qui in exercitu C. » Caesaris sunt; qui eorum stipendia emerita, aut » causas, quibus de causis missi fieri debeant, habeant, » ad hunc ordinem referri, ut eorum ratio habeatur, » causaeque cognoscantur ».

XXXVI. Itemque: « senatui placere in Ciliciam pro- » vinciam et in octo reliquas provincias, quas prae- » torii pro praetore obtinerent, eos, qui praetores » fuerunt, neque in provincia cum imperio fuerunt, » quos eorum ex senatusconsulto cum imperio in » provincias pro praetore mitti oporteret, eos sortito

» in provincias mitti placere: si ex eo numero, quos » ex senatusconsulto in provincias ire oporteret, ad » numerum non essent, qui in eas provincias profi- » ciscerentur; tum uti quodque collegium primum » praetorum esset, tum deinceps proximi cuiusque » collegii, qui praetores fuissent, neque in provin- » cias profecti essent, in sortem coniicerentur, quoad » is numerus effectus esset, quem ad numerum in » provincias mitti oporteret».

XXXVII. His etiam senatusconsultis quum intercessum a C. Coelio, C. Pansa tribunis esset, auctoritates perscriptae sunt. Attamen hoc postremum senatusconsultum lege Pompeia nitebatur, qua etiam eodem anno duo consulares M. Cicero in Ciliciam, M. Bibulus in Syriam cum imperio missi fuerant. Sed ante Bibulum in provinciam Parthi venerunt. Submoti superiore anno a C. Cassio cum iusto exercitu reverterant, Pacoro deducente, regis Orodis filio, ut nomen ducis hic haberet; ceterum Osaces, adolescentulo custos additus, administraret bellum. Hi quum, omnibus in itinere redactis in potestatem, Antiochiam venissent, oppugnare urbem coeperunt, magna cum spe, ultro suas ad partes accessuram Syriam, pertaesam romani imperii, et quemadmodum locis, ita moribus, Partho propiorem.

XXXVIII. Sed adversus homines, oppugnandis urbibus ineptissimos, facile defensa Antiochia est. Et animos Cassio, timorem Parthis M. Cicero addiderat, qui in Amano, quo monte Cilices a Syris discriminantur, re bene gesta, imperator appellatus, transiturus in Syriam credebatur; praesertim quod magnus equitum parthorum numerus, quum in Ciliciam ir-

§. 37. Pigh. Ann. — Dio. — Oros. VI, 13. — Strab. lib. XVI, pag. 748.

rupisset, ab equitibus Ciceronis, et cohorte praetoria, quam Epiphaneae praesidii causa collocaverat, erat concisus. Ducebat autem Cicero exercitum non poenitendum, peditum duodecim millia, duo millia sexcentos equites. Praeterea firma habebat et prompta sociorum auxilia, quos lenitate imperii amiciores, quam fuissent, populo romano effecerat.

XXXIX. Etiam Ariobarzanem Cappadociae regem praesentibus insidiis liberaverat; Deiotarum autem ita habebat amicum, ut, relicto regno, cum omnibus copiis ad eum proficisceretur. Habebat autem is peditum millia duodecim, romano armatu, equitum millia duo. Reiecti ab Antiochia Parthi, Antigoniam petierunt, quam haud procul inde Philippi filius Antigonus condiderat. Suburbium erat ibi frequentibus arboribus consitum. Id Parthi metu insidiarum ingredi non ausi, succidendis arboribus aperire locum instituerunt. Sed ubi homines huic labori non assuetos, etiam assidue Cassius carpebat, relicta et hac obsidione, discesserunt.

XL. Cassius, itinere hostium mature cognito, quum per confragosa loca transeundum Parthis esset, omni peditatu in insidiis locato, cum equitibus, quorum habebat haud magnas copias, se ostendit. Celeriter contemptu paucitatis ad pugnam, deinde ad insequendum refugientem, moti hostes, priusquam animadvertere, quo progrederentur, spes et cupiditas sineret, locis iniquis a peditatu circumventi sunt. Illa clades (nam et magna pars exercitus ceciderat, et ipse dux Osaces paucis post diebus interierat ex vul-

§. 38. Cic. ad Attic. V, 18, 20, 21, et ad Famil. II, 10; XV, 1, 2, 3, 4. — Plutarch. in Cic.

§. 39. Hirt. de B. Alex. — Dio. — Stephan. — Strab. lib. XVI, p. 750.

§. 40. Front. Strat. II, 5, 35. — Dio. — Cic. ad Attic. V, 20.

nere) expulit Pacorum Syria; diuque post a Parthorum armis quietam provinciam praestitit.

XLI. Interim M. Bibulus, quem aliquamdiu in obsidione Parthi habuerant, Antiochiam venit. Atque is quidem, quamdiu cis Euphratem fuit hostis, pedem porta non extulit: neque tamen, legatis et amicis ac quaestore suo Ciceronem ad subsidium vocantibus, ea de re literas scribere voluit; omnia perpeti malle, quam videri auxilio Ciceronis eguisse, prae se ferens. Atque hoc ut malevoli animi, sic quod sequitur, constantissimi moderatissimique specimen fuit. Duos simul egregiae indolis filios amiserat, occisos a quibusdam eorum equitum, qui cum A. Gabinio Ptolemaeum in regnum reduxerant, deinde consederant Alexandriae.

XLII. Id ille infortunium ingenti animo tulit. Quippe nuntiata morte filiorum, postridie processit ad solita munia; posteaque remissos ad se interfectores a Cleopatra, quae parenti recens defuncto successerat, *intactos reduci* iussit *ad reginam;* addito, *potestatem huius vindictae, non suam, sed senatus, esse debere.* Is igitur Bibulus quum Antiochiam venisset, accepto exercitu, in Amano monte, qui plenus erat hostium sempiternorum, materiem triumphi coepit quaerere. Sed contra, quam speraverat, res cecidit, amissa cohorte praetoria, et Asinio Dentone, qui primi pili centurio fuerat.

XLIII. Felicior in eodem monte Ciceronis expeditio fuit; nam communem ille cum Bibulo Amanum habebat, aquarum divortiis dividentibus provincias. Magna

§. 41. Caes. de B. Civ. lib. III; ad Attic. VI, 8; VII, 2; et ad Famil. II, 17. — Val. Max. IV, 1.

§. 42. Sen. Consol. ad Marc. cap. 14. — Val. Max. — Cic. ad Famil. II, 10; VIII, 4, et XV, 4; idem ad Attic. V, 20.

ille multitudine hostium occisa, Eranam, quod erat Amani caput, praeterea Sepyram, et Commorin, cum aliis aliquot castellis cepit. Hinc ad oppidum Eleutherocilicum Pindenissum admoto exercitu, locum munitissimum, aggeribus, vineis, turribus oppugnavit, vallo et fossa cinxit, magnoque labore, post septimum atque quinquagesimum diem, in potestatem redegit. Inde Tibarenos petiit, qui finitimi Pindenissensibus, similiter receperant fugitivos, Parthorumque adventum exspectabant.

XLIV. Sed hi obsides dare, quam bellum pati, maluerunt. His rebus gestis, per loca dubia aut recens pacata M. Cicero exercitum distribuit, Quintumque fratrem praefecit hibernis; ipse ad conventus agendos in provinciam profectus est. Iam erant ad Vrbem imperatores duo, qui ex eadem Cilicia triumphare cuperent, Appius Claudius, cui Cicero successerat, et P. Lentulus, qui provinciam ante Claudium obtinuerat. A multis enim annis inquietae ibi res fuerant, vicinitate Parthorum, et ferocibus Cilicum accolarumque ingeniis. Et Lentulus, rebus bene gestis, quum ante biennium decessisset, his consulibus triumphavit. Sed Appius maiestatis reus a P. Dolabella factus, abiecta postulatione triumphi, Vrbem ingressus est. Causam pro eo dixerunt M. Brutus Appii gener, et Q. Hortensius, ille adolescens, hic quarto et sexagesimo aetatis anno, paucis ante mortem diebus. Nec illo solum iudicio, sed etiam ambitus postea absolutus, censuram petiit, censorque designatus est.

§. 44. Cic. ad Attic. V, 21, et ad Famil. III, 10, 11, 12; VIII, 6; idem in Bruto, cap. 94. — Sigon. in Fast. Capitol. — Pigh. Ann.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LXXIV

IN LOCVM LIBRI CIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI NONI.

Causae civilium armorum et initia referuntur, contentionesque de successore C. Caesari mittendo, quum se dimissurum exercitus negaret, nisi et a Pompeio dimitterentur. Et C. Curionis tribuni plebis primum adversus Caesarem, dein pro Caesare actiones continet. Quum senatusconsultum factum esset, ut successor Caesari mitteretur, M. Antonio et Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatusconsultum impediebant, Vrbe pulsis, mandatum est a senatu consulibus et Cn. Pompeio, ut viderent, ne quid respublica detrimenti caperet. C. Caesar, bello inimicos persequuturus, cum exercitu in Italiam venit; Corfinium cum L. Domitio et P. Lentulo cepit, eosque dimisit: Cn. Pompeium ceterosque partium eius Italia expulit.

I. Quum inter haec novi tribuni plebis inissent, C. Curio statim in principio acceptae potestatis ferventissime concionari instituit, quasi reipublicae cura et amore tangeretur. Sed ille C. Caesarem non aliam ob causam oderat, quam quia contemptus erat ab homine, qui servulos etiam libertosque potentium paulo gra-

tiosiores, qualibet impensa sibi solebat adiungere. Id acrius urebat adolescentem; et quod voluptatibus atque libidinibus, et comparandis quorumlibet studiis effuso patrimonio, magnum aes alienum contraxerat: nam sestertium sexcenties aliquando debuisse legitur.

II. Idcirco Caesar, necessitate ac ingenio hominis cognito, venalem linguam, ne sibi noceret, omnino redimendam ratus, aes alienum eius omne dissolvit; eoque transduxit ingenium nequam, ut simulatione pro republica, contra Pompeium et Caesarem, sed revera pro Caesare staret. Hac re perfecta, consulibus L. Aemilio M. F. Paullo, C. Claudio C. F. Marcello, easdem machinas admovit. Sed Marcello quidem firma adversus pecuniam constitit integritas: Paullus hactenus flexus, ut adversari desineret, acceptam mercedem, septuagies quinquies sestertium, basilicae suae impendit, quam post anni sequentis incendium iuxta forum exstruxit, quo loco prius Fulvia steterat; quasi perituram timeret pessimi facinoris memoriam, nisi admirandi operis dedicatione consecraretur.

III. His consulibus lana pluit circa castellum Cossanum, ubi loci non multo post occisus est Milo: mula pariens, bonorum interitum, mutationem legum, turpes matronarum partus significasse credita est: sed non erat prodigiis opus, quum pericula et libertatis interitus iam oculis hominum obversarentur. Quotidianae enim de successione Caesaris contentiones erant; quum adversus Pompeii potentissimam factionem, ille haud minore robore resisteret; neque plus illi pro-

§. 1. V. C. 701; A. C. 51. — Dio. — Sueton. in Caes. cap. 27. — Vell. II, 48. — Val. Max. IX, 1. — Liv. Epit. — Cic. ad Famil. VIII, 4.

§. 2. Lucan. lib. I, v. 270. — Sueton. in Caes. cap. 29. — Dio. — Plut. in Pomp. et Caes., — Appian. Civ. lib. II. — Vell. — Plin. XXXVI, 15. — Iul. Obseq.

dessent, qui amicitiam profitebantur, quam qui simulabant odium. Cuius rei summus artifex Curio minabatur in speciem Caesari, consilia communicabat cum Pompeianis; et ut illorum perdisceret intimos sensus, et donec animum nudare opportunum videretur, plus ex occulto noceret.

IV. Maximum hominis vaframentum in eo erat, ut multis, sed inanibus, effusis in Caesarem dictis, sensim ad ea, quae Pompeium et optimates offensura erant, progrederetur; tanquam neutrarum partium, et libertatis custodiam cuivis gratiae anteponens. Nec eo animo ista proponebat, ut decretum iri speraret, aut omnino cuperet decerni; sed his negatis, ansa dabatur ei, et quae contra Caesarem parabantur, citra suspicionem impediendi. Igitur his contentionibus quum temporis permultum esset consumptum, indigne se id ferre simulans, ut intercalaretur postulare coepit, tanquam spatio indigens ad perferenda quae vellet.

V. Erat autem intercalandi apud Romanos, ex magno veterum errore in anno constituendo orta necessitas; deinde ex ambitione aut ignorantia sacerdotum, quibus ea commissa cura fuerat, mirabilis confusio. Quum enim ad lunae cursum institutus a Numa Pompilio annus esset, cito apparuit legibus universi hunc ordinem non congruere; futurumque, ut, quibus mensibus bruma fuisset, iisdem post annos haud plurimos messis esset futura. Igitur dies, qui ad solarem annum deerant, inseri constituto iam anno oportuit.

VI. Haec insertio *intercalatio* appellabatur, ex eo,

§. 3. Plin. II, cap. 56. — Iul. Obseq. — Dio. — Appian.
§. 4. Cic. ad Fmil. VIII, 6 et 8. — Appian. — Dio.
§. 5. Macrob. Saturn. I, 13.

quod nova luna pontifex, calata, hoc est, vocata, in Capitolium plebe, quot numero dies ad nonas superessent, indicabat; unde etiam dies, qui primus calabatur, *kalendarum* nomen retinuit: et quoniam aliorum mensium quintanae sunt nonae, aliorum septimanae; calabatur cum hoc discrimine, ut pro ratione mensis, aut, *dies te quinque calo Iuno novellà*, aut, *septem dies te calo Iuno novella*, pronuntiaretur. Ceterum non singulis annis, sed per octennia moris erat intercalari: eaque ipsa res quandoque propter superstitionem omissa erat; nonnunquam vero intempestive usurpata, quum publicanorum cupiditati quidam pontifices gratificati, productiorem aut breviorem annum ex illorum commodo facerent.

VII. Non alio autem mense, quam februario, intercalari fas erat, Terminalibus iam peractis. Id eo quoque anno fieri Curio quum postularet, non ignorans alienum esse, nam et ipse erat eo sacerdotio praeditus, ceteri pontifices reclamabant. Igitur quum obtineri non posse de intercalatione, neque etiam hoc volebat; quasi per iram, ne ceterarum quidem rerum quidquam agi passus est. Mox apertius pro Caesare loqui coepit, et quo agitaret optimates, multas iactare leges; non quod perferri posse speraret, sed obtentui habiturus ad intercessiones, quas parabat. *Alimentariam* in primis, qua numerus definiebatur vehiculorum et comitum iter facientibus, praetextu, opinor, clodianae necis, aliaque de muniendis sternendisque viis continebantur; utque ea curatio soli in quinquennium daretur, ferebat.

VIII. Atqui hoc caput contra Liciniam Aebutiam-

§. 6. Varro, de L. L. lib. V. — Macrob. — Dio.
§. 7. Dio. — Cic. ad Famil. VIII, 6. — Appian.

que leges pugnare non ignorabat, ideoque Rullum, Agrariae legis auctorem, quum similia peteret, vehementer exagitatum fuisse; sed consulto promulgabat, quod a Pompeianis reprehensum, iustam sibi causam istis partibus irascendi dedisse videretur. Quum inter haec kalendae martiae venissent, quibus ex senatusconsulto referri de successione Caesaris oportebat, Caiusque Marcellus ea de re verba fecisset; plerisque assentientibus collega Marcelli Paullus siluit: Curio, laudato Marcelli animo, *addendum* monebat, *ut pariter Pompeius provincias et exercitus suos dimitteret.*

IX. Sciebat hoc minime facturum Pompeium Curio; sed praetextum quaerebat, per quem Caesar, quae habebat, excusatius retineret. Igitur *iniquam rem postulare Curionem* Patres dicebant, Scipio praesertim, qui et nuper sententiam dixerat, *ne quid coniunctim referretur;* quod tempus imperii Pompeio nondum exierat. Contra Curio, *summam rempublicam agi*, vociferabatur; *neque aut pacem aut libertatem in tuto fore, nisi aut ambo deponerent imperium, aut ambo retinerent: nam et ab inermibus nihil periculi, et si uterque haberet exercitum, contra alterius cupiditates, in altero praesidium fore.*

X. Haec in speciem tam honesta populo mire probabantur, cui alioquin ob legem ambitus, qua largitiones accisae fuerant, coeperat Pompeius esse vilior. Sed apud ceteros mortales auctoritas eius et fama longe erat maxima; idque hoc tempore apparuit, quum Campaniam obiens, Neapoli graviter aegrotare coepisset. Tum enim, auctore Praxagora, Neapolitani pro salute eius publice vota susceperunt, qui ante

§. 8. Cic. de leg. Agrar. II, 8. — Appian. — Cic. ad Famil. VIII, 8 et 9. — Plut. — Dio.

§. 9. Appian. — Dio. — Plut. — Cic. ad Famil. VIII, 9.

eum honor nemini Romano contigerat; et hoc exemplum, aliis amore, multis per simulationem paria facientibus, universa imitata Italia est. Deinde, postquam convaluit, inaudita passim laetitia et gratulatio orta, coronati Neapolitani, coronati Puteolani, feriae ubivis per multos dies fuerunt.

XI. Quocumque adisset, infinita multitudo procedebat obviam; vici portusque sacrificantium epulantiumque agminibus complebantur; excipiebatur cum facibus, in deducendo floribus spargebatur. Atque ea res mirifice inflavit Pompeium, ut iam valde inciperet contemnere Caesarem, minusque se pararet ad tam grave certamen. Praemisit tamen ad senatum literas, et, Caesaris honorifica facta mentione, ad suarum rerum enumerationem transiit, quas ab initio ad ea usque tempora gessisset.

XII. *Neque se affectasse nimios honores; sed tertium consulatum, exercitumque et provincias ultro delatas, quo praesidium constituendae reipublicae haberet, accepisse. Nunc autem, quae ingesta recusanti essent, volentem se reddere repetentibus, licet nondum exactum imperii tempus haberet.* Hoc eo pertinebat, ut et suam modestiam commendaret, et invidiam faceret Caesari, qui ne finito quidem imperio decederet. Mox ad Vrbem quum venisset, in eandem sententiam loquutus, *idem etiam placere Caesari* affirmabat, *post tot exantlatos pro republica labores, victoriarum suarum praemiis in urbano otio, honoribusque et sacerdotiis frui desideranti.*

XIII. Sed astutiam eius Curio coarguit, siquidem eo esset animo, statim deponere potestatem iubens, neque hoc agere, ut, ipso retinente imperium, Caesari

§. 10. Plut. in Pomp. — Vell. II, 48. — Cic. Tusc. I, 35, et ad Attic. VIII, 16; IX, 5. — Dio, lib. XLI. — Iuven. Sat. X, v. 283. — Appian.

successor mittatur: postremo aperte invectus in Pompeii cupiditatem, nisi nunc metu Caesaris cogatur in ordinem, nunquam deinde abiturum imperio, dictitabat. *Idcirco sibi placere decerni, uti ambo simul accipiant successores; utique, nisi voluntati senatus paruerint, hostes iudicentur; legionesque scribantur ad bellum.* Hac sententia maxime texit fraudem, ut aequaliter animatus in utrumque, neque emptus a Caesare crederetur. At Pompeius supra modum irritatus, cum multis in Curionem minis, ad suburbana praedia se recepit.

XIV. Senatus iam utrumque suspectum habere coeperat: modestiorem tamen Pompeium iudicabat, et, quam esset contemptim a Caesare consule habitus, recordabatur. Igitur multi ea in sententia erant, non ante dimittendos a Pompeio exercitus, quam Caesar provincia decessisset, cuius absentiam et spiritus minus civiles vehementius perhorrescebant. Adversus hos quum pugnando nihil efficere Curio posset, ne quid forte contra Caesarem decerneretur, pro tribunitia potestate senatum dimisit. Tum primum serio doluisse Pompeium ferunt, quod eam potestatem, a Sulla propemodum abolitam, restituendi auctor fuisset.

XV. Nihil igitur decretum, nisi *singulas legiones a Caesare et Pompeio in Syriam ad Bibulum mitti, propter parthicum bellum amplioribus copiis egentem.* Non fallebat Caesarem, hoc ab inimicis agi, ut duabus ipse legionibus spoliaretur: quippe Pompeius, quam post Titurii cladem ad Caesarem miserat, tanquam ex suo numero dabat. Tamen et hanc remisit incunctanter, et ex suis quintam decimam, quam in Gallia citeriore habuerat: militibus ducenos quinquagenos denarios dono dedit. Hos qui adduxerant, dolo an stultitia incertum, mire deprimebant Caesarem, *nihil eo apud exercitum odiosius esse, cunctis finem laborum, con-*

spectum patriae, et ab diuturna dominatione libertatem et otium respicientibus: neque dubitare, transituros ad Pompeium universos, simul atque reducti in Italiam forent.

XVI. Id quoque negligentiorem effecit Pompeium, cuncta sibi, simul annuisset, proclivia fore existimantem. Legiones, quia Parthi recessisse nuntiabantur, retentae nihilominus in Italia, Capuae hiemarunt: namque Bibulus provinciae suae pacem, conflato inter Parthos civili bello, procuraverat. Ornodapantes satrapa, infestus regi Orodi, ut receptum apud Romanos haberet, cum Bibulo amicitiam instituerat. Hunc igitur crebris nuntiis impulit, ut, Pacoro rege constituto, bellum Orodi faceret. At Caesar neque lubenter positurus imperium, cui tamdiu assueverat, et, si deponeret, in potestate futurus inimicorum, omnes rationes suas ita parabat, ut si volentibus obtinere, quod cupiebat, nequiret, vel invitis omnibus assequeretur.

XVII. Igitur iam a multo tempore nihil, quod aut ad gratiam hominum parandam, aut ad opes suas stabiliendas pertineret, praetermiserat. Forum inchoaverat de manubiis, solo tantum sestertium millies empto; munus populo epulumque pronuntiarat in filiae memoriam, quum in mortibus matronarum id adhuc nemo fecisset; legionibus stipendium in perpetuum duplicaverat; frumentum saepe sine modo ac mensura praebuerat; mancipia, praedia viritim distribuerat; regibus captivorum millia dono dederat, et citra senatus populive iussum auxilia, quoties et quo petis-

§. 15. Hirt. de B. Gall. VIII. — Plutarch. — Appian.
§. 16. Cic. ad Famil. II, 17. — Dio, p. 85 et 93.
§. 17. Sueton. in Caes. cap. 26 et 28. — Plutarch. in Cat. et Caes. — Plin. XXXVI, 15. — Dio.

sent, miserat; Italiae, Galliae, Hispaniarum, Asiae quoque et Graeciae urbes munitissimas praecipuis operibus exornarat.

XVIII. Tum vero et milites conscripsit, et pecuniis coacervandis studuit, omnique modo exercitum sibi quam benevolentissimum efficere. Inter haec et provinciam ordinavit summa humanitate; nisi quod, imposito tributo, victam se fateri Galliam coëgit. Id quoque, pro magnitudine et opibus provinciarum, modicum, quadringenties in singulos annos stipendii nomine conferri iussit. Deinde per speciem commendandi M. Antonii, qui auguratum petebat, in Galliam Togatam transgressus, municipia et colonias appellavit; haud minoribus exceptus honoribus, quam antea Pompeio fuisse exhibitos scripsimus.

XIX. Haec omnia Caesar eo fecerat studiosius, quod adversarii eius valde exsultabant consulibus designatis L. Lentulo, C. Marcello, et Ser. Galba repulso, qui legatus Caesaris fuerat; quamquam is gratia suffragiisque plus valuisset. Quippe plurimum in Vrbe Pompeius poterat, plerisque suffragantibus, et inter hos Ap. Claudio censore: nam et postremam liberae reipublicae censuram Appius hic, collega L. Pisone, exercuit. Et Piso quidem studebat genero Caesari: Appius inimicus dum nocere conatur, plus etiam invitus insciusque proderat. Nam Piso ob affinitatem Caesaris, et alioquin negotiorum minime appetens (quippe opinionibus Epicureorum deditus, ne censuram quidem suscipere voluerat) notabat neminem: Appius multos equites senatoresque notando, ut post-

§. 18. Hirt. — Sex. Ruf. — Vell. II, 39. — Sueton. in Caes. cap. 25. — Eutrop. lib. VI.

§. 19. Dio. — Cic. in Pis. cap. 25.

modo Caesaris partibus cupidius se applicarent, efficiebat.

XX. Iam primum libertini generis quotquot erant, movebat senatu; deinde multis etiam nobilibus eandem impingebat ignominiam. Hos inter et Sallustius Crispus curia exactus est; quum censoribus in senatu, *se non matronarum, sed libertinarum, sectatorem esse*, respondisset. Notavit et C. Ateium, virum bonum et civem egregium, qui M. Crasso ad bellum parthicum proficiscenti tribunus plebis obnuntiaverat. *Ob eam causam*, subscripsit censor, *populum romanum calamitatem maximam accepisse.* Similis eiusdem, sed iustior, severitas in eos, qui signa tabulasque ad ornamenta munerum a sociis mutuati, postea pro suo retinuerant.

XXI. Sed maxima cum Curione dimicatio fuit. Notaturus enim et hunc Appius, quamquam Pisone collega et cognato Curionis Paullo deprecantibus, sententiam suam in senatu palam ostenderat; quae res acerrimos excitavit motus: quippe Paullus prae dolore vestem scidit. At consul Marcellus, sperans, hac occasione contra Caesarem aliquid decretum iri, ea de re statim referre coepit. Curio primum repugnare, *nec iure nec more facturum* dicere, *si de se sententias roget;* mox animadverso, magnam praesentium partem Caesaris totam esse, ceteros plerosque, ne quid adversus illum audeant, metu prohiberi; « Ego vero, » inquit, vitam actionesque meas ita institui, ut illius » non pudeat; hae ad patriae pertineant utilitatem.

XXII. » Neque recuso vobis rationem omnium red» dere, Patres conscripti. Vos, uti videbitur e repu-

§. 20. Acron in Hor. Sat. I, 2. — Cic. in Sallust.; de Divin. I, 16; ad Attic. VI, 8, et ad Famil. VIII, 14. — Dio.

» blica et fide vestra, de me statueritis. » Ibi C. Marcellus consul ita Curionem accusavit, ut damnatum iri plane confideret. Sed postquam plurium sententiis absolvi reum, atque adeo defendi ornarique vidit, ira correptus, senatu se proripuit. Plane is erat animorum habitus, ut proniores in Pompeii causam Patres essent; sed tamen saepe Caesarianorum violentia superati, his utiliora decernerent. Et consules quidem designati pompeianarum partium erant. Igitur Caesar literas ad senatum misit, *ne sibi beneficium populi adimeretur; aut saltem reliqui etiam imperatores ab exercitibus discederent.*

XXIII. Erant haec astutissime excogitata: quidquid enim esset factum, pro Caesare futurum erat. Nam si tam aequa conditio repudiaretur, favorem hominum erat habiturus, tanquam ab inimicis contra fas et aequitatem premeretur: relicta potestate, magis confirmabatur; sin et Pompeius dimitteret exercitum, celerius se convocaturum veteranos suos, quam Pompeium novos milites, sperabat. Has literas quum pro concione recitasset Curio, seque diceret enise laboraturum, ut rempublicam omni metu liberaret; maximo favore plausuque populi exceptus est, floresque et serta in eum iacta.

XXIV. At ubi est his de rebus in senatu relatum, Caesari plerique omnes abrogarunt imperium; relinquebant Pompeio: nam astutia consulis seorsim de utroque relatum erat. Igitur Curio denuo coniunctim referre coepit, *placeretne discedere utrumque ab armis, exercitusque dimittere?* Ibi duobus tantum et viginti renuentibus, trecenti septuaginta in sententiam Cu-

§. 22. Sueton. in Caes. cap. 29.
§. 23. Plut. in Caes. — Appian.

rionis discesserunt. Hoc ubi factum est, C. Marcellus, senatum dimittens, «Vincite, exclamat, ut dominum » habeatis Caesarem ». Intercessione tamen amicorum Pompeii, adiuvante consule, res effectu caruit.

XXV. Sed et falso rumore venientis cum exercitu Caesaris Vrbs exterrita trepidabat: quo usus C. Marcellus, senatu coacto, retulit de legionibus, quas retentas fuisse Capuae diximus, uti contra Caesarem mitterentur. Sed obsistebat C. Curio, frustraque haec dici credique testabatur. Ergo consul, « Quandoqui» dem, inquit, de communi senatus sententia reipu» blicae consulere prohibeor; at ego saltem pro po» testate mea consulam ». Simul exsiliens curia, in suburbium, ubi Pompeius agebat, procurrit; porrectoque ei gladio, « Iubemus te, inquit, contra Cae» sarem bellare pro patria, copiasque tibi tradimus, » et quae nunc Capuae, aut per ceteram Italiam sunt, » et quas ex novis parare delectibus voles ».

XXVI. Nam una secum consules designatos adduxerat, ne res, a se solo suscepta, parum haberet momenti. Iam enim in exitu consulatus eius erat; sub quod tempus designatorum iam multum valebat auctoritas, quibus et literae tradebantur ad senatum scriptae, et alia quaedam gerere pro consulibus licebat. At Pompeius, quum semper fuisset in eiusmodi rebus accuratus et diligens, cupidius quam prudentius oblatum accepit imperium, neque a quibus sibi, neque quomodo mandaretur, considerans: in speciem tamen modestiae, hic quoque illud suum, *Nisi quid melius*, subiecit. Hoc pacto palam susceptis cum Caesare inimicitiis, quum segnius cetera, quam pro ma-

§. 24. Plut. in Pomp. — Hirt.
§. 25. Hirt. — Appian. — Plut. — Dio.
§. 26. Appian. — Dio.

gnitudine rei, administraret, nihil profecit ultra, quam ut Caesari retinendarum legionum honestiorem praetextum conciliaret; simulque laxaret vincula spei et pudoris, quibus hactenus retenta cupiditas eius, ambiguis inter pacem et arma consiliis fluctuaverat.

XXVII. Sed Curio, cognitis, quae essent acta, quum aliud pro Caesare nihil posset, continuis concionibus apud populum tempora reipublicae deflebat, Pompeium et consules accusans; iubebatque hos edicere, ne quis nomen daret conscribenti milites Pompeio. Quod ubi frustra tentatum est, atque interea tribunatus tempus exivit; sibi quoque timens, ad Caesarem excurrit, qui tum recens cum peditum millibus quinque et equitibus trecentis (tertia decima legio erat) Ravennam pervenerat; quae extrema provinciae eius urbs, eademque Italiae proxima erat. Ne tamen inimicos Pompeius in Vrbe desideraret, M. Antonius, inito tribunatu plebis, rogationem promulgavit, *ut legiones duae, parthici belli causa in Italiam deductae, ad M. Bibulum mitterentur; Pompeio scribendi militis ius ne esset; neve quis delectum habenti respondere ad nomen cogeretur.*

XXVIII. Quin et in concione populi a. d. X kal. ian. habita in Pompeium invectus, omnia eius acta iam usque a toga pura petulantissime traduxit. Interea Caesar comiter exceptum Curionem in consilium adhibuit de praesentibus. Neque dubitabat ille, quin arcessendus propere exercitus, et experiundum armis esset. At Caesar, speciem praeferens aequitatis et clementiae, quum interim nihilo segnius pararet bellum, ad amicos in Vrbem scribit, *uti cum adversariis paci-*

§. 27. Appian. — Dio. — Hirt. — Plut. in Anton.
§. 28. Cic. ad Attic. VII, 8. — Appian. — Plut. in Caes.

scantur, quo, dimissis octo legionibus, Transalpinaque Gallia, Cisalpinam et Illyricum cum duabus legionibus retineret, donec consul iterum factus esset.

XXIX. Simul Curioni dedit ad senatum literas, quibus, post commemorationem eorum, quae per tot annos pro republica strenue fortiterque gessisset, purgabat obiecta sibi crimina; paratum ostendens ab exercitu discedere, si Pompeius idem faciat: sin vero, neque se commissurum, ut inermis obiiciatur inimicorum crudelitati, sed affuturum impigre, quo reipublicae suamque iniuriam defendat. Has literas a. d. kal. ian. quo die C. Claudius M. F. M. N. Marcellus, L. Cornelius P. F. Lentulus inierunt, C. Curio consulibus tradidit, triduano cursu ad centum sexaginta millia passuum emensus. Sed neque pacta cum adversariis, neque literae quidquam ad concordiam valuerunt.

XXX. Sane M. Cicero, qui, recens reversus e provincia triumphi petendi causa ad Vrbem erat, magnopere conabatur his malis mederi; iamque eo profecerat, ut Pompeius flecteretur, neque Caesaris amici recusarent, quominus *una legione cum Illyrico provincia contentus Caesar esset.* Sed mirus invaserat furor hominum mentes, ut potius civili bello collidi cuperent: Lentulo praesertim implacabili, qui, salva republica, salvus esse non poterat; et M. Catone, negante, facturum ullas de republica pactiones. Quin neque literas Caesaris in senatu recitare consules volebant; quamquam Curio, ne supprimerentur, in ipsa curia exhibuerat; donec Q. Cassius Longinus, M. Antonius tribuni plebis, recitari publice iusserunt.

§. 29. V. C. 703; A. C. 49. — Dio, lib. XLI. — Appian.
§. 30. Plut. in Caes. Cic. et Anton. — Cic. ad Famil. XVI, 11, 12. — Vell. II, 49. — Caes. de B. Civ. lib. I. — Dio.

XXXI. Erant illae cetera quidem lenissime scriptae; sed postrema verba effecerant, ut minaces et acerbae viderentur. Sane quum recitarentur, *bellum haud obscure denuntiari* conclamatum est. Secessionem deinde facere consules coeperunt, veriti, ne forte, si voce sententiae dicerentur, multi verecundia, plures metu Caesaris, mitius censerent. Ibi quum de Caesare referretur, *ipsumne ponere imperium vellent?* in eam partem omnes discesserunt: Pompeium nemo sustinuit offendere; armatus enim hic, et ad Vrbem erat. Marcus tamen Marcellus non ante referendum de republica censuit, quam praesidium senatus haberet, tuto et libere, quae vellet, decernendi.

XXXII. M. Calidius Pompeium iubebat in suas provincias proficisci, ne qua esset armorum causa; eandemque sententiam M. Coelius Rufus, modo aedilitate perfunctus, sequebatur. Praeterea C. Curio haud dissimulanter pro Caesare pugnabat. Sed horum sine magistratu studium levioris operae fuit. M. Antonius, tribunitia potestate subnisus, quemadmodum Curio nuper, de utroque coniunctim referendum esse clamitabat cum assensu Patrum; et erant, qui discessionem flagitarent. Sed ea quidem res a consulibus impedita est: senatusconsulto, quod fiebat in sententiam Metelli Scipionis, *uti ante certam diem exercitum dimitteret Caesar, aut pro hoste esset*, tribuni plebis intercesserunt.

XXXIII. Postridie, quum iterum senatus haberetur, L. Piso censor, itemque praetor L. Roscius, quorum alter socer erat Caesaris, alter legatus in Gallia fuerat, ad Caesarem ituros obtulerunt, ut eum docerent

§. 31. Cic. ad Famil. XVI, 11. — Appian. — Dio.
§. 32. Plut. in Caes. et Anton. — Caes.

de rebus omnibus: fuerunt et ab aliis sententiae dictae, legatos mitti ad Caesarem oportere, qui ei voluntatem exponant senatus. Sed his omnibus pompeiana factio, Caesarisque inimici, consul praecipue Lentulus, Scipioque et Cato restiterunt. Quum iterum hic dies sic abivisset, ut decerni nihil posset, senatus vestem mutandam censuit: tribunis tamen intercessionem non remittentibus, fieri senatusconsultum nequivit; auctoritas perscripta est.

XXXIV. At pompeiani Patres, veste lugubri sumpta, redierunt in curiam; confestimque referri de intercessione tribunorum postularunt, pompeianum exercitum praesidium suum, Caesarem hostem reipublicae, appellantes. Quum acerbissimae sententiae dicerentur, et consul Lentulus, priusquam perrogatum esset, exire tribunos, sibique consulere iuberet, ne longe ab his sacrosancta potestas esset; exsurgens Antonius, magno clamore vim incusans; ipsisque et Caesari, et iuri tribunitio illatam, ad postremum quasi furibundus imprecari diras, vaticinari, bella, caedes, exsilia, proscriptiones denuntiare ausus, ex curia profugit.

XXXV. Exeuntem collega Cassius, Marcusque Coelius, et C. Curio sequuti, ultimum discrimen haud multo anteverterunt. Iam enim armati e Pompeianis ventitabant, cincturi curiam. At illi proxima nocte, servili habitu sumpto, meritoria rheda ad Caesarem perfugerunt. Exactis ex curia tribunis, sententiae dicuntur, *ne illi atque eorum satellites pro senatoribus habeantur*: ad illud extremum atque ultimum senatus-

§ 33. Caes. de B. Gall. V, et de B. Civ. I. — Dio.
§. 34. Caes. — Appian. — Dio.
§ 35. Plutarch. in Anton. et Caes. — Appian. — Dio. — Oros. VI, 15. — Cic. ad Famil. XVI, 11.

consultum, quo nisi in summo omnium periculo descensum non fuerat, decurritur, *dent operam consules, praetores, tribuni plebis, qui pro consulibus sint ad Vrbem, ne quid respublica detrimenti capiat.*

XXXVI. Post paucos dies senatu extra Vrbem habito, uti Pompeius interesset, tumultum esse decreverunt. Pompeium delectus habere tota Italia iusserunt, veteranorum praecipue, donec ex eo genere centum triginta militum millia conficerentur; sed et ex vicinis nationibus, uti quaeque virtute praestaret, mercede conducere: in eos usus pecunias ex aerario sumere. Magnae tamen summae a privatis offerebantur; et per oppida missi, qui festinanter et acerbe conquirerent. Provinciae quoque privatis datae; duae consulares, reliquae praetoriae. Scipioni Syria obvenit, L. Domitio Gallia ulterior; nam citerior praetoria Considio Noniano obtigerat: in reliquas praetorii mittuntur, quum neque ad populum ex more latum de imperio illorum esset, neque paludati votis nuncupatis exirent.

XXXVII. Sed Pompeius ad omnia satis se spatii habiturum rebatur, donec exercitum Caesar e provinciis arcesseret. Et ille quidem miserat adducturos; sed interim plus in celeritate, quam viribus, esse reputans ad primos belli terrores, apud milites, quos habebat Ravennae, concionatur: omniumque temporum iniurias inimicorum in se commemorat (placet enim, quae a se tum dicta tradit, ipsius verbis exponere), « a quibus deductum et depravatum Pompeium que» ritur invidia et obtrectatione laudis suae, cuius ipse » honori et dignitati semper faverit, adiutorque fue-

§. 36. Plutarch. in Pomp. et Caes. — Appian. — Caes. — Cic. ad Famil. XVI, 12.

§. 37. Plutarch. in Caes. — Caes.

» rit: novum in republica introductum exemplum, » ut tribunitia intercessio armis notaretur, atque » opprimeretur, quae superioribus annis esset re- » stituta.

XXXVIII. « Sullam, nudata omnibus rebus tribu- » nitia potestate, tamen intercessionem liberam reli- » quisse: Pompeium, qui amissa restituisse videatur » bona, etiam quae ante habuerit, ademisse. Quoties- » cumque sit decretum, darent magistratus operam, » ne quid respublica detrimenti caperet (qua voce » et quo senatusconsulto populus romanus ad arma » sit vocatus) factum in perniciosis legibus, in vi » tribunitia, in secessione populi, templis locisque » editioribus occupatis: atque haec superioris aetatis » exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casi- » bus docet: quarum rerum illo tempore nihil factum, » ne cogitatum quidem, nulla lex promulgata, non » cum populo agi coeptum, nulla secessio facta: hor- » tatur, cuius imperatoris ductu novem annis rem- » publicam felicissime gesserint, plurimaque proelia » secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque » pacaverint, ut eius existimationem dignitatemque » ab inimicis defendant ».

XXXIX. Auctore Laelio primipili centurione, conclamant milites, *sese paratos esse imperatoris sui tribunorumque plebis iniurias defendere.* Igitur Caesar tribunis centurionibusque imperat, *uti*, *relictis armis aliis*, *gladio tantum accincti cum delectis pergant Ariminum*, *eamque coloniam*, *quanto possint silentio*, *occupent.* Ita clam praemisso Q. Hortensio, oratoris filio, cum cohortibus decem, qua tantula manu *terrarum*

§. 39. Lucan. I, 356. — Caes. — Plutarch. in Caes. — Appian. — Oros. VI, 15. — Sueton. in Caes. cap. 31.

orbem (ut ait Livius) *adortus est;* ipse, ne qua suspicio oriretur, gladiatores perspectavit, et formam, qua ludum erat aedificaturus, inspexit, et ex consuetudine convivium frequens ingressus est; sed incipiente nocte discedens, tanquam leviter affecto corpore, et rediturus, comiter compellatis convivis, paucos amicorum secreto monuit, ut cum equitibus alius alia via sequerentur: mulisque e proximo pistrino ad meritorium vehiculum iunctis, quum, aliud iter ingressus, paulo post ad Ariminensem viam exstinctis luminibus deflecteret, per impedita loca diu oberravit.

XL. Sub lucem deinde duce reperto, per angustissimos tramites pedes evasit, praemissasque cohortes circa Rubiconem assequutus est. Fluviolus is modicus est inter Ravennam et Ariminum, hodie vocatur *Pisciatello.* Sed maioribus hoc termino Galliam ab Italia discriminare placuerat. Viso Rubicone, primum substitit Caesar, quantam bellorum molem transitus hic exciturus esset, reputans; conversusque ad proximos, quos inter et Asinius Pollio aderat, « Etiam nunc, » inquit, regredi possumus; quod si ponticulum trans» ierimus, omnia armis agenda erunt. Sed quid agam, » si transitus meus humano generi calamitosus est » futurus, reditus mihi? »

XLI. Dum ita cunctatur Caesar, repente quidam apparuit in proximo canens arundine: quem ad audiendum videndumque (nam erat magnitudine et forma non vulgari) quum multi ex stationibus milites accurrissent, interque eos et aeneatores; rapta ille tuba procurrit in flumen, et ingenti spiritu classicum exorsus, in alteram ripam evasit. Tum Caesar, « Eatur,

§. 40. Io. Bocatius de Flumin. — Lucan. I, 213. — Plutarch. in Caes. et Pomp. — Appian. — Sueton.

» inquit, quo deorum ostenta, et inimicorum iniquitas » vocat. Iacta alea est ». Statimque traiectis militibus, nihil moratus tenebras, Ariminum pergit; idque oppidum sub lucem ingressus occupat.

XLII. Ibi concione militum advocata, tribunos plebis, qui Vrbe pulsi supervenerant, adhibuit, ut erant servili habitu tecti. Haec tam foeda species mirifice inflammavit militum animos, quum praesertim neque Caesar ipse, neque tribuni deessent, rem per se satis tristem exaggerare verbis. Curio etiam, ut erat promptae eloquentiae, iussu Caesaris acta docuit milites, vehementer accendens ad vindictam animos: *nihil enim ultra rite ac ordine Romae geri; non fas respici, non ius; sacrosanctam potestatem conculcari; penes malos omnem potentiam, melioribus aut tacitam servitutem, aut, si loqui ausint, fugam, caedem, pericula, esse proposita.* Et quo vehementiores adhiberet mentibus faces, flens Caesar, et a pectore discissa veste, fidem militum invocabat. Assensere milites ingenti fremitu, quum ad omnia promptos imperatori liberalitas eius et fortuna faceret; errore quoque concionis extremae adiuvante, quae promissum omnibus ius aureorum annulorum cum equestri censu inde credidit, quia Caesar, ad satisfaciendum militibus annulum quoque aequo animo sibi detracturum dicens, saepius digitum laevae manus ostenderat. Sic incitatis cohortibus, ad vicina quaeque porrigens manus, quantum pro copia praesente poterat, opportuna loca recipere instituit.

XLIII. Sed haec non qualia erant, sed multis modis maiora, terror subitus, et agrestium fuga per Italiam, ac in Vrbe vulgaverat, venire Caesarem cum omni

§. 41. Appian. — Sueton. — Plutarch. — Dio.
§. 42. Sueton. — Dio. — Appian. — Plutarch. — Lucan. I, 273.

exercitu, Gallorumque et Germanorum ingentibus auxiliis. Ergo saevius, quam ullo gallico cimbricove tumultu, perculsi omnium animi, sine consilio, sine spe, trepidabant. Neque vulgi tantum haec vecordia, sed magis etiam Patrum erât; quorum pavore et querelis Pompeius quoque, ne pro sua virtute et peritia rebus praesentibus consulere posset, turbabatur.

XLIV. Alii praeterita obiiciebant, quae iam emendari non poterant: nunc dare ipsum poenas spreti optimorum virorum consilii, qui Caesaris amicitiam ipsi patriaeque funestam fore praedixissent. Haec exprobranti Catoni Pompeius respondit, *illum melius divinasse, se egisse simplicius et amicius.* Plures erant, quos conditiones Caesaris non admisisse poeniteret: plerique cum Pompeio expostulabant, *quid ita, quum esset tam flagitiose imparatus, acerrimum ducem exercitumque provocasset?* Nam quaerenti L. Volcatio Tullo viro consulari, *ecquid paratas haberet copias?* haesitanter responderat, *duas legiones, quae essent missae a Caesare, paratas esse; arbitrari et de novis delectibus legiones quinque cogi posse.*

XLV. Ibi exclamavit Tullus, « Decepisti nos, Pompei! » nuper enim in senatu legiones habere sese paratas decem confirmaverat. M. Favonius adiecit, *nunc esse tempus pede percutiendi terram;* quod aliquando iactabundus dixerat, *ubi pede terram pulsasset, affatim exsiliturus equitum peditumque copias.* Et vincebat ille quidem adhuc Caesarem militum numero, adiunctis Hispaniensibus; sed a suis consiliis, trepidatione Patrum, velut fluctu auferebatur. Tullus, mittendos de pace legatos, censere: abnuere Cato, et

§. 43. Sueton. — Plutarch. — Lucan. — Appian.
§. 44. Plut. in Cat. et Pomp. — Appian. — Cic. ad Attic. VII, 15.
§. 45. Caes. de B. Civ. I, 6. — Plut. in Pomp. et Cat.

Pompeio summam imperii decernere, *eorumdem esse, magna mala et facere, et comprimere*, dictitans.

XLVI. In hanc sententiam itum; et Pompeius, *non esse in parietibus rempublicam* ferens, sequi iussis magistratibus omnique senatu, et, si quis remansisset, pro hoste habiturum denuntians, Vrbem reliquit. Consules statim, ne sacris quidem solemnibus factis (quod ante id tempus acciderat nunquam), sequuti sunt. Reliqui Patrum inopes consilii stupentesque in curia pernoctarunt: diluculo demum, paucis, qui Caesaris aut neutrarum partium erant, manentibus (quamquam et ex illo numero quidam dicuntur profecti), excesserunt.

XLVII. Ergo tanquam ex hostili terra fit fugae similis profectio; complentur agminibus exeuntium viae, completur clamoribus tumultuque caelum; fit deserentium emittentiumque suos comploratio; moram caritas, festinationem metus imperat; nemini non res misera, acerba, atrox videtur. Nam et qui cum tota familia egrediebantur, desperato reditu, vix poterant ab extremo patriae conspectu avelli; et qui suos relinquebant, plus angebantur, carissima pignora mox in potestate eius futura reputantes, contra quem ipsi ferrum stringerent. Plebs autem romana consiliis armisque orbam, et expositam lubidini victoris Vrbem reputans, superiorum civilium bellorum mala, direptiones, caedes, incendia loquebatur; maiori timore, quod a Caesare magna Barbarorum adduci multitudo diceretur.

XLVIII. Aggravabant augebantque horrorem nuntiata nuper prodigia, numero et foeditate terribilia.

§. 46. Cic. ad Attic. VII, 11. — Dio. — Appian. — Plutarch. — Caes.
§. 47. Appian. — Plutarch. in Caes. et Pomp. — Lucan. — Petron. Carm. — Dio.

Nam in ipsa Vrbe lupi noctuaeque frequentes apparuerant: sanguineae pluviae, terrae motus crebri cum mugitibus, etiam Romae, simulacrorum sudores, multis ex locis nuntiabantur: sed et fax ab Occidente in Orientem ferri conspecta erat: multa fana fulmine tacta; ipsum Capitolium, ubi et sceptrum Iovis et galea Martis percussa sunt, itemque aera legum: aedificia multa, quae inter et Quirini fanum, incendio hausta: sol to . . obscuratus est: monstrosi animalium partus editi: minacia carmina pro Sibyllinis vulgata, passimque furore correpti dira multa cecinerunt: in Cumano arbor subsedit, paucis ramis eminentibus.

XLIX. Ob eam rem aditi libri, repertumque, internecionem hominum fore, tantoque maiorem, quanto propius ab Vrbe ostentum factum esset. Sed et ominibus accensa est moris antiqui praetermissio, quod nullus feriarum latinarum causa praefectus Vrbi creatus fuit; idque anno sequente pariter omissum, vices praefecti praetoribus interim obeuntibus. Eodem anno M. Perperna mortuus est, novissimus omnium, quos consul in senatu sententiam rogaverat: neque plus septem in vita reliquit ex iis, quos ante septimum et tricesimum annum cum L. Philippo censor in senatum legerat.

L. Ea quoque res, quemadmodum et cetera, quae acciderant, finem senatus mutationemque reipublicae visa portendere. In hoc metu quum plerique mittendos ad Caesarem legatos dicerent, non abnuente Pompeio, quin et mandata privati officii addente, L. Caesar, cuius pater legatus erat Caesaris, et L. Roscius praetor, Ariminum profecti, Caesarem orare institue-

§. 48. Appian. — Dio. — Lucan. — Petron. — Plin. XVII, 5.
§. 49. Dio. — Val. Max. VIII, 13. — Plin. VII, 48.

runt, discederet ab armis, suasque iniurias reipublicae donaret. Caesar paulo diversa ab his, quae per epistolam postulaverat, respondit. *Pompeius eat in Hispaniam; delectus et praesidia contra se comparata dimittantur: se ulteriorem Galliam Domitio, citeriorem M. Considio Noniano traditurum: ad consulatus petitionem venturum*; *neque iam velle rationem haberi absentis*; *trinundinum petiturum:* et quo facilius conveniret, petiit, ut colloquendi causa propius accedat Pompeius, aut se accedere patiatur.

LI. Cum his mandatis reversi, Pompeium et consules Theani repererunt, ante diem VIII kal. febr. quo die ad eos T. Labienus, damnata Caesaris causa venerat. Is diu ab inimicis Caesaris sollicitatus, a quo maximis auctus honoribus, omnibusque nuper trans Alpes copiis praefectus fuerat, fortunam imbecillo animo ferens, Caesarem, iam et ipsum propter insolentiam hominis in amore frigidiorem, reliquerat, speciem magis, quam vires, ut exitus docuit, praelatis partibus afferens.

LII. Huic tamen Caesar, pro solita animi magnitudine, pecuniam, cuius ille praedives erat, et sarcinas omnes remisit. Conditiones Caesaris nec reiectae omnes, nec probatae sunt: de colloquio dissimulatum: scripta mandata per eosdem remissa ad Caesarem, *ut ille de his oppidis, quae extra suam provinciam occupavisset, praesidia deduceret. Id si fecisset, ad Vrbem redituros Patres, ut de iis ipsis conditionibus, quas obtulerat, senatus haberi Romae posset. In Hispanias iturum Pompeium esse.* Neutri ducum satis pax placebat. Pompeius, si populo romano potestas omnis restitueretur,

§. 50. Dio. — Caes. — Cic. ad Famil. XVI, 12, et ad Attic. VII, 13.
§. 51. Cic. ad Attic. VII, 13 et 14. — Hirt. de B. Gall. VIII. — Dio. — Plut. in Caes.

haud dubie inferiorem se gratia Caesaris rebatur; Caesar, ab ineunte aetate cupidissimus imperandi, praetermittere occasionem nolebat, gnarus, non aliud sibi ad principatum iter, quam per conculcatum Pompeium, esse.

LIII. Itaque mala fide secum agi cavillatus, quod, ante quam diem iturus in Hispaniam Pompeius esset, expressum non fuerat, toto animo in bellum versus, per omnem Italiam literas mittebat, sive iure secum, sive armis ageretur, paratum ad disceptationem ostendens; simul hortatus omnes, bono essent animo, neque se coniungerent res turbare cupientibus: non minus se his consulturum pro suis, qui in neutra, quam qui in sua castra venissent; quamquam Pompeius, auctore solo principum Domitio, pro hostibus se habiturum, qui reipublicae defuissent, edixerat.

LIV. Interim non exspectato legatorum reditu, acerrime delectum habere Arimini, opportuna loca occupare, praesidia imponere. M. Antonius cum quinque cohortibus Aretium mittitur, ibique praesidium imponit: fugit in Campaniam Scribonius Libo, qui tutari debuerat Etruriam: Pisaurum, Fanum, Anconam, ab Arimino Caesar singulis cohortibus occupat. Curionem cum tribus cohortibus ad Iguvium recipiendum ire iubet, validum Vmbriae oppidum, quod a Quinto Minucio Thermo quinque cohortibus tenebatur: sed ille, voluntati diffisus Iguvinorum, quos addictiores Caesari esse sciebat, profugit: milites eius in itinere discedunt, domumque se conferunt.

§. 52. Cic. ad Famil. XVI, 12. — Caes. — Dio. — Sueton. in Caes. c. 30. — Plut. in Caes. et Anton.

§. 53. Dio. — Sueton. in Caes. c. 75, et in Ner. c. 2. — Plut. in Pomp. — Appian.

§. 54. Cic. ad Attic. VII, 12, 13; et ad Famil. XVI, 12. — Flor. IV, 2. — Lucan. II, 462. — Plin. III, 14. — Caes.

LV. His rebus et municipiorum voluntate cognita, Caesar aucta fiducia cum legione tertia decima Auximum proficiscitur, Piceni urbem, quam P. Accius Varus praesidio tenebat, agendis in Piceno delectibus intentus. Auximates Varum terrent, et decedere oppido cogunt. Fugientem per impedita loca, quidam Caesaris milites assequuti consistere cogunt: post brevem pugnam deseritur a suis Varus: alii domum, plerique ad Caesarem pergunt. Haec Romam perlata, quum iamiam adesse Caesar, conspicique equites eius falso dicerentur, sic exterruerunt Lentulum consulem, qui ex mandato Pompeii, quod a. d. VII id. febr. per C. Cassium tribunum plebis Capuam erat allatum, ad pecuniam promendam Pompeio venerat, ut, aperto sanctiore aerario, protinus ex Vrbe profugeret.

LVI. Delectus intra urbem omittitur; neque ullo inter Romam ac Capuam fiditur loco: Capuae demum se confirmant, ibique delectum instituunt agere, parum prolixe respondentibus Campanis, quod beneficio et lege Caesaris deducti eam in coloniam fuerant. Gladiatores, quos ibi Caesar alebat (ad duo millia fuisse putantur), Lentulus attributis equis sequi se iusserat: sed posteaquam id reprehendebatur sermonibus, singulis patribusfamiliarum binos Pompeius distribuit custodiae causa.

LVII. Sed Caesar, Auximo progressus, totum Picenum, volentibus praefecturis omnibus, recepit. Etiam Cingulo, quamquam id oppidum Labienus sua pecunia exaedificaverat, legati ad Caesarem venerunt. Quum interim legio duodecima accessisset, Caesar cum duabus legionibus Asculum Picenum contendit,

§. 55. Plin. III, 13. — Caes. — Cic. ad Attic. VII, 21.
§. 56. Cic. ad Attic. VII, 14. — Caes.

ubi Lentulus Spinther curabat, vir consularis, cum cohortibus decem. Sed neque hic ceteris constantior, profugit ex oppido; desertusque a maiore parte militum, reliquos L. Vibullio Rufo tradit, a Pompeio forte venienti, ad Picentes retinendos in partibus. Vibullius, acceptis militibus, ex his et delectibus Pompeianis aliquot cohortes conficit; mox venit ad eum C. Lucceius Hirrus cum quinque cohortibus, Camerino fugiens, ubi in praesidio fuerat.

LVIII. Hi magnis itineribus Corfinium proficiscuntur, quo loco L. Domitius Ahenobarbus consederat. Nam ille, successor Caesari missus, cum quatuor millibus ex novo delectu Galliam versus iter instituerat; deinde, occursu Caesaris cognito, deflexerat in Pelignos Marsosque. Harum ex nationum delectibus quum copias suas ad numerum cohortium duodecim adauxisset, iamque ad eum Vibullius et Hirrus cum undeviginti cohortibus accessissent, observare Caesarem instituit, repugnaturus, si propius ad se accessisset; sin vero secundum mare ad Pompeium ire coepisset, confestim ducturus in Samnium, ut cum Pompeio se coniungeret.

LIX. Sed Caesar, Asculo recepto, conquiri milites, qui a Lentulo discesserant, instituique delectum iubet: nec amplius uno die moratus, Corfinium pergit. Occurrunt praemissae a Domitio quinque cohortes, pontemque fluminis ad tertium ab urbe milliare conantur interrumpere; sed levi proelio reiectae ab antecursoribus Caesaris, in oppidum se recipiunt. Caesar, flumine superato, castra iuxta murum Corfinii ponit. Domitius, magno proposito praemio, regionum peri-

§. 57. Caes. — Ep. Pomp. ad Cic. lib. VIII; ad Attic. ep. 11.

§. 58. Appian. — Ep. Pomp. ad Coss. et ad Domit. lib. VIII; ad Attic. ep. 12.

tos ad Pompeium cum literis mittit, rogans et obtestans, ne se cum tot cohortibus, magnoque senatorum et equitum romanorum numero, recidere in potestatem Casaris sinat.

LX. Ea res summa sollicitudine Pompeium affecit: nihil enim tam contrarium consiliis eius fieri potuisset. Tironi non audebat confidere: duas legiones, quae nuper praetextu parthici belli abductae a Caesare fuerant, proniores illis partibus rebatur. Igitur omnes undique copias ad se convenire maluisset: at quoniam id propter vigilantiam atque celeritatem adversarii nequibat, quatuordecim cohortes ex duabus illis legionibus coutraxerat Luceriam, eo consilio, ut, si propius accederet Caesar, Italiam relinqueret, ut paulo post factum est. Sed accepto, Domitium obsideri, sive dissimulans mentem suam, sive putans tot et tales viros deseri non oportere, scribit ad Lentulum consulem, magni interesse reipublicae, omnes copias primo quoque tempore in unum locum convenire: quod ab omnibus ita est acceptum, cum universis viribus Pompeium ad Corfinium venire constituisse.

LXI. Hac opinione paulisper recreati sunt hominum animi, nuntiataque Domitii constantia, qui sane suos cohortatus, tormenta disposuerat in muris, et cetera tanquam ad tolerandam obsidionem administrabat. Etiam, ut promptiore exercitu uteretur, militibus quaterna iugera agri, centurionibusque et evocatis pro rata parte promiserat ex suis possessionibus: nam occasione sullanorum temporum ad maximas opes pervenerat. Sed accidit ei, quod futurum Pompeius

§. 59. Caes. — Dio. — Lucan. II, v. 481.

§. 60. Ep. Pomp. ad Coss. et ad Domit. — Cic. ad Attic. VIII, 9, ep. Pomp.

ei scripserat, ut nec expedire posset copias, tribus in oppidis distributas (partem enim Albae, partem Sulmone collocaverat), nec cum iis, quas habebat secum, satis firmus ad resistendum esset.

LXII. Namque Sulmonenses, missu Caesaris venienti Antonio aperuerunt portas, universique et oppidani et milites (septem ibi cohortes Domitius collocaverat, quum Antonius quinque tantum adduceret) obviam gratulantes exierunt. Q. Lucretius senator et C. Attius Pelignus, qui oppidum praesidio tenuerant, de muro se deiecerunt: Lucretius effugit; Attius ab Antonio deductus ad Caesarem, et ab eo incolumis dimissus est. Pompeiani proditum ab eo fuisse Sulmonem crediderunt. Caesar, quum et illis cohortibus auctior esset, et ad eum legio octava, cohortesque ex novis Galliae delectibus duae et viginti venissent, cum trecentis circiter equitibus, quos ei rex Noricus miserat, altera castra ad alteram oppidi partem ponit, Curione praefecto, qui cum praesidiis, quae in Vmbria et Tuscis fuerant, ad eum accesserat.

LXIII. Inde circumdare obsessos operibus instituit: quorum parte maxima perfecta, literae Domitio redduntur, quibus negabat Pompeius ire se subsidio posse; iubebatque, si ulla ratione etiam tunc efficere posset, explicaret sese, et Brundisium veniret. Sed hoc iam serum erat, obsesso atque circummunito oppido. Igitur Domitius clam cum paucis familiaribus de fuga colloqui coeperat: sed quamquam voce consilium non prodebatur, ex trepidatione vultuque, et hoc genus indiciis patuit. Idcirco milites inter se col-

§. 61. Caes. — Dio. — Ep. Pomp. ad Coss. et ad Domit.
§. 62. Oros. VI, 5. — Caes. — Cic. ad Attic. VIII, 4.
§. 63. Ep. 3 Pomp. ad Domit. lib. VIII; ad Attic. ep. 12. — Caes. — Dio. — Appian.

loquuti, Domitium publice custodiunt; legatosque mittunt ad Caesarem, *paratos esse portas aperire, et L. Domitium vivum tradere.*

LXIV. Sed quia serum diei erat, veritus Caesar, ne per nocturnam licentiam oppidum diriperetur, id quod suis rebus erat futurum alienissimum, quas opinione clementiae confirmare cupiebat, asservari interea oppidum a domitianis militibus iubet: ipse suorum vigilias stationesque densas circumponit, non adversus eruptionem modo, sed etiam adversus furtivos egressus singulorum. Circa quartam vigiliam Lentulus Spinther de muro Caesarianos inclamat, deducique ad Caesarem petit: deductus orat, ut se pro pristinis suis beneficiis incolumem velit, omnia enumerans, quod per Caesarem in collegium pontificum venisset, quod ex praetura Hispaniam habuisset provinciam, quod in petitione consulatus fuisset ab eo adiutus.

LXV. Caesar, plura commemorari non passus, neminis odio, sed ut tribunos plebis in suam dignitatem, et populum romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem restitueret, arma cepisse interfatur. Ergo Lentulus, iam securus de salute sua, petit, ut in oppidum reverti liceat, quo ex sua incolumitate ceteri ad spem revocentur: *esse enim nonnullos, qui de morte consciscenda deliberent.* Sane Domitius, Caesaris iram metuens, cui semper fuerat adversatus, a medico eodemque servo suo venenum poposcerat. Sed idem, lenitate cognita victoris, deplorare conditionem suam coepit, quod quam relicturus fuisset inimicus, sibi ipsi vitam homo temerarius stultusque praecidisset.

§. 65. Plutarch. in Caes. — Sen. de Benef. III, 24. — Plin. VII, 54. — Sueton. in Ner. cap. 2.

LXVI. Ibi medicus, qui adolescenti Domitio rem aperuerat, seque iusserat asservari, donec eventus docuisset, utrumne venenum datum patri foret, tantummodo soporiferam potionem se dedisse indicavit. Hac re exhilaratus (neque enim Lucano credendum est, in gratiam Neronis, cuius hic Domitius abavus fuit, omnia alia fingenti) manumisit medicum; atque ita, postquam illuxit, cum ceteris ad Caesarem deductus est: erant senatorii ordinis Domitius et Lentulus, consulatu functi; praeterea L. Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quaestor, L. Rubrius; praeterea multi adolescentes nobiles, equitumque romanorum, et decurionum, quos Domitius ex municipiis evocaverat, magnum agmen.

LXVII. Hi a Caesare increpiti, quod neutiquam convenientem meritis suis gratiam retulissent, incolumes omnes dimittuntur, seque ad Pompeium recipiunt. Aurum etiam, quod secum Corfinium deportaverat Domitius, sestertium sexagies, quamquam pecunia publica esse diceretur, Domitio redditum; quia Caesar non minus fugiendam sibi inopiae, quam crudelitatis famam iudicabat. Ita Caesar, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, domitianas cohortes protinus in Siciliam mittit. Ipse in Apuliam ducere instituit. His rebus auditis, Scipio Luceriam omisit, militibus Brundisium transductis, quo Pompeius expeditus legiones antecesserat.

LXVIII. Eo conduci iusserat, quidquid habebat copiarum, nullum auxilii genus aspernatus; nam et ex pastoribus servisque equites circiter quadringentos effecerat. Sed Caesaris per Apuliam cursus maiorem

§. 66. Lucan. II, v. 509. — Sen. — Caes. — Sueton.

§. 67. Cic. ad Attic. VIII, 3 et 9. — Vell. II, 50. — Dio. — Caes. — Liv. Epit. — Lucan. II, v. 472.

ei delectuum partem, passim relictis praesidiis fugientium, abscidit. Alba L. Manlius Torquatus praetor cum sex cohortibus discesserat; Tarracina, cum tribus, praetor Rutilius Lupus. Sed rutilianae cohortes, quum equitatum Caesaris conspexissent, cui Vibius Curius praeerat, ad eum signa transtulerunt: idem reliquis itineribus, a nonnullis cohortibus, quae in Caesarem aut equites eius inciderant, factum.

LXIX. Venit et in potestatem Cn. Magius, praefectus fabrum Pompeii; quem Caesar cum mandatis ad Pompeium remisit, *interesse reipublicae, ut, quoniam iturus Brundisium esset, una colloquerentur.* Neque diu cunctatus, cum legionibus sex a. d. VIII id. mart. Brundisium venit; cuius exercitus magna pars ex recentibus delectibus, et iis, quos in itinere exceperat, confecta erat. Sed Pompeius iam Cn. filium, maiorem ex duobus, cum socero Scipione in Syriam, auxilia gentium ac regum concituros, consules autem Dyrrhachium praemiserat, cum triginta cohortibus. Ea res abrupit negotium pacis: nam et Lentulus consul a Cornelio Balbo, cuius pater Lentuli erat familiarissimus, mandata Caesaris habente, conveniri non potuit; et quum Scribonius Libo, qui erat Sex. Pompeii socer, a Caninio Rebilo inductus, cum Pompeio de conditionibus egisset, responsum est, quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse.

LXX. Nec deerant, qui existimarent, dimissos a Pompeio consules fuisse, ne quid novi consilii contra suas rationes caperent; suspecta praesertim levitate Lentuli. Sed neque Magius remissus ad Caesarem est, si Caesari credimus. Ceterum ille multa, suae causae

§. 68. Cic. ad Attic. IX, 6. — Caes.
§. 69. Epit. Caes. ad Opp. lib. IX, ad Attic. ep. 8. — Plutarch. in Pomp. — Lucan. II, 631. — Cic. ad Attic. VIII, 9, 15, et IX, 9. — Dio lib. XLV III.

serviens, de industria perperam edidit; quod et Pollio Asinius affirmare est solitus, qui cum eo transiit Rubiconem, rebusque his interfuit. Ex iis hanc de Magio querclam esse puto, quum ipse Caesar iisdem diebus ad Oppium et Cornelium Brundisio scripserit, a Cn. Pompeio missum esse Cn. Magium de pace; se, quae visa fuissent, respondisse.

LXXI. Sic pacis cogitatione quibuscumque de causis penitus abiecta, hoc agere coepit, ut aut Pompeium quamprimum traiicere cogeret, aut exitu prohiberet. Igitur castris ad portas oppidi positis, opus magnum et multorum dierum, propter altitudinem maris, instituit, ab utroque portus cornu moles iaciens. Eius operis ratio non melius exponi, quam ab eo ingenio potest, a quo excogitatum iussumque fuit. Qua fauces erant angustissimae portus, molem atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat mare vadosum: longius progressus, quum agger altiori aqua contineri non posset, rates duplices, quoquoversus pedum XXX, e regione collocabat; has quaternis ancoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur: his perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat: has terra atque aggere contegebat; ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur, a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat: in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

LXXII. Contra haec Pompeius naves magnas one-

§. 70. Dio lib. XLI. — Cic. ad Attic. VIII, 15. — Vell. II, 51. — Caes. — Sueton. in Caes. cap. 56. — Ep. Caes. ad Opp. et Corn. lib. IX; ad Attic. ep. 13.

§. 71. Cic. ad Attic. IX, 14. — Caes.

rarias, quas in portu Brundisino deprehenderat; adornabat: ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, et omni genere telorum completas, ad opera Caesaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret: sic quotidie eminus utrinque fundis, sagittis, reliquisque telis pugnabatur. Quum ad hunc modum dies exacti novem essent, naves, quae consules trasportaverant, Brundisium redierunt. Harum adventu Pompeius, sive Caesaris operibus permotus, quorum ferme dimidia pars effecta erat, sive quia iam ab initio consilium Italiae relinquendae ceperat; una de re sollicitus, quemadmodum tuto discederet, portas obstruit, partemque viarum parietibus inaedificat, aliis fossas transversas praeducit, easque stipitibus praeacutis replet, cratibus humoque aggesta insidias tegens.

LXXIII. Aditus autem duos, qui extra muros ad portam ducebant, maximis acutissimisque trabibus, in densum ordinem structis, obsepit. Brundisinos, quibus parum confidebat, domi se continere iubet. His paratis, milites silentio conscendunt naves: tum expediti, quos ex evocatis sagittariis atque funditoribus, ad speciem retinendae urbis in muro disposuerat, certo signo revocantur; relictis actuariis navibus, quibus per itinera nota digressi, suos assequerentur. Dum haec geruntur, Brundisini ex tectis profectionem Pompeianorum nutu significabant. Ergo Caesariani scalis positis muros transgressi, in fossas et sudes incidissent, nisi moniti ab oppidanis, et longo itinere circumducti ad portum forent.

§. 72. Dio. — Appian. — Plutarch. in Pomp. — Frontin. I, 5.
§. 73. Dio. — Lucan. II. — Caes. — Appian. — Frontin. — Plutarch.

LXXIV. Ibi duas adhuc naves, cum militibus, qui inerant, ad molem Caesaris haerentes lintribus scaphisque circumvenerunt; iniectisque ferreis manibus retraxerunt ad litus, repugnantibus aliquot interfectis. Sic expulsus Italia Pompeius, non modo rempublicam, sed omnem gloriam suam, omnem virtutem perdidisse, factusque plane alius esse videbatur, pristina eius facta cum hoc recenti comparantibus. Vrbem, quam defendi totius imperii periculo aequius erat, adversario reliquerat, pecunia refertam, praesidio vacuam, Themistoclis usus consilio, quum tempora Periclem magis poscerent.

LXXV. Nunc etiam Italiam, sedem imperii, robur et seminarium romanae militiae, deserebat; ex eodem portu legiones et opes, quas poterat, avehens, contra cives usurus, in quem olim captivum aurum et Orientis spolia locupletandae patriae invexerat, dimissis eodem loco militibus, ut timere cives sui desinerent. Et qui antea Barbarorum immensas regiones populo romano subiecerat, is nunc ibat illorum copias excitum, ut Italiam et Romam vastaret atque premeret; iam olim hoc consilio dimissis, qui classem Alexandria, Colchis, Tyro, Sidone, ceterisque omnibus insulis, maritimisque civitatibus aut regnis, quorum ille studia habebat, ad intercludendos commeatus Italiae, et ad occupandas frumentarias provincias cogerent. Ergo etiam, priusquam excederet Brundisio, magna pars optimatum in Vrbem redierat, praetoresque et aediles partibus suis, tanquam in pace, fungebantur. Nec hi tantum dolores Pompeium urebant, sed futuri metus et sollicitudo plus angebant hominem, prodigiis etiam

§. 74. Plutarch. — Dio. — Cic. ad Attic. VII, 11, et VIII, 2, 3, 7. — Lucan. II, v. 726.

terrificis et minacibus: ut enim primum Dyrrhachium appulit, priusquam litus tangeretur, milites quidam fulmine percussi; signa telis aranearum sordidata sunt: et quum Pompeius exscendisset, euntis vestigia serpentes advoluti delerunt.

§. 75. Lucan. II, v. 633. — Cic. ad Attic. IX, 1 et 12. — Dio.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM

LIBER LXXV

IN LOCVM LIBRI CX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI DECIMI.

C. Caesar Massiliam, quae portas ipsi clauserat, obsedit; et, relictis in obsidione urbis eius legatis, C. Trebonio et D. Bruto, profectus in Hispaniam, L. Afranium et M. Petreium, legatos Cn. Pompeii, cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesque incolumes dimisit, Varrone quoque legato Pompeii cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Massilienses, duobus navalibus proeliis victi, post longam obsidionem potestati Caesaris se permiserunt. C. Antonius, legatus Caesaris, male contra Pompeianos in Illyrico rebus gestis, captus est. In quo bello Opitergini Transpadani, Caesaris auxiliares, rate sua ab hostilibus navibus clausa, potius, quam in potestatem hostium venirent, inter se concurrentes occubuerunt. C. Curio, legatus Caesaris in Africa, quum prospere adversus Varum, pompeianarum partium ducem, pugnasset, a Iuba rege Mauritaniae cum exercitu caesus est. C. Caesar in Graeciam traiecit.

I. C. Caesar, intra sexaginta dies in potestatem Italia redacta, quum propter inopiam navium sequi Pompeium, priusquam ille transmarinis auxiliis confirma-

retur, non posset; sed nec Italiam propter duces pompeianos, qui erant in Hispania, tuto relinqui putaret; Brundisii, Tarenti, Sipontique singulas legiones collocavit, ad maritimos exitus adventusque claudendos: ipse quamprimum in Vrbem decurrere statuit, ubi iam olim, ut quam plurimi senatores essent, enise contenderat, quo nimirum speciem aliquam auctoritatis publicae suis armis circumdaret; ea re perfecta profecturus in Hispaniam, *ut veterem Pompeii exercitum*, quemadmodum inter suos erat professus, *donec esset sine duce, opprimeret; inde reversurus ad ducem sine exercitu.* Sed ut rei frumentariae provideret, duo Italia horrea, Sardiniam a Q. Valerio legato, Siciliam a Curione occupari iubet; quorum Valerio legionem unam, Curioni tres attribuerat.

II. Hunc enim pro praetore mittebat, cum sex fascibus laureatis, et mandato, recepta Sicilia protinus in Africam trasmittendi. His rebus auditis, priusquam venire Valerius in Sardiniam posset, Caralitani M. Cottam, qui eam provinciam obtinebat, oppido suo eiiciunt; atque ille, Sardorum mente cognita, statim in Africam profugit. Siciliae Cato praeerat, atque hactenus egregie se compararat ad bellum, habendis in insula et vicina Italia delectibus, et classe conficienda; ita ut spes magna esset, teneri Siciliam nullo negotio posse. Sed ubi praemissus Asinius Pollio interroganti, *utrumne senatus, an vero populi iussu, venisset? mandatu eius adesse* respondit, *qui tum Italiam haberet in potestate*, simul Pompeii fugam, et Curionis nuntiavit adventum: pro concione ostendit, *satis sibi virium esse*

§. 1. V. C. 703; A. C. 49. — Plutarch. in Pomp. et Caes. — Dio lib. XLI. — Appian. Civ. lib. II. — Ep. Caes. ad Cic. lib. IX; ad Attic. ep. 6, et ep. Balbi et Oppii ad Cic. IX. — Sueton. in Caes. 34. — Lucan. III, 55. — Flor. IV, 2.

ad expellendum Sicilia Pollionem; *sed quia cum aliis copiis Curio exspectetur*, *se innoxios exitioso bello implicaturum non esse: ceterum mirari consilia deorum*, *et perplexas abstrusasque rationes*, *qui Pompeio multa prava incipienti semper favissent; nunc pro libertate patriae pugnantem desererent.* Pauca deinde questus est de Pompeio, *qui rebus omnibus imparatissimus*, *tantas turbas commosset*, *senatuique persuasisset*, *omnia ad bellum egregie provisa et comparata se habere.*

III. Haec in concione loquutus, Corcyram abnavigavit, ut Pompeio se coniungeret. Interea Caesar, militibus in proxima municipia deductis, ut a labore reficerentur, ad Vrbem profectus, de republica cum Patribus, qui tum aderant satis frequentes, egit. Quippe senatum M. Antonius, Q. Cassius tribuni plebis, extra pomoerium coëgerant. Ibi Caesar, commemoratis *inimicorum iniuriis*, *suaque lenitate*, *in eos*, *qui civibus sui praeter necessitatem facerent bellum*, non sine gravi imprecatione invectus est. *De se vero sperare omnes omnia* iussit, *qui et alios permultos adversariorum conservasset*, *et praecipue L. Domitium dimisisset*, *cum magna pecunia.* Fuit et auctor mittendae senatus nomine legationis ad Pompeium et consules: *neque enim se reformidare*, *quod Pompeius dixisset*, *ad quos legati mitterentur*, *iis auctoritatem attribui*, *timoremque eorum*, *qui mitterent*, *significari.*

IV. In eandem sententiam cum populo quoque, qui et ipse ad eum ex Vrbe confluxerat, loquutus, miserrima necessitudine excusata, quod adversariorum armis ad arma cogeretur, frumentum promisit ex insulis, et trecentos nummos viritim. Ita specie

§. 2. Cic. ad Attic. X, 12 et 16. — Plut. in Cat. — Appian. — Dio.
§. 3. Caes. — Plut. — Dio. — Appian.

reversa pacis, senatus ad vestitum rediit. Ceterum neque satis levatus hominum timor est, similia Marium olim, similia Sullam pollicitos esse reputantium, donec cupita assequerentur; praesertim quum Vrbs plena Caesaris militibus esset. Irrita quoque fuit de legatis mittendis deliberatio; nec enim reperiri poterant, qui mitterentur: et qui delecti fuerant, id munus ancipiti metu subterfugiebant: nam et Pompeium timebant, ne tanquam relictus saeviret; et Caesarem, ne aliud, quam quod prae se ferret, intime cuperet: idque postea magis est creditum, ubi Pisonem, licet socerum, offendisse fama fuit, quod ea de legatione verba liberius fecisset.

V. His disputationibus excusationibusque triduum periit: quae res ubi festinanti Caesari coepit esse fastidio, nihil iam nomen Patrum, aut iuris antiqui moratus imaginem, cetera ex usu praesenti administravit. Igitur, contempta L. Metelli tribuni plebis intercessione, quam inimici Caesaris comparaverant, « Quas tu leges advocas, ait, non belli, sed pacis, » respiciunt tempora: nunc reipublicae consulendum » est. Nec opus est tibi reddi rationem factorum » meorum, in quem animadvertere, sicut et in ce- » teros, quos cepi, adversarios, iure meo potuissem ». His dictis, ad aerarium profectus, quod erat in aede Saturni, quia claves ablatae a consulibus fuerant, effringi iubet. Eodem et Metellus accurrit, ut vim prohibeat a foribus. Ibi vero tribuno mortem minatus est Caesar, hac voce addita: «Atqui, adolescens, non » te latet, factu hoc mihi, quam dictu, esse facilius».

VI. Perterritus hac denuntiatione Metellus, non

§. 4. Dio. — Caes. — Plut.
§. 5. Dio. — Caes. — Plut. Apophth. Rom. cap. 43, et in Pomp. cap. 103. — Lucan. III, v. 115. — Appian.

aegre auscultavit monenti Cottae tempori cedere. Quod nisi esset factum, non dubitatur, quin itum in caedes foret, semel deposita simulatione pacis: nam et iratus ultro Caesar erat, et a multis incitabatur. Amoto tribuno, quum adhuc obstare religio videretur, quia sanctius aerarium recludi, praeterquam tumultus gallici causa, magnis additis exsecrationibus atque diris, maiores vetuerant, *abivisse iam tempus istius curae*, dixit; *sua enim opera provisum esse, ne Gallos ulterius Roma timeret*. Protulisse tum ex aerario Caesar dicitur auri pondo quatuor millia centum triginta quinque; argenti prope nongenta millia apud Orosium leguntur; maiorem longe summam Plinius indicare videtur, laterum aureorum sex et viginti millia commemorans: etiam laserpitium, pondo centum undecim, inde prolatum a Caesare idem scriptor annotavit. Offendit ea res plebis animos; nec obscurum id Caesari fuit.

VII. Idcirco quum ei certissimum fuisset, antequam proficisceretur, concionem habere, non est ausus. Igitur rebus, ut poterat, constitutis, Aristobulum Iudaeum cum duabus legionibus in Syriam mittit, pompeiana consilia turbaturum. Proscriptorum a Sulla liberis ius honores petendi reddit: M. Aemilium Lepidum Vrbi praeficit; M. Antonium tribunum Italiae, et, quas in ea relicturus erat, copiis. Huius fratri Caio Illyricum, Licinio Crasso citerior Gallia traditur. Paratur et gemina classis, ad superum inferumque mare tutandum: alteri harum, quae ad Adriaticum mare excubabat, P. Cornelius Dolabella;

§. 6. Cic. ad Attic. X, 4. — Appian. — Oros. VI, 15. — Plin. XIX, 3, et XXIII, 3.

§. 7. Cic. Philipp. II, 21, et ad Attic. X, 4 et 7. — Dio. — Ioseph. XIV, 13. — Appian. — Oros. VI, 15. — Caes.

alteri Q. Hortensius filius oratoris praeficitur. At Caesari primum ad legiones iter Ariminum fuit; inde trans Alpes in ulteriorem Galliam profectus, cognovit, Vibullium Rufum, quem Corfinii dimiserat, Pompeii mandato in Hispaniam isse; L. Domitium ad occupandam Massiliam profectum.

VIII. Quippe Domitius, quum diu incerti de eo rumores fuissent, in Cosanum suum se contulerat, ibique et in obiecta Cosae insula Igilio, naves actuarias septem a privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat. Forte sub idem tempus Massiliensium legati revertebantur, quos ab Vrbe discedens Pompeius erat hortatus, ne nova Caesaris officia veterem suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Horum adventu Caesaris in Hispaniam festinantis expeditionem Massilia moratur; portas claudit; omnibus viribus ad tolerandam, si opus foret, obsidionem se comparat. Caesar, evocatis quindecim primis, cum his agit, *ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur.* Illi, quum ad suos fuissent reversi, ex auctoritate publica memorabile responsum referunt, *esse se socios populi romani, omnibusque gallicis hispanisque bellis communia cum illo populo fata habere voluisse. Nunc etiam eandem sibi mentem, idem propositum manere, si contra externos hostes aquilae romanae moveantur: sed intelligere, populum romanum in partes discessisse, Pompeio et Caesare ducibus, patronis civitatis suae. Vtrius causa sit aequior neque se inquirere curiose, neque tantarum rerum arbitria peragere posse.*

IX. *Igitur pari utrinqne iure, paribus beneficiis, uter venisset inermis, ei se aditum in urbem suam, honorem-*

§. 8. Caes. — Vell. II, 50. — Dio. — Lucan. lib. III. — Liv. Epit. — Flor. IV, 2.

que et beneficia deferre. Sed neutrum duorum contra alterum iuvare, oppidoque aut portubus recipere. Non erat difficile sentire, Caesaris animum hoc responso mirifice offensum fuisse, neque aequo animo passurum, excludi se Massilia, cui caput terrarum Roma patuisset. Igitur hoc metu, et quia proniores in Pompeium erant, L. Domitium advenientem recipiunt, urbique praeficiunt: onerarias naves, quas ubique possunt, exceptas in portus suos deducunt, frumentum in publicum conferunt, reliquas merces recondunt. Ergo Caesar, tribus adductis legionibus, urbem obsidet, turres vineasque agere instituit; naves longas duodecim Arelate fieri imperat: his intra tricesimum diem, quam caesa materia fuerat, aedificatis armatisque D. Brutum praeficit.

X. Erat haud procul muris tumulus, aequali fastigio, et satis ad castrorum spatium patenti, ubi Caesar consederat. Inter hunc et adversam oppidi partem, quae pari altitudine erat conspicua, profunda vallis intercedebat. Id spatium explere Caesar decreverat, insani laboris opus; sed ille iam multa talia, inausa aut inaudita ceteris, perfecerat. Prius tamen visum, urbem, qua terrae committitur (nam tres fere oppidi partes mari alluuntur), circumvallare, ductis utrinque a loco castrorum ad mare fossis aggeribusque, et per idonea spatia turribus interpositis. Ad haec opera quum materia deesset, antiquae religionis lucum exscindi iussit; militibusque superstitione cunctantibus, primus arripuit securim. Ceterum prospiciens, longioris morae negotium esse, quam ipsius rationes paterentur, C. Trebonium obsidioni praefecit, in Hi-

§. 9. Caes. — Dio.
§. 10. Caes. B. Civ. II, 1. — Lucan. — Oros.

spaniam profecturus, quo iam C. Fabium legatum cum legionibus sex praemiserat.

XI. Massiliensium factum quum et per se luculentum esset, et prope certam spem faceret, in Hispaniis pro Pompeio esse omnia, quia si secus esset, homines et vicini et diligentes minus animi habituri videbantur; M. Cicero, post longam et ancipitem dubitationem, ad Pompeium abnavigavit; eiusque exemplum alii quidam senatores, qui nondum excesserant Italia, sequuti sunt. Itaque his ad eos adiunctis, qui ante transgressi fuerant, maior in castris Pompeii, quam in Vrbe, species senatus erat, et quasi de sententia Patrum multa decernebantur: quorum illud plurimum favoris adiunxit partibus, quod, Catonem sequuti, *civem romanum praeterquam in acie neminem occidi, neque oppidum ullum, quod populo romano pacatum esset, diripi debere*, sanxerant. Ciceronem tamen clam corripuisse Cato dicitur, *quod praeter necessitatem in castra venisset, plus profuturus patriae, si medium se gessisset; idoneum conciliatorem habituris partibus, quandocumque redire ad sanitatem coepissent.*

XII. Inter haec C. Fabius, adhibita celeritate, praesidium L. Afranii ex Pyrenaeo saltu deiecerat, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendebat. Sed Afranius ceterique legati adventu Vibullii Rufi, qui fuerat a Pompeio missus, ita composuerant, *ut Petreius cum omnibus copiis ad Afranium proficisceretur, Varro cum duabus legionibus Hispaniam ulteriorem omnem obtineret.* Petreius et Afranius, Asturum Vettonumque et Celtiberorum coactis auxiliis, ceterarumque gentium, quae ad Oceanum colunt, Ilerdam

§. 11. Cic. ad Attic. X, 12. — Plutarch. in Cic. Pomp. et Cat. — Dio.
§. 12. Caes. — Lucan. IV, 7 et 11.

(quae hodie, leviter transpositis elementis, *Lerida* vocatur) belli sedem deligunt, propter opportunitatem loci.

XIII. Quippe in colle modico ad Sicorim amnem posita, pontem lapideum habebat, camposque circa patentes, et fertile solum; nec longe abinde Cinga fluvius, in Iberum evolvens aquas. Iuxta tumulus erat paulo editior: eum ceperunt castris locum, omnibus eo contractis copiis. Afranius tres habebat legiones, duas Petreius; auxilia magna Hispanorum coëgerant, cohortes circiter octoginta, equitum utriusque provinciae circiter quinque millia. Duces communi consilio parique iure administrabant omnia, et alternis signum toti exercitui dabant. Fabius, contra hos castra metatus ad Sicorim, duos in flumine pontes effecerat, inter se distantes millia passuum quatuor: his pontibus pabulatum crebro mittebat: quod idem quum et ab hostibus fieret, crebrae velitationes erant; nec sine magno praesidio emitti pabulatores poterant. Accidit igitur, quum legiones fabianae duae flumen transissent, impedimentaque et omnis equitatus sequeretur, ut pons, vi iumentorum et aquae magnitudine interruptus, maximam partem equitum a legionibus divelleret. Hoc ubi ex aggere et cratibus, quae prono flumine deferebantur, hostibus cognitum est, Afranius celeriter equitatum omnem legionesque quatuor suo ponte transduxit.

XIV. Ergo L. Plancus, qui legionibus fabianis praeerat, locum superiorem occupat, cuius auxilio adversus multitudinem hostium se tutaretur. Proelio ab equitibus commisso, procul visa sunt signa duarum legionum, quas C. Fabius, id quod erat suspicatus,

§. 13. Caes. — Lucan.

subsidio suis ulteriore ponte miserat. Harum adventu proelium dirimitur; copiae utrinque in castra revertuntur, quum aliquammulti Fabianorum essent desiderati. Eo biduo Caesar supervenit cum equitibus nongentis, quos sibi praesidio retinuerat; et, ponte noctu refici iusso, cum omnibus copiis, praeter sex cohortes, quae ponti castrisque praesidio relinquebantur, ad Afranii castra proficiscitur, pugnandique potestatem hostibus facit. Quum hostes pugnare nollent, Caesar ad quadringentos passus ab imis radicibus collis, quo in colle castra hostium erant, castra ponere statuit; sed veritus, ne vallum eminus conspiceretur, tantummodo fossam pedum quindecim a fronte duci iussit: idque opus quum, prima et secunda acie in loco, ubi erant instructae, perstantibus, tertia acies faceret, ignaro hoste perfectum est.

XV. Intra hanc munitionem nocte transacta, postridie, quia longius agger petendus erat, tota castra, quemadmodum instituerat, permunit, singulis legionibus singula latera tribuens; ipse cum reliquis tribus Afranium Petreiumque, ad turbandum opus venientes, absterret. Ita castris permunitis, impedimenta et cohortes, quae superioribus in castris reliquerat, eodem transduci iubet. Erat inter oppidum et afraniana castra planities passuum circiter trecentorum, et in medio fere spatio tumulus surgebat, quem si occupasset Caesar, oppido et ponte prohibiturus hostes videbatur. Igitur eductis instructisque tribus legionibus, unius antesignanos cursu contendere ad capiendum locum iubet. Sed Afraniani propiore spatio praecipiunt collem; ortaque pugna, Caesaris milites

§. 14. Caes. — Front. Strat. I, 5.
§. 15. Caes. — Dio. — Lucan.

repelluntur. Igitur subsidio adducta legio nona, quum invicem pepulisset hostes, fervore certaminis cedentes insequuta iniquum in locum successit.

XVI. Quinque horis ibi dimicatum est, magno Iulianorum periculo, in quos ex superioribus locis tela certa iactu adigebantur. Multo tamen plus vulnerum, quam caedis fuit: hostium supra ducentos ceciderunt; Caesar amisit circiter septuaginta. Victoriam utraque pars adscribebat sibi: Pompeiani propter tumulum retentum, qui pugnandi causa fuerat, et coactos terga vertere hostes; hi, quod numero et loco impari proelium tot horis sustinuerant, et ad extremum virtute connisi adscenderant montem, adversariosque inde in oppidum fugaverant. Maius inter haec periculum, resolutis montium nivibus, aquarum subita inundatio interminata est; quae una die utrumque Caesaris pontem interrupit. Castra erant inter duo flumina Sicorin et Cingam, quod spatium erat passuum circiter millia triginta. Inter hos conclusus tantus exercitus, neque iuvari ab amicis civitatibus, quae trans flumina erant positae, nec ab iis comitatibus, qui permagni ex Gallia Italiaque veniebant, adiri poterat; et qui longius erant pabulatum egressi, ne ad castra reverterentur, magnitudine fluminum excludebantur.

XVII. Ex proximis autem locis frumentum olim ab Afranianis comportatum Ilerdam fuerat; reliquum superioribus diebus copiae Caesaris absumpserant. At hostibus frumentum ante provisum erat: adhuc quotidie undique comportabatur; eratque pabuli et rerum omnium magna copia, quum ponte saxeo ad Ilerdam secure uterentur, et loca trans flumen integra, quo pervenire Caesar non poterat, sine periculo ha-

§. 16. Lucan. — Dio. — Appian. — Caes.

berent in potestate. Idcirco magnis in difficultatibus Caesar erat, multosque amittebat quotidie, qui pabulandi frumentandive causa progressi, ab Hispanis facile excipiebantur. Hispani enim, quia sine utribus in bellum ire non consueverant, in hos vestimenta coniiciebant, ipsi cetris suppositis facile superabant flumina. Aliquot dies manserunt aquae. Per quos comitatum, qui ex Gallia veniebat ad Caesarem, Afranius subito aggressus, intercepit sagittarios Ruthenorum circiter ducentos, cum equitibus gallis paucis, quum reliqui in montes proximos refugissent.

XVIII. Inter haec ingravescebat in castris Caesaris fames, tanta iam caritate annonae, ut denariis quinquaginta in modios frumentum emeretur. Haec quum etiam inflatiora, quam erant, Romam perscriberentur, multi eorum, qui adhuc in Italia haeserant, ad Pompeium profecti sunt: alii, ut principes hoc perferrent nuntium; alii, ne post omnes venisse viderentur. At Caesar, frustra saepius tentata pontium reficiendorum spe, quum irritus eius conatus aquarum et hostium vi redderetur, naves facere instituit, quales Venetis ac Britannis in usu sunt, Pado aut mari stagnantibus. Carinae fiebant ex levi materia; reliquum corpus viminibus contextum, coriis integebatur. Has idoneo numero profectus Caesar carris iunctis noctu ad millia passuum duo et viginti a castris deportat; ibique militum aliquo numero traiecto, continentem ripae collem communit, priusquam adversarii rem cognoscerent.

XIX. Eo postea transducit legionem, et utraque ripa potitus, pontem sine molestia perficit biduo. Sic ad eum perveniunt, qui ex gallico comitatu evaserant,

§. 18. Plut. in Caes. — Flor. IV, 2. — Caes. — Dio. — Lucan.

quique frumentandi causa profecti ex prioribus castris fuerant. Eodem die transmittit equites; et per hos maximam hominum iumentorumque multitudinem, quae pabulatum egressa fuerat, intercipit; et de cetratis cohortibus, quae subsidio suis venerant, unam longius procurrentem, secludit a reliquis, atque delet. Ita res frumentaria paulatim expeditur. Eodem tempore D. Brutus Massilienses navali proelio vicit. Longas illi habuerant septemdecim, e quibus erant undecim tectae. His complura minora navigia addiderant, terrorem ipsa specie multitudinis illaturi. Inerat magnus sagittariorum numerus, magnus Albicorum, qui supra Massiliam incolunt, montanum durumque genus, et exercitatum in armis. Suos quoque servos et pastores L. Domitius in naves imposuerat, si bene et gnaviter se gererent, libertate promissa.

XX. Brutus pauciores quidem naves ducebat, sed firmiores, delecto virorum robore repletas: quippe Caesar fortissimos ex antesignanis legionum, id muneris poscentes, in classem imposuerat. Igitur hi, virtuti confidentes, et quia celeritate navium et arte gubernatorum vincebantur, manicas et uncos praepararunt, quibus hostium naves retinerent. Massiliensium ea ratio fuit, ut, donec liceret, maritimis artibus uterentur; quoties deprehensi essent, armis montanorum fiderent, qui non multum inferiores Romanis erant. Igitur post acrem pugnam, quum singulae ferme romanae naves, binis hostilibus prehensis, in utrumque latus dimicarent; hic pugnae fuit exitus, ut, magno Albicorum et pastorum amisso numero, Massiliensium naves caperentur, aut deprimerentur novem. Nescio, an isto proelio (bis enim

§. 19. Sidon. Apoll. Carm. XXIII, v. 13. — Dio. — Lucan. III. — Caes.

pugnatum est classibus), illo certe bello, memoranda C. Acilii virtus exstitit; qui decimae legionis miles, abscissa dextra, quam in puppim hostium iniecerat, laeva retinuit navem; deinde in eam insiliens, umbone propulit hostes, neque prius pugnare destitit, quam captam profundo mergeret.

XXI. His ad Ilerdam nuntiatis, ubi iam pontem Caesar effecerat, omnia repente mutantur: hostes ex maxima fiducia in maximum metum veniunt, Caesaris res omnibus modis fiunt superiores. Igitur aliquot Hispanorum populi, qui pompeianarum partium semper fuerant, ad Caesarem defecerunt. Oscenses, et his contributi Calagurritani, Tarraconenses, Iacetani, Ausetani, Illurgavonenses, quinque magnae civitates. Ab his frumento adiutus Caesar, difficultates omnes pulchre explicat: quibus rebus permoti alii populi longius colentium, et quia falsum fuisse rumorem apparebat, Pompeium cum legionibus per Mauritaniam venire, ad Caesaris amicitiam se transtulerunt. Perterritis hinc adversariis ut acrius instaret Caesar, fossas pedum triginta ducere instituit, quibus pars aliqua fluminis averteretur; quo vado transiri posset, neque longo circumitu per pontem transmittendi equites forent.

XXII. Hoc opere prope confecto, Afranius et Petreius timentes, ne praevalido Caesaris equitatu penitus frumento pabuloque intercluderentur, bellum ad Iberum fluvium in Celtiberiam transferre statuunt. Igitur ad Octogesam, quod ad Iberum est oppidum, pontem fieri imperant; legionibusque duabus Sicorim

§. 20. Caes. — Sueton. in Caes. cap. 68. — Val. Max. III, 2. — Plut. in Caes. — Lucan.

21. Dio. — Lucan. IV. — Appian. — Flor. — Plutarch. in Caes. — Oros. — Liv. Epit.

transductis, castra muniunt. Haec ubi sunt Caesari per exploratores cognita, noctes diesque labore continuato eo rem deducit, ut iam, licet aegre, possent tamen atque auderent equites eius flumen transire. Igitur hostes, festinandum rati, praesidio Ilerdae imposito, omnibus copiis Sicorim transeunt, et se cum praemissis legionibus coniungunt. Caesar legiones immittere non poterat, amne interposito; et si per pontem duceret, interea hostes evadebant, non amplius viginti passuum millibus distante, quam petebant, Octogesa, quae confici ab exercitu eodem die poterant.

XXIII. Igitur, quod solum erat reliquum, equites transire, et morari agmen iubet. Hi, transmisso flumine, commodum superveniunt, ut noctu moventibus tumultum facerent, iterque prohiberent. Ea res spectari luce reddita ex collibus, qui coniuncti Caesaris castris erant, poterat. Accensi ergo milites tanta occasione victoriae, per tribunos et centuriones Caesarem orant, *ut se trans flumen duceret; qua equitatus transisset, ea se quoque audere transmittere.* Caesar etsi timebat exercitum tantae magnitudinis et rapiditatis flumini obiicere, tamen alacritate suorum, et spe bene gerendae rei excitatus, magnum iumentorum numerum infra supraque constituit: medio spatio transferre milites iubet. Erat adhuc ea fluminis altitudo, ut tantummodo humeris et summo pectore exstarent: transducti tamen sunt incolumes, quum paucos, qui fluminis vi abrepti fuerant, equitatus excepisset.

XXIV. Strenue deinde pergentes, ut simul corpora frigore aquarum affecta cursu refoverent, ad horam diei nonam assequuti sunt eos, qui de tertia vigilia exiverant. Hostes, viso Caesaris exercitu, locum su-

periorem ceperunt, aciemque instruxerunt. Caesar interim suos requiescere iubet; deinde iterum progredientes hostes insequitur. Illi quum haud amplius quinque millia passuum abessent a montosis et angustis locis, quae si modico praesidio occupassent, immunes ab equitatu Caesaris, ad Iberum pervenire, eumque tuto transmittere poterant; tamen, totius diei pugna et itinere defatigati, castra posuerunt. Nocte proxima excepti ab equitibus aquatores, Caesarem certiorem fecerunt, adversarios silentio proficisci. Idcirco signum dari, vasa militari more conclamari, et praeter adversariorum castra mulos agi cum fremitu, sonumque continuari, iussit: hoc astu adeptus, quod quaerebat, ut sine fatigatione sui militis hostes detinerentur, nam illi, audito tumultu, nocturnam pugnam, aut Caesaris equitatum veriti, consilio mutato, copias in castris tenuerunt.

XXV. Postero die quum Petreius locis exploratis redisset, deliberatum a ducibus est, quando exeundum castris foret. Tandem nocturno itinere damnato, quo neque fallere Caesaris diligentiam, neque vim repellere possent, prima luce sequentis diei constituerunt proficisci. Quod ubi tempus advenit, Caesarem cum omnibus copiis retrocedere viderunt, tanquam Ilerdam reverteretur. Id propter inopiam fieri reputantes, quod sine iumentis impedimentisque profectum animadverterant, laeti procurrebant ex castris, contumeliosisque vocibus Iulianos prosequebantur. Sed alia longe mens Caesari fuit; qui ad praeoccupandos montes festinans, quia castris adversariorum praeclusum iter erat, per transversas valles, et aspera

§. 24. Caes. — Front. Strat. I, 8.
§. 25. Front. Strat. II, 5. — Caes.

saxa enitebatur, ut, bis superatis, haud longo circumitu in destinatam partem flecteret. Id ubi est ab Afranianis animadversum, tam segnis nemo fuit, quin effuso cursu eosdem petendos esse montes putaret.

XXVI. Eo res erat deducta, ut, si praevenisset Caesar, omnia in eius potestate essent futura; praeventus ab hostibus, impedimentis tamen, ei cohortibus, quae in castris eorum erant relictae, potiretur. In hoc certamine celeritatis Caesarem difficultates viarum male habebant; Afranius et Petreius per Caesaris equites impediebantur. Haec molestior mora fuit; priorque Caesar, itinere confecto, aciem in planitie inter magnas rupes sita struxit. Afranius a Iulianis se circumventum videns, in colle quodam constitit; emissisque cohortibus cetratis quatuor, montem, qui erat in conspectu excelsissimus, occupari iussit, castra ibi positurus. Sed cetrati ab equitatu Caesaris ad unum omnes interficiuntur. Hoc facto, pugnandi cupiditate Caesaris copiae accenduntur, proeliumque postulant: si haec praetermittatur occasio, se postea, quum Caesar vellet, non esse pugnaturos, minantur.

XXVII. Caesar tamen neque suos obiicere vulneribus et periculo volens, neque cives occidere, quibus clementiam suam omnibus modis approbare studebat, abstinuit proelio, futurum sperans, ut sine pugna bellum conficeret, quod et aqua et re frumentaria hostes intercluserat. Igitur castra quam proxime hostem posuit; et postridie, quum Pompeiani frequentes aquatum exivissent, immisso equitatu nihil eis tutum aut tranquillum esse passus est. Ea re cognita, Afranius atque Petreius id consilii capiunt, ut, a vallo ad aquam brachiis ductis, aquationem expediant. Huius operis causa quum longius paulo discessissent, liberam colloquendi facultatem nacti milites, de pace

agere incipiunt; paulatimque eo progrediuntur, ut incolumitatem ducibus pacti, per primores centurionum Caesari pollicerentur, se signa ad eum translaturos esse.

XXVIII. Quum iam omnium voluntate pro confecta pax haberetur, tanquam una ex duobus castra facta essent, permixti milites, ut quisque suos in tentoria abduxerat, aut sequuti fuerant, multa laetitia et gratulatione noctem celebrabant. His rebus auditis, Afranius in castra recurrit, ita comparatus, ut, quidquid accidisset, laturus non iniquo animo videretur. At Petreius familiam armat, et cum hac et praetoria cohorte, et paucis barbaris equitibus beneficiariis suis, subito advolat, et quotquot deprehendere Caesaris militum potest, obtruncat; tanto furore, ut etiam tribunum e suis, qui retinere impetum eius voluerat, confoderet. Deinde flens circumit manipulos, ne se, neu Pompeium absentem deserant prodantque, obsecrat. Miles, subito immutatis animis, in praetorium concurrit. Ibi iusiurandum concipit Petreius, *se exercitum ducesque non proditurum, neque deserturum, neque sibi separatim a reliquis consilium capturum:* in haec verba iurat ipse prior; adigit et Afranium in eadem; tribuni centurionesque, deinde manipuli sequuntur.

XXIX. Iuliani, qui adhuc in castris essent, produci iubentur; qui producti sunt, interficiuntur in praetorio: plerosque tamen ii, qui receperant, celant; noctuque per vallum emittunt. Caesar tamen admissam in se perfidiam non sustinuit imitari, quamvis multos sane suorum amiserat; sed conquisitos, qui Pompeianorum sua in castra venerant, remisit omnes,

28. §. Caes. — Appian.

exceptis aliquot tribunis et centurionibus, qui sponte apud eum remanserunt. Renovato bello, Afraniani pabuli et aquarum inopia premebantur: frumenti nonnullam copiam habebant, quod ab Ilerda cibaria dierum duodecim extulerant. Sed auxiliares, quod unius diei se inire iter putabant, neque ad portanda onera erant assuefacti, fame infestabantur: idcirco ex eo genere crebra ad Caesarem transfugia fiebant. In his angustiis nihil erat pompeianis ducibus reliquum, quam ut vel Ilerdam reverterentur, vel Tarraconem pergerent. Tarraco longius aberat; et Ilerdae nonnihil frumenti erat relictum: igitur hoc probato consilio, profectionem instituunt.

XXX. Caesar cum legionibus sequitur; equitatu carpit novissimos: ad hunc repellendum saepe se convertunt hostes: ita simul inceditur; simul sine intermissione pugnatur. Quum aegre ad millia quatuor confectae viae esset, montem excelsum capiunt, et a fronte muniunt, quasi castra metarentur. Sed onerata iumenta retinuerant; et postquam Caesarem castra posuisse, et equites pabulatum dimisisse, sensissent, sub meridiem subito discesserunt, ut, priusquam revocare Caesar equites posset, aliquantum itineris conficeretur. Is quoque vanus eis conatus fuit. Caesar statim cum legionibus subsequutus, et post paucas horas equitatus superveniens, castra, ubi minime voluissent, metari coëgit. Substitit etiam in propinquo Caesar; sed tabernacula poni non est passus, quo paratus esset ad insequendum, quandocumque movissent: nam proelio abstinere superioribus de causis decreverat.

§. 29. Caes. — Sueton. in Caes. cap. 75.
§. 30. Front. Strat. II, 13. — Caes.

XXXI. Afraniani tota nocte castra proferunt, commodiorem captantes locum: sed quo plus procedebant opera, longius ab aqua discedebatur; eoque res deducta erat, ut priora mala non nisi aliis malis corrigi possent. Ea nocte aquatum nemo profectus est. Postero die, praeter castrorum praesidium, universus exercitus ad aquam educitur: pabulatum it nemo. Tum Caesar, ut his incommodis vexatos ad deditionem sine pugna cogeret, vallum fossamque circumducere coepit, ne qua possent erumpere. At illis omnis in hoc uno spes erat reliqua: idcirco et inopia pabuli, et quo expeditiores essent, omnibus sarcinariis iumentis interfectis, tertia die, quam circumvallari coeperant, circiter horam octavam, aciem pro castris constituerunt. Eduxit et Caesar suos, sed ita paratus animatusque, ut lacessentibus repugnaret, signa non inferret prior.

XXXII. Praeter pristinas rationes alienum dimicationi tempus arbitrabatur, quod adversarios ira et necessitas stimulabant; quae res etiam ignavis animum viresque facere consueverunt. Accedebat ad haec, quod in tanta vicinitate castrorum, vix enim mille passus intererant, nihil ad summam erat profecturus; parato hostibus, si pellerentur, receptu. Sic neutris pugnam incipientibus, quum ad noctem usque perstitissent acies, in castra reductae sunt. Postridie, dum Caesar operibus suis perficiendis instat, Afraniani vadum Sicoris tentare coeperunt. Caesar, ut hanc quoque spem illis amputaret, Germanos levis armaturae cum equitum parte transire flumen, crebrisque stationibus observari ripas, iubet. Quum ita quartum in diem equi hostium pabulo carerent; ipsi aqua, ligna-

§. 32. Front. Strat. II, 1. — Caes. — Lucan. IV, 292.

tione, frumentatione prohiberentur, et in maxima siti terram fodiendo, frustra puteos intra castra quaesivissent: colloquium defessi duces petunt, et id, si fieri posset, remoto a militibus loco.

XXXIII. Colloquium concessum est, de loco negatum. Igitur utroque exercitu coram, Afranius excusare incipit, *quod, fidei suo imperatori servandae causa, contra Caesarem tetendissent. Id se adeo nullo Caesaris odio fecisse, sed praeoccupatos legatione a Cn. Pompeio, priusquam ulla civilis belli suspicio exstitisset. Omnia expertos eo devenisse necessitatis, ut victos se esse fateantur: tandem misericordiam Caesaris* suppliciter appellat.

XXXIV. Caesar ad haec, leviter exprobrans *ducum pertinaciam, qui neque Caesaris lenitatem, neque suorum ipsi militum desiderium reveriti, quaesitam confectamque pacem pati noluissent, accidere ipsis* ait, *quod soleat hominibus nimiae arrogantiae, ut, quod paulo ante contempserint, flagranter expetant. Se tamen neque illorum culpa, neque opportunitate temporum posse permoveri, uti ab sua pristina mansuetudine discedat. Igitur, quantumlibet sibi in manu sit, retinere victas legiones; idque etiam facere debeat, si easdem illas contra se et paratas, et tot per annos retentas esse reputet; tamen se contentum fore, si effecerit, ne hoc exercitu adversarii contra se amplius uti possint. Vnam igitur hanc esse conditionem pacis, ut Afranius et Petreius Hispaniis excedant, copiasque dimittant: id si fiat, nemini se nociturum.* Ea res acceptissima militibus afranianis fuit, quod ultro commodum haberent missionis, qui a victore poenam timuissent: idcirco, quum de loco et tempore dimittendi coeptum esset agi, gestu ac voce significarunt, *statim mitti velle: nec enim postea fidem promissorum praestituros*

duces, si praesens necessitas abscessisset. Tandem ita convenit, ut, qui possessiones haberent in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen, qui Galliarum et Liguriae terminus est, dimitterentur.

XXXV. Proximo biduo milites, si quas inter se controversias haberent, ultro ad Caesarem in ius adierunt. Interea tertia ferme copiarum dimissa parte, Q. Fufio Caleno legato Caesar deducendos reliquos dedit: profectio sic instituta est, ut duae legiones Caesaris antecederent, ceterae sequerentur, in medio Afraniani essent, et terna castra in vicino ponerentur. Vbi perventum ad Varum, reliquus exercitus dimissus est. Duces cum insignioribus centurionum et militum ad Pompeium profecti sunt; aliorum magnus numerus, feliciora auspicia sequi certus, sacramento apud Caesarem dixit. Caesar, his rebus gestis, quamquam multis magnisque causis in Italiam revocabatur, tamen, nisi perpacata Hispania, excedere nolebat; veritus, quia in citeriore provincia maximas clientelas Pompeius habebat, ne iterum bellum ingens exsisteret.

XXXVI. Idcirco Q. Cassio Longino tribuno plebis cum duabus legionibus praemisso, ipse sexcentos equites magnis itineribus ducit Cordubam, quo convenire magistratus principesque provinciae iusserat. Nulla fuit civitas, quae detrectaret imperium. Contra Varroni, qui hactenus eam provinciam obtinuerat, et completis duabus legionibus triginta cohortes alarias adiecerat, subito infesta omnia fiunt. Cordubenses praesidium ab eo missum, in sua potestate habent; Carmonenses eiiciunt. Varro Gades ire destinaverat, in ea insula, frumento navibusque comparatis, duci bellum posse ratus; oppidoque C. Gallonium fami-

§. 35. Plutarch. — Dio. — Caes. de B. Civ. lib. II.

liarem Domitii praefecerat. Sed is, Gaditanorum minis territus, profugit. Varroni quum Gadium atque Italiae praeclusus aditus esset, et una legio ex duabus, ipso inspectante, discessisset e castris, alteram, cum publicis rationibus, et pecunia, quam habebat, Caesari transdidit.

XXXVII. Caesar, Gades profectus, pecunias monumentaque referri in templum Herculis iubet, quae erant inde iussu Varronis deprompta. Gaditanis civitatem romanam dat; idque beneficium postea populus romanus habuit ratum. Provinciae Q. Cassius praeficitur, quod quaestor olim Pompeii gentis mores perdidicisse credebatur; eique legiones quatuor attribuuntur. Nemini ulla fit a Caesare iniuria, praeterquam quod pecunia ubique grandis exigebatur. His rebus ita constitutis, Caesar varronianis navibus Tarraconem revertitur, ibique conventum provinciae citerioris agit; et, quemadmodum in ulteriore fecerat, publice privatimque praemia bene meritis distribuit. Pedestri deinde itinere Narbonem digressus, quum per Pyrenaeum pergeret, tropaeum nullum posuit, quod ea res Pompeio quoque crimini erat data; sed aram haud procul pompeianis monumentis ingenti mole ex polito lapide struxit, Alexandrum imitatus, qui ad imitationem Herculis et Liberi multis locis, ad propagandam victoriarum suarum memoriam, aras erexisse ferebatur.

XXXVIII. Quum Narbonem pervenisset, cognitis, quae interim erant ad Massiliam gesta, eo proficisci statuit. Quippe Massilienses, nihil damno navalis pugnae deterriti, C. Trebonio, quem obsidioni praefe-

§. 37. Liv. Epit. — Dio. — Appian. — Caes. — Q. Curt. VIII, 11, et IX, 3. — Vid. et Freinsh. Ind. in Curt. in voce *Arae*.

cerat Caesar, strenue restiterant; et maxima eius opera tormentorum multitudine, et loci natura ac munitione adiuti, perruperant, ea machinarum violentia, ut asseres pedum duodecim ferreis praefixi cuspidibus, ingentibus balistis per quatuor ordines cratium transacti, in terram penetrarent. Interim L. Nasidius imprudente Curione per Siculum fretum, cum navibus septemdecim, ad Massiliensium castellum Tauroënta pervenit; auctorque fuit civitati, ut denuo maritimae pugnae fortunam tentaret. At Brutus, ad priorem classem additis navibus, quas de Massiliensibus nuper ceperat, iterum eos profligavit, navibus demersis quinque, quatuor captis: una cum Nasidianis navibus discessit, quae vix coepto certamine profugerant.

XXXIX. Nec tamen eo secius in defensionis suscepto proposito perseveratum fuit; quamquam, Caesari iam Hispanias accessisse, fama tulerat. Ingentia deinceps opera Trebonii et incensa ab hostibus, et a Trebonio refecta sunt; quorum annotare rationem nihil attinet, quum Caesaris Commentarii vivant, quibus tota ista obsidio inimitabili nostris temporibus elegantia describitur. Ad ultimum omnibus defatigati malis, nam ad incommoda belli e victu tenui et corrupto (hordeo et panico vetere alebantur) pestilentiae malum accesserat, Caesaris fidei se permiserunt. Fuerat iis Caesar, nec sine causa, iratissimus: igitur praeter vitam et libertatem nihil ferme reliquit victis: arma, naves, pecuniae statim, cetera mox adempta sunt. Postea tamen subinde remisit aliquid irae, nomini parcens et vetustati civitatis.

*§. 38. Caes. — Dio.
§. 39. Flor. IV, 2. — Caes. — Cic. Philipp. VIII, 6. — Oros. — Dio. — Strab. lib. IV, p. 181.

XL. Sed paucis ante diebus, quam in potestatem Caesaris Massilia concederet, L. Domitius cum una nave profugerat. His rebus ita gestis, Caesar, praemissis aliquot legionibus in Italiam, proficisci ad Vrbem statuit, quod se dictatorem esse dictum Narbone cognoverat. Rem tantam temporum potius licentia, quam iure et more maiorum, M. Aemilius Lepidus praetor perfecerat, is, qui postea cum Antonio et Octaviano Caesare triumviratum invasit. *Falso credi* iactabat, *nisi a consule dictatorem dici non posse; nam et olim a tribuno militum A. Cornelio Mamercum Aemilium dictum esse de sententia collegii, quum itidem propter intempestivam quorundam dubitationem augures consuli senatus censuisset.* Ita ceteris invitissimis propositum Lepidus tenuit, senatus tamen obtendens auctoritatem populique iussum; quum in his nominibus nihil tum, praeter ipsa nomina, foret.

XLI. Sed arma hostium atque iura civium pari impetu proterentem, pars exercitus, quo adiutore haec omnia egerat, terrere seditionibus coepit. Nona legio, praemissa cum aliis in Italiam, postquam Placentiam attigerat, tumultum movit, *missionem* postulans, *quam olim etiam decreto senatus iussam, tot iniquis laboribus vulneribusque abunde meruissent. Praeterea sibi ad Brundisium denarios quingenos promissos, neque dum repraesentatos esse.* Verior tamen causa erat, militum cupiditas et ira; quod, praedae suae cuncta cessura sperantes post victoriam, ab omni iniuria temperare cogebantur: simul ea opinione ferociam augebant, quod, armato adhuc Pompeio, suae opis egere Caesarem arbitrabantur. At ille insolens cogi,

§. 40. Appian. — Caes. — Cic. ad Attic. IX, 8. — Dio. — Liv. IV, 31. — Plut. in Caes.

semperque in maximis periculis maximum animum habere suetus, minime cessit tumultuantibus; quamquam eo iam esset provecta seditio, ut in perniciem imperatoris eruptura videretur.

XLII. Vocatos igitur in concionem milites (nam, audito hoc motu, celeriter Massilia advolaverat) simul adesse iussis, quos ipse adduxerat praesidii causa, et, ut plures discerent, quam immotum adversus eiusmodi terrores imperatorem haberent, ita circumfusos affatus est: « Quis novus hic incessit animis » vestris furor, ut omnibus his bellis tranquilli et » obsequentes, hoc maxime tempore seditionem » captetis, quo ego, fine iam instante laboris, de » praemiis vestris attentissime cogitabam? quae vos » omnia vecordissima audacia corrumpitis: priora » merita obliteratis: me, quem semper vestri cupi» dissimum estis experti, ex imperatore vestro ini» micum atque hostem redegistis. An enim stolidas » illas minas, et temerarias voces vestras, terrore » potius, quam ira, pectus hoc repleturas putavistis? » Scilicet, qui Barbarorum ferocissimos domui, ci» vium potentissimos coëgi in ordinem, non timui » Pompeios, non timui Scipiones, militum meorum » voces, militum meorum manus timeam?

XLIII. » En adsum C. Caesar; nudumque pectus » et paratum percussuris offero: peragite scelus, et, » cuius ante hanc fortunam imperio semper paruistis, » nunc omnium late victorem, si audetis, contemnite! » Quod si vero, uti res docet, tantum animorum non » est, ut vel conspectum meum ferre possitis; quanto » intervallo meam vestramque conditionem fata di-

§. 41. Lucan. lib. V, v. 237. — Sueton. in Caes. cap. 69. — Appian. — Dio. — Cic. ad Famil. VIII, 8. — Front. Strat. I, 9.
§. 42. Dio. — Appian.

» screverint, discite. Missionem postulatis, tanquam » carere vobis hoc tempore nequeam. Ecce autem » do, quod petitis, vosque a signis meis discedere » iubeo. An enim existimatis, si a vobis deseror, » defuturas mihi manus, quibus paucas has bellorum » reliquias profligam? Bonus et felix imperator ubivis » reperit milites, et, si nulli usquam essent, abdu- » cerem vel ex hostium castris. Vtrum ego vobis, an » vero vos me magis indigeatis, haec tam recentia, » tam certa documenta admonere vos non potuerunt?

XLIV. » Nuper tantum bellum cum paucis cohor- » tibus orsus, intra vicesimum diem supra quatuor » legiones hostium meas feci: atque illi milites laeti » lubentesque imperata faciunt; et quod me potius » imperatore ferunt arma, fortunae suae gratulantur. » Vos quoque, si aliis sub ducibus merentes in meam » venissetis potestatem, idem faceretis. Nunc secunda » tantum, imperatoris vestri virtute, non vestra (ne » erretis) experti; neque cui militetis, neque, qui » vos ipsi sitis, agnoscitis. Agite, si placet, et vel ad » Pompeium transite: ecquis vestrum tam est arro- » gans, ut non multis modis T. Labieno se fateatur » inferiorem? At ille meis auspiciis ubique magnifi- » cus, ubique victor, cum imperatore mutavit for- » tunam, et, quasi repente factus esset alius, igna- » rus antea timoris et fugae, nunc nusquam loco- » rum audet consistere. Ite, ite, et hoc exemplum » sequimini, quando vos felicitatis vestrae piget.

XLV. » Stipendia vobis iusto tempore dantur; an- » nona nunquam defuit; nihil operae vobis, nihil » periculi iniunctum est, cuius vos poenitere debeat. » Maiore sudoris, quam sanguinis impensa, res om-

§. 43. Lucan. V, 319. — Sueton. — Frontin. — Appian. — Dio.

» nium pretiosissimas, securitatem, gloriam, victo-
» riam quaesivistis: neque dona vobis atque praemia
» defuerunt, quae semper larga manu distribui, in
» poenis parcior, nec temere ultra verborum casti-
» gationem progressus. At nunc, ut sentiatis, quem
» provocaveritis, utque vestrae poenae exemplum a
» pari insania romanos exercitus absterreat, morem
» maiorum, et clarissimorum ducum instituta se-
» quutus, legionem decimabo. Sane amari semper a
» militibus meis, quam timeri malui. Sed quoniam
» alterum, quum praestare deberetis, omisistis; alte-
» rum, quod effecistis necessarium, subite. »

XLVI. Quum hanc ad vocem orta militum comploratio esset, tribuni centurionesque, exquisitissimis precibus placare Caesaris iram nisi, vix tandem effecerunt, ut flecti videretur. Igitur resumpto sermone,
» Nihil quidem concedi, ait, oportebat, ita meritis;
» sed tamen contentus poena paucorum, dabo mul-
» titudini poenitentiae locum. Vos autem, quibus
» haec venia conceditur, quid actum sit hodie, et
» qua spe pactoque dimittamini, diligenter memen-
» tote. Nam si postea vel minimi motus aut auctores
» aliis, aut socii fueritis, veteris simul recentisque
» delicti poenam non effugietis. Militem non solum
» indefessum ad labores, impigrum ad proelia, sed
» etiam vel maxime morigerum duci esse oportet:
» hoc si absit, reliqua saepius in perniciem omnium,
» quam cuiusquam commodo cedunt. Maiores nostri,
» penes quos aliquot seculis summa belli gloria per
» homines fuit, nullius rei diligentiores, quam di-
» sciplinae militaris, custodes fuerunt. Iisdem illis
» certum immotumque semper fuit, plus in duce,
» quam in exercitu reponere.

§. 45. Appian. — Lucan. ibid.

XLVII. « Atque hoc universa rerum natura docere » paulisper attentos debuisset: ubique minoris est, » quod regitur, quam quod imperat: ideoque Iovem, » cuius in potestate omnia esse credimus, optimum » maximumque vocamus; et in homine, membris » omnibus totoque corpore, una mens, a qua regun- » tur, potior est. Haec prius intelligere vos voluissem, » et erat melius: ut tamen simul et necessariae seve- » ritatis, et solitae clementiae meae ratio habeatur, » in paucos edam exemplum, quod in totam legio- » nem oportuisset. Centum et viginti seditionis au- » ctores deposco, unde duodecim ad poenam sorte » vocentur; et erit aliquod poenitentiae signum, si » pessimos homines obedienter tradideritis ». Sortes ita de re industria sunt temperatae, ut seditiosissimus quisque duceretur. Sed quum ex hoc numero unum tempore seditionis abfuisse constaret, centurionem, cuius calumnia nomen delatum innocentis fuerat, pro illo Caesar occidi iussit. His securi percussis, exauctorata legio non ferens ignominiam, quum repudiari suam operam cerneret, non destitit satisfacere imperatori, donec multis et supplicibus precibus exorato, pristinum in sacramentum reciperetur.

XLVIII. Placentina seditione composita, Caesar legiones maximis itineribus in Apuliam et Bruttium mittit, navium undique contrahendarum causa; ipse Romam in faciem pacis cum inermi comitatu profectus, dictaturam iniit, ut roganti scilicet populo romano gratificaretur. Ceterum ille consul in annum sequentem creari voluerat, ut tyrannicam potestatem, quam usurpabat, legitimi magistratus vocabulo obtegeret. Simul servari speciem reipublicae volebat; et quia

§. 47. Dio. — Appian. — Front. Strat. IV, 5. — Sueton. — Lucan. l. c.

consules ambo sequuti Pompeium fuerant, nec praetoribus creandi consules ius esse dicebatur, necessario faciundum putavit, ut comitiorum habendorum causa dictaturam assumeret.

XLIX. In hoc magistratu exsulibus, praeter T. Annium Milonem, reditum decrevit; et proscriptorum a Sulla liberis ius petendorum honorum contra legem Corneliam dedit. Aristobulum quondam Iudaeae regem, deinde triumphatum Pompeio, remisit daturum in Syria turbas. Sed ille quidem a Pompeianis veneno esse interceptus traditur: filium Alexandrum, acceptis ea de re Pompeii literis, L. Scipio securi percussit Antiochiae, latrocinia obiiciens. Habuit deinde comitia, seque et P. Servilium designavit consules: is enim erat annus, quo consulatum ei gerere per leges licebat; quarum vim quum vi maiore solveret, speciem ubivis magna veneratione sectabatur. L. Pisonem collegam assumpturus videbatur. Sed quia legatos ad Pompeium mittendos Piso censuerat, eratque eam ob causam increpitus ab Isaurico; illi honorem libertas abstulit, huic adulatio dedit. Comitia ceterorum quoque magistratuum sunt habita; pontificum etiam, in loca demortuorum; feriaeque Latinae celebratae.

L. Oppressis deinde aere alieno consulendum putavit; sed ita, ne subruere fidem, et, dum aliorum necessitati cupidius consulit, aliorum iuri vim facere intolerandam videretur. Constituit igitur, *ut arbitri darentur* (nam ipsius verba lubentissime pono) *per quos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset, atque eae creditori-*

§. 48. Lucan. V, 374. — Plut. — Appian. — Dio. — Cic. ad Attic. IX, 9. Caes. de B. Civ. lib. III.

§. 49. Appian. — Plut. — Dionys. Halic. lib. VIII. — Dio. — Ioseph. Antiq. XIV, 13 et 15. — Caes. de B. Civ. lib. III. — Sueton. in Caes. cap. 41. — Lucan.

bus transferentur. Hi arbitratores, ne quis alteri parti addictiores electos quereretur, sorte creabantur. Hac conditione quarta fere pars crediti deperibat; sed facile patiebantur homines, quia timor novarum tabularum, quae vulgo postulari coeperant, tollebatur. Quia deinde rumor percrebuerat, multos aurum argentumque, ne creditoribus solverent, supprimere; horum nequitia adductus, legem tulit, *ne quis supra sestertia sexaginta in numerato haberet:* sic providebatur, ne quis magnarum opum fiducia adiicere ad res novandas animum posset. Plebs ad haec addi postulabat, ut praemia servis, qui dominos in hanc legem peccantes detulissent, decernerentur; sed abnuit Caesar, iuratusque negavit, servis adversus dominos crediturum.

LI. Inter haec tam prospera, non modicam accepit per duces suos in Illyrico cladem. P. Cornelium Dolabellam, quum a Caesare naves haberet, M. Octavius et L. Scribonius Libo, quos liburnicae atque achaicae classi Pompeius praefecerat, victum, exutumque copiis Dalmatia expulerunt. Sed ille quidem, amissa classe, perfugit ad C. Antonium, qui ad Curictam (Iapodum litoribus adsita est insula, ad maris Adriatici fauces) castra habebat. Sed ipsum quoque Antonium, quum ulcisci Dolabellam cuperet, cum Q. Hortensio, qui ab infero mari classem adduxerat, pompeiani duces superarunt; quamquam ei L. Minucius Basilus, C. Sallustius Crispus, ex singulis legionibus, quibus praeerant, cohortes aliquot subsidio misissent.

LII. Antonius Curictam refugit, asperitate situs,

§. 50. Sueton. in Caes. cap. 42. — Caes. — Appian. — Dio.

§. 51. Oros. VI, 15. — Sueton. in Caes. cap. 36. — Flor. IV, 2. — Strab. lib. VII, p. 315. — Ptolem. II, 17. — Dio. — Lucan. IV, 402.

et incolarum virtute confisus. Sed ubi Octavius et Libo cum ingentibus copiis classicorum affuerunt, desertosque a sociis urgere fames coepit, et ad pompeianas partes palam transgressus vir fortissimus T. Pusio sollicitare, Antonius se cum quindecim cohortibus dedidit; omnesque ad Pompeium a Libone deducti sunt. Evasere tamen prius pauci ad Basilum, qui copias instructas ex adverso litore ostenderat. Ea spes audaciam parti militum fecit, ut nova ratione tentarent per mare fugam: namque refluxu exspectato, rates conscenderunt ita contextas, ut geminatis cuparum ordinibus incumberent, quo inter utrumque ordinem occulto remigio proveherentur. Series cuparum ad firmitudinem catenis ferreis colligabantur: in medio ratis erecta turris erat; unde, sicubi vim faceret hostis, defendi posset.

LIII. Ex tribus eiusmodi ratibus prima et sequens, aestus beneficio, litus optatum tenuerunt: tertia, quae vehebat Opiterginos, in occultos quasi casses incidit, quos Pompeiani Cilices, usitata sibi, quum adhuc piraticam facerent, arte, funibus sub mari circumductis paraverant. His deprehensa ratis, et ad scopulos, unde religata vincula fuerant, attracta, quum ab hostibus terra marique oppugnaretur, defensa tamen est, quia supervenientes tenebrae proelium diremerant. Praeerat Opiterginis tribunus, Vulteius nomine. Hic, quum neque vincula rumpere tentantibus res succederet, neque aliud sperari effugium posset, «Parvum, inquit, deliberandi spatium » noctis huius mora praestat, milites: neque etiam » multa deliberandi aut anceps materia est. Si pos-

§. 52. Dio. — Caes. de B. Civ. lib. III, cap. 68. — Liv. Epit. — Appian. — Oros. — Lucan. V, 417.
§. 53. Flor. — Lucan. V, 475.

» semus et mortem et ignominiam effugere, hoc ni-
» mirum prorsus esse faciundum nemo ambigeret.

LIV. « Nunc quoniam alterutrum necessario legendum est, utrum sit optabilius, aliqua esse dubitatio » timidis et ignavis, et Caesarem prodituris posset. » Nobis quidem neque ingratis esse adversus eum, » cuius maximis beneficiis saepe usi sumus, libeat; » neque virtutis nostrae gloriam turpi commaculare » infamia. Quid igitur afferri potest, quominus libertate, donec adest, utamur, et in praestantissimam » conditionem nos vindicemus, ut neque adversariis » quidquam in nos liceat, et facinus nostrum aeterna » fama sequatur? praesertim quia fortes ab ignominia » mors absolvit; post ignominiam nihilominus subeunda mors est. Promittent haud dubie vitam: sed » quid nobis opus est vita agenda precario? quid si » vero fallant fidem? et qui mori per virtutem potuimus, turpes irrisique alieno arbitrio cervicem demus? quid si ad longius neque simplex supplicium » servati, ad Pompeium adducamur, tam inimicum » nobis semper, quam propitius Caesar fuit? ad Marcellum, cuius animum supplicio Novocomensis illius » experti sumus?

LV. » Hos videre, his supplicare, Transpadanus » quisquam poterit? Hoc ne coniuges quidem liberique nostri velint; ob quae nomina quandoque consilium mutarunt, qui de se decreverant. Pro Caesare perire omnes optent, quam vel regnare cum » huius inimicis. Sed neque in eo res est; quin omnia » sunt in potestate Caesaris, et, si hunc offendimus, » illi perierunt. Sic eadem via, quae nobis ad gloriam » et libertatem patet, a civitate nostra famam prodi-

§. 54. Quintil. lib. III, cap. 8.

» tionis, iram victoris, metum, periculum, cladem » avertimus, Caesaremqne magis etiam ei conciliamus: cuius equidem quia notissima nobis est liberalitas, quis futurum ambigat, quin et nos ille laudet, et ob nostrum factum universae genti pretium » tribuat.» Nec fefellit eum animus: quippe Caesar, ubi propter ipsum mille circiter Opiterginos, ut fidem ei servarent, in eadem rate mutuis vulneribus concidisse didicit; priusquam ab Vrbe proficisceretur, non illi solum oppido, sed omnibus omnino Transpadanis civitatem romanam dedit.

LVI. Caii deinde Curionis referenda clades est, sub idem tempus in Africa occisi. Sed illi quidem principia nimis laeta fuerunt: recepta sine certamine Sicilia, sicut iussus erat a Caesare, in Africam transiecit legiones. Provinciam eam obtinere L. Tubero debuerat, ex senatusconsulto sortitus: sed illo cunctante, P. Attius Varus, qui Auximo profugiens Vticam pervenerat, clamore multitudinis ad se delatum imperium arripuit; Tuberonemque venientem, quamquam earundem partium esset, exclusit provincia, ne filium quidem valetudine affectum exponere, sed nec aquam haurire passus. Atque iste quidem Varus provinciam eam prius ex praetura obtinuerat; quo facilius ei fuit, propter hominum locorumque notitiam, delectus agere, et alia tuendae provinciae parare. Igitur duas iam legiones habebat sub signis: nec minus reponebat spei in Mauri regis amicitia, cui transditum a patre Hiempsale erat hospitium cum Pompeio, et maxima cum Curione simultas, qui in tribunatu legem de publicando Iubae regno promulgaverat.

§. 55. Liv. Epit. — Dio. — Flor. — Lucan. V, 512 ad fin.
§. 56. Dio. — Sueton. in Caes. — Appian. — Caes. B. Civ. lib. I et II. — Cic. pro Ligar. 1 et 76. — Oros. — Liv. Epit. — Lucan. IV, 668.

LVII. Adversus hos duas legiones Curio transportavit, et quingentos equites, navibus longis duodecim, et multis onerariis. Ad huius classis conspectum L. Caesar adolescens, qui ad Clupeam adventum Iulianorum cum decem rostratis opperiebatur, multitudine velorum territus, Adrumetum perfugit. Curio praeter Vticam ad flumen Bagrada progressus, exscensione facta, castra locat. Inde ad exploranda castra Cornelia (nobilitatem nomenque loco prioris Africani expeditio fecerat) cum equitatu pergit; levique proelio victis Numidis, qui, ut tutum agrestibus receptum facerent, ex castris Vari oppido coniunctis excurrerant, et adventu longarum navium audacior, pronuntiat navibus onerariis, quae numero circiter ducentae stabant ad Vticam, *pro hostibus se habiturum, qui non extemplo cursum ad castra Cornelia direxisset.*

LVIII. Obsequuti sunt universi, exercitumque Curionis omnium rerum copia repleverunt. Mox iterum in castra ad Bagradam se recepit Curio, quia adversarii, castra Cornelia occupaturum suspecti, aquas veneno infecerant; et acclamatione totius exercitus appellatus *Imperator*, postero die movet Vticam, et castra prope oppidum ponit. Nondum perfectis operibus, fit certior, adesse magna Iubae regis auxilia, Vticamque sine timore pergere: igitur equitibus immissis hos disturbat, et magnum interficit peditum numerum, qui tam celeriter in oppidum se recipere nequiverant. Sed proxima nocte quum centuriones Marsi duo cum manipularibus aliquot ad Varum perfugissent, in spem ille venit, totum corrumpi Curionis exercitum posse. Igitur eductis legionibus, ut inter se et Curionem una tantum vallis interesset, ten-

§. 57. Appian. — Caes. — Dio. — Lucan. IV, 655.

tare milites per Sex. Quintilium Varum coepit, qui L. Domitii quaestor ad Corfinium fuerat. Igitur notos sibi centuriones militesque compellans, *ut ad prius sacramentum redirent*, obsecrabat, *relinquerentque illos, a quibus capti perfugarum in numero haberentur, et per summam contumeliam hoc vocabulo notarentur.* Postremo largitionem a se et P. Attio ostentat, si prioribus partibus concilientur.

LIX. Ad haec neutram in partem significatione voluntatis facta, exercitus in castra reducti sunt. Sed tentati militum animi castra Curionis timore et suspicione compleverant: nam paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique manebant, quales eo tempore fuerant, quum ad Corfinium a Caesare caperentur; praeterea genus erat hominum, ex municipiis Pompeio addictissimis, Peligni Marsique. Haec omnia non parum magnas timendi causas afferebant, et quod superiore nocte inter transfugium paucorum excepti graviores quidam militum sermones, nonnulli et conficti erant. Igitur in principiis de summa rerum sententiae dicebantur: alii regrediendum in castra Cornelia censebant; quidam oppugnanda hostium castra. Neutrum consilium Curioni placuit: alterum abiecti nimis animi, alterum temerarii videbatur.

LX. Igitur dimisso concilio, milites ad concionem vocat: *quantum eorum fidei Caesar credat*, exponit: *non debere hunc deseri, a quo maxima sint exspectanda praemia; praesertim diiudicata iam fortuna belli, duabusque Hispaniis receptis. Frustra iactare prius sacramentum adversarios: non legiones illud, sed ducem Domitium, abrupisse: proditos ab eo milites, a Caesare conservatos, non beneficii modo gratia, sed in verba*

§. 58. App. a. 2. — Caes.

Caesaris sponte adactos, nova religione teneri. Quod si causam a Caesare desciscendi nullam habeant, in se quoque nihil esse sperare, quod offendat. Praeclaram sibi erga milites voluntatem constare; diligentiam duce dignam praestitisse hactenus; etiam fortunam affuisse conatibus. Atque haec omnia nuper adeo consensu universorum esse approbata, quum sit imperator ab iis appellatus. Cuius honoris gratiam se ipsis facere, si poeniteat.

LXI. Adhuc dicentem interrupit militum clamor, indigne ferentium, quod suspecti proditionis essent, et ad omnia pericula fidem suam operamque offerentium. Vnde Curio iam animosior, postridie eodem loco, quo antea, in acie adstitit. Eduxit et Varus suos, uterque legionum domitianarum fiducia, quas Curio mansuras in recenti sacramento, Varus redituras ad vetus, putabant. Sed ubi vallem transire Vari equitatus omnis cum parte levis armaturae coepit, equites Curionis, cum duabus Marrucinorum cohortibus impetu facto, relictos a suis velites ceciderunt. Qua re Varianos perturbatos cernens Rebilus, legatus Caesaris, quem ob peritiam rei militaris ex Sicilia Curio secum adduxerat, instare, atque tempore uti iubet.

LXII. Nec moratus Curio, ut erat acer et audax, primus procurrit in vallem, impeditam adeo, ut ab altera parte, nisi adiuti a suis, adscensum difficulter molirentur. Sed hostes animis perculsis, neque ullius nisi fugae memores, priusquam ad iactum teli perventum esset, in castra omnes refugerunt, tanta consternatione, ut in portis et angustiis viarum, plures obtriti oppressique a suis sine vulnere morerentur, quam interfecti in proelio fuerant. Et nisi Curionis milites tantum ad pugnam profecti sola secum arma extulissent, eodem impetu expugnari castra potue-

runt. Memorabile tum facinus Pelignus quidam nomine Fabius edidit: namque fugientibus immixtus, magna voce Varum identidem invocans requirebat. Vbi ille, credens unum e suis, restitit, quis esset, et quid vellet, interrogans, Fabius stricto gladio eum petiit; et interfecisset, nisi scuto sublato vitasset ictum Varus. Fabium, qui proximi forte erant, milites occiderunt: isque solus Curionis militum ea pugna cecidit; adversariorum desiderati circiter sexcenti, et mille praeterea vulnerati sunt.

LXIII. Varus, quum suos mirifice perterrefactos animadverteret, exercitum de tertia vigilia ex castris in oppidum reduxit. Curio circummunire oppidum instituit, magna spe, quod hispaniensem Caesaris victoriam, quae multorum literis ac nuntiis in Africam perferebatur, omnium animos inclinaturam in has partes rebatur. Idcirco quum regem Iubam venire cum ingenti exercitu audisset, vix credere potuit; donec minus quinque et viginti millibus abesse didicit regis copias: tum in castra Cornelia se recepit, ubi tuto bellum duceret, donec ex Sicilia duae aliae legiones, et reliquus equitatus adveheretur. Sed in optimo consilio permanere licitum ei non fuit per Vticensium quosdam, qui in castra eius perfugerant. Ii, revocatum Leptitanorum bello regem discessisse cum maxima copiarum parte, nuntiabant; Sabura duce modicam manum pergere Vticam, iamque haud procul oppido distare.

LXIV. Sed ea fraus Maurorum erat; praemissusque Sabura rumorem eum sparserat: ceterum rex cum omnibus copiis sequebatur. At Curio, praemissis prima nocte equitibus, quarta vigilia cum legionibus ad

§. 62. Caes.

castra Saburae contendit. Huic equites occurrunt, rem a se bene gestam nuntiant: cupiditas hominis magis inflammatur: quaerit ex captivis, quis castris ad Bagradam praesit? respondent, Saburam. Ille studio conficiendi itineris quaerit ultra nihil, conversusque ad suos, *Videtis*, inquit, *eadem omnia et hos, et perfugas uticenses dicere.* Summa deinde festinatione procedit ad hostem. At ille simulatione timoris paulatim cedit, iuvenilemque animum magis magisque vanae alacritatis implet. Sic in patentes campos protractus, equitatu numidico circumvenitur. Fessi erant romani equites peditesque itineris longinquitate, sedecim millibus passuum confectis; equites etiam superioris noctis proelio: igitur quum neque timidis ad fugam, neque fortibus ad pugnandum vires superessent, occidione totus exercitus caeditur. Ipse Curio, quum Cn. Domitius praefectus equitum hortaretur, ut fuga salutem peteret, *nunquam se venturum* dixit *in conspectum Caesaris, amisso, quem suae fidei credidisset exercitu*: atque ita, ut res temeritate sua perditas morte sequeretur, proelians interfectus est.

LXV. His rebus auditis, naves, quae ad castra Cornelia stabant, cum paucis militibus, qui ad primam rei famam eo decurrerant, in Siciliam celeriter se receperunt. Reliqui (nam quinque cohortes praesidio relictae castris fuerant) Varo se dediderunt. Ceterum Iuba, suae victoriae praemia alieno arbitrio minui non posse dictitans, magnam eorum partem interfecit, ceteros misit in regnum; frustra conquerente Varo, suam fidem ab eo laedi. Sed eum adeo rex contemnebat, ut in oppidum invectus, multis populi romani senatoribus prosequentibus, quae fieri vellet Vticae

§. 64. Lucan. IV, 717. — Frontin. Strat. II, 5. — Caes.

atque in provincia, pro imperio constitueret: quibus effectis rebus, paulo post cum omnibus copiis in regnum rediit. Haec postquam in Vrbem, et in Macedoniam nuntiata sunt, diversam pro dissensione animorum, a Romanis mercedem Iuba tulit.

LXVI. Pompeius, et qui cum eo erant, honorem ei habuerunt, regemque appellarunt; at Caesar et urbani iudicarunt hostem, Bocchumque et Bogudem, quod eius essent adversarii, reges appellandos esse censuerunt. Interim in Dalmatia M. Octavius, post discessum liburnicarum navium, quibus Antonianos milites ad Pompeium Libo deducebat, Issam, insularum eo tractu nobilissimam, ab amicitia Caesaris avertit; Salonas, quum frustra tentasset, oppugnare statuit. At illi, quum ob paucitatem resistere non possent, servos puberes manumiserunt, et mulierum praesectis crinibus ad tormenta sunt usi. Octavius, horum pertinacia cognita, quinque castris oppidum clausit.

LXVII. At quum obsessi negligentius agi excubias apud hostem cernerent, pueris atque mulieribus in muro collocatis, ut species propugnatorum servaretur, eruptionem in proxima castra faciunt; hisque perruptis (nam propter aestum multi milites ex stationibus discesserant), eodem impetu cetera omnia expugnant, Octaviumque, maiore copiarum amissa parte, cum reliquis in naves compellunt. Octavius, tantam cladem passus, quum de Salonis expugnandis desperasset, iamque instaret hiems, Dyrrhachium ad Pompeium reversus est. Dum haec in Illyrico et Africa geruntur, Caesar, deposita in speciem civilis animi

§. 66. Dio. — Caes. — Oros. VI, 15. — Strab. lib. VII, p. 315. — Lucan. V, 36.

§. 67. Caes. — Io. Sarisb. Polycrat. III, 10. — Dio. — Plut. in Caes.

dictatura, sub alio nomine eadem omnia habiturus, Brundisium pergere statuit, quo etiam legiones praemiserat, Pompeium petiturus; quem in usum tum aliis e fanis. tum ex ipso Capitolio donaria pleraque omnia sustulerat.

LXVIII. Neque mediocriter spem eius erexerunt obiecta tum et paulo post omina. Quippe dum adornat iter, in comitatum eius lauream supervolans milvus iniecit; et postea, sacra eo faciente Fortunae, taurus adhuc intactus effugit, paludemque nactus, eam tranavit. Responderunt haruspices, *Caesaris fata sic adumbrasse deos; manentique exitium, mare transeunti vitam victoriamque portendi.* Quamvis igitur hiems esset, et ob tempestates difficilis traiectus speraretur; ordinatis a tergo omnibus, Brundisium intendit iter. Exeuntem prosequuta ingens hominum multitudo pacem orabat, et cum Pompeio reditum in gratiam; satis enim apparebat, si vi victus alteruter esset, eundem libertati, quem bello, finem fore. Profecto iam Caesare, pueri ludicra pugna concurrerunt Romae; superioresque exstiterunt, qui Iulianorum sibi nomen indiderant.

LXIX. Postquam Brundisium Caesar venit, quo legiones duodecim, et omnem equitatum convenire iusserat, vix tantum reperit navium, ut quinque legiones transportari cum sexcentis equitibus possent. Igitur pro concione hortatus est milites, *ut aequo animo relinquerent impedimenta sua, quo plures imponi pugnatorum possent:* atque ipsis alacriter acclamantibus, sine mora compleri naves iussit. Ceterum ventis reflantibus, per aliquot dies haeserunt ad ancoras; quo temporis intervallo et consulatum Caesar

§. 68. Flor. IV, 2. — Appian. Civ. lib. II.

iniit Brundisii, et aliae duae legiones supervenerunt. Septem igitur legiones, sed infrequentibus signis, quia bellis gallicis et longo ab Hispania itinere, ad hoc autumni gravitate in Calabria, valde erant deminutae, in naves onerarias imposuit; rostratis, quarum habebat haud magnum numerum, ad praesidium Siciliae Sardiniaeque relictis. Haec classis, quum pridie nonas ianuarias solvisset, tota nocte propter malaciam propinquis locis haesit; postero die Graeciam attigit, tempestatibus ad Ceraunios delata montes, ibique, navibus omnibus incolumibus, milites exposuit.

§. 69. V. C. 704; A. C. 48. — Lucan. V, 430. — Dio. — Appian. — Caes. — Liv. Epit.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER LXXVI

IN LOCVM LIBRI CXI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI VNDECIMI.

M. Coelius Rufus praetor, quum seditiones in Vrbe concitaret, novarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus urbe, Miloni exsuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, se coniunxit: uterque, quum bellum molirentur, interfecti sunt. Cleopatra, Aegypti regina, a Ptolemaeo fratre regno pulsa est. Propter Q. Cassii praetoris avaritiam crudelitatemque Cordubenses in Hispania cum duabus variauis legionibus a partibus Caesaris desciverunt. Cn. Pompeius, ad Dyrrhachium obsessus a Caesare, et, praesidiis eius cum magna clade diversae partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus, quam ad bella natus; omnibusque adversarum partium, qui se potestati victoris permiserunt, Caesar ignovit.

I. Interea temporis, occupato per varia negotia Caesare, Cn. Pompeius, quum annum ad apparanda, quae vellet, liberum habuisset, ingentes terra marique vires contraxerat. Quinque legiones cum adiunctis equi-

tibus traiecerat ab initio: unam deinde effecerat ex Sicilia, quae facta ex duabus, *Gemella* vocabatur; et unam ex veteranis, qui in Creta et Macedonia sedes fixerant: duas in Asia conscribendas curaverat Lentulus. Praeterea cum duabus syriacis legionibus, exercitus crassiani reliquiis, Scipio Metellus exspectabatur. Sagittarios tria millia habebat; funditorum cohortes sex; equitum septem millia, maximam partem ex regum auxiliis.

II. Naves insuper rostratas instructas habebat sexcentas; quarum praestantissimae centum romani generis milites vehebant: onerariarum praeterea maximus numerus aderat. Eam classem per omnem maritimam oram distribuerat, quae transitu Caesarem prohiberet. Navibus aegyptiis Cn. Pompeius adolescens praeerat; asiaticis D. Laelius, C. Triarius; syriacis C. Cassius; rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; liburnicae atque achaicae classi Scribonius Libo, M. Octavius. Sed universae rei maritimae praefecturam M. Bibulus gerebat, cui omnes reliqui dicto audientes esse debebant. Civitates praeterea Dyrrhachium, Apolloniam, ceterasque ad eam oram hibernis occupare decreverat.

III. At Lentulus Marcellusque consules, quum eorum in exitu annus esset, senatum convocarunt. Civilis enim discordia senatum quoque geminaverat, ut et qui Romae, et qui Apolloniae erant, hoc ad se vocabulum traherent. Nam apud Pompeium haud minus ducenti senatores erant: tantum ei paraverat auctoritatis suscepta, ut putabatur, libertatis defensio. Igitur et quidam aetatis extremae, praeterea claudus

§. 1. V. C. 704; A. C. 48. — Caes. de B. Civ. lib. III. — Appian. Civ. lib. II. — Oros. VI, 15. — Lucan. III, 169. — Vell. II, 51.
§. 2. Lucan. V, 420. — Vell. II, 51. — Caes.

altero pede ad eum se contulerat; et M. Brutus, quamquam ad id tempus Pompeium, cuius iussu pater Bruti fuerat interfectus, neque salutare, neque respicere solitus. Vt autem omnia, quam fieri posset, proxime morem maiorum agerentur, Thessalonicae per augures templum constituendum curaverant, ubi senatus cogi posset, quod alio loco facta senatusconsulta pro iustis non habebantur.

IV. Eo postquam convenit exsul senatus, verba de republica facere Lentulus instituit: « ante omnia decernendum huic coetui, hunc esse verum iustumque » populi romani senatum; qui Romae sint, desertores » causae publicae, amicos tyranni, purgamenta potius amplissimi ordinis, quam membra, nequidquam » usurpare vocabulum curiae, cuius iura prodiderint. » Proximum esse, ut provideant, quomodo et per » quos in posterum gerenda sit respublica: nec enim » consulum haberi comitia attinere, quod de eorum » imperio ferri lex curiata nequeat. Idcirco reliquos » quidem proconsulibus et propraetoribus, suo quemque loco reipublicae navaturos operam; sed tamen » unum summum constitui ducem oportere, neque » dubitandum, quin Pompeius is esse debeat ». Erat sane iam anno superiore datum Pompeio summum imperium, sed consulibus adiunctis. Tum vero, summam belli rerumque omnium uni permitti placuit.

V. Atque is, ut animos ad meliorem spem erigeret, huiusmodi orationem habuit: « Ego vero nullum pro » vobis et republica laborem, nullum discrimen de» precor, Patres conscripti: potestatem impositam » recusarem, nisi vobis omnibus adiutoribus usuro

§. 3. Plut. in Pomp. et Bruto. — Dio lib. XLI. — Lucan. V, 8 — Varro apud Agell. XIV, 7.

§. 4. Dio. — Appian. — Lucan. V, 17 et seqq.

» neque consilium, neque collegae defuturi essent. » Idcirco magna mihi spes optimi eventus sollicitum » animum consolatur; modo vos quoque bono animo » sitis, neque magis umbra rerum et vocabulis, quam » rebus ipsis, moveamini. Scio, a multis consilium » meum Vrbem relinquendi reprehensum esse; cuius » nunc quoque adeo non poenitet, ut hoc uno modo » conservari potuisse rem romanam existimem; per- » dendamque nobis in perpetuum urbem fuisse, nisi » relicta ad tempus foret. Segregavimus a nobis im- » probos cives, segregavimus timidos; et qui manendo » ab illis impetiti, ab his deserti, hostem instantem, » copias ambiguas, consilia impedita habuissemus, » egregie explicavimus omnia: vires terrestres mariti- » masque maximas coëgimus; pecunia, commeatu, » regum atque populorum auxiliis abundamus: neque » corpora sua tantummodo nobis praestabunt hae » copiae, sed animis etiam nobiscum votoque stabunt.

VI. « Teneat sane vacuam ille Vrbem, et desertas a » dominis domos; dum hic sit senatus, hic romana » civitas, quae profecto non in aedificiis consistit, » sed in civibus; quemadmodum et olim clarissimo- » rum populorum exemplis praeiudicatum est. Athe- » nienses bello Medico urbem perituram secum, si » mansissent, reliquerunt, ut salvi atque incolumes » gloriosius reciperent haberentque. Quid maiores » nostri? Quum Vrbem Galli occupassent, nonne ab » Ardea et Veiis romanum exercitum eduxit Camillus, » alter urbis imperiique nostri conditor? Quid igitur » vetat, quominus eadem sequuti consilia, parem » sperare eventum debeamus? Cum eo homine nobis

§. 5. Appian. — Lucan. l. c.
§. 6. Appian.

» res est, qui summam et incredibilem cupiditatem
» imperandi ne nunc quidem tegere potest, manente
» bello, et incerto rerum exitu. Quid illum facturum
» censetis, quod omen dii prohibeant! victorem, qui
» nunc arbitratu suo creat magistratus, distribuit
» exercitus, dilargitur provincias, omnia legum po-
» pulique, omnia senatus iura sibi uni vindicat?

VII. «Cum hoc tam superbo, tam impotente ty-
» ranno sic est decertandum, ut omnino victoriam
» vindictamque speremus; sed tamen, etiamsi contra
» daret Fortuna, perire potius optemus, quam om-
» nium modo terrarum gentiumque dominos, inso-
» lentissimum dominum pati. Mihi certe fixum de-
» cretumque est, non modo, quam semper in impe-
» riis praestiti, adhibere virtutem, fidem, diligentiam;
» sed etiam, si fieri posset, augere omnia, maioraque
» et intentiora praestare. Neque me sic antiquus ille
» deseret deorum favor, ut fortunatum in omnibus,
» demum in optima causa iacere patiantur. Nam de
» apparatu nostro, quem iuxta mecum scitis, quid
» opus est dicere? Tot civium romanorum legiones,
» tot sociorum regum atque civitatum auxilia, tantae
» toto mari classes, excitare vel ignavos possent. Vos
» modo, quod felix faustumque sit, eam adhibete
» curam atque industriam, quam tempora nostra et
» reipublicae desiderant».

VIII. Similem deinde ad milites, qui aderant, concionem habuit, laeta omnium acclamatione. Eodem tempore laudati ab hoc senatu sunt sociorum promptissimi; donaque et honores decreti Rhodiis, Spartanis, Atheniensibus. Vtque Massiliensium fidei, quod posset, praemium redderetur, Phocaeam, cui suam originem debebat Massilia, liberam esse iusserunt. Cotyi quoque, qui Sadalem filium e Thracia cum

equitibus quingentis miserat, actae gratiae, reguloque munera missa. Iisdem honoribus rex Deiotarus affectus est, qui sexcentos adduxerat equites, et Rhuscipolis, quem sequuti erant ex Macedonia ducenti. Sed effusa maxime in Iubam studia fuerunt, cuius victoria magnam civilis belli profligatam partem credebant. Ptolemaeus quoque Aulctae filius, cui tutor ab senatu datus Pompeius fuerat, rex appellatus est; sororque Cleopatra abstinere regno iussa, quod a propinquis et amicis pueri ereptum, in Syria colligendo copias, repetitum ibat.

IX. His ita ordinatis, Pompeius, quum ob tempus anni transmissurum mare Caesarem non arbitraretur, Thessalonicae hiemare constituerat. Eadem opinio praefectis classium fraudi fuit, quo negligentius litora custodirent. M. Bibulus naves centum decem Corcyrae habebat; sed quia neque naves ornatas, neque remiges paratos tenuerat, prius ad continentem Caesar appulit, quam occurri posset. Neque Lucretius Vespillo et Minucius Rufus, qui cum octodecim laelianis navibus erant Orici, opponere se ausi erant; quamquam Caesar haud plures duodecim rostratas praesidio duxerat. Igitur Bibulus, comperto Caesaris adventu, quum adhuc aliquas excipi naves posse speraret, vacuis occurrit, quas cum Fusio Caleno legato Brundisium Caesar, ad transportandas reliquas copias remiserat.

X. Ex eo numero nactus triginta, cum ipsis nautis dominisque navium combussit, ut supplicii foeditate ceteros absterreret. Summa deinde diligentia usus, a Salonis Oricum usque totum mare classibus praetexuit;

§. 8. Dio lib. XLI, p. 106 et 112. — Lucan. — Eutrop. VI, 16. — L. Ampel. — Caes. B. Civ. III, fin. — Strab. lib. XVII, p. 796.

§. 9. Appian. Civ. lib. II, p. 480.

ipse per asperrimam hiemem excubans in navibus, neque laborem ullum aut munus despiciens. At Caesar, misso ad Pompeium L. Vibullio Rufo, quem semel apud Corfinium, iterum in Hispania captum, praestiterat incolumem, ideoque ad praeferenda de pace mandata iudicabat idoneum; statim atque milites exposuerat, per asperos angustosque calles, sed, ignorantibus adventum eius hostibus, incustoditos, Oricum proficiscitur, ubi L. Torquatus praeerat: qui, quum frustra Graecos arma capere iussisset, quod contra consulem romanum ea capturos negabant, aperuit portas, et a Caesare conservatus est.

XI. Inde protinus Apolloniam itum; et, profugiente L. Staberio, postquam itidem Apolloniatas ad Caesarem inclinare senserat, id quoque oppidum, voluntate incolentium, receptum est. Nec mora fuit, quin Bullide et Amantia ceterisque finitimis civitatibus, et ex tota denique Epiro legati venirent ad Caesarem, omnibus imperata facere paratis. Haud procul inde Dyrrhachium aberat, horreum Pompeii, quo omnis generis apparatus magnam vim contulerat. Hoc Caesar ostendit militibus, et, *quia fortuna tam favente essent usi, ut per infestum tempestatibus et hostibus mare incolumes transirent, totque civitates parvo tempore redegissent in potestatem, ne deessent favori deorum*, hortatus est, *parumque adhuc laboris adderent, quo, priusquam advenire Pompeius posset, Dyrrhachio potirentur. Eam rem et abundantia hiberna praestituram in praesens, et ad summam belli magnae utilitati fore.*

XII. Sed Pompeius, celeriter accepto nuntio, quippe Vibullius, ut ei Caesaris adventum cito nuntiaret,

§. 10. Appian. Civ. II, p. 462. — Caes.
§. 11. Dio. — Appian. — Caes.

dies noctesque, mutatis etiam iumentis, iter continuaverat, nihil ad summam diligentiam reliqui fecit, quo conatum hostis praeveniret. In eo itinere, quum neque diebus, neque noctibus intermitteretur, et vix ad cibum capiendum satis daretur spatii, Pompeii milites in eum metu venerant, ut adesse hostem ubique putarent, et in Epiro finitimisque regionibus signa prope omnes relinquerent, complures arma proiicerent. Evasit tamen ad Dyrrhachium Pompeius prior, castrisque prope oppidum positis, exercitum ex vehementi consternatione recepit.

XIII. Ibi Labienus princeps iurare coepit, *se eum non deserturum, eosdemque subiturum cum eo casus:* idem deinceps tribuni centurionesque, et postremo milites fecerunt. Igitur, priusquam Antonius cum reliquis copiis se Caesari coniungeret, huic noceri posse sperans, ad flumen Apsum processit, quod fines Dyrrhachinorum Apolloniatiumque disterminat. Simili spe contra movet Caesar. Sed ubi ventum ad flumen, maioresque Pompeii vires cognovit, in finibus Apolloniatium posuit castra, ut inter duos exercitus flumen interesset, ceterum videre invicem, et colloqui possent. Eo loco Caesar exspectare brundisinas copias statuit. Sed illae quum a Fusio Caleno adducerentur, literae Caesaris ad Calenum allatae sunt, quibus omnes portus litoraque teneri classibus adversariorum significabat.

XIV. Igitur Calenus, quum paulum progressus a portu fuisset, Brundisium repetiit. Vna navis, quae milites nullos vehebat, quum, imperio contempto, profecta esset, ad Oricum expugnata est a Bibulo, omnesque puberes, qui in ea erant, supplicio affecti.

§. 12. Caes. — Dio. — Ptolem. III, 13. — Lucan. V, 471.

Caesaris legiones, quas idem periculum exspectabat, literis eius tempestive perlatis, fortuna servavit. Per eadem tempora Caesar, sive revera cupidus pacis, sive, quod magis est credibile, temporis ducendi gratia, donec auctiores habuisset copias, simul adversariorum pertinaciae gnarus, et ex hac odium illis omnium parans, nullam occasionem tentandarum conditionum praetermisit. Ad Oricum legati Caesaris M. Acilius, L. Statius Murcus, cum Bibulo et Libone colloquuti (nam his mare, illis litus obtinentibus, eius rei facultas inciderat), in spem eam venerant, aliquid ad concordiam profici posse, quia pompeiani duces, cupere cum Caesare loqui, dixerant.

XV. Idcirco Caesar, quum forte cum una legione Buthrotum profectus, literas legatorum accepisset, statim recurrit Oricum. Sed quum neque Bibulus ad colloquium processisset, et Libo legatorum, quos Caesar ad Pompeium mittere cupiebat, praestare periculum nollet; ne inducias quidem concedere voluit, nihil aliud ab hostibus quaeri sentiens, quam ut aqua, rebusque aliis, quibus indigebant, induciarum obtentu, classem reficerent. Nam sicut illi mare, ita terram in potestate Caesar habebat, stationibusque per litora dispositis, non aquandi, non lignandi, ne religandi quidem naves facultatem dabat. Vnde et M. Bibulus, quum in summo frigore et inopia per multos dies, quamquam corpore aeger, discedere ex navibus nollet, neque ibi curari posset, aucto morbo diem suum obiit. In eius locum suffectus est nemo; sed singulis classibus praepositi, suo eas arbitrio regebant.

XVI. Interea L. Vibullius, qui mandata Caesaris

§. 14. Dio. — Caes.

exponendi otium nondum fuerat nactus, cum Pompeio agere instituit. At ille interfatus, « Quid mihi, » inquit, aut vita, aut civitate opus est, quam beneficio Caesaris habere videbor? cuius rei opinio » tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor ». Bello perfecto, Caesar haec dicta cognovit ab iis, qui interfuerant: interfuerunt autem Scribonius Libo, L. Lucceius, et scriptor historiarum Theophanes, quibuscum res maximas communicare Pompeius consueverat. Sed tum etiam alio facinore Pompeiani declaraverunt aversam a pace voluntatem. Crebra inter milites utrinque colloquia fiebant, modico interfluente amne: eo P. Vatinium mittit Caesar, qui magna voce saepius proclamaret, *liceretne civibus ad cives legatos de pace mittere, quod praedonibus et fugitivis licuisset?* Responsum est ab altera parte, *A. Varronem postero die ad colloquium venturum:* agitur una etiam utrinque, quemadmodum tuto legati venire, et, quae vellent, exponere possent.

XVII. Sed quum in constitutum locum P. Vatinius venisset, et cum eo loqui T. Labienus coepisset, ex improviso tela sunt in Vatinium coniecta; quae ille militum armis protectus vitavit: centuriones aliquot milites que Caesaris vulnerati sunt, exclamante Labieno, « Desinite ergo de compositione loqui: nam » nobis, nisi relato Caesaris capite, pax esse nulla » potest. » Iisdem temporibus Romae L. Coelius Rufus praetor, novarum rerum materiam quaerebat, non amore reipublicae, aut quod aequum esse, quod agebat, crederet, sed dolore atque indignatione motus, sicut ipse confitebatur. Homo erat eloquio animoque

§. 16. Strab. lib. XIII, p. 617, et alibi. — Caes.

Curioni simillimus, cuius etiam pellectus amicitia, et odio Appii, quem sciebat in diversis partibus fore, ad Caesarem simul ex Vrbe profugerat; idque ob meritum praeturam nuper erat consequutus. Sed quia C. Trebonium practorem urbanum non sors, sed Caesar effecerat, omnibus in rebus illi se opponere instituit. Nisi forte homo ingeniosissime nequam, quasi honestiorem hanc causam practexuit, potius aeris alieni magnitudine, ut alii multi, ad res novandas impulsus, quod servari se posse in otio desperabat.

XVIII. Idcirco tribunali iuxta sellam C. Trebonii collocato, si quis appellasset, auxilio fore pollicebatur debitoribus. Sed quia Trebonius iuxta Caesaris constituta iudicabat, summamque in omnibus aequitatem atque moderationem adhibebat, nemo repertus est, qui appellare vellet. Iis enim temporibus nondum tanta quisquam erat impudentia, ut, quum se debere fateretur, integras tenere possessiones suas postularet.

XIX. Idcirco Coelius, ne nihil effecisse videretur, legem promulgavit, sexenni die, sine usuris, creditae pecuniae solverentur. Id quoque vanum inceptum fuit, consule Servilio, magistratibusque reliquis repugnantibus. Tum Coelius, ea lege sublata, duas promulgavit novas: unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donabat; alteram tabularum novarum. Haec et grata tenuioribus erant, et ab homine diserto iamdudum seditiosis concionibus alienatam plebem inveniebant. Facile igitur inducta est, ut in C. Trebonium faceret impetum, eumque, vulneratis nonnullis, de tribunali deturbaret. Sed is quidem mutata veste fugit. At Servilius consul, advocatis

§. 17. Liv. Epit. — Cic. ad Famil. VIII, 17. — Vell. II, 68. — Dio, lib. XLII.
§. 18. Caes.

ex itinere militibus, qui in Galliam destinabantur, praesidioque hoc curiam muniens, de his rebus ad senatum retulit. Patres, removendum a republica Coelium, censuerunt. Tamen propter intercessionem tribunitiam senatusconsultum non potuit fieri: auctoritas perscripta est.

XX. Sed consulem tabulas legum promulgatarum tollere aggressum, Coelius per vim et seditionem repulit. Iterum ergo coactus, adhibito praesidio, senatus *videre consulem* iussit, *ne quid respublica detrimenti pateretur.* Hac accepta potestate, sellam Coelii curulem fregit: at ille posuit alteram loris intentam; tacite illudens consulem, qui *aliquando flagris caesus ab Isaurico patre* dicebatur. Ad extremum tamen superior et iure et potentia consul, Coelii partes alii cuidam praetori demandavit; ipsum et foro et curia exclusit, volentemque concionari de Rostris detraxit. Coelius, ignominia simul iraque permotus, ad Pompeianos scripsit, in Vrbem eos advocans, nudatam praesidiis futuram, et studio populi proniorem in illas partes, vacuamque Italiam ostentans; quod etiam saluberrimum illis partibus fuerat.

XXI. Misit etiam ad T. Annium Milonem clandestinos nuntios, quem inimicissimum Caesari noverat, propterea, quod restitutis exsulibus, solus ille reditum non impetraverat. Magnorum haec esse motuum initia poterant, viris claris et audacibus talia molientibus, occupato alibi Caesare, et incertissimis plane temporibus. Ceterum ex tanto metu celeriter et citra detrimentum hi conatus in nihilum evaserunt: quippe Milonem, contracto fugitivorum exercitu profectum

§. 19. Dio. — Caes.
§. 20. Liv. Epit. — Dio. — Quintil. VI, 3. — Caes. — Cic. — Vell. II, 52.

in Campaniam, et quasi mandato Pompeii homines sollicitantem, quotquot ob aes alienum, aut facinora credebat idoneos, pauci sunt sequuti; Capuaque frustra tentata, confugiendum ei Tifata fuit. Ignarus horum, et meliora sperans Coelius, coniungere secum illo cupiebat. Sed quia occulta fuga nec satis tuta videbatur, et maius ad omnia momentum erat, si quasi praetor proficisceretur, commeatum a consule petiit, tanquam purgandi sui causa Caesarem aditurus. Consul simulari haec suspicatus, tribunum plebis adiunxit, qui res novas molientem coërceret.

XXII. At Coelius, haud longe dum profectus, audito Milonis incommodo, in itinere substitit; unde, cognito eius consilio, tribunus hominem in Vrbem reducebat. Sed interea senatus Milonem hostem iudicaverat; Coelio manere ad Vrbem iusso. Id quum esset factum, isque se negligentius custodiri sensisset, in Campaniam profugit, vires et consilia cum Milone iuncturus: nam ex magnis in aedilitate datis muneribus, aliquem reliquum habebat gladiatorum numerum. Hos igitur Neapolim clam iussit ingredi, proditionem oppidi sperans: ipse Casilinum venit, et sub idem tempus signa eius militaria Capuae comprehensa sunt. Ita consilio patefacto, quum nihil procederet, Campanique eum pro hoste haberent, agrum Thurinum petiit, ubi pulsum Campania Milonem agere compererat.

XXIII. Et sane, si reperisset superstitem, moliri aliquid coniuncti poterant. Sed Milo iam occiderat, in oppugnatione castelli Cosani lapide ex muro ictus. Paulo post etiam Coelius haud mitiore fato defunctus

§. 21. Caes. — Dio. — Vell. — Oros. VI, 15.
§. 22. Caes. — Dio.

est, quum Thurios pervenisset: nam ab equitibus gallis et hispanis, quos praesidii causa Caesar miserat, quum iis contra Caesarem nummos polliceretur, interfectus est. Iisdem temporibus, quum in Epiro praeter equestria certamina, his illisque vado facile transeuntibus modicum amnem, nihil rerum gereretur (nam Pompeii conatum transducendi copias pons interruptus destituerat), Caesar audacissimo facinore morantes Brundisii legiones adducere paravit. Quum enim pompeianae classes maria obsiderent undique, hibernum sibi tempus aptissimum iudicabat, dum hostes, tempestatibus deterriti, vacuum et incustoditum traiectum relinquerent.

XXIV. Sed Bibuli primum, deinde Libonis diligentia factum erat, ut Antonius portu exire non auderet. Quippe Libo parvam insulam, portui brundisino obiectam, qua necessarius erat transiecturis egressus, occupaverat: et quamvis propter inopiam aquae, et acceptum ab Antonio detrimentum, alio coactus erat se recipere; hiems mare claudebat. Idcirco Caesar, impatiens morae, fortassis etiam suspectans Antonium, ne exspectare eventum vellet, sub alteram vigiliam ignoratus excessit castris, conscensoque vehiculo perrexit ad locum, ubi naviculam et optimum gubernatorem opperiri per servos praemissos iusserat, tanquam nuntium Caesaris traiici oporteret. Cum his servis (tres omnino erant) ipse quoque servili habitu fortunam dissimulans, navem scalmorum duodecim conscendit, licet horrente tempestatibus mari, et ventis pertinacissime flantibus.

XXV. Magno labore, licet prono alveo, perventum

§. 23. Caes. — Vell. II, 68. — Appian. — Dio, lib. XLI. — Plut. in Caes. — Flor. IV, 2.
§. 24. Dio. — Caes. — Plut. in Anton. — Flor. — Lucan. V, 507.

ad ostium amnis erat, quum ventis et aestu adverso remorum irritum laborem fore apparuit. Ibi desperanti gubernatori vir ingens animi, et fortunae suae cuncta cessura putans, « Quid times, inquit? Caesarem ve» his. » Ad hanc vocem attonitis omnibus, et summo conatu intendentibus nervos, ostium superatum est neqnidquam: ventus enim subinde ad litus reiiciebat lembum, donec vicina iam luce, timenti gubernatori, ne ab hostibus conspicerentur, Caesar invitissimus redire permisit. Quia tamen omnino faciendum putabat, ut, donec vehementiores venti essent, transitum tentarent sui, hoc maxime auxilio perrupturi, quos in tranquillo mari certum ab instructissimis hostium classibus exitium manebat; Postumium in Italiam misit, cum epistolis severioribus.

XXVI. Plures enim dederat, ut, si Gabinius, aut Antonius, aut Calenus cunctarentur, quibus erant priores tradendae literae, Postumius haberet, quas exhibere militibus posset, quibus cum sequi, quotquot voluissent, iubebantur. Imperabat autem, *quando portus ab adversariis tenebantur, ut ad Apolloniatium litora eiicerent naves: earum iactura se nihil commoveri, modo viros habeat, per quos adipisci posset omnia.* Ceterum Gabinius, a navigando abhorrens, longo circumitu per Illyricum copias, quibus praeerat, instituit ducere. Antonius et Calenus potius cum periculo tentandum brevius iter existimabant, quam ad imperium et necessitatem Caesaris serius occurrere. Et erat summa militum alacritas, et ad Caesarem proficiscendi ardor; eorum etiam, qui paulo ante, se laboribus fractos obiici periculis, quanta firmissimi vix sustinere

§. 25. Plut. in Caes. et Apopht. Rom. — Dio. — Appian. — Caes.
§. 26. Caes. — Appian. — Plut. in Anton.

possent, erant questi. Quare minimo negotio persuaserunt iis duces, ut Austro flante conscenderent naves, seque fluctibus traderent.

XXVII. Inter haec Pompeius, ut, priusquam auctiores copiae Caesaris fierent, pugnaret, iterum instructam aciem transducere conatus, incepto repente destitit, ringentibus omnibus, et pulcherrimam occasionem dimitti iactantibus. Sed deterritus adverso omine fuerat, quia duo milites vadum tentantes ab Caesariano uno erant interempti. Namque felicitas Caesaris omnia, etiam temere coepta, in bonum ei vertebat. Itaque et audacissimum eius coeptum, legiones hiberno mari transiiciendi, non incolumes modo copias illi praestitit, sed ultro cessit adversariis in grave detrimentum. Quippe dum Dyrrhachium praetervehuntur Caesaris naves, Q. Coponius, qui rhodiae classi praeerat, conspectas cum rostratis viginti sequebatur; et remissiore iam vento propemodum attigerat, haudquaquam aequo certamine longis navibus onerarias oppugnaturus, quum subito intendi ventus coepit, Iulianosque longe ab hostibus divellere. Atque illi Nymphaeum tenuerunt, haud procul Apollonia, quamquam haud satis tutum, Austro flante, portum; nempe minoris navium, quam legionum, interitum aestimabant.

XXVIII. Ibi mira felicitate subito conversus est ventus, et pro Austro spirare Africus coepit; contra quem illa erat tutissima statio. Repentina igitur commutatione rerum, qui modo in periculo fuerant, spectaculo periclitantium hostium perfruebantur. Quippe naves rhodias tam saeva tempestas comprehendit, ut in clauso et importuoso mari constratae illorum, nu-

§. 27. Caes. — Appian. — Dio.

mero sedecim, ad unam omnes eliderentur: remiges atque propugnatores, quibus fluctus pepercerant, partim interfecti sunt a Iulianis, alii capti, quos Caesar conquisitos diligenter conservavit, domumque remisit. Duae tamen Caesaris naves captae sunt ab hostibus, diverso vectorum fato. Contra Lissum ad ancoras ambae constiterant, ignarae, quorsum reliqua classis cursum intendisset. Idcirco Octacilius Crassus, qui Lisso praeerat, multis minoribus navigiis cinctas ad deditionem hortabatur, incolumitate promissa. Tum vero, quantum sit hominibus in firmitudine animorum et experientia casuum praesidii, apparuit. Nam tirones altera navi vehebantur: ii quum se dedidissent, Octacilii perfidia omnes sunt interempti: veterani, simulatione deditionis extracto tempore, navem impulerunt ad litus; et, exscensione facta, equites ab Octacilio immissos repulerunt, et ad suorum praesidia pervenerunt incolumes.

XXIX. Octacilius etiam Lissum amisit, quia conventus civium romanorum, Antonii audito adventu, ad Caesaris partes se applicuerat, cuius beneficio datum sibi oppidum atque munitum meminerat. Legiones veteranorum tres Antonius transvexit, unam tironum (haec erant circiter viginti militum millia), equites octingentos. Horum adventus, eodem ferme tempore Caesari Pompeioque cognitus, utrumque excivit, ut eodem die castra moverent: hic; ut occurreret venientibus, et ne cum Caesare coniungi possent, impediret; ille, ut conatus Pompeii vanos efficeret. Vno die celerius occurrit Magnus, quia nullum illi transeundum flumen fuerat; Caesarem

§. 28. Appian. — Caes. — Plutarch. in Anton.
§. 29. Plut. in Anton. — Caes.

vadum quaerendum tardaverat. Sed adversus vim hostium Antonius castris se tenuit; superventu deinde Caesaris Pompeius ad Dyrrhachium posuit castra, loco idoneo; Asparagium vocant.

XXX. Theophanem deinde, quo praefecto fabrum utebatur, misit, qui Rhodios amissa classe consolaretur, *non ab hostibus accepto detrimento, sed illato tempestatibus; neque navalem illorum deliquisse gloriam, et, quod virium decessisset, id abunde beneficio senatus atque Pompeii recuperaturos ex victoria, quam certam exploratamque esse in manibus.* At Caesar, iam abundans copiis, Cn. Domitio Calvinio tres legiones cum equitibus quingentis, L. Cassio legionem tironum et equites ducentos, C. Calvisio Sabino cohortes quinque cum paucis equitibus attribuit, ut per illum Macedonia, per istum Thessalia, per hunc Aetolia reciperentur; simul res frumentaria horum opera fieret expeditior: ipse Pompeium insequutus, castra castris eius opposuit; et postridie, copiis instructis, potestatem pugnandi fecit.

XXXI. Sed Pompeio castris se tenente, postero die per circumitum tectasque arbustis vias Dyrrhachium properat. Recurrit eodem Pompeius; sed quia Caesaris consilium aliquanto serius cognoverat, exclusus ab oppido, propinquo colle (*Petram* vocabant Dyrrhachini) castra posuit. Caesar, frustra expugnatione tentata, propter inexpugnabilem situm loci, mature revocavit suos. Quippe Dyrrhachium in extrema Macedoniae ora, quam olim illyrica natio Parthini tenuerunt, praeter exiguum collem undique mari cingitur, inaccessis propter fluctuum violentiam rupibus imposita. Igitur Caesar admirabili, et hodie vix

§. 30. Plut. in Cic. — Dio. — Caes.

reperturo fidem consilio, Pompeii castra operibus circumdare occipit; his ferme rationibus permotus. Equitatu valebat Pompeius, et commeatuum copia; quarum rerum altera vexare et male habere Caesaris frumentatores poterat, altera facultatem ei tribuebat ducendi, quoad vellet, belli. Neutrum horum Caesari placebat, cui nihil aeque in votis erat, quam ut maturrime ad manus veniretur.

XXXII. Igitur animadversa loci natura, quod circum castra pompeiana permulti erant editi et asperi colles, primum ibi castella posuit; deinde opera e castello in castellum instituit ducere, ut à mari ad mare perpetua munitione, castra Pompeii circumveniret. Sic equitatus hostilis nullum esse usum videbat, eumque ultro conclusum in angusto loco pabuli inopia afflictum iri; sibi interea liberam frumentandi rationem relinqui; et, quod in bello maximi esset, audito Pompeium obsideri, neque proelio audere contendere, magnam illi deminutionem auctoritatis, cum sua summa existimatione fore. Pompeius, cui neque pugnandi copiam fieri probabatur, neque discedere a Dyrrhachio, ubi apparatum omnem belli collocaverat, ratio erat, quod unum videbatur esse reliquum, laborem augere Caesari, quam latissime extensis praesidiis, instituit.

XXXIII. Quindecim millia passuum complexus, multa intrinsecus castella exstruxit, eaque ipsa coniunxit operibus, ne qua parte Caesar perrumperet. Neque tamen hic fatigabatur, quamquam cresceret opus, et ad millia passuum centum quinquaginta tenderetur. Continua interim, sed parva proelia in

§. 31. Caes. — Dio. — Flor. — Lucan. VI, 21. — Vell. II, 51. — Oros. VI, 15. — Appian.

occupandis praesidiis committebantur. Inter quae nona legio Caesaris, quum praesidium quoddam occupatum munire conaretur, a sagittariis funditoribusque Pompeii, et magna vi levium armorum, quamquam praesente Caesare, tam vehementer vexata est, ut, quoniam sisti non poterat, relinqui locum oporteret. Sed receptus ipse, quam pugna, videbatur periculosior; quia per declive regredientibus ex superiore loco hostis imminebat.

XXXIV. Idcirco *Pompeius apud suos dixisse* fertur, *non se recusare, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento Iuliani se recepissent.* Et Caesar, ut suis, quod posset, consuleret, crates iussit in summo tumulo constitui, quibus tecti milites fossam mediocri latitudine facerent, et, quantum possent, locum impeditum redderent. Ipse funditores idoneis locis disponit, quibus sequuturi hostes prohiberentur. Sed Pompeiani hoc audacius institerunt, quod cedere Caesarem metu arbitrabantur. Ergo M. Antonius, qui ei legioni praeerat, iussu Caesaris suos cohortatus, a medio fere spatio impetum in hostes fecit. Atque illi, ex inferiore loco in adversum collem cursu incitati, pepulerunt Pompeianos; interfectisque plurimis, suorum amissis admodum quinque, non ulterius persequuti fugientes, neque ultra lacessiti, se receperunt.

XXXV. Erat nova et mirifica obsidionis forma, quod plures a paucioribus, omni copia rerum abundantes a famelico exercitu, claudebantur. Quippe Pompeianis patebant maria, neque ventus flare ullus poterat quin aliqua ex parte commeatui subvehendo utilis esset. Contra Caesaris milites in magna frumenti pe-

§. 33. Caes. — Appian. — Dio.

nuria carnibus maxime (nam pecoris ex Epiro suppetebat copia) victitabant. Sed et radicibus herbisque vellendis quaerebant solatium inopiae; praesertim uno genere utebantur, quod vocabatur *chara**: id admixto lacte in similitudinem panis subigebant. Eiusmodi panes, quum in colloquiis Pompeiani famem illis exprobrarent, vulgo coniiciebant in eos, *donec hoc genus radices tellus ferret, nunquam se dimissuros obsidionem* dictitantes, *immo prius cortice victuros ex arboribus*. Vnde, re ad se delata, Pompeium dixisse ferunt, *cum feris sibi rem esse;* et protinus amoveri iussissse panes, neque cuiquam ostendi, neque sermones vulgari, ne, pertinacia hostis cognita, flaccescerent.

XXXVI. Sed haec incommoda spe propinquae messis levabantur, quod iam frumenta incipiebant maturescere: simul, quia optima valetudine, aquarumque, et praeter frumentum, commeatus ceteri copia utebantur, sorte sua contenti erant; praesertim quia crebris Pompeianorum transitionibus audiebant, in illorum castris prae inopia pabuli vix equos sustentari; cetera iumenta interiisse; ex cadaverum foetore in angusto spatio morbos invulgari, accedentibus praesertim laboribus quotidianis, et aquae summa inopia, quod omnes rivos et flumina, ne per Pompeii praesidia decurrerent, magnis operibus Caesar averterat. Inter haec, ut tam propinquo hoste, et in nova ratione belli, nihil satis tutum aut quietum erat, et subinde novae nocendi cavendique artes excogitabantur.

* De *Chara* vide notam Edit. Paris. Caesaris, p. 253, t. II. Lem.

§. 35. Plut. in Anton. — Caes.

§. 36. Vell. — Flor. — Caes. — Plut. in Pomp. et Caes. — Lucan. — Plin. XIX, 8. — Appian. — Sueton. in Caes. cap. 68. — Polyaen. Strat. lib. VIII.

XXXVII. Pompeiani, animadverso, cohortes Caesaris noctu ad munitiones excubare, loco stationis ignium indicio deprehenso, confertim accedebant silentio, et simul universi mittebant sagittas intra vallum, et e vestigio se recipiebant ad suos: hoc pacto quum multi sauciarentur, id repertum remedium est, ut alio loco excubaretur, alio ignes fierent. At sicut in tempestate quidam prae ceteris gravi mole fluctus sunt, quos *decumanos* appellant; ita inter crebra certamina, dum hi tentant eruptionem, illi repellunt, uno die tribus ad Dyrrhachium proeliis, totidem ad munitiones concursum est: quippe Pompeius distinendi hostis causa pluribus locis tumultum excitaverat, sed ubivis improspere. Quippe Volcatius Tullus cum tribus omnino cohortibus legionem pompeianam loco depulit: Germani, eruptione in oppugnantes facta, compluribus interfectis, incolumes redierunt. Sed praecipuae ferociae proelium una cohors legionis sextae edidit in castello, quod *Minucii* vocabant.

XXXVIII. Eo pompeianae legiones quatuor per confraga et obsita dumetis occulto itinere venerant. Neque territi, licet re improvisa, Iuliani, tam paucis militibus vim tantam per aliquot horas sustinuerunt, centurionis unius incredibili virtute animati. M. Caesius fuit, cui *Scaevae* cognomen: is strenua pugna multos, qui propius accesserant, interfecit, custodiamque portae commissae fortissime retinuit; quamquam sauciato capite, femurque et humerum transfixus, postremo etiam oculum sinistrum amiserat. Tum vero pompeianum centurionem notae virtutis appellans, mitti petiit, a quo deditus perduceretur. Ac-

§. 37. Flor. — Caes. — Sueton. — Lucan. VI, 126.
§. 38. Sueton. — Val. Max. III, 2. — Plutarch. in Caes. cap. 23. — Lucan.

currerunt viri duo, tanto labore et his vulneribus nullum non robur exhauriri potuisse ad summam imbecillitatem rati. Sed ille, confosso altero, altero vulnerato, suis addidit animum, ut tenerent locum, donec ex castris subveniri potuit.

XXXIX. Quippe Caesar, ad Dyrrhachium admoturus partem copiarum, P. Sullam castris praefecerat. Is ergo cum duabus legionibus suppetias ferens affuit; cuius ne conspectum quidem ferre Pompeiani potuerunt. Sulla tamen instare quamquam perculsis noluit, multis incusantibus, qui iudicabant, bellum eo die finiri potuisse. Sed Caesar, alias legati atque imperatoris partes esse, demonstrans, nihil a Sulla praeter rationem factum esse, dictitabat. His omnibus proeliis non ultra viginti suorum desideravit Caesar, quum ex Pompeianis ad millia duo cecidissent.

XL. Sed in castello Minucii nemo militum intacto corpore relictus est, quatuorque centuriones ex ea cohorte perdiderunt oculos: millia sagittarum circiter centum triginta, quae fuerant ab hostibus intra vallum eius praesidii coniecta, Caesari renumeraverunt; quarum unus ille Scaeva magnum numerum exceperat, scuto illius supra centum viginti foraminibus confosso: quem ob egregiam virtutem et commilitones in magna veneratione habuerunt; et imperator pecunia donatum ab octavis ordinibus ad primipilum deduxit, cohortique stipendium duplex, frumentum, vestem, cibaria, donaque militaria largiter dedit. Dum haec ad Dyrrhachium geruntur, in Macedonia et Graecia legati Caesaris variam fortunam habuerunt. Sub idem enim tempus, quo in provincias illi pervenerant,

§. 39. Caes.
§. 40. Sueton. — Plut. — Lucan. — Dio. — Caes. — Val. Max. — Flor.

Scipio Metellus, generi literis excitus, cum legionibus affuit: nudata in metu parthici belli Syria, et provinciis, per quas iter habuerat, per varia exactionum nomina crudeliter exhaustis.

XLI. Quin et ex Ephesino templo pecunias sustulerat; nisi, dum id agit, epistola Pompeii, posthabitis omnibus, iter maturare iussisset. Igitur summa celeritate usus, per Macedoniam in Thessalos cucurrit, ubi cum sua legione Cassium Longinum agere cognoverat. Eodem et Sadales regulus cum thracio equitatu venit. Idcirco Cassius, detrimentis quibusdam acceptis, ad montana deflectens Ambraciam petebat. Hunc Scipio sequebatur: quem si esset consequutus, dubium non erat, quin Cassiani omnes se dederent, aut trucidarentur. Sed avocavit Scipionem M. Favonii periculum, qui, relictus ad Haliacmonem amnem cum cohortibus octo et totius exercitus impedimentis, a Cn. Domitio petebatur. Ea res et Cassio salutem attulit, et Favonio; quum, die ac nocte continuato itinere, sub idem ferme tempus, quo Domitius imminebat, Scipio occurrisset.

XLII. Domitio, ne Macedoniam omnem, multis ad eum accedentibus, occuparet, Faustus Sulla restiterat: igitur assumptis Aetolis, et Acarnanum, et Locrorum, quos Amphilochos vocant, auxiliis, quae gentes recens opera Cassii Longini, aut Calvisii Sabini receptae erant, in Thessalorum fines processerat. Postquam eodem, uti diximus, Scipio venit; Domitianis pugnam optantibus, hoc refugiente, castra castris collata sunt, et parva ex insidiis proelia facta, quibus superiores Iuliani fuerunt. Inter haec Caesar, plura quoque tentanda ratus, Fusium Calenum misit, qui, Cassio

§. 41. Dio. — Caes.

et Sabino adiunctis, longius progrederetur. Isque, Phocidis et Boeotiae quibusdam urbibus voluntate incolentium receptis, quibusdam expugnatis, in Achaiam tamen, Isthmo a Pompeianis munito, penetrare non potuit. Rutilius Lupus tum obtinebat Achaiam, successor a Pompeio missus Appio Claudio, qui nuper, oraculi deceptus ambage, quum sibi laeta quaeque polliceretur, fato concesserat.

XLIII. Quippe homo, psychomantiae et auguriis deditus, cuius in vanitatis studio multum operae posuerat; quo scilicet certiore praedictione futura disceret, desitum a multis annis consuli oraculum Delphis sollicitarat. Ibi responsa antiquitus per virginem reddebantur, quae, recepto maligno spiritu, magno vitae periculo iactari inter fata canenda consueverat. Igitur et Phoebas (sic vocabant fatidicam virginem) ad tripodas adire metuens, simulavit responsum; et Appius, rerum istarum minime rudis, agnovit fraudem, imperioque inhibito coëgit in specum descendere. Tum vero responsum a furente redditur: «Nihil » ad te hoc, Romane, bellum: Euboeae Caela obti» nebis». Sic tum appellabatur sinus Euboicus, quatenus hinc ad Rhamnuntem Atticae, inde Carystum Euboeae oppidum pertinet.

XLIV. Hanc in regionem quum se condidisset Appius, aliter atque existimaverat, morbo solutus belli discrimen evasit. Dum ista fiunt, resque variis locis armis geritur, Caesar nequaquam consilia pacis omnino deposuerat, quin saltem ad alios potentes viros mitteret, quatenus de voluntate Pompeii desperaverat. Scipionem quidem per Clodium utriusque fami-

§. 42. Dio. — Caes.

§. 43. Cic. de Divin. I, 58, et de Legg. II, 13. — Val. Max. I, 8. — Oros. IX, 15. — Lucan. — Liv. XXXI, 47.

liarem tentavit; Lentulum prioris anni consulem, per Cornelium Balbum, qui summa audacia saepius castra Pompeii est ingressus, ut sermones cum Lentulo conferret, certissimo, si deprehenderetur, exitio. Sed neutrubi successere conatus. Lentulus dubitando, quanti se venderet, eousque rem extraxit, donec acie decretum est. Scipio, quum ab initio praebuisset aures, a M. Favonio castigatus, Clodium ultra ad colloquium non admisit.

XLV. Interim ad Dyrrhachium ab utroque imperatore quotidie producebantur instructi exercitus: a Caesare, quia pugnare summopere cupiebat; a Pompeio, quia nolebat eam de se famam spargi, quasi Caesari lacessenti non auderet resistere. Sed ut necessitatem pugnandi vitaret, pro castris constituit aciem, non longius primis excurrentibus ordinibus, quam quo de vallo telum tormento emissum pertingere posset. Quum hac ratione multi consumpti dies essent, Pompeius, pabuli maxime inopia coactus, erumpere totis viribus statuit. Hoc consilium agitanti opportune Roscillus et Aegus Allobroges oblati sunt, qui propter interversa equitum stipendia obiurgati a Caesare transfugiebant. Hos igitur per omnia praesidia circumductos, ut suorum animos augeret, multis ornavit laudibus, civitate quoque promissa: quod irrisisse Cicero dicitur, atque dixisse, « Egregium vero » imperatorem, qui Gallis alienam civitatem pollice» tur, nobis nostram non potest reddere! »

XLVI. At Pompeius, ab his edoctus omnia, quae ratio munitionum, quae excubiarum atque stationum apud hostes esset, quod munus, quo tempore, et

§. 44. Caes. — Vell. II, 51.
§. 45. Lucan. VI, 81 et 118. — Caes. — Macrob. Saturn. II, 3.

quibus accurantibus, fieret; imperat militibus, ut sibi quisque tegmen faciat ex vimine, ad galeam contegendam, et ut aggerem comportet. Hoc ubi factum est, noctu aggere et leviter armatis sagittariisque multis in scaphas et actuarias impositis, munitionum Caesaris eam partem, quae ad mare pertinebat, et a maximis eius castris erat remotissima, peti iubet; eodem a Dyrrhachio naves longas subigi: eodem ipse cum sex legionibus contendit. Duo diversa castella eo loco Caesar effecerat, sexcentorum passuum intervallo, quorum alterum in hostem erat conversum, interius diversam partem spectabat: haec transverso vallo secundum mare coniungere Caesar instituerat.

XLVII. Sed eae munitiones, spatium octodecim ferme millium complexae, ob magnitudinem operis absolvi nondum potuerant. Prima luce se ostenderunt Pompeiani ad obiectum castris suis vallum; simul navibus circumvecti milites alterum aggressi sunt: strenue rem utrique gerebant, fossas complebant aggere, scalis admotis superare vallum conabantur, adversus ictus lapidum, quod unum Iulianis telum erat, vimineis galearum tegminibus muniti. Lentulus Marcellinus quaestor, cum legione nona, hac castrorum parte curabat. Ab hoc auxilio missae cohortes metu fugientium una ablatae consternationem clademque augebant. Foeda ibi caedes et fuga fuit, graviter impulsis Caesarianis. Aquila quoque legionis tantum non in potestatem hostium venit.

XLVIII. Sed aquilifer, gravi vulnere affectus, eam equitibus forte praetervehentibus restituit: ab his ad Caesarem relata est. Iam et castra Marcellini victor

§. 46. Caes. — Dio. — Plut. in Pomp. et Caes. — Vell. II, 51. — Liv. Epit. — Appian. — Oros.
§. 47. Appian. — Caes.

petebat, haud dubio reliquarum eius cohortium exitio; quum ex superiore loco conspectus cum cohortibus duodecim M. Antonius deterruit hostem, exercitusque magnam partem iterum servavit. Neque multo post Caesar, fumo admonitus (quem excitari, si qua parte erumperet hostis, praeceperat) cum aliquot cohortibus accurrit. Sed iam disiectae a Pompeianis munitiones erant; iique contra mare (quae ratio pabulationem in ipsis liberiorem, et navium usum maximum praestabat) castra protulerant. Igitur hac parte nihil tentari posse cernens, ut tamen aliquo detrimento hostem contra afficeret, legionem animadvertit, quae forte Torquato ducente in castra quaedam vacua transferebatur. Nam ante aliquammultos dies eo loco Caesaris nona legio tetenderat, postea, mutante consilium Caesare, deducta inde erat, relictis integris munitionibus.

XLIX. Idcirco eas munitiones occupaverat Pompeius, et quia plures ibi locaturus legiones erat, interiori vallo alia castra circumdederat, ut illa priora his omni ex parte includerentur. Huc Caesar raptim ductis tribus et triginta cohortibus, priusquam sentire Pompeius posset, exterius vallum expugnavit: et deleri legio potuisset, nisi dextrum Caesaris cornu brachium valli, a castris ad flumen tutioris aquationis causa deductum, fefellisset. Huc enim delati, castrorumque partem putantes, portam quaerebant; donec animadverso errore, qua proximum erat (nec enim defendebat quisquam), transcenderunt aggerem, eadem etiam sequutis valli proruta parte equitibus. Haec mora Pompeio spatium dedit, re cognita, legionem ab opere deductam subsidio mittendi labo-

§. 48. Plut. in Anton. cap. 11. — Caes — Oros. — Lucan.

rantibus: quo illi conspecto, acrius se defendere; contra Caesariani, praesertim equites, in locis angustis et impeditis receptui timentes, cum magna consternatione retrocedere coeperunt.

L. Horum fuga ceteros omnes pavoris et tumultus implevit, ut nihil prohibere Caesaris praesentia posset, quin passim solutis ordinibus palarentur. Quidam signiferi, Caesare signa prehendente manibus, et iubente consistere, dimissis illis, fugere perseveraverunt: tum etiam ipse Caesar in discrimen ingens incidit, quum retinenti aquiliferum quendam, magnarum virium hominem, ille cuspidem intentaret; sed aquiliferum, qui cum Caesare erant, statim confoderunt. Multos milites hoc gemino proelio desideravit Caesar, tribunos etiam militum et centuriones triginta: signa insuper militaria duodetriginta amissa sunt. Quod nisi Pompeius receptui cecinisset, totum deleri hostium exercitum potuisse, adeo certum habetur, ut ipsius Caesaris vox annotata sit, *ea die summam victoriam penes adversas partes fuisse, si ducem vincendi gnarum habuissent.*

LI. Sed ille, sive quo civibus parceret propria pietate, aut Catonis facto permotus, qui, visa Iulianorum strage, flens operto capite discesserat; sive Labieni sententiam sequutus, fugientibus institit, de cetero non sollicitus. Certe captivos transdidit petenti Labieno; atque ille verbis graviter increpitos, in conspectu omnium interfecit. Nihil unquam satis evenire feliciter ignaris utendi hominibus potest. Apparebat, vinci Caesarem posse: sed Pompeiani, dimissa victoriae cura, iam de praemio inter se litigabant. Caesa-

§. 50. Sueton. in Caes. cap. 62. — Dio. — Appian. — Caes. — Plutarch. Apophth. Rom. cap. 44. — Lucan.

rem, super insitum ardorem, ad intendendum praesentibus animum necessitas instigabat. Itaque consilium mutandum videns, suos idonea oratione consolatur: cladem in paucitatem militum, iniquitatem loci, errorem perturbationemque suorum, denique in fortunae inconstantiam conferens, aliorum, quae multa fortiter feliciterque recens fecissent, admonet: *virtute, uti alias, et ad Gergoviam esset factum, sarciri incommodum posse, et oportere, quod fortuna intulisset.*

LII. Quum haec dixisset, ignominia notavit signiferos, quorum eminebat culpa, locoque movit; suae potius clementiae, quam voluntati legionum obsequutus. Tantus enim pudor veteranos eius intraverat, ut ultro se offerrent poenae, decimarique peterent; deinde leni responso imperatoris vix adducti ad ignoscendum sibi, perseverarunt ad supplicium postulare signiferos, qui causam initiumque flagitio ei dedissent. Iamque etiam ab dolore pugnam poscentes, quosdam superioris ordinis movebant, ut manendum, et acie certandum putarent. Sed Caesar neque militibus perterritis committendum ratus, neque, donec illi reciperent animum, inopia frumenti dante spatium, discedere loco statuit, et in Thessaliam proficisci; ubi commodiorem bello sperabat regionem fore, expeditis commeatibus per Longinum et Calvisium, qui nonnulla iis locis oppida receperant, adiuvante ex Thessalis Petreio, summae nobilitatis iuvene.

LIII. Quum, praemissa trans Genusum amnem maiore parte copiarum, Caesar conclamari vasa iussisset, quo simul utilitati, simul famae consuleretur; apud Pompeium sententiis variabatur. Multi, auctore Afra-

§. 51. Plut. in Caes. et Cal. — Appian. — Caes.
§. 52. Appian. — Caes. Dio. — Vell. II, 52.

nio, Italiam peti, alii, bellum trahi, volebant. Pompeio neutrum satis probabatur: pro Italia bellum se gerere, dicebat; nec oppressurum, quae defensa et servata cupiat; neque dandum hosti perterrito spatium. Ergo recedentem ad priora castra Caesarem, quae fuerant contra Asparagium posita, vicissimque inde moventem, strenue insequutus; postquam adipisci posse desperavit, ad Scipionem properare coepit, ei timens, ne a Caesare opprimeretur. Haec enim ferme summa consilii utriusque erat, ut Caesar, si sequeretur Pompeius, aequioribus locis bellum gesturus videretur; sin vero transmitteret in Italiam, eodem per Illyricum contendere; postremo omnibus locis exclusus, exercitum, quem Scipio nuper adduxerat, obsidendo, retrahere Pompeium posse putaret.

LIV. Pompeius similiter, sive Scipionem aggredi Caesar statuisset, ad auxilium festinabat; sive propter copias, quae ab Italia exspectabantur, discedere ab ora maritima nollet, domitianum exercitum deleri posse rebatur. Quum Caesari necessario prius adeunda Apollonia esset, ut saucios deponeret, stipendium militibus daret, animosque sociorum alloquio et praesidiis datis firmaret; Pompeius, expedito per Candaviam itinere, prior in Macedoniam venit. Ibi fortuna, vix quatuor horarum interposito spatio, Domitium et obiecit maximo discrimini, et eripuit. Ignarus ille omnium (quippe missi ab illo ad Caesarem, aut ad illum a Caesare, propter infesta itinera penetrare nequibant), quum per aliquot dies castra castris Scipioni opposita habuisset, rei frumentariae causa discesserat: et tum ad Heracleam Sinticam, quae est subiecta Candaviae, iter habens, in ipsum Pompeium

§. 53. Dio. — Plut. in Caes. cap. 59. — Appian. — Vell. — Caes.

incidisset; nisi, quod neque sua diligentia cognoscere, neque doceri a suis partibus potuerat, hostium beneficio didicisset.

LV. Allobroges, qui cum Roscillo et Aego nuper transfugerant, repertis per viam exploratoribus Domitii, sive propter veterem consuetudinem, quod in Gallia una militaverant, sive gloria elati, omnia exprompserunt. Ita deflexo itinere Domitius, qua Caesarem venire audiverat, vitavitque Pompeium, et ad Aeginium cum imperatore suo coniunctus est. Iam quocumque Caesar adiret, proeliorum Dyrrhachinorum fama praecurrerat: igitur Gomphos venienti, quod primum est contra Epirum Thessaliae oppidum, praetor gentis Androsthenes portas clausit, dimissis ad Pompeium Scipionemque nuntiis, auxilii accelerandi causa. Sed Caesar edoctos milites, quantum ad famam necessitatemque praesentem ea res pertineret, sic accendit, ut post horam nonam oppugnatione coepta, ante noctem loco potirentur. Quum urbs diriperetur, insolitum spectaculum in quadam domo irrumpentium oculos tenuit: senes viginti iacentes in coenaculo cum calicibus, similes ebriis, sed vita cassi, sedensque alius gestu praebentis potionem. Nempe nobilissimus quisque morte asperiora timentes ad medicum convenerant, eundemque habuerant et ministrum mitioris exitus, et comitem.

LVI. Caesar, obiter refectis militibus, Metropolim oppidum et ipsum Thessaliae contendit, ea celeritate, ut famam cladis Gomphensium anteiret. Quasi bacchabundo agmine perventum est, quod miles, vino apud Gomphos reperto se ingurgitaverat, Germani ante omnes, veteri gentis et tenace probro. Sed ea

§. 55. Flor. — Dio. — Appian.

quoque res commodo Caesari cessit; nam et morborum iam inter eos ingravescentium semina largiore vino discussa sunt, et alacritas militum aucta est. Metropolitae, quum ad resistendum se pararent, visis Gomphensium captivis, et cognito, quod acciderat, se protinus potestati fideique Caesaris transdiderunt. Caesar hos diligenter conservavit; brevique rerum earum disperso rumore, Gomphensium malis rebus et Metropolitarum tolerabilibus omnes permotae civitates, ad Caesarem se contulerunt, exceptis Larissensibus, ad quorum urbem Scipio iam accesserat.

LVII. Paucis post diebus, quum adventu Pompeii in Thessaliam duo magni hostium exercitus coniuncti essent, adeo crevit hominum audacia, ut belli tantum non immemores, id modo cogitarent, qua ratione maximum e victoria fructum pro se quisque perciperent. Igitur iam increpari Pompeii moram quotidianum erat, qui exploratam victoriam non alia causa differret, quam quo diutius talibus viris imperaret. Regem regum Domitius vocabat, et Agamemnonem, quod is quoque, belli causa, pari dignitate praeditis imperaverat. M. Favonius, per Pompeium stare, dictitabat, quominus eo anno ficus Tusculanas essent. L. Afranius, quem Attius Rufus pretio accepto prodidisse exercitum arguerat, demirari se aiebat, quemadmodum cum licitatore legionum tantus imperator non auderet confligere. Sed Pompeius atterendum hostem mora et incommodis recte censuerat, omni apparatu superior, et ea Iuliani militis conditione, ut assuetum vincere nulla acies sustineret; defessus aetate frangi laboribus et taedio posset.

§. 56. Dio. — Plutarch. in Caes. — Appian.
§. 57. Flor. — Plut. in Pomp. et Caes. — Appian. — Lucan. VII, 53.

LVIII. Ceterum reliquorum amentia non sinebat hominem insistere suis consiliis. Amentia enim certe fuit, quum, tanto hoste opposito, Lentulus Spinther, et Scipio, et Domitius, gravissimis inter se contentionibus, de pontificatu maximo, quod sacerdotium Caesar gerebat, agitarent: urbanam gratiam Domitio, Lentulo aetatem allegante, Pompeii necessitudinem Scipione, a quo perhonorifice tractabatur, ut alterum ei praetorium tendi Pompeius, et apud illum etiam classicum cani iuberet. Sed et magna fuit in consilio controversia, haberine rationem comitiis praetoriis L. Hirri oporteret, quem ad Parthos legatum Pompeius miserat: quum fidem in id Pompeius dedisset; ceteri negarent, in pari labore et periculo unum anteponendum omnibus esse. Domitius etiam gravem de iis, qui in Italia remanserant, sententiam dixit: *placere sibi, ut de singulis ternae tabellae darentur senatoribus, qui in bello sequuti Pompeium essent, ut de illorum causa cognoscerent: unam fore tabellam, quae omni periculo absolveret; alteram, quae pro hoste habendum censeret; tertiam, quae mulctandum pecunia.*

LIX. Nihil horum latere Caesarem poterat: itaque simul satis ex priore consternatione suos recepisse visus est, non absistebat, quin copiis quotidie productis pugnandi faceret potestatem: idque adeo inter initia cautius egerat; deinde confirmatus eo, quod Pompeius suos intra munitiones tenebat, longius a suis castris, in loca hosti aequiora degrediebatur. Ea quoque res accendit Pompeianorum animos, qui ferme omnes, quamquam alius alia de causa, cunctationem oderant. At Pompeius hoc ipso argumento absti-

§. 58. Caes. — Plut. — Appian. — Cic. ad Attic. XI, 6. — Iuliani Caesares.
§. 59. Appian. — Caes. — Plut. in Pomp.

nendum proelio disserebat, quod appareret, id summopere Caesarem, tanquam sibi maxime necessarium, expetere.

LX. Postremo, quum neque vincere suorum animos, neque ferre invidiam posset, abiecto salubri consilio, ad pugnam se parare coepit. Multa tum concurrerunt incitamenta, ut magnam omnes victoriae spem conciperent: fiducia in viribus, in imperatore, in causa: praeterea res duae novae quantivis utique momenti; una, quod Pompeius confirmaverat, priusquam fere ad manus veniretur, exercitum Caesaris in fuga fore, propterea quod equites, quorum multitudine abundabat, sibi recepissent, se dextrum Caesaris cornu statim initio pugnae circumdaturos atque turbaturos esse; altera, quod Labienus, demonstrato, praesentes Caesaris copias magnam partem ex aliis militibus constare, quam qui Gallias subegissent, in caput suum exsecratus fuerat, si in castra, nisi victor, reverteretur; idque iusiurandum sequuti deinde omnes erant. At Caesar, sive per exploratores re cognita, sive praesagio animi, revocatis tribus legionibus, quas frumentatum emiserat, de media nocte sacra Marti et Veneri Genetrici fecit, quam suae gentis auctorem esse dictitabat; templum quoque eidem vovit ex manubiis.

LXI. Quum utrinque sedisset animis pugnandi voluntas; ut ferme in magnarum rerum exspectatione miscere se prodigia solent, multa visa aut ficta sunt. Victimae in castris Pompeii, quum admoverentur aris, fugerunt: examina apum in militum signis, et altaribus sederunt: interdiu fuerunt tenebrae: Pompeius nocte, quae proelium antecessit, per quietem in

§. 60. Polyaen. Strat. lib. VIII. — Appian.—Lucan. VII, 46 et seq.—Caes.

theatro suo sedere imaginatus est, et maximo populi plausu excipi. Inter haec castra eius fulminibus petita sunt: excubias circumeunte Caesare, fax a castris eius in Pompeiana decurrere visa est, atque ibidem exstingui. Nocturni quoque terrores in exercitu Pompeii fuere sub ipsam lucem, auxitque consternationem mane apud principia cum pullo conspectus imperator. Spes tamen praevaluit apud pertaesos morae animos, et ex apparatuum magnitudine belli eventum metientes.

LXII. Igitur *et facem in sua castra delatam suae claritudinis omen* accipiebant, et insomniis Pompeii fidebant: nam is, sopito castrorum tumultu, quieti redditus, altissime indormiverat; excitatusque ab amicis, *modo se per somnium Romae fanum Veneris Victricis dedicasse* iuraverat. At incertus consilii Caesar, et desperato proelio, ex superiore consuetudine Pompeii, Scotussam castra moturus erat. Iam detendebantur tabernacula, quum *Pompeianam aciem longius solito ante vallum progressam* relatum est. Igitur expeditum agmen, quod iam in portis erat, cohortatus, proruto vallo, quasi hostium castris mox potituros, eduxit statim, hostique processit obviam. Acies utrinque sic ordinata stetit.

LXIII. Sinistro Pompeii cornu, cum duabus legionibus, quas per causam belli parthici abductas a Caesare diximus, ipse cum L. Domitio constitit: Scipioni cum syriacis legionibus mediam aciem commiserat: cohortes hispanae, quas secum Afranius deduxerat, cum Ciliciensi legione, dextrum cornu obtinebant. Hoc erat exercitus Pompeiani robur: tironum

§. 61. Flor. — Dio. — Iul. Obseq. — Lucan. VII, 151. — Val. Max. I, 6. — Plutarch. in Caes. cap. 61. — Appian.
§. 62. Caes. — Plutarch. — Appian. — Lucan.

legiones inter mediam aciem et cornua interiecerat. Quaelibet acies denos in altitudinem ordines habebat. Peditum his omnibus Romanorum quadraginta quinque millia continebantur. Equitatus fere omnis, et quod sagittariorum atque funditorum habebat, in sinistro cornu, haud procul Pharsalia locatus est: dextro, quod flumen Enipeus impeditis ripis muniebat, sexcenti sufficere equites visi. At Caesar, uti consueverat, legionem decimam in dextro cornu, nonam octavamque in sinistro constituit. Hic Antonium, ibi P. Sullam curare iussit; in medio Cn. Domitium cum quadraginta cohortibus; ipse in dextro suo cornu versabatur, ut Pompeio se opponeret. Legionarios in aciem deduxit universos, millia circiter duo et viginti, mille equites: nec enim exspectare militum ardor patiebatur Q. Cornificium, qui duas adducebat legiones; aut Fusium Calenum, qui cum cohortibus quindecim erat in Attica. Hae civiles utrinque vires fuere: auxiliorum numerus amplior utique, sed varie traditus. Haud minus trecenta millia pugnasse quidam, qui plurimum, quadringenta ponunt.

LXIV. Sed Caesar, animadverso Pompeii consilio, ne dextrum suum cornu circumveniretur metuens, ex tertia acie, ubi Domitius curabat, celeriter sex cohortes detraxit, et ex his quartam instruxit aciem ad res subitas. Ibidem et equites suos locavit, quia sinistrum cornu paludibus applicatum hoc praesidio indigebat minus, et delectos pedites, Germanos maxime, qui proeliari inter equites consueverant. His rebus utrinque paratis, cohortandi suos materies imperatoribus minime defuit; vix enim unquam tantis

§. 63. Caes. — Plut. in Anton. cap. 11, et Pomp. — Appian. — Frontin. Strat. II, 3. — Lucan.

rebus gestis, tantaque belli gloria par aliud concurrit nobilius. Pompeius primae aetatis decora, et triumphalem adolescentiam africanis hispanisque bellis praeferebat; inde maximos reges, ferocissimas gentes domitas, et Orientem adiectum imperio, romanique populi vires unius ductu, atque una expeditione duplicatas. Neque minoris erat ex parte Caesaris, recens Britanniae Galliarumque devictarum gloria; quarum nationum altera prorsus inaccessa atque incognita maioribus, altera maximo perpetuoque terrori fuisset: et eadem adhuc arma, eadem corpora retinebat, quibus tantae patratae res fuerant.

LXV. Steterunt tamen aliquandiu quietae acies, mutuo metu, an quia quantumvis atroces animos pudor et taedium fundendi cognatum sanguinem invaserat. Tandem pugna coepit a Crastini centurionis impetu, qui concionanti Caesari futurum receperat, ut se aut vivum laudaret imperator, aut mortuum. Spatium erat inter duas acies, quod utrinque sufficeret concursuris; sed consilio C. Triarii Pompeius immotos tenuit suos; rem minime probatam Caesari, qui vires alacritatemque militum valde incitari cursu iudicabat.

LXVI. At Iuliani coeptum cursum, postquam adversarios stare viderunt, parumper intermiserunt; deinde iterum concitati pila miserunt in hostem, gladiosque celeriter strinxerunt. Idem et a Pompeianis factum; eodemque tempore horum equites et levia arma Caesaris dextrum cornu coeperunt impellere, quia Iuliani, tot partibus pauciores, tantam procellam sustinere non poterant. Igitur quartam suam

§. 64. Appian. — Flor. IV, 2. — Caes. — Front. — Dio.

§. 65. Appian. — Flor. — Caes. — Plut. in Pomp. et Caes. — Dio. — Lucan.

aciem excitat Caesar; eaque tam vehementem facit in effusos impetum, ut protinus terga verterent Pompeiani equites. Nam ex praecepto Caesaris ora hostium oculosque petens miles, aversa facie cedere coëgit: et hoc ita futurum Caesar, atque hinc initium fore victoriae, pro summo, quem habebat, rei militaris usu, praedixerat. Funditores et sagittarii, ab equitatu destituti, extemplo circumventi caesique sunt. Pompeius, victa parte suorum, in qua plurimum fiduciae collocaverat, damnare spes suas coepit, acieque relicta fugere. Tum vero caesis fugatisve ducibus, nulli rei praeterquam turbando invicem idonea copiarum magnitudo, ad satietatem hostis caesa est; donec misertus Caesar, parci civibus iussit. Hoc imperio per ordines vulgato, milites, uti cui Romano occurrerant, stare securum iusserunt: in auxilia tota belli ira incubuit, eorumque ingens concisa multitudo est.

LXVII. Caesar, quamquam fatigatus proelio miles aestu quoque aggravabatur (nam ad meridiem extracta pugna erat), tamen monendo, ni castra hostium expugnentur, imperfectam victoriam relinqui, perpulit, ut eodem impetu vallo hostium succederent: nam super auctoritatem imperatoris, et elatos successu animos, praeda castrorum, quam sciebant amplissimam fore, incendebantur. Castra aliquandiu a Thracibus magis, quam a Romanis (cohortes septem castris castellisque praesidio Pompeius reliquerat) defensa, venerunt in potestatem victoris. Tum vero Pompeium, qui hactenus in praetorio sederat tacitus, haec verba loquutum, « Etiamne in castra? » mutato habitu fugisse tradunt.

§. 66. Oros. — Flor. — Frontl. Strat. IV, 7. — Caes. — Sueton. in Caes. cap. 75. — Vell. II, 52. — Appian.

LXVIII. Interim et castella, dedentibus, qui tenuerant, a P. Sulla capta sunt. Caesar adhuc impetravit a suis, ut, relicta praeda, novum insuper laborem susciperent, expugnandis Pompeianis, qui e castris refugerant in proximum montem: et quia locus aquae erat inops, iugis eius Larissam versus se recipiebant. Id quoque eodem die perfectum est; quamquam et passuum aliquot emetienda millia, et praeterea muniendo secludendus a monte alio, quem hostes ceperant, fluvius fuit: tanta erat et imperatoris illius, et exercitus, tamque invicta armis et laboribus alacritas. At Caesar, sicut praedixerat, in castris hostium exacta nocte, captis deditisque omnibus ignovit: maxime laetus M. Bruto Caepione servato, a quo postea interfectus est. Is a Larissa, quo se contulerat ex fuga, scripsit ad Caesarem, cupidissimeque susceptus est. Sed et singulis amicorum potestatem fecit unius, quem quisque vellet, adversae partis servandi.

LXIX. Literas ad Pompeium a multis scriptas, atque inter praedam repertas, statim cremavit; ne forte, deprehensis quorundam consiliis, irasci pluribus, quam statuisset, cogeretur. In summa moderationem et clementiam plane singularem atque admirabilem exhibuit in omnibus. Haec est nobilis illa Pharsalica pugna, quae iam aperte libertatem populi romani subruit, uniusque omnes subiecit potestati. Caesar haud amplius ducentos, aut secundum alios, mille ducentos amisit milites, sed centuriones, viros fortes, circiter triginta. Ipse, militis simul imperatorisque partibus omnibus strenue obitis, praecipuam victoriae suae laudem retulit. Inter legiones decumanorum ma-

§. 68. Caes. — Plutarch. — Appian. — Liv. Epit. — Dio. — Vell. — Sueton. in Caes. cap. 75. — Plin. VII, 25.

xima exstitit virtus: sed singulorum ante Crastinum nemo fuit. Idcirco cadaver eius (nam adacto in os gladio, post ferocissimam pugnam ceciderat) militaribus donis ornatum Caesar, proprio sepulcro inferendum curavit; quum ceteri uno communi tumulo humarentur.

LXX. De Pompeianis circiter millia quindecim cecidisse, Caesar affirmat; qui magis augent, viginti quinque millia: sed Asinius Pollio, qui rerum istarum historiam graeco sermone contexuit, sex omnino millia militum occisa tradidit, reliquam multitudinem servorum fuisse, interfectorum maxime, dum castra capiuntur: dedita sunt amplius millia viginti quatuor, quae ferme apud victorem sacramento dixerunt. Equites romani quadraginta caesi sunt, de illustribus: senatores decem; in quibus L. Domitium, ex castris in montana fugientem, Antonius cum equitibus suis occupavit. Signa militaria ad Caesarem relata sunt centum octoginta, aquilae novem.

LXXI. Haec victoria Caesaris, qua pugnatum est die, in remotissimis terrarum nuntiata est. Nam et strepitus armorum, pugnantiumque tumultus quum alibi locorum auditus est, tum Antiochiae in Syria bis; idemque accidit Ptolemaide: et Trallibus ad statuam Caesaris, quae dedicata in fano Victoriae fuerat, non ex humo, sed ex duro et strato silicibus solo, palma magnitudine matura enata est: et Pergami, in templo Liberi patris, in interiore parte aedis, quo praeter sacerdotes aditus est nemini, tympanorum cymbalorumque sonitus increpuit: Elide in templo Minervae simulacrum victoriae, quod Minervae

§. 69. Caes. — Appian. — Flor. — Lucan.
§. 70. Caes. — Appian. — Plut. — Dio. — Cic. Phil. II, 29.
§. 71. Dio. — Caes. — Plut. — Iul. Obseq.

signo obversum fuerat, se convertit, valvasque templi respexit.

LXXII. Sed nihil expressius, quam quod e municipe et familiari suo C. Cornelio auditum Livius tradidit. Is forte sacerdos Patavii tum operam augurio dabat; quum, visis avibus nonnullis, vaticinantis in modum, proelium committi confirmare praesentibus coepit: idemque post paulo videre cedentes alios, alios urgentes, variamque fortunam et instaurationem pugnae, tandem exsiliens exclamavit, « Vincis, Caesar »; mirantibusque et fidem adhibere cunctatis, dempta de capite corona, « Hanc, inquit, non ante resumam, quam certis nuntiis comprobata praedictio testimonium praebuerit arti ». Et tam exacte responderunt omnia, ut non modo proelii tempus, sed omnem vicissitudinem pugnandi, vaticinantis vocibus et motu expressam fuisse constaret.

§. 72. Liv. — Plut. — Agell. XV, 18. — Dio. — Iul. Obseq. — Lucan. VII, 192.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LXXVII
IN LOCVM LIBRI CXII LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI DVODECIMI.

Trepidatio victarum partium per diversas orbis terrarum partes et fuga referuntur. Cn. Pompeius, quum Aegyptum petisset, iussu Ptolemaei regis pupilli, auctore Theodoto praeceptore, cuius magna apud regem auctoritas erat, et Pothino, occisus est ab Achilla, cui id facinus erat delegatum, in navicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor et Sex. Pompeius filius Cypron refugerunt. Caesar, post tertium diem insequutus, quum ei Theodotus caput Pompeii et annulum obtulisset, et infensus est, et illacrymavit: sine periculo Alexandriam tumultuantem intravit. Caesar, dictator creatus, Cleopatram in regnum Aegypti reduxit, et inferentem bellum iisdem auctoribus Ptolemaeum, quibus Pompeium interfecerat, cum magno suo discrimine vicit. Ptolemaeus dum fugit, in Nilo navicula subsedit. Praeterea laboriosum M. Catonis in Africa per deserta cum legionibus iter, et bellum a Cn. Domitio contra Pharnacem parum prospere gestum continet.

I. Cognitam celeriter Pompeii cladem (nec enim celari res tanta poterat) passim trepidatio et fuga partium excepit. Primi (nam et proxime aberant)

rem didicere, qui Dyrrhachii remanserant in prioribus castris: quorum et M. Cicero fuit, vir nihil minus, quam ad bella natus, et iam inde a principio, Caesaris causam, Pompeii consilia damnando, neutris partibus utilis, et molestior quibus accesserat. Nec enim abstinebat acerbis facetiis sensus suos prodere, *habere quem fugiat* dictitans, *quem sequatur non habere.* Sed et quum ad Pompeium accederet, dicentibus *sero eum venisse*, *Nihil,* inquit, *paratum video.* Igitur neque usus eo Pompeius est, et aliquando dixisse dicitur; *Cupio ad hostes transeat Cicero, ut nos timeat.*

II. Quo facilius, quum a Dyrrhachio Pompeius moveret, hic et relictus est, et mansit, praesertim quum accessisset corporis infirmitas. Sed postquam ex proelio Pharsalico Labienus Dyrrhachium refugit, consiliumque vocavit Cato; diversae praesentium sententiae fuerunt. Multis adhuc bellum placebat, quia Labienus vera falsis miscendo, Caesaris gravi vulnere fortunam partium aequatam fuisse, confirmarat. Et conquirebantur alia inflandis animis: superesse septem aquilas, Nonius dicebat; Pompeio victoriam deberi Labienus, nescio quorum numinum oraculis. His quoque dicta reposuit Cicero: Nonio, *recte eum confidere, si pugnandum sit cum graculis*; Labieno, *hoc stratagemate iam amissa castra esse.*

III. Catoni haec animo sententia sederat, ut, siquidem Pompeius cecidisset, transportatis in Italiam, quos secum habebat, patriaeque restitutis, ipse exsulatum proficisceretur quolibet; superanti autem copias ab eo acceptas cum fide servaret. Hoc animo naviga-

§. 1. V. C. 704; A. C. 48. — Liv. Epit. — Cic. Phil. II, 15; idem ad Attic. VIII, 7; XI, 4. — Macrob. Saturnal. II, 3. — Plut. in Cat. cap. 54.

§. 2. Macrob. — Cic. ad Attic. XI, 4; ad Famil. XI, 4; idem de Divin. I, 32. — Dio, lib. XLII. — Front. Strat. II, 7. — Plut.

vit Corcyram, ubi classis stabat. Erat omnino fugae similis profectio: igitur et frumentum ex horreis raptum vias angiportusque constraverat; et quia non modo iam hostis, sed suae quoque copiae terrori Pompeianis erant, subito metu perterriti conscenderunt naves. Nec iniustus ille timor fuit: nam noctu ad oppidum ex cursu respicientibus, magnum incendium reluxit, flagrantibus onerariis, militum audacia, nolentium conscendere.

IV. Tum et rhodia classis deseruit socios, domumque discessit. Haec omnia paucis ante diebus rhodiae quinqueremis remigem, velut numine afflatum, praedixisse, C. Coponius, qui ei classi praeerat, homo cum primis prudens atque doctus, tribus facile doctissimis Romanorum, M. Tullio, M. Catoni, M. Terentio Varroni exposuerat. Hoc ita ab ipso Cicerone narratum, non poëtarum modo, sed etiam Graecorum fabulas, qui revixisse hominem et a morte vaticinatum finxerunt, evidenter coarguit. Corcyrae, quum iterum de praesentibus esset deliberatum, Cato nunquam non observans legum, Ciceroni se cedere professus est, quod ille consulari dignitate anteibat.

V. At Cicero, qui semper pacis auctor fuerat, et omne fugerat belli munus, tantum ab accipiendo imperio abfuit, ut potius *armorum non deponendorum, sed abiiciendorum* suasor esset. Ibi gravis cum excepit Pompeianorum indignatio, fuissetque a Cnaeo interfectus, ni Cato seductum paulisper adolescentem lenivisset: ita navigio accepto, Brundisium vectus, eo in oppido Caesaris tempora exspectabat. Interea loci et D. Laelius, qui obiectam Brundisio insulam,

§. 3. Plut. in Cat. cap. 81. — Lucan. IX, 30. — Dio, lib. XLII. — Appian. B. Civ. lib. II. — Cic. de Divin. I, 32.

§. 4. Cic. de Divin. II, 55. — Plut. in Cic. et Cat.

quam antea Libo tenuerat, consilio pari, pervicacia maiore insidebat, et C. Cassius, multis Iulianis in Sicilia concrematis navibus, postquam acceperant de proelio, cum classe discesserunt.

VI. Neque piget principum virorum, etiam singulorum consilia referre et fata. Duo ferme genera erant universim: qui Caesaris clementia fidere poterant, ubivis locorum subsistebant, donec per deprecatores, quid fieri ille vellet, comperirentur; ceteri, quibus nimia odia quidlibet tutius, quam Caesaris arbitrium, fecerant, ubilibet terrarum rebellionem meditabantur. Q. Cicero filius, quum Corcyra discederetur, Patras venit, ubi pater eius tum agebat; qui una cum multis aliis senatoribus ad Fusium Calenum se contulit, quem a Caesare missum fuisse in Achaiam praediximus. Ex eo numero Ser. Sulpicius, A. Torquatus, M. Marcellus Athenis substiterunt: in Bithyniam se T. Antistius ad hominem familiarem A. Plautium recepit, pluresque alii per diversas Asiae provincias victoris clementiam exspectarunt.

VII. Atque his omnibus ocius serius, ut cuique sors fuit, ignovit Caesar; quorundam etiam opera deinceps usus est, magistratusque iis et provincias dedit. At quibus renovare bellum placuit, partim in ipso conatu exstincti sunt; plerique in Africam se contulerunt. Pompeius, uti diximus, e castris suis equo fugiens, Larissam; inde per Thessalica Tempe, etiam per noctem continuato cursu, cum equitibus triginta ad mare venit. Ibi conscenso parvo et fluviatili navigio, paulum provectus, in ostio Penei amnis onerariam conspexit praetervehentem, agnitusque a

§. 5. Cic. pro Deiot. cap. 10, et ad Attic. XI, 4. — Plut. in Cic. et Cat. — Caes. B. Civ. lib. III.

§. 6. Cic. ad Attic. XI, 5 et 15; idem ad Famil. VI, 1; IV, 12, et XIII, 29.

domino navis, tum maxime somnium suum exponente vectoribus, susceptus est; quippe per quietem, Pompeium longe dispari, quam esse consueverat, cultu, opem suam exposcentem viderat.

VIII. Transcenderunt cum eo L. Lentulus, qui superiore anno consul fuerat, et P. Lentulus consularis, et M. Favonius praetorius; deinde et regem Deiotarum, equo properantem ad litus conspicati, recepere. Inde per Thermaicum sinum, et deinceps praeter Macedoniam vecti, ad Amphipolim iecerunt ancoram; quam ad urbem edicto convenire iuniores Graecos civesque romanos iusserat, reparandarum virium ergo, si spatium habuisset; an magis, ut fuga, quam moliebatur, tanto esset occultior. Certe Caesaris adventu cognito, Lesbum transmisit, ubi initio belli Corneliam coniugem seposuerat. Invitantibus in urbem suam Mitylenaeis, atque offerentibus omnia, non paruit; sed recepta Cornelia rebusque eius, bidum tantummodo moratus per tempestatem, quatuor additis actuariis, quae a Rhodiis et Tyro venerant, in Ciliciam avectus est.

IX. Eo in cursu et Sextus filius eum assequutus est, et magnus numerus senatorum; et naves quaedam cum militibus ex Cilicia occurrerunt. Exposito igitur Deiotaro, qui ultimum Orientem in auxilium Pompeii commoveret, ipse praeter Ephesum et Colophonem, interiacentesque insulas, Rhodum petiit. Rhodii, postquam alius esse iam coeperat Pompeius, adversus illum fidem esse desierant: igitur oppido portuque prohibitum, missis ad eum et Lentulos nuntiis, ex iis locis discedere iusserunt. Primam

§. 7. Lucan. VIII, 1. — Cic. ad Famil. VI, 5. — Flor. IV, 2. — Caes. — Plut. in Pomp. cap. 20. — Appian. B. Civ. lib. II. — Oros. VI, 15.
§. 8. Vell. II, 53. — Plut. — Caes.

urbium, nusquam prius ausi consistere, Attaliam inierunt in Pamphylia; quum iam recollecti ex fuga senatores circiter sexaginta essent.

X. Deinde, quia Pompeius commodos aquationi rebusque necessariis portus, simulque remotiores abstrusioresque sequebatur, Syedra concessit, desertum Isauriae scopulum, quod navale Selinuntiorum erat. Ibi demum celatum hactenus consilium nudare coepit, se diffisum provinciis omnibus, externas opes quaerere. Quum in aestimationem omnia circum regna venissent, ad Parthum inclinabat sententia: sed hic, amicitia Pompeii reiecta nuper, etiam legatos ab eo missos habuerat in vinculis; praeterea ad interfectores Crassorum Corneliam adduci, quae nupta Publio fuerat, et ad proiectissimos in libidinem, iuvenem formosam, alienum videbatur.

XI. Iubam fidissimum partibus regem peti, vetabat insolentia Barbari, et in Varo populi romani despecta maiestas, et levitas insita genti. In aegyptio rege aetas maxime displicebat, et quod tredecim annorum puer a nutriciis et paedagogis regebatur. At Theophanes, quo plurimum Pompeius uti consueverat, *insanum esse* rebatur, *si de alio ullo potius, quam Aegypti rege cogitaretur. Illum ea aetate esse, ut scire beneficia patri a Pompeio praestita, et intelligere possit; praeterea reverentiam ei fore dati ab senatu tutoris. Neque pueritiam eius metuendam: adultos et usu tritos ex praesenti hominum fortuna favorem et odia temperare; adolescentibus honesta placere, etiam cum periculo.*

§. 9. Dio, lib. XLII. — Lucan. — Plut. — Cic. ad Famil. et ad Attic., XII, 14.

§. 10. Flor. — Vell. — Dio. — Appian. — Iustin. XLI, 3. — Plut. — Lucan.

§. 11. Vell. — Lucan. — Appian. — Plut. — L. Ampel. — Caes.

XII. Hac probata sententia, Cyprum tendunt. Ibi cognoscunt, antiochiensium civiumque romanorum, qui ibi negotiarentur, consensu arceri finibus Pompeianos, nuntiis etiam dimissis in vicinas civitates, *ne quis ex eo genere Antiochiam adiret; qui fecisset, magno capitis periculo facturum.* Haec adversa demum gravissimos duos errores deplorandi serum Pompeio sensum attulerunt: unum, quod procul mari, qua parte virium firmissimus fuerat, conflixisset; alterum, quod fugam potius intendisset haec in loca, quam ad classem suam, et exercitum, quem duce Catone iam in Africam pervenisse rumor ferebat.

XIII. Sed inopinato proelii eventu semel perturbatus, neque confirmare animum tam vetus imperator, neque providere, quid in rem esset, ulla ex parte potuit: saepe querens, *tantum se fuisse falsum opinione, ut, a quo genere hominum victoriam speravisset, inde sibi enatum cladis initium fuerit.* Igitur contracta, quanta poterat, pecunia, armatisque hominum duobus millibus, cum uxore triremem Seleucidem conscendit: reliqui partim longis navibus, alii onerariis sunt sequuti. Hoc modo Pelusium perventum, ubi tum magnae copiae Ptolemaei regis erant, bellum gerentis cum sorore Cleopatra, cuius castra nec longe ab regiis aberant.

XIV. Pompeius id, quod erat, coniectans, certum hominem misit, demisse petens, *ut sibi tutum apud regem perfugium esset.* Ipse, dum tutores pueri coacto concilio de praesentibus deliberant, in navi sollicitus opperiebatur, quid de se Pothinus spado (hi erant capita rerum) et Aegyptius Achillas, et praeceptor

§. 12. Plut. — Appian. B. Civ. lib. II, p. 472. — Caes.
§. 13. Caes. — Plut. — Dio.

pueri Theodotus Samius decressent; princeps romani nominis, et qui beneficio Caesaris servari miserum et deforme existimaret. Quum aliis recipiendum, aliis contra videretur, Theodotus forte cupiens ostendere facundiam (erat enim professione rhetor), *neutrum consilium salubre esse* disseruit: *altera sententia dominum Aegypto, et bellum cum Caesare recipi; altera offendi Pompeium, nec iniri gratiam ab Caesare: nihil melius, quam morte viri formidinem ab ipso tollere, simulque demereri eum, qui rerum potiretur.* Adiecisse et proverbio iactatam vocem dicitur, *mortuos non mordere.*

XV. Haec ubi placuere omnibus, Achillae negotium permittitur, homini singularis audaciae: atque is cum parvula navicula ad Pompeium accedit, litus excusans, quod vadosum et infidum maiora navigia non pateretur. Minime placebat ea res amicis, qui prius exspectassent, ut ipse rex cum illustri comitatu procederet obviam; et ipse Pompeius praesagium animi Sophocleo carmine fatebatur, quod *ex liberis servos fieri* dicit, *quotquot tyrannorum adierint domos.* Cum hoc dicto descendit in naviculam, cum duobus tantum centurionibus, libertorumque et servorum singulis; ubi conspecto L. Septimio, qui bello praedonum apud se ordinem duxerat, deinde cum Gabinio profectus Alexandriam, tribunum militum agebat, « Te quidem hercle, inquit, novi, commilito! » Atque is, nullo responso dato, capite tantum annuit.

XVI. Inter haec appropinquabat litori, et motus in terra exercitus, conspectaque in agmine regis purpura, spem Corneliae ceterisque dabat benigne rece-

§. 14. Appian. — Plut. — Flor. — Lucan. — Liv. Epit. — Vell. II, 53.
§. 15. Caes. — Dio. — Plut. — Appian.

ptum iri; quum assurgentem a L. Septimio primum, deinde ab Achilla percuti vident. Id spectaculum tam necopinatum et atrox, tantum excitavit in navibus luctum, ut gemitus fletusque in litore exaudirentur. Iamque et triremes complebantur, quae ceteras quoque Pompeii naves comprehenderent: sed illas, propere vulsis ancoralibus, favens a terra ventus Cyprum retulit; Aegyptii a vano persequendi incepto destiterunt: pars tamen navium capta direptaque; et in his Q. Pompeius A. F. Bithynicus occisus.

XVII. Sic Magnus ille Pompeius, in conspectu coniugis liberorumque caesus, inter imbecillitatis humanae illustrissima documenta memoratur. Quum non Romae modo, sed ubivis ferme terrarum, perpetuo tenore felicitatis principem locum diutissime tenuisset; eo ipso tempore, quo vel maxime florere fortuna et potentia videbatur, praeceps subito datus, pridie natalem suum, quo die olim tam dispari sorte, de Mithridate et piratis clarissimum triumphum duxerat, clientis sui supplex, famulorum eius manibus invenit necem. Cura tamen decore cadendi etiam morienti fuit: toga capiti obducta, ne quis gestus notari, aut vox indigna priore Pompeio excipi posset, gemitu tantum edito excepit enses.

XVIII. Caput ad regem relatum est, siccataque cute conditum aegyptio more. Truncus contemptim abiectus in litore, a Philippo liberto utcumque crematus conscissae scaphae lignis, sepultusque est; quum ad idem officium, alius etiam civis romanus forte accucurrisset. Tumulum postea fluctus marini disiecerunt; et imagines, quas proximorum temporum admiratio

§. 16. Plut. — Appian. — Liv. Epit. — Dio. — Oros.
§. 17. Flor. IV, 2. — Cic. ad Famil. III, 11. — Dio. — Vell. II, 53. — Plut.

posuerat, sequentium negligentia male habitas in Casii Iovis aede retrusit in cellam, ubi vetera truncataque signa reponebantur (*favissas* Romae vocabant), donec Hadrianus Caesar, imperium totum undique perlustrans, quum in Aegyptum venisset, et effigies reperit ornavitque, et tumulum inquisitum refici repurgarique iussit.

XIX. Vix relatu dignum, tamen ad ineptam hominum cavendam sollicitudinem non inutile tradunt auctores, ex vaticinio quodam Cassios semper suspectos Pompeio fuisse; quum nemo hominum hoc nomine, sed mons scilicet Casius fatalis ei praedictus esset. Postridie mortem Pompeii sequutus illum e Cypro L. Lentulus advenit, ignarus omnium, quae accidissent; sed conspecto in litore rogo, nescio qua occulta vi commovente animum, «Eccui hic, inquit, » iusta tam exiliter fiunt?» nec longo interposito spatio, «Fortassis tibi, Cn. Pompei!» Divinavit amici casum, unde suam quoque fortunam pendere non nesciebat. Nec diu superfuit; comprehensus enim ab rege, ad Pelusium in custodia necatus est.

XX. At qui in Cyprum refugerant, diversa exinde loca petiverunt. Interim Caesar post victoriam, biduo tantum honori simul deorum, et quieti militum dato, omissis curis aliis, Pompeium, quocumque terrarum se contulisset, sequi certus, hoc uno angebatur, quod neque nuntiis, neque fama fiebat certior, quam in partem Pompeius intendisset fugam. Postremo quum interrogatus ea de re Brutus, argumenta quaedam protulisset, in Aegyptum fugisse videri, credidit, eoque statuit accedere. Igitur assumpto equitatu, et una

§. 18. Val. Max. I, 8. — Plut. — Appian. — Agell. II, 10. — Lucan.
§. 19. Dio. — Marcellin. XXII. — Appian. — Val. Max. — Caes. — Oros.

legione minoribus itineribus subsequi iussa, per Thessaliam in Macedoniam profectus est. Thessalis ob navatam in bello operam, praebitaque auxilia, simul terram honorans victoriae suae testem, libertatem reddidit.

XXI. Atheniensibus etiam rata tum sors fuit, quam inter initia condendae urbis imposuisse deos fabulae vulgarunt: *Neptunum, uti semper temere consulerent; Minervam, uti nihilominus commoda fortuna uterentur.* Nam tum quoque Caesar ignovit deprecantibus, severe increpitans, et hac voce adiecta: «Quousque » vos, vestro merito pereuntes, maiorum servabit » gloria?» Deinde quum per Macedoniam Amphipolin pervenisset, Hellespontum petiit, in Asiam transmissurus. Ibi eum e maximo periculo admirabilis fortuna eripuit, quum inopia triremium vectoria navicula traiiciens, in paratissimam hostium classem, et acerrimum ducem incidisset.

XXII. Corcyrae trecentae Pompeii triremes steterant: inde quum discederetur, cum maiore numero reliquos, ut est expositum, transiecit in Africam Cato; triremes septuaginta C. Cassio datae, quibus Pontum Pharnacemque adiret, illum quoque regem conciturus. Tum autem, audito adesse Caesarem, quasi deprehensus ipse esset, supplices e navi tendens manus, veniam sibi suisque orabat. Agnovit Caesar fortunam suam, et non contentus hac victoria, nedum incolumitate, dubitavit, an reciperet; fuitque a Bruto, cuius sororem Cassius duxerat, exorandus.

XXIII. Haec ita, sequutus auctores, qui C. Cassium in Hellesponto deditum scribunt, posui; ceterum

§. 20. Appian. — Caes. — Plut. in Bruto, cap. 9.
§. 21. Plut. in Caes. cap. 69. — Appian. — Sueton. in Caes. cap. 62. — Dio.
§. 22. Appian. — Plut.

Suetonius et Dio, scriptores minime spernendi, L. Cassium tradiderunt rostratas decem habentem supplicem Caesari factum. Sane a praefracto contumacique C. Cassii ingenio permultum ea vilitas dissidet; nisi, quod Appianus censet, fortunae Caesarem efferenti cedere tum omnia debuerunt. At Caesar, praetervectus oram Asiae, Ephesum attigit, ibique senatores omnes ex provincia sub eosdem dies eo convocatos esse cognovit a T. Ampio Balbo, qui ad tollendam ex templo sacram pecuniam testibus his uti cogitasset. Sic iterum servata Ephesiae Dianae pecunia, Ionas ceterasque gentes Asiae, missis legatis deprecantes, venia prosequutus, insuper provinciam publicanorum iniuriis, et triente soliti tributi levavit: nec tamen omisit locupletiorum publicare fortunas, quos favisse Pompeio constabat; quorum Pythodorus ex Asiarcharum numero, quum duobus talentorum millibus amplius possideret, redemit a Caesare opes suas, neque minores reliquit liberis: unde mox ad regale fastigium adscenderunt.

XXIV. Tum vero et Gnidiis immunitas data propter Theopompum, qui inter graecos amicos praecipue gratiosus et potens apud Caesarem erat. Sed Caesar paucis diebus in Asia moratus, iamque minus dubitans in Aegyptum isse Pompeium, quod Cypri visum esse cognoverat, Rhodum navigavit, et collectis, quot subito poterant, navibus virisque, cum equitibus octingentis, duabusque legionibus, una, quam sequi ex Thessalia iusserat, altera, quam a Fusio legato evocaverat ex Achaia, navibusque longis rhodiis decem, asiaticis paucis, sub noctem inde

§. 23. Caes. — Appian. — Dio. — Strab. lib. XIV, p. 656. — Plut. — Lucan. IX, 962.

§. 24. Plut. — Caes — Strab. — Appian.

solvit; ignaris ceteris, quo tenderet: sed gubernatores interdiu vexillum praetoriae navis, noctu Pharum sequi iusserat.

XXV. Sic tertio post die Alexandriam pervenit. Sed in his legionibus tria millia ducenti haud amplius milites erant: reliquos vulnera laborque, festinantem imperatorem consequi vetuerant. Sed Caesar, animi magnitudine et fama rerum gestarum fretus, omnem sibi locum, quamtumlibet infirmis praesidiis, tutum fore existimabat. Tamen, quia tumultuantes recenti morte Pompeii Alexandrinos repererat, veritus litori se credere, ancoras iecit; donec ad eum Theodotus venit, caput et annulum Pompeii (ensifer leo insculptus erat, ut Plutarchus tradidit; ut Dio, tria tropaea) tanquam fidei pignus offerens.

XXVI. Ibi Caesarem, agnito generi capite, flevisse referunt, aversatumque portantem esse; persona moerentis assumpta, quamquam intime gaudere morte aemuli putaretur. Reliqua tamen eius mansuetudo facile declarat, veras illas, non simulatas, lacrymas fuisse. Princeps enim omnium esse volebat certe; nec excogitari necessitudo ulla posset, quam isthoc pretio proposito violandam esse non existimaret: sed hoc dedisses, erat hominum omnium mitissimus, et qui amplissimum quemque cupidissime servaret, tanto maiorem gloriam suam futuram ratus, quanto potentiores nobilioresque viri suo beneficio viverent. Quocumque animo, vultum certe servans, caput Pompeii pluribus et pretiosissimis odoribus concrematum, honeste funerandum curavit in suburbio,

§. 25. Caes. — Dio, lib. XLII. — Liv. Epit. — Plut. in Pomp. cap. 32. — Lucan.

§. 26. Liv. Epit. — Dio. — Val. Max. V, 1. — Lucan. — Sueton. in Caes. cap. 20, 74 et 75.

ubi post debellatam Aegyptum aedem condidit Nemeseos, quae sub Traiano demum diruta est ab Iudaeis rebellantibus.

XXVII. Inter haec appulsus Alexandriam Caesar, quum navi primum egrederetur, magno tumultu exceptus est, concurrente milite, quem praesidio urbis Ptolemaeus reliquerat, et fremente vulgo, cui praeferendis Caesari fascibus imminui maiestas regia videbatur. Igitur ipse concessit in regiam; pars militum, quod exarmari commilitonum suorum nonnullos viderant, in altum se receperunt, donec omnes simul naves applicarent.

XXVIII. Non fallebat Caesarem, quanto suo periculo inter infidos et validos in populosissima urbe commoraretur; videbatque regis et ceterorum erga se non aliam fidem fore, quam in Pompeium fuisset: sed Etesiis tenebatur, qui sunt Alexandria navigantibus adversissimi venti. Ergo dissimulando animo, donec vires contraheret, templa ceteraque celebriora urbis aedificia lustrabat, audiebatque sapientiae professores stans et populo immixtus; aliisque rebus omnibus captum se pulchritudine locorum et alexandrinae vitae aemulatione testabatur: unde illi mira vulgo gloria atque gratia quaesita est, praesertim quum etiam comiter excipiendo singulos licentioribus conviviis penitus laxare animum videretur; iam propemodum effecta consuetudine, ut pernoctaret inter epulas, quod ille vitandarum insidiarum causa usurpabat, quas sibi sentiebat a Pothino strui.

XXIX. Nec enim ab hoc praetermittebatur quid-

§. 27. Val. Max. — Dio. — Appian. — Caes. — Liv. Epit. — Lucan. X, 10. — Oros. VI, 15.

§. 28. Sueton. in Caes. cap. 35. — Flor. IV, 2. — Vell. II, 54. — Caes. — Dio. — Front. Strat. I, 1. — Plut.

quam, quod ad invidiam Caesaris, et exasperandos in eum quoslibet pertinebat. Pecunia maxime deerat Caesari : ergo etiam Asiam praetercurrens, quum fuisset in omnibus liberalis et clemens, stipendium tamen imperaverat ; et nunc Alexandriae mutuum reposcebat. Nam Auletae Ptolemaeo grandem summam expensam ferebat, supra septingenties sestertium : cuius pecuniae partem magnam liberis regiis condonaverat olim, reliquum quadringenties quum maxime reposcebat. Nec eo contentus, arbitria quoque coeperat agere dissidentium regum, quod eorum controversias ad populum romanum, et se populi romani consulem, pertinere dicebat, ex testamento patris Ptolemaei.

XXX. Eo testamento maior filius, maiorque filia haeredes scripti erant; populumque romanum per omnia sacra foedusque in Capitolio sancitum rex obtestabatur, ut iudicium suum salvum esset. Haec vero mirum in modum angebant regios satellites, Pothinum maxime, qui Cleopatrae regno expellendae auctor, reditum illius, ut mortem suam, horrebat. Igitur primo cum Caesare agere : *discederet ad maiorum rerum componendos tumultus*, *creditum et cetera per commodum*, *et maxima cum gratia recepturus*. Sed ille negans *cuiusquam Aegyptii consilio sibi opus esse*, *ad se venire reges*, *dimisso exercitu*, *et disceptare de iure suo* iussit. Tanto plura ad invidiam eius et contumeliam Pothinus facere : frumentum vetus et corruptum distribuere militibus, et ubi querebantur, *patienter ferendum* dicere; *iam enim eos de alieno tolerari*, *cunctis in potestatem Caesaris concedentibus*.

§. 29. Dio. — Plutarch. — Caes.
§. 30. Oros. VI, 15. — Caes. — Plutarch.

XXXI. Convivia quoque figlina ligneaque supellectile instruebat, *argentea et aurea vasa Caesari in solutum dari debuisse* excusans. Quin et sacram pecuniam hac praescriptione tollebat e templis, rem Aegyptiis acerbissimam, qua gente nihil fuit unquam superstitioni addictius; arguebatque clam *iniquitatem Caesaris, qui tantam sine causa pecuniam peteret, ut qui Ptolemaeo, dum socius et rex appellaretur, nihil recusanti, suo Pompeiique nomine prope sex millia talentorum abstulisset.* Misit et ad Achillam nuntios de suo aliorumque ex regiis amicis consilio, quos ad eandem mentem impulerat, cum exercitu iubens Alexandriam accedere.

XXXII. Sed in speciem amica erant omnia, et tumultum alexandrinae plebis reversus a Pelusio rex puer placaverat; et Cleopatra quosdam amicorum miserat, qui suam causam agerent. Sed paulo post, Caesaris intellectis moribus, suaeque formae et venustati confidens, omnino conandum existimavit, ut ab homine mulieroso conspiceretur. Ceterum si palam venisset, vim ab tutoribus inimicis metuebat. Igitur modica conscensa biremi, corruptis pecunia, qui claustra Phari custodiebant, primis tenebris ad regiam venit: et ne conspici a quoquam posset, culcitam sibi circum adstringi loro, deportarique per Appollodorum Siculum, cuius fidei credebat, ad Caesarem iussit.

XXXIII. Id primo commentum admiratione muliebris ingenii percussit Caesarem: ut deinde ad misericordiam simul amoremque ciendum temperato vultu adstitit, eximia forma et singulari quadam gratia ita dementavit hominem, ut *alexandrini belli hanc solam*

§. 31. Oros. — Sueton. in Caes. cap. 54. — Dio. — Lucan. X, 350. — Caes.
§. 32. Dio. — Lucan. X, 53. — Plutarch.

fuisse causam plerique existiment. Sed illa plurimum etiam verborum blanditiis veneribusque pollebat; compositoque ad moestitiam vultu procumbens, «En » adsum, inquit, Cleopatra, tot regum soboles, tua» que complector genua, Caesar; nihil indignum » fastigio meo facere putans, si tibi, quem dii supra » omnium hominum maiestatem extulerunt, tanquam » communem regum atque gentium arbitrum, debi» tum honorem exhibeo.

XXXIV. «Per annos prope trecentos, postquam » regnare semel domus nostra coepit, sine intermis» sione tenuit hanc regiam: et par huic vetustati mos » est, eadem cum fratribus potestate sociatas matri» monio regnare feminas. Id non suo magis iudicio, » quam priorum omnium, pater meus nunc quoque » fieri iussit; sed voluntas eius spernitur, testamenti » vilis est religio, unaque populi romani, sed et tua, » Caesar, despicitur auctoritas. Nec de fratre queror: » puer est, et, quae ultimae sortis est indignitas, » famulis suis servit. Non ille me deiecit regno, mei, » quantum licuit, amans; sed eiusdem id scelus est, » cuius et romani quondam nominis princeps inter» fectus; quem si ob veterem gloriam, et in nostram » domum merita noluisset, debebat vel quia gener » tuus olim, vel aemulus nuper fuit, revereri.

XXXV. » Princeps terrarum populus, ducibus hinc » Caesare, inde Pompeio, concurrit: quis inter haec » aliquas esse credat eunuchi partes? At (audaciam » hominis!) ille sibi vel primas vindicat. Tu fuga» sti Pompeium; ille occidit: tu profligasti partes; » ille sustulit ducem. Atque utinam sit unis opimis » contentus! felici scelere vecors latro, de tua iam

§. 33. Flor. IV, 2. — Plutarch. — Dio.

» nece agitat, quando interfector Magni, nullam » ampliorem palmam appetere, quam trucidandi » Caesaris potest. Nec simplici stimulo incitatur ad » facinus: temeritatem metus acuit; quod caput Pompeii moerens adspexisti, quod vultu, gemitu, voce, » lacrymis testatus es dolorem; vindex timeris perfidiae, cuius approbator esse noluisti.

XXXVI. » Neque longinquos aut incertos metus » affero. Sollicitatus Pothini nuntiis Achillas, motis » a Pelusio castris, cum omnibus copiis paulo post » aderit. Hic me impulit terror, ut machinata quod » vides, ad te per quodlibet discrimen penetrare » statuerem; conarerque salvum praestare eum, sine » quo salva esse ipsa nequibam. Igitur non modo » causam meam, sed etiam famam personamque in » tuas manus contradidi; et nunc quoque non tam » de meo iure, quam de salute tua, sum sollicitior. » Ita me dii deaeque omnes, et quam praecipue ve- » neror, aurea Venus amet; teque, progeniem suam, » optimae voluntatis compleat, ut orbatam patre, » orbatam fratre et viro, possessione regni deiectam, » contemptam, pulsam, oppugnatam a famulis, tuen- » dam ornandamque suscipias! »

XXXVII. Iam dudum Caesarem forma puellae, blanditiaeque vultus et verborum, decenter interpositis lacrymulis suspiriisque, perculerat: ideoque nihil non promittens, seriis rebus amantium nequitiam miscuit; eademque nocte una fuerunt. Inde plerisque non eximitur, alexandrinum bellum praeter necessitatem susceptum esse a Caesare, tantummodo, ut mercedem adulterae regnum Aegypti daret. Orta luce, Caesar ad se Ptolemaeum vocat, et cum eo de

§. 37. Plutarch. in Caes. cap. 70. — Dio. — Lucan. X, 105.

reconciliatione sororis agit. Ut vero et ipsa prodiit in conspectum, ira commotus puer proripuit se foras, abiectoque diademate, proditum se vociferans, excitavit populi turbam.

XXXVIII. Sed cito retractus a Caesaris comitibus plura conari non potuit: et Caesar, de superiore loco alloquutus Alexandrinos, *nihil opus esse tumultu* dixit; *nec enim se existimare aliud illos velle, quam quod ultro facere constituisset.* Recitato deinde testamento patris Ptolemaei, quod in eo fides populi romani invocabatur, ad se pertinere dixit, et patris tueri iudicium, et liberis prospicere. *Quod igitur faustum felixque foret, Aegypti regnum duorum esse debere, Ptolemaei et Cleopatrae; minori Ptolemaeo cum Arsinoë sorore matrimonium, et suo populique romani dono dotalem Cyprum fore.*

XXXIX. Sic in praesens seditione composita, convivium Cleopatra regali luxu exhibuit, omnibus nova reconciliatione laetis. Enimvero Pothinus, in haud dubio periculo se constitutum sentiens, si tam infensa, nec immerito, Cleopatra rege et regno potiretur, occidendi inter epulas Caesaris consilium cepit. Erat inter quotidianae operae servos tonsor quidam Caesari, mortalium omnium timidissimus: hic quum nihil non observaret anxia cura, deprehendit insidias, detexitque. Idcirco Caesar, iam olim Pothinum suspectum invisumque habens, convivio militibus circumdato, interfecit. De morte Pothini consentitur inter omnes; de tempore mortis et ordine diversa traduntur. Sed nihil magis congruere prudentiae temporique Caesaris visum est, quam quod posuimus.

§. 39. Plutarch. — Dio. — Caes. B. Civ. lib. III, fin. — Lucan. X, 515. — Flor. — Appian.

XL. Inter haec Achillae nuntiato adventu, Caesar regiam claudit, suos armat: cum Ptolemaeo agit, ut, quos habeât ex suis maximae auctoritatis, mittat ad Achillam, iubeatque incepto desistere. Serapion et Dioscorides missi, qui ambo legati Romae fuerant, priusquam edere mandata possent, iussu Achillae percutiuntur: alter statim occisus est; alterum, accepto vulnere, sui pro mortuo sustulerunt. Achillas, non regis haec imperia esse dictitans, qui in aliena potestate ipse esset, occupata, praeter eam partem, quam Caesar tenebat, Alexandria, regiam irrumpere primo statim impetu conatus est.

XLI. Nunquam in maiore periculo Caesar fuit. Paucos habebat milites: inter infida infestaque omnia, locis parum munitis, a maxima multitudine oppugnabatur: neque incondita, aut rudis bellorum turba erat. Millia haud minus viginti sequebantur Achillam, pars magna romanus miles, qui olim adductus a Gabinio, mixtusque connubiis, mores alexandrinos licentiamque imbiberat. His accesserant syri cilicesque praedones, et quidquid in finitimis provinciis audacia turbulentum fuerat. Praeterea duo millia equitum erant, inveterata aegyptiis bellis manus. His copiis Achillas oppidum ingressus, maiorem populi partem sibi statim adiunxerat.

XLII. Nam praeter nobilitatem ingenii, bellorum incommoda Caesarem advehere sibi indignabantur, iam ante irati numinibus, quod minimo tum incremento Nilus solitam ubertatem frugum eo anno interpellaverat. Contra vim horum Caesar regiam et vicina aedificia tumultuario opere, fossa valloque ad

§. 40. Lucan. X, 434. — Caes. — Dio.
§. 41. Plut. — Caes. — Oros. VI, 15. — Lucan. — Dio.

mare usque deductis, muniverat: eo facilius defendi potuit, cohortibus per vias dispositis. Sed eodem tempore ad portum pugnabatur, ubi praeter solitum Alexandriae praesidium, rostratas duas et viginti, aliae naves longae aegyptiae quinquaginta stabant, instructae ornataeque, uti modo post Pompeii fugam, cui erant auxilio missae, redierant: has si occupare Achillas posset, videbat, interclusum omnibus auxiliis commeatuque Caesarem cito futurum in potestate.

XLIII. Sed quae ad oppugnandum Aegyptios, eadem ad resistendum incitabat Caesarem causa, tanto acrioribus stimulis, quia non tam de victoria, quam pro salute pugnabat: et iuvabatur classe, qua erat advectus. Idcirco obtinuit ad extremum; et, quia tueri tam parvis copiis omnia nequibat, incendi, quidquid erat in portu navium, iussit. Hac flamma, quum et vicina portui aedificia comprehensa essent, simul arsit bibliotheca, elegantiae regum curaeque egregium opus. Millia librorum tum perisse quadringenta alii, qui plurimum, septingenta tradunt. Primus et maximus eius operis auctor Ptolemaeus cognomento Philadelphus fuit, perquam eruditus princeps, et erudito patre natus; quo curante, sacrorum quoque voluminum interpretatio, quae Septuaginta vocatur, prodiit.

XLIV. Ille, a Nileo quodam empta bibliotheca, quam Aristoteles collegerat, simul iis libris, qni erant ipsi Athenis et Rhodi comparati, Serapeum adornavit; magnoque deinceps studio et sumptu per Demetrium

§. 42. Plin. V, 9. — Dio. — Caes.

§. 43. Flor. IV, 2. — Oros. — Agell. VI, 17. — Lips. de Bibl. cap. 2. — Marcellin. XXII. — Liv. apud Senec. de Tranq. Anim. cap. 9. — Athen. XII, 10. — L. Ampel.

Phalereum, insignem studiis et civilibus artibus virum, quidquid investigari potuit, conquisivit. Sed et in posteris eius quidam variae doctrinae ornamentis enituerunt: inter quos et Evergetes fuit, Aristarchi discipulus.

XLV. Ceterum occupatis in restinguendo igne Alexandrinis, Caesar, per noctem militibus ad Pharon expositis, claustra occupavit praesidio, quum haberet in partibus custodes, qui dudum erant a Cleopatra corrupti. Fuit quondam insula Pharos, unius diei navigatione distans a continenti, si quid Homero credimus; deinde, Nilo, ut putant, limum admoliente, prope litori coniuncta: multum abnuentibus, qui totum illum tractum saxis asperum esse compererunt. Id constat, quum paulo plus nongentis passibus abesset, superiorum regum opera iactis in altum molibus, et ponte superposito, connexam esse; quod opus frustra Cleopatrae huic ultimae quidam scriptores vindicant: maior etiam incuria eorum est, qui ab eadem exstructam putant cognominem insulae turrim, magnitudine maximam, et elegantia pulcherrimam; quam ad praelucendum noctu navigantibus a Sostrato Cnidio constructam esse, certior fides est, impensa Ptolemaei primi, aut secundi certe, talentis octingentis.

XLVI. Erat in hac insula vicus oppidi magnitudine, nec, invitis qui tenebant, quisquam ex alto poterat Alexandriam appellere. Hoc occupato Caesar loco,

§. 44. Voss. de Hist. Graec. I, 12. — Ioseph. XII, 2. — Marcellin. — Vid. Scalig. in Euseb. Chron. num. 1734. — Arist. apud Euseb. — Athen. II, 28. — Caes.

§. 45. Plin. V, 31, et II, 85. — Homer. Odyss. IV, 354. — Marcellin. — Lucan. X, 57. — Pomp. Mel. II, 7. — Scalig. in Euseb. n. 1733. — Caes. — Appian.

protinus ad arcessenda ex propinquis locis auxilia misit; et quia de cetero, propter angustias viarum, aequo marte discessum fuerat, per omnes insequentes dies, quam tenebat oppidi partem, munitionibus tutiorem efficere instituit. At Arsinoë, quae cum sorore Cleopatra in Syriam profecta, mox, pace facta, Alexandriam reverterat, inter hos tumultus occupandi regni casum oblatum putans, Ganymedis spadonis ingenio reperit fugae viam, et ad Achillam traiecta, communiter administrare bellum coepit. Sed ut inter improbos et malitiosos haud diuturna potentiae societas esse potest, cito insidiari invicem, et augendis largitionibus sibi quisque licitari militum studia coepere.

XLVII. Eodem anno, quo pugnatum ad Pharsaliam, et alexandrinum deinde bellum conflatum est, Hispania maximo tumultu inhorruit, propter avaritiam et crudelitatem Q. Cassii, quem provinciae Caesar praefecerat. Ille primum appetitus insidiis, et accepto vulnere, quum in conscios partim animadvertisset, unum atque alterum (ita cum saevitia certabat in eodem animo pecuniae amor) nummis acceptis dimisisset; non ideo tollere odium commune, quo tam apud milites, quam provinciales laborabat, potuit, praesertim quum eadem illa quotidie licentius faceret, ob quae iam olim exosus esse coeperat.

XLVIII. Itaque duae Varronianae legiones, duce delecto T. Thorio Italicensi, non a Cassio tantum, sed etiam a Caesare defecerunt, Pompeii nomine scutis militum inscripto. Mox tamen profecti Cordubam,

§. 46. Plin. XXXVI, 12. — Caes. — Strab. lib. XVII, p. 791 et 796. — Euseb. et ibi Scaliger. — Suidas in Φάρος. — Lucan. — Dio.

§. 47. Caes. — Liv. Epit. CXI. — Hirt. de B. Alex. cap. 52. — Val. Max. IX, 4.

quum ad eam causam neque conventum Cordubensem, neque M. Marcellum, qui missus a Cassio urbem tenebat, adducere possent, convenit inter omnes, ut, deleto Pompeii nomine, Caesaris omnes essent, sed Q. Cassium consensu oppugnarent; et ad haec praetore (hoc ei nomen imponebant, quum esset quaestor) M. Marcello Aesernino uterentur. His cognitis, Q. Cassius cum legionibus et equitatu, qui fidem non mutaverant, Cordubam tendit, ubi Marcelli castra erant; deinde vastato agro Cordubensi, Vllam progressus, quod oppidum sibi fidum credebat, ab insequuto Marcello operibus et vallo cum ipsa Vlla circumdatur.

XLIX. Sed quum ad auxilium eius rex Mauritaniae Bogud, cum una legione romana, et hispanis cohortibus venisset; multa proelia facta: castra quoque diversis partibus Cassius et Bogud adorti, haud multum abfuere, quin opera perrumperent: neque tamen depelli ab opere Marcellus potuit. Tandem M. Lepidus ex citeriore Hispania, quam obtinebat, cum legionariis cohortibus triginta quinque, magnoque equitatu, et auxiliorum numero affuit; ea mente, ut sine studio et ira controversias eiusdem partis hominum componeret. Et Marcellus quidem sine exceptione paruit advenienti; Cassius moras nectebat: eoque, ut putatur, conscio, sub oculis Lepidi castellum, quod Marcellus regi obiecerat, oppugnatum est.

L. Quia tamen resistere tot legionibus nequibat, eodemque tempore C. Trebonius proconsule provinciam et exercitum accepturus veniebat (namque legatis Hispaniae iniurias deferentibus successorem

§. 48. Liv. Epit. CXI. — Hirt. — Dio.
§. 49. Liv. lib. CXII, apud Priscian. lib. VI. — Dio.

Cassio miserat Caesar), liberum abitum pactus, navem conscendit, et in ostio fluminis Iberi cum rapinis suis tempestate est obrutus. Sic a magnis belli minis Hispania parumper quievit. Cassius enim, tanta erat hominis vecordia, gessisset et cum Trebonio bellum, si Bogudem trahere in societatem furoris potuisset. M. Marcellus, quod se tempori accommodasse visus erat, primo quidem iratum expertus Caesarem, procul patria vitam egit; postea tamen revocatus, honores etiam petiit gessitque. Hoc maxime modo hispaniensis motus, acrior, quam pertinacior, initia finemque habuit.

LI. In Illyrico maioris aliquanto dimicationis rem M. Octavius effecerat: eam provinciam Q. Cornificius Caesaris quaestor propraetore fortiter feliciterque obtinebat, captis etiam multis Octavii navibus, quum is ex Pharsalica fuga in sinum Iadertinum se recepisset. At Caesar, intellecto, multos hostium ob propinquitatem locorum Illyricum petisse, ibique colligere dispersas suorum reliquias, A. Gabinio scripserat, uti cum legionibus tironum, quas habebat, Illyricum peteret, coniuncta cum Cornificio opera defensurus; transiturus quin immo in Macedoniam, si res pateretur: nam in Macedonia renovatum iri bellum, nondum cognita Pompeii fuga, crediderat.

LII. Sed Gabinium, peritum belli hominem, et hactenus felicis audaciae, fortuna adeo destituit, ut multa nequidquam conatus, amissa magna parte exercitus, vix Salonis tutus esset: nam et Salonas oppugnare ausi hostes, oppidanorum virtute, et insigni ad memoriam facinore mulierum repulsi sunt. Nam illae, noctem atram nactae, crinibus sparsis, Furia-

§. 50. Dio. — Hirt.

rum habitu cum facibus ad castra procurrerunt, exterritisque vigilibus, multis locis iniecerunt ignem; quum repente viri insequuti cum armis, complures prae consternatione vix sui compotes, alios adhuc somno implicitos occiderunt, castrisque et statione navium expulerunt Octavium.

LIII. Sed ille non multo post reparatis viribus, proelio vicit Salonenses, iterumque admovit obsidioni copias. Inter haec ex aegritudine contracto morbo, A. Gabinius interiit. Hae res excitarunt spem Octavii, ut, cito cum Barbaris foedere, provinciam recipi posse confideret. Sed eum hac exspectatione virtus et diligentia P. Vatinii cito depulit; qui, crebris Cornificii literis evocatus, quamquam per valetndinem vix se regeret, cum paucis longis navibns, et magno actuariarum numero, quibus rostra imposuerat, Brundisio profectus est. Huius adventu M. Octavius, qui interim Epidaurum erat aggressus, ab oppugnatione oppidi reiectus, ad Tauridem insnlam substitit, hoc consilio, ut, siquidem insequeretur Vatinius, classe dimicaret.

LIV. Nam Vatinianas naves plerasque iusto minores infirmioresque esse cognoverat. Sed virtute militum, quod robori navium deerat, largiter explente, victor Vatinius multas depressit hostium naves, multas cepit. Alii auctores magnam eius laudis partem Vatinio abiudicant: ne tentata quidem pugna, Octavianos ad illum defecisse; quod auditus iam Pharsalici proelii eventus fuerat. Quocumque modo superior Vatinius, profectus Issam, in qua oppidum nobile erat, coniunctissimum Octavio, ab Issensibus recipitur. Ibi cognoscit, M. Octavium, quum sua quadri-

§. 52. Appian. B. Civ. II, p. 464. — Hirt. — Dio.

remis mergeretur, scapha exceptum, atque illa itidem depressa saucium, adnatasse ad myoparonem suum, Issamque venisse; inde cum paucis parvisque navigiis vento secundo petisse Corcyram.

LV. Vatinius, re celeriter et praeclare gesta, Brundisium rediit. Iam inde a principio post acceptam cladem, omnium utique Pompeianorum perfugium Corcyra esse coeperat: huc ante Octavium et alii se receperant, et illustriores aliis C. Cassius, Cn. Pompeius adolescens. Cnaeus ante summam dimicationem cum aegyptia classe Epirum ambiens, Oricum, cui M. Acilius Caesaris legatus praeerat, oppugnaverat, magno, sed ad extremum irrito, conatu. Quum enim esset ad claudendum portus introitum oneraria navis ab Acilio submersa, quae scaphis magna saxorum mole oneratis teneretur; per urinatores extracta parte lapidum, hanc quidem funibus multis contendens deduxit remulco; aliamque ei coniunctam navem, in qua turris ad defensionem excitata fuerat, vi cepit: nactusque molem oppido obiectam in speciem insulae, quatuor biremes subiectis scutulis impulsas vectibus in partem interiorem transtulit; atque ita utrinque aggressus naves longas vacuas, quae erant ad terram deligatae, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit: cum his et magna pars oppidi deflagravit; fuissetque receptum Oricum, nisi vulnere Pompeii remissiores facti Aegyptii forent.

LVI. Igitur nec sanato eo, munitionibus interea auctis, difficiliorem futuram oppugnationem resumere ausus, Lissum tentavit: sed repulsus, paucis amissis navibus, tamen onerariis, quas M. Antonius ibi re-

§. 54. Dio. — Hirt.
§. 55. Appian. B. Civ. lib. II, p. 482. — Caes. B. Civ. lib. III, 38. — Dio.

liquerat, incensis triginta, vagari circum litora, et, expositis subinde militibus, vastare cum Caesare sentientium agros instituit; donec, clade patris cognita, desertus ab Aegyptiis, ad Catonem se contulit: idemque tum et C. Cassius fecit, et L. Afranius. His ceterisque adiutoribus, priusquam longinquae spes tentarentur, Peloponnesum retinere statuit, Patrasque occupavit praesidio, multosque et ibi suarum partium, in quibus et Petreius, et Pompeii gener Faustus fuerunt, recepit; et, donec Athenis Megarisque oppugnandis distentus Fusius Calenus fuit, in potestate habuit oppidum.

LVII. Nam, licet amisso Piraeeo, Athenae restiterant: mox his a Caesare veniam adeptis, Megarenses pertinacius repugnantes expugnavit Fusius, multisque occisis, vendidit reliquos, sed necessariis eorum, et minimo pretio, ut libertati restituerentur: hic modus placuerat ita ulciscendae contumaciae, ne tamen vetustissima civitas prorsus interiret. Neque silentio praetereundum propter novitatem casus, quod inter capiendum oppidum, soluti leones, quos ibi C. Cassius aedilis designatus alebat, in ipsos Megarenses, qui auxilium aliquod inde exspectaverant, irruerunt, adeoque discerpserunt multos, ut hostibus etiam dolori spectaculum esset.

LVIII. A Megaris Patras itum: sed Cato ceterique, recepto praesidio, magna classe Cyrenen petierunt. Dum haec diversis imperii partibus geruntur, Roma, non iam caput rerum, sed praeda victoris, utri serviendum foret, exspectabat. Vt enim militum Caesaris et consulis Servilii praesens metus tacere Pompeia-

§. 56. Caes. — Dio.
§. 57. Plut. in Bruto, cap. 13.

nos, et dissimilem animo vultum induere coëgerat; ita clanculum rumusculi captabantur, et, dum quidlibet timetur, aut creditur, saepius eadem die contrariis nuntiis animi diversos in affectus distrahebantur. Postremo Pharsalicae pugnae fama, vix tandem credita (nam et Caesar per speciem modestiae scribere ad senatum noluerat), Iulianos omnes redegit; certatimque hoc agebatur inter nobilissimos, ut pro se quisque maxime gavisus hac victoria videri cuperet.

LIX. Igitur, quod sic animatis proximum est, ruentes in adulationem, quidquid excogitari potuit, decreverunt; non iam metu solum, ne odisse felices viderentur, sed spe quoque honorum opumque, quas a Caesare exspectabant, tanquam aliquid ei dare possent, quod non prius ei dedisset victoria. Putabant tamen (nec fallebantur) magni aestimaturum, si iam, quae alias suo arbitratu et vi armorum facturus erat, id iure facere existimaretur. Igitur et alia honorum cuiquam antea decreta contulerunt, et nova pleraque: *uti de Pompeianis, quemadmodum ei videretur, ita statueret; bellum, cui vellet, faceret; pacem, cui vellet, daret: uti consulatum in quinquennium, tribunitiam potestatem in perpetuum, dictaturam in annum integrum acciperet: triumphum quoque de Iuba, quamquam bello nondum coepto, geri*, decreverunt.

LX. Neque minore studio plebs agebat, sciscendis, quae grata futura victori crederentur. Hoc illud tempus Hirtiae legis esse reor, qua Pompeiani honores petere vetabantur. At Caesar, qui tum erat Alexandriae, senatus populique romani cognita voluntate, dictatura, quamquam extra Italiam agebat,

§. 58. Lucan. IX, 34 et seqq. — Dio. — Cic. Phil. XIV, 8.

iterum inita, magistrum equitum M. Antonium dixit. Is quoque magistratum eum toto anno gessit; multum ringentibus auguribus, quorum a plerisque vanitas deridebatur, fas in magistro equitum negantium, quod in dictatore probaverant.

LXI. Sed in plerisque annalibus consulatu Q. Fusii Q. F. C. N. Caleni, P. Vatinii P. F. hic annus notatur; quamquam illi magistratus eius nomen (vis enim penes Caesarem erat) extrema demum anni parte receperunt. Calebant interim Alexandrini tumultus, et acribus utrinque animis res gerebatur: divisam in partes urbem hinc Aegyptii, inde Caesar, magnis operibus communiebant; et ab utrisque, unde poterant, auxilia ciebantur. Apud Caesarem adhuc Ptolemaeus erat, intentiusque servabatur, si nihil aliud, solatium vindictae praebiturus pereunti; atque interim suorum animos vel miseratione periculi, vel auctoritate nominis flexurus.

LXII. Igitur et in superiorem locum productus increpavit *audaciam, non contra se minus, quam Caesarem, ferentium arma*, iussitque *ponere: sibi enim optime convenire cum Romanis, suaeque dignitatis et imperii firmum certumque praesidium habere in amicitia Caesaris*. At illi non tam verba loquentis, quam tempora respicientes, et magis quid velle, quam quid dicere videretur, nihil remissa contumacia institerunt coeptis. Ne mors quidem Achillae finem aut moram bello attulit; quem suspectum invisumque per Ganymedem occupavit Arsinoë, percussorique imperium copiarum tradidit. Atque ille, militibus largitione

§. 60. Plut. in Caes. cap. 73, et in Anton. — Dio. — Cic. Phil. II, 25, et XIII, 16.

§. 61. V. C. 705; A. C. 47. — Hirt. de B. Alex. — Vid. Pigh. Annal. et Sigon. Comment. in Fast. — Caes. B. Civ. III. — Lucan. X, 461. — Dio.

placatis, haud segniter administrare bellum orsus, aquationem adimere Caesari magnae molis operibus instituit.

LXIII. Iam ante, qui pertinebant in regiam, aquaeductus interrupti ab Achilla fuerant; sed aderant specus et putei, unde, licet anguste, Caesaris milites, pro praesenti tamen necessitate satis aquiabantur. Eorum specuum haec erat ratio: Nilus aquam turbidam atque limosam vehens, quae multos variosque morbos efficiebat, antiquitus monuerat Alexandrinos, ut, suffossis domibus, aquam e flumine exceptam servarent; donec spatio temporis liquescens potui aptior fieret. Igitur Ganymedes a solertibus hominibus, quales erant permulti Alexandriae, admonitus, corrumpi aquam in parte Caesaris, immissa marina, posse, ingenti molitione specus sic intersepit, ut incorrupti manerent ad suam partem pertinentes; Iulianis salsae aquae, quas ex mari rotis atque machinationibus continenter educebat, affunderentur. Quum ita paulatim salsior aqua ex proximis aedificiis traheretur, admirabantur primum Caesaris milites, unde ergo mutatio illa procederet, praesertim quum remotioribus adhuc locis, qualis prius, aqua esse videretur.

LXIV. Sed postquam sensim illa quoque salsum trahere saporem coepit, coniicientes, quod erat, in eum adducti sunt metum, ut conscendendas extemplo naves, et fuga, licet plenissima periculi, consulendum saluti omnium autumarent. Ibi Caesar: « Vana » vos exercet cura, milites; sed, nisi provideatur, » in veram cessura perniciem. Aquae penuria move» mini: neque aliter evitari malum hoc posse creditis, » quam in aliud ruendo, cui nullum sit futurum re-

§. 62. Hirt. — Dio. — Plut. in Caes.

» medium, quum superius illud sit medicabile. Puteos fodientibus deesse aqua dulcis non poterit, » quae naturaliter litoribus omnibus inest: quod si » sit alia, quam reliquorum, aegyptii litoris natura, » at quotidie nobis aqua subvehi navibus poterit: » mari libero utimur, classem nostrae parem non » habent hostes; et, ne ventis prohibeamur, diversis » ex partibus, hinc a Paraetonio, inde ab insula petere aquam licet; quam utramque navigationem » eodem tempore nulli praecludere venti possunt.

LXV. « Qui vero fugam respiciunt, ii, hercule, non » modo meae dignitatis obliviscuntur, sed etiam salutis suae: sic quoque, licet opportunitate aedificiorum et operum adiuti, tantam multitudinem aegre » sustinemus: quid fiet nobis, ubi, relictis, quae nos » defendunt, locis, in apertum processerimus? quanta » mora, quique tumultus sit exspectandus inter conscendendum, quis nescit? praesertim ex scaphis in » excelsas naves, et in ista trepidatione, et metu? » Igitur pauci et properantes, pleni timoris, pleni » tumultus, iniquo et tempore et loco, aut diligentiam atque velocitatem Alexandrinorum effugiemus; » aut adversus paratos, et infinitis partibus plures, » nos tuebimur manu?

LXVI. « Absit vero haec ab animis vestris tam perniciosa cogitatio, milites; et unum omnibus propositum esse salutis iter omnes norint, victoriam. Atque illa profecto, me duce, vobis militibus longius » abesse non potest, quam donec aliis ex provinciis » accitae copiae (misi autem circumquaque) veniant. » Interim locis nostris nos teneamus, et virtute, » quemadmodum hactenus, propulsemus hostilem » impetum. Fugere vero minas alexandrini populi et » latronum arma, non mihi modo qualibet morte sit

» gravius, sed vobis etiam esse deberet, qui et Ro» mani estis, quos victores omnium gentium superiora » demonstrarunt bella, et mei milites, quos inter » ipsos Romanos virtute excellere, recens victoria » nostra declaraverit. Interim reliquis intermissis ope» ribus, ad puteos fodiendos laborem conferamus ».

LXVII. Ita confirmatis militibus, et ad fodiendum conversis, una nocte dulcis aquae venae copiosae sunt inventae; modicoque labore operosissimis Alexandrinorum molitionibus occursum est. Forte sub idem tempus Caesar fit certior, ad litus Africae, paulo supra Alexandriam, ad ancoras stare naves legionem vehentes septimam et tricesimam, ex dedititiis Pompeianis militibus. Nam cognito Caesaris periculo, Domitius Calvinus, cui Asia cum finitimis provinciis commissa erat, legionem unam terrestri itinere per Syriam, alteram cum frumento armisque et tormentis, navibus miserat: sed prius confectum est bellum, quam ea, quae per Syriam ducebatur, legio posset occurrere: naves, Euro continenter flante, pervenire Alexandriam nequibant.

LXVIII. Igitur Caesar, ut in re praesenti certius consilium caperet, cum omni classe eo proficiscitur: quod ubi cognitum est Alexandriae, neque ullum romanum militem esse in navibus, quippe paulo longius processurus Caesar, nudare munitiones noluerat, quidquid habebant navium paratum propugnatoribus complent, et redeunti Caesari occurrunt. Ille, neque remigibus satis confidens, neque sub noctem cum hoste locorum gnaro dimicare tutum ratus, proelium vitabat; donec una navis Rhodiorum longius a ceteris se abrumpens, quum ab Aegyptiis circumveniretur,

§. 67. Hirt. de B. Alex. cap. 87.

impatientem ignominiae Caesarem, aleam iacere coëgisset.

LXIX. Virtute tamen et scientia Rhodiorum, penes quos diu praecipua fuit rei maritimae gloria, vicit; multisque hostium interfectis, captas aliquot naves remulco traxit Alexandriam. Magnam ea res desperationem Aegyptiis attulit, quod iam sine robore romani militis, tantummodo a classiariis essent superati. Igitur iam etiam, ne a classe Caesaris oppidum eorum oppugnaretur, veriti, os portus, spatio ad egrediendum relicto non magno, obstruxerunt iniecto aggere. Neque tamen homines mari assueti, diu abstinere potuerunt: et quamquam supra centum decem naves amiserant, haud difficulter reparari posse classem reficiendis veteribus navibus, et cogendis, quae ad exigenda portoria per omnia ostia Nili erant dispositae, rebantur.

LXX. Neque coniectura falsi paucis diebus quadriremes duas et viginti, quinqueremes quinque confecerunt; quas intra portum remigio periclitati, cum minoribus apertisque navibus multis repleverunt. Huic paratae ad dimicandum classi Caesar cum quadriremibus decem, quinqueremibus totidem, quot hostes habebant, minoribusque navibus undeviginti, Pharon circumvectus se opposuit. Angustus inter utrosque per vada transitus erat, et qui prior ingrederetur, in locum iniquum se erat demissurus. Quum utrinque cunctarentur, praefectus rhodiae classis Euphranor, vir animo et scientia maritimae rei nulli postponendus, recipit Caesari, *se progressum facile moraturum esse Alexandrinos, donec subsequutae ceterae naves explicare aciem possent.*

§. 69. Dio, lib. XLVII. — Hist.

LXXI. Nec plura promisit ille, quam praestitit: scientiaque Rhodiorum, et virtute militis, quum pro salute sua et eorum etiam, qui relicti in oppido erant, sicut nomine romano, et ultima necessitate dignum erat, dimicaret; Alexandrini, licet numero navium hominumque multo superiores, victi sunt: paucas tamen amiserunt naves, propter propinquum perfugium, et quia ex molibus et aedificiis litori imminentibus defendebantur. Idcirco Caesar, quo hanc eis adimeret opportunitatem, omnino sibi conandum existimabat, ut Pharum, et, qua Pharus Alexandriae committitur, molem in sua potestate haberet.

LXXII. Neque difficulter expugnata est insula; sed ad portum, quem oppido suo propinquiorem Alexandrini tuebantur, maioris certaminis res fuit: et quum remiges classiariique Caesaris iniussu imperatoris pugnae se miscuissent, deinde subito perterriti etiam pavorem iniecissent militibus, fuga omnium ad naves facta, multi occisi sunt ab hostibus, magnus numerus inconsulto irruentium, cum ipsis navibus demersi. In hoc periculo Caesar, quum, profligatis succurrere cupiens, non ab hostibus modo, sed etiam suis navigium onerantibus timeret, eiecit se in undas, et, quia paludamentum natatum prohibebat, illo relicto, per spatium ducentorum passuum adnatavit ad eas, quae longius abstiterant, naves.

LXXIII. Vtrumque consilium salutare fuit: nam et navis, quam reliquerat, prae multitudine subsedit; et paludamentum hostes petierunt telis, dum ille ignoratus et neglectus evadit. Neque indignum relatu est, quod traditur, *libellos, quos forte manu tenebat, inter natandum supra aquam elevasse, ne madefierent;*

§. 72. Oros. VI, 15. — Dio. — Appian. B. Civ. lib. II, p. 484 et 523.

paludamentum traxisse aliquamdiu mordicus, ne hostes eo potirentur. At Alexandrini victores eodem loco castellum cum magnis munitionibus, multisque tormentis constituerunt; tropaeumque erexerunt, in quo et paludamentum, de Caesare captum, suspensum est.

LXXIV. Hac clade non tam perturbati, quam erecti incensique sunt militum animi; adeo quidem, ut post hoc incommodum formidabiliores fierent Alexandrinis, quam antea fuissent; quod neque secundis rebus quiescere, neque frangi adversis videbant. Igitur legatis ad Caesarem missis, regem suum sibi remitti orant: *pertaesos imperium puellae et crudelitatem Ganymedis, quod regi placuisset, facturos: atque illius apud Caesarem gratiam praesidio sibi fore, quo tutius ad amicitiam officiumque redeant.* Ibi Ptolemaeus flens orare Caesarem coepit, ne se dimitteret: *nihil sibi conspectu ipsius esse iucundius.* Sed adeo fictae fuerunt eae lacrymae, ut adventu eius Alexandrini, si quam antea cogitationem pacis habuissent, eam omnem deponerent, bellumque acrius, quam unquam prius, administrarent.

LXXV. Iam ex Syria et Cilicia confluere auxilia ad Caesarem coeperant, commeatusque navibus apportari. His intercipiendis Aegyptii ad Nili ostia ignes excitabant: quibus decepti, quum ibi praesidia Caesaris esse putarent, nonnulli inciderunt in hostium manus; donec quaestor Ti. Claudius Nero, pater eius Tiberii, qui postea imperavit, cum classe ad Canopum profectus, submovit Aegyptiorum stationes, plurimumque eo facto ad victoriam contulit. Amissus ta-

§. 73. Hirt. — Plutarch. — Dio. — Flor. IV, 2. — Sueton. in Caes. cap. 64.
§. 74. Appian. — Dio. — Hirt.

men ea expeditione cum sua quadriremi Rhodius Euphranor, rei bene gestae tristem imposuit notam.

LXXVI. Inter haec Mithridates Pergamenus, initio belli missus a Caesare, validas in Syria atque Cilicia copias contraxerat: erat enim magnae apud civitates auctoritatis, propter singularem virtutem in bello, et summam nobilitatem domi; quippe ad Gallograeciae tetrarchas referebat genus, et quia pellice Mithridatis Magni erat editus, amici materni hoc ei nomen imposuerant, ut rege prognatus existimaretur. Certe Mithridates, quum Pergami magnam tetrarchici generis stragem edidisset, hunc parvulum non servavit tantum, sed et transportavit secum in castra, multosque per annos disciplinis regiis educandum curavit.

LXXVII. Sed hic, ostio Pelusiaco conatus ingredi, quum ab aegyptiis navibus prohiberetur, perrexit ad fossam, qualibus ea regio multis, ex amne principe deductis, irrigatur; atque in eam translatis navibus (nec enim ad mare pertingebat, sed iterum in flumen erat aversa), Nilo fluvio subvectus, Pelusium venit. Ibi quum pacati responderetur nihil (firmum enim praesidium Achillas ibi collocaverat, ex itinere oppugnationem orsus, eodem die oppidum pugnando cepit. Insignis in ea victoria totoque deinde bello fuit Antipatri opera, qui, ab Hyrcano tribus Iudaeorum millibus adductis, primus murorum, quae ipsi evenerat, partem deiecit.

LXXVIII. Idem et Arabas hospites suos, Soaemique filium Ptolemaeum, et Iamblichum regulos, multas-

§. 75. Oros. VI, 16. — Dio. — Hirt. — Sueton. in Tiber. cap. 4.

§. 76. Sueton. — Hirt. — Strab. lib. XIII, p. 625. — Plutarch. de Virt. Mulier. cap. 44. — Dio.

§. 77. Strab. lib. XVII, p. 804. — Hirt. — Ioseph. Antiq. XIV, 14.

que praeterea Syrorum civitates ad mittenda Mithridati auxilia impulerat. Ceterum deinde iter ad Caesarem contendenti pacatius, praeter nomen Caesaris, et auctoritatem victoriae, idem Antipater praestitit, Aegyptios Iudaeos conspectu suo, et pontificis ostensa epistolâ, in partes pertrahendo. Ita et qui Oniae regionem incolebant Iudaei, arma, quae prohibendo itineri sumpserant, posuerunt, et omnia hospitaliter praebuerunt exercitui. Ab Onia, Simonis filio, Iudaeorum pontifice, loci nomen deductum est, qui, vastante Hierosolymam Antiocho in Aegyptum fugiens, concedente Ptolemaeo, templum ad similitudinem patrii in Heliopolitano pago exstruxerat.

LXXIX. Haud procul inde Memphis aberat (stadia centum octoginta intererant), cognitoque successu Mithridatis, inde quoque legati venerunt, oppidum dedentes. Eo recepto, Mithridates ad Aegyptium Delta processit. Insula est haud procul Alexandria, quam in eius literae formam, una parte mare, duabus Pelusiacum et Canopicum Nili ostia constringunt. Appropinquanti missae a Ptolemaeo copiae occurrerunt: earum pars, non exspectatis subsequentibus, flumen, quo Delta clauditur, transgressa, tenentem se munitis romana forma castris Mithridatem temere lacessivit.

LXXX. Sed improvisa Mithridatis eruptione magnus numerus, cum duce Dioscoride occubuit: ceteros notitia locorum texit, aut, quibus flumen transierant, navigia reportarunt. In hoc etiam proelio insignis Antipatri opera fuit, qui laboranti Mithridati subvenit, Aegyptiosque iam sua opinione victores pepulit.

§. 78. Hirt. — Ioseph. de B. Iud. I, 7. — Euseb.

§. 79. Hieron. in Dan. cap. 9 et 11. — Ioseph. Antiq. XIV, 14, et de B. Iud. VII, 37. — Hirt. — Strab. lib. XVII, p. 801. — Marcellin. — Adon. Chron.

Quum deinde cetera multitudo advenisset, Mithridates denuo coeptus oppugnari, nuntios ad Caesarem de rebus suis misit. Ergo sub idem tempus et hic ad recipiendum Mithridatem, et rex ad opprimendum, proficiscuntur.

LXXXI. Neque Ptolemaeus, quamquam venerat prior, operae pretium facere potuit, antequam Caesar adveniret; aut hoc praesente prohibere, ne copiae coniungerentur. Hoc facto, quum iam metueret, ne ad se iretur, equitatum omnem cum delecto pedite misit ad flumen ex Nilo deductum, quod superandum Caesari erat; et, donec eminus pugnatum est, loco adiuti facile restiterunt: postquam germani equites, vadis repertis, tranarunt, legionarii, magnis excisis arboribus, quae ripam utramque magnitudine contingerent, et aggere superiniecto, signa transtulerunt, terga vertunt hostes nequidquam; pauci enim refugerunt ad regem; ceteros celeritas victorum occupavit.

LXXXII. Aegyptii, horum clade suoque periculo anxii, legatos ad Caesarem de pace mittunt. Ille, perfidam, et imbellem gentem cogitans, victoria finire bellum maluit; alteroque statim die castra regis undique simul adortus, quamquam praeter manufactas munitiones, hinc editissimo lòco, inde palude aut Nilo tuta, expugnavit. Magna ibi caedes pugnantium fugientiumque est edita; nam viginti millia regiorum caesa referuntur, quingenti ex victoribus. Rex ipse, quum navigio conscenso fugeret, prae multitudine adnatantium insilientiumque, in Nilo navicula subsedit.

§. 80. Dio, lib. XLIII. — Ioseph. — Hirt.
§. 82. Dio. — Flor. IV, 2. — Hirt. — Plutarch. in Caes. cap. 72. — Oros. VI, 16. — Liv. Epit.

LXXXIII. Cadaver, expulsum fluctibus, limoque obrutum, indicio aureae loricae repertum: nam id in bello gestamen erat Ptolemaeorum regum. Caesar, lorica Alexandriam praemissa, cum equitatu statim subsequutus, per media hostium praesidia intravit urbem: nec enim, audito eo proelio, amplius de bello cogitaturos prospexerat: atque illi supplice veste gestuque, sacris prolatis omnibus, quorum religione deprecari offensorum regum iram consueverant, occurrerunt victori, fideique eius sine exceptione se permiserunt. Duodecim adhuc armatorum millia erant, navesque longae septuaginta. Haec novem ferme mensium spatio gesta; intra quod tempus et in Africa Pompeianae partes coaluerunt, et Pharnaces paternum regnum recuperavit.

LXXXIV. M. Cato, cum ingenti numero navium Corcyra profectus, Cyrenen petierat, estque receptus a Cyrenensibus, quamquam Labieno diebus aliquot ante advecto portas clauserant. Eo in cursu naves ad eum venerunt, cum Sex. Pompeio noverca Cornelia crudeliter interfecti viri triste nuntium perferens. Id auditum, totaque classe mox vulgatum, sic exterruit animos, ut plerique convertere vela, seque victori permittere cogitarent, exstincto, pro quo arma tulissent, Pompeio. Sed Catonis oratione revocati sunt plurimi: pars (neque enim retineri quemquam invitum Catoni placebat) in Italiam abnavigavit cum Cornelia, cui nihil a victore metuendum constabat: atque ea deinde, nescio quas Pompeii reliquias nacta, sepelivit in Albano.

LXXXV. Catoni cum ceteris petenda provincia

§. 83. Capitol. in Maxim. Iun. — Hirt. — Flor. — Oros. — Appian. B. Civ. lib. II.

§. 84. Plutarch. in Cat. cap. 132; idem in Pomp. — Dio. — Lucan. IX, 34.

Africa videbatur, quo appulisse L. Scipionem audierat, Varumque habere magnas ibi copias, et fidum partibus Iubam: sed neque mari tutus erat transitus; et pedibus circumituro Syrtes, per deserta et arida laboriosum iter, molesta sitis, infesti serpentes, insuperabiles paene difficultates obiiciebantur. Catoni tamen nulla videbatur poenitenda via, qua servitutem effugeret; tantumque abundavit ille vir animo, ut plerisque suorum ad eadem conanda inserere posset audaciam. Dimissis enim, qui sequi noluerant, inter quos et C. Cassius recta profectus ad Caesarem erat; tamen plures decem millibus eduxit.

LXXXVI. Sed quia per squalentia loca proficiscenti timenda inopia aquarum erat, magnam asinorum multitudinem oneravit utribus: plaustra quoque multa secum traxit, et adversus venena serpentium Psyllos, qui et exsugere virus ex vulneribus erant soliti, et carminibus vim nocendi anguium hebetare. His ita praeparatis, quamquam bruma erat, quo anni tempore mitius uritur ea regio, per aestatem sole torrida, et sperari pluviae poterant; divisis in partes copiis, quo commodius aquarentur, periculosissimum iter ingressus est. Ipse pedes ante signa ibat, laboris sitisque prae aliis patiens, totique exercitui exemplum, et deficiendi pudor. Per arenosa loca, in quibus plerumque viarum notas violentissimi flatus abolent, aegre ad Ammonis aedem perventum.

LXXXVII. Ibi refectis nonnihil copiis, reliquum iter absolvit: tricesimo, quam erat Cyrenis profectus, die circumgressus est Syrtin; inde pari ferme temporis spatio per cultiora paulo loca Leptin ventum, quae

§. 85. Plut. in Cat. — Liv. Epit. — Vell. II, 54. — Strab. lib. XVII, p. 836. — Lucan. X, 371. — Dio. — Cic. ad Famil. XV, 15.

§. 86. Liv. Epit. — Vell. — Plut. — Lucan. X, 511.

Minor vocatur, ibique reliqua pars hiemis ad quietem militi concessa. Sed Mithridatis filius Pharnaces, occasione temporum usurus, Phanagorenses diu oppugnatos, mox Colchidem omnem, receperat; deinde in Pontum conversus, Sinope erat potitus; atque, invitante successu, per absentiam Deiotari regis, Armeniam Minorem, et Cappadociam Ariobarzanis regnum, vastare atque occupare coeperat; quum Deiotari precibus, et Amisenorum periculo, qui interim oppugnari coepti erant a Pharnace, Domitius Calvinus, excitus, Pharnacem abstinere sociorum regnis iussit, quo plus auctoritatis denuntiatio haberet, cum omnibus copiis subsequutus.

LXXXVIII. Eae constabant ex legione XXXVI, quam solam retinuerat, duabus ad Caesarem missis; duabusque Deiotari legionibus, quas ille romanum in more armatas institutasque iam a compluribus annis habebat. His accessit ex tumultuariis militibus in Ponto confecta legio, cum auxiliis Cilicum, et centum Deiotari, totidem Ariobarzanis equitibus. Pharnaces, adventu Domitii paulisper territus, fraudes moramque nectere, Cappadociam longius dissitam dimittere, non dimittere Armeniam, denique postulare, ut Caesari res integra servetur. At Domitius, indignum nomine Caesaris et populi romani putans, intermittere expeditionem, et Bosporano relinquere praedam, Nicopolin processit, Armeniae Minoris oppidum.

LXXXIX. Ibi quum castra vicina hostibus haberet, factum est, ut ex literis interceptis, Caesarem in magno esse discrimine, Pharnaces disceret: idcirco

§. 87. Strab. — Sueton. in Caes. cap. 35. — Appian. Mithrid. — Dio. — Hirt. de B. Alex. cap. 36. — Lucan. X, 941.

futurum ratus, ut omnino discedere Domitius cogatur, trahendi temporis causa, sine detrimento auctoritatis, nunquam longius produxit copias, quam quoad fossae, quibus ab utroque latere locum muniverat, pertingerent: equitatum, quo erat superior, extra fossas habebat. Et processit ei consilium: quippe Domitius, quum morari diutius non posset, infecta re discedere turpe putaret, iniquo loco improsperum proelium fecit.

XC. Pontica legio tota ferme interiit: Deiotari copiae vix conspectum hostium tulerunt: sexta et tricesima legio, quum totus regis exercitus eam adortus esset, virtute sè defendit, amissisque militibus omnino ducentis quinquaginta, in loca situ tuta se recepit. Inde Domitius, collectis reliquiis suorum, per Cappadociam in Asiam rediit. Pharnaces, mire elatus hac victoria, multas extorsit populo romano socii sque provincias, Bithynia, Cappadocia, finitimisque regionibus occupatis, pulsisque, qui beneficio Romanorum haec obtinuerant, regulis. Recepit et Pontum, nullo iam defendente; Amisoque expugnata, saevissime tractavit et cives romanos, qui ibi negotiabantur, et oppidanos, interficiendo puberes, exsecando pueros, nullo praetermisso genere aut ignominiae, aut crudelitatis. Inde iam per Bithyniam paterna vestigia premens, Asiam cogitabat invadere; fecissetque, nisi, Asandri nuntiata defectione, fuisset revocatus, quem Bosporano regno praefecerat. Haec pro magnitudine rerum celeribus et calidis nuntiis ad Caesarem delata, mersum voluptatibus, et aegyptiis deliciis mancipatum, ad rempublicam capessendam, duobus acerrimis stimulis excitarunt.

§. 89. Dio. — Hirt. — Liv. Epit.
§. 90. Hirt. — Dio. — Plut. in Caes. cap. 73. — Appian. Mithrid.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LXXVIII
IN LOCVM LIBRI CXIII LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI DECIMI TERTII.

Confirmatis in Africa Pompeianis partibus, imperium earum P. Scipioni delatum est; Catone, cui, ex aequo deferebatur imperium, cedente. Et quum de diruenda urbe Vtica propter favorem civitatis eius in Caesarem deliberaretur, idque ne fieret, M. Cato tenuisset, Iuba suadente, ut dirueretur; tutela eius et custodia mandata est Catoni. Cn. Pompeius Magni filius in Hispania, contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius, nec Petreius excipere volebant, bellum adversus Caesarem renovavit. Pharnaces, Mithridatis filius, rex Ponti, sine ulla belli mora victus est. Quum seditiones Romae a P. Dolabella tribuno plebis, legem ferente de novis tabulis, excitatae essent, et ex ea causa plebs tumultuaretur, inductis a M. Antonio magistro equitum in Vrbem militibus, octingenti e plebe caesi sunt. Caesar veteranis cum seditione missionem postulantibus dedit; et, quum in Africam traiecisset, contra copias Iubae regis cum discrimine magno pugnavit.

I. Caesar, Aegyptiis ad deditionem coactis, quum provinciam facere posset, novarum scilicet rerum metu, si forte nacta violentioris ingenii praesidem fuisset, noluit: revera praemium libidinum Cleopa-

trae dedit, iuncto in matrimonium regnumque superstite Ptolemaeo, qui puer admodum mariti regisque sustineret nomen, opere potentiaque Caesari et Cleopatrae relicta: adeo non dissimulatus adulter, ut et continuo secum haberet reginam, et convivia saepe in primam lucem cum ea protraheret; denique per speciem cognoscendae antiquitatis, eadem thalamego, sequentibus navibus quadringentis, Nilo flumine subiit, vel ad Aethiopiam penetraturus, ni sequi exercitus recusasset.

II. Thalamegos princeps invenit Ptolemaeus Philopator, ea structura, quam accurata descriptione Callixenus exsequutus est. Neque dubitatur, aut diutius haesurum in Aegypto Caesarem, aut secum deducturum illam fuisse, nisi intervenisset coërcendi Pharnacis necessitas: idcirco abducta ex regno Arsinoë, ne molesta sorori esset, legiones duas reliquit praesidio novis regibus, simulque custodiae, ne qua occasione mutare animum possent: ipse cum sexta veterana pedestri itinere contendit in Syriam. Ibi civitatibus, quarum auxiliis adiutus fuerat, magna beneficia tribuit, Iudaeis praecipue, quorum principatum firmavit Hyrcano; civitatem romanam cum immunitate dedit Antipatro; utrumque absolvit incusatos ab Aristobuli filio Antigono, procuratoremque Iudaeae declaravit Antipatrum.

III. Hyrcano petenti potestatem concessit instaurandi muros urbis suae, quos Pompeius deiecerat: unde mox foedus cum legatis eorum renovatum est senatusconsulto, quum ex literis Caesaris ea de re in

§. 1. V. C. 705; A. C. 47. — Sueton. in Caes. cap. 35. — Plutarch. in Caes. cap. 72. — Hirt. — Dio, lib. XLII. — Appian. B. Civ. lib. II.

§. 2. Athen. V, 9. — Dio, lib. XLII. — Ioseph. Antiq. XIV, 15, et de B. Iud. I, 7 et 8.

aede Concordiae L. Valerius L. F. praetor retulisset, a. d. idus decembres. His ita constitutis, tyrannisque et dynastis, ut merita cuiusque erant, itemque civitatibus, donatis mulctatisve, et controversiis cognitis, gentili suo Sex. Caesare legionibus praeposito, cum classe, quam sequi iusserat, in Ciliciam contendit, ad Pharnacis bellum iturus, quo maturius rebus in Vrbe, et per provincias undique motis posset occurrere.

IV. Nam et ex Vrbe seditiones nuntiabantur, et in Africa atque Hispania non contemnendae Pompeianorum vires coalescebant. Iam ad ceteros duces, qui in Africam erant transvecti, Cato pervenerat, eiusque sapientia et auctoritate res ibi ex incertis variaque aemulatione fluxis constitutae firmataeque erant: quippe P. Varus, quod se iamdiu praefuisse Africae, sociumque victoriae Iubae ferebat, nolebat nobilitati dignitatique M. Scipionis concedere: et Iubae uterque adulabatur, in hoc maxima spei parte reposita; superbusque rex suo ingenio, eo pervenerat arrogantiae, ut primo congressu Catonis, inter hunc et Scipionem medius consideret.

V. Sed Cato, non ferens publicam ignominiam, in alterum latus transtulit sellam suam, Scipionemque in medium accepit, quamquam infidum hominem et iniquum, et qui tanto melioris viri famam etiam scripto edito attrectare non fuerat veritus. Sed et postea deferentibus imperium omnibus, noluit accipere, *turpe futurum* dictitans, *si pro legibus dimicans, contra leges imperaret*: *praesentibus enim consularibus, imperare praetorem non oportere*. Insistentibus, ut igi-

§. 3. Tacit. Hist. V, 9. — Ioseph. Antiq. XIV, 16. — Hirt.
§. 4. Appian. B. Civ. lib. II. — Liv. Epit. — Dio. — Plut. in Cat. c. 83.

tur, aequata cum Scipione potestate, praeesset rebus, id quoque recusavit, addens, *unius auspiciis administrari omnia consultius esse.*

VI. Sic ad Scipionem summa rerum rediit, nominis quoque favore adiutum, bellumque terra marique haud segniter apparari coeptum. Nam et Siciliam Sardiniamque infestabant classibus, captasque naves abstrahebant, arma praecipue et ferrum quaerentes, quibus rebus egebant; et in Africa, quidquid adversum partibus videbatur, validis praesidiis occupabant; aut vires nocendi detrahebant suspectis. Maxime consultatum est de Vtica, praevalida urbe, et in partes Caesaris proniore. Infensissimus Vticensibus Iuba erat, eosque concidi omnes, urbem solo aequari iubebat; ceterique metu aut assentatione concedebant in sententiam.

VII. Ibi Cato, summis viribus obnisus, salvum oppidum retinuit, sponsoremque obtulit pro Vticensibus, eaque gratia custodiam Vticae, finitimique et maris et agri, mandante Scipione, lubens recepit; utilemque partibus, et rerum omnium velut horreum effecit, arma, commeatus, machinas hinc exercitibus ministrando, quam inconsulta ceterorum ira deletam cupiverat: ita crudelitas et amentia saepe in sua praesidia saeviunt. Eiusdem Catonis hortatu paulo post etiam in Hispania magnum bellum Cn. Pompeius adolescens excitavit. Nam hominis gravissimi verbis stimulatus, pro claritudine paterna, relictisque ab eo clientelis, magno animo iubentis rempublicam capessere, profectus ab Vtica in regnum Bogudis, repulsusque a Mauris, traiicit in Baleares insulas: inde,

§. 5. Dio. — Vell. II, 54. — Plut. — Liv. Epit.
§. 6. Liv. Epit. — Dio.

cognitis Hispaniae turbis, quarum ex Cassiano tumultu magnae et acres reliquiae erant, brevi tempore insignes in ulteriore provincia progressus fecit; et quia nec Afranius, nec Petreius excipere delatum ab ipso imperium voluerant, ulteriora subinde moliri, et per se administrare bellum coepit.

VIII. At diversis longe orbis partibus Caesar, conventu Cilicum Tarsi acto, per Cappadociam magnis itineribus Comana venit; ibique sacerdotio Lycomedi tradito, qui e regio Cappadocum genere ducebat stirpem, huius in gratiam quatuor schoenos agri ad priores sacerdotii possessiones adiecit; et Ariarathi fratri regis Ariobarzanis (is obtinuisse prius id sacerdotium videtur) quaedam attribuit, ne otiosus et egens fratri suspicionem, sibi periculum crearet; praesertim quum et antea fuisset sollicitatus a quibusdam gentis principibus, ut regnare vellet. Ariobarzani autem, pro his, quae imperio eius decedebant, partem Armeniae Minoris, ademptam Deiotaro, dedit.

IX. Quum enim ad Gallograeciae fines accessisset, depositis regiis insignibus, et supplicis habitu sumpto Deiotarus occurrit, excusans, quod in ea parte terrarum positus, ubi nulla praesidia Caesaris essent, praesentibus imperiis paruisset. Adversus ea Caesar, commemoratis beneficiis suis, tamen aetati eius dignitatique et amicis deprecantibus dare dixit eius delicti veniam; de controversiis tetrarcharum postea cogniturum: interea legionem, romana disciplina constitutam a Deiotaro, equitatumque omnem adduci ad

§. 7. Liv. Epit. — Plut. — Dio. — Hirt. de B. Afric. cap. 22. — Cic. ad Attic. XII, 2. — Auct. de B. Hisp. cap. 1.

§. 8. Appian. Mithrid. — Hirt. de B. Alex. cap. 56. — Strab. lib. XII, p. 558. Cic. ad Famil. XV, 2. — Dio, lib. XLI.

bellum ponticum iussit. Pharnaces, intellecto Caesaris adventu, omittere Asandrum coactus in Pontum recurrit; de pace legatos praemittens, quod imperatoris acerrimi timebat impetum, licet exiguis sane copiis instructi.

X. Nam sexta legio, quam ex Aegypto deduxerat, adeo multis erat proeliis diminuta, ut minus mille militum haberet; Deiotari legio, nec genere hominum, nec usu rei militaris censebatur: duas habebat praeterea, quae nuper sub Domitio cladem passae erant. Caesar, legatos mitibus responsis ludificatus, nihil de velocitate itineris remittebat. Quum uni, quum alteri oratores sic ad regem redissent, ut verba Caesaris ad pacem, festinatio ad bellum, spectare viderentur, tertia legatio venit, auream coronam afferens, petensque, ut socii atque amici regis donum acciperetur.

XI. «Neque enim ullum adversus Caesarem Pharnacis delictum exstare, nisi quod contra vim Calvini ius suum coactus defendere, quum abstinere bello in totum maluisset, iniuriam propulsarit. » Quanti enim fecerit amicitiam tuam (inquiebant), » quo alio clariore documento cognosci potuit, quam » quod auxilia petenti Pompeio nulla misit; atque » ei Pompeio, cuius et in se liberalitatem, et in patre » vim atque potentiam largiter erat expertus. Qui » igitur, adversario tuo victore, ne vivere quidem, » nedum regnare potuisset, eum a te conservari ae» quum est; praesertim quum pro mirabili tua cle» mentia iis etiam ignoveris, a quibus durissimo tuo » tempore es oppugnatus. Quis acerbior tibi hostis,

§. 9. Hirt. — Dio.
§. 10. Dio. — Hirt. — Appian. B. Civ. lib. II.

» quam Deiotarus exstitit? qui non contentus mittere
» quantas omnino potuit copias, ipse ad bellum pro-
» fectus est, hac aetate, cuius excusatione, si non
» rex et amicus et hospes Pompeii, sed libertus, aut
» unus de grege militum fuisset, uti potuisset.

XII. « Sed tamen hunc, absolutum hoc delicto, in
» numerum amicorum recepisti. Nec aut reprehendit
» ista Pharnaces, aut Deiotaro felicitatem suam invi-
» det. Tui te exempli, tui moris admonet, oratque,
» ut eo instituto uti pergas, quo haud pauciores ad-
» versarios, quam, quibus invictus es, armis, supe-
» rasti. Quod si propter commissum cum Domitio
» certamen irascendum putas, at saltem regis satis-
» factionem accipe: aut docebit, haec a te vindicari
» non oportere; aut, quidquid imperaveris, faciet:
» hoc unum deprecatur, ne hostili adventu ad sum-
» mam se desperationem adigas.

XIII. « Deiotarus ceterique finitimorum, amicitia
» Pompeii freti, lacessere non desierunt, donec re-
» gem ad ea arma cogerent, quibus et ipsorum com-
» primeret audaciam, et bello victor, paternae he-
» reditatis partem recuperaret. Et quamquam difficile
» est in bello, praesertim felicibus armis, tenere
» modum, neque calore victoriae supra fines iuris
» efferri; ea tamen modestia Pharnacis fuit, estque,
» ut neque plura, quam appetere debuit, attrectasse
» putet, et huius ipsius causae iudicium tibi deferat.
» Nec sane aliam ob causam cum Domitio dimicatum
» est, quam quod ille rem integram ad tuam cogni-
» tionem relinquere noluit; Pharnaces praeter te
» quemquam arbitrum pati non potuit. Hac potius,

§. 11. Hirt. — Cic. pro Deiot. cap. 3. — Dio.
§. 12. Hirt.

» quam armorum fiducia, licet egregium, et dnobus » atque viginti proeliis expertum, omnibusque victo- » rem exercitum trahat, quietus in castris ad Zielam » exspectat responsum; quod a te moderatum ami- » cumque referri, tum perpetuae mansuetndinis tuae, » tum etiam rei romanae, praesenti quidem statu » rerum, interest ».

XIV. Caesar ad haec, reportari ad regem iubens coronam, tum se dona tanquam ab amico respondit accepturum, quum promissa praestitisset: « frustra » eum se venditare eo, quod amicum deseruisset in » discrimine, auxiliumque non misisset Pompeio: » neque Caesari rem illam, sed ipsi profuisse, ne eo- » dem victoriae impetu cum ceteris, qui in praesidiis » Pompeii fuissent, profligaretur; et ut maxime fe- » cisset in suam gratiam, non ideo se privatis meritis » publicas iniurias condonare. Tamen quia neque » mortuis vita, neque virilitas exsectis restitui possit; » quod possit, imperare, uti Ponto confestim dece- » dat, familias publicanorum remittat, cetera, quae » penes eum essent, sociis civibusque romanis resti- » tuat ».

XV. Sed Pharnaces, non ignarus necessitatum, per quas Caesari ad Vrbem erat properandum, callide agere, diemque decedendi longiorem postulans, et subinde mutans conditiones, tempus trahere occepit. Difficile erat, hominem eo ingenio, eaque rerum peritia fallere. Igitur fraude fraudem eludens Caesar, dum alias admittit conditiones, alias reiicit, decepit Pharnacem, priusque conseruit manus, quam quisquam putavisset. Nam, positis ab hoste circiter

§. 14. Dio, lib. XLI et XLII. — Hirt.
§. 15. Dio. — Hirt.

millia passuum quinque castris, situque locorum explorato, quam proxime ad eum statuit accedere.

XVI. Sed quia ferme eundem habebat exercitum, qui victus cum Domitio fuerat, oratione militum animos confirmandos ratus advocavit; causisque belli breviter enarratis, « Has igitur, inquit, romani no- » minis iniurias quisquam, cui modo manus et arma » sint, patiatur? nedum nos, quibus multo, quam » nunc sumus, paucioribus, ad haec imparatis atque » oppressis subito tumultu, Alexandria fortissimum » et nobilissimum oppidum, et rex multo potentior » hoc Pharnace succubuit: quid enim ad Aegyptum » est Bosporus? quamquam hic etiam Bosporo exci- » dit, contemptus pulsusque a famulis suis, nec fi- » ducia virium in Ponto resistens, sed quia neque » procedere nostri metu, neque redire in regnum, » Asandro prohibente, potest.

XVII. » Atque is quidem bono omine res gesturum » putat, quod eo loco castra posuit, unde progres- » sus pater eius, Triarium, cum paucis et incom- » positis temere se obiicientem, superavit. Sed si qua » manium Mithridatis ullo loco potestas est, quis » dubitet, quin omnis a nobis statura sit contra » scelestissimum parricidam? Quare mihi quidem » stulte delegisse locum videtur, qui patris memoriam » ullam retineat: haec, haec nefandi facinoris con- » scientia saucium exagitabit animum, consilia emo- » vebit, audaciam deprimet; hoc ei loco Mithridatis » occurrent umbrae, hominique damnato et de- » prehenso, vindictamque praesentem praesentienti, » errorem, consternationem, amentiam furiae patris » impingent.

§. 17. Appian. Mithrid. et Civ. lib. II.

XVIII. » Et haec quidem, quia viribus humanis
» superiora sint, quamlibet egregium deiicere impe-
» ratorem possent: Pharnaces, neque ulla re magna
» gesta, neque patri, qui tamen toties a romano
» milite victus est, comparandus, furto, quam bello,
» melior, et sociis potius timendus, quam hosti,
» quod cum Domitio tirones ducente, et meis tem-
» poribus festinare contra belli rationem coacto,
» proelium prosperum fecit, aut viribus suis aut
» felicitate confidat? Quantula enim illa, si omnia
» reputes, victoria, aut cuius adeo laudis fuit? Ut
» enim de ea paucis disseram, una causa moveor, ne
» forte quidam eorum, qui interfuerunt, viribus
» hostium, aut prudentia regis se victos arbitrentur:
» nam plerique, satis novi, memoria pugnae istius,
» non ad timorem, sed iram, sed cupiditatem ultio-
» nis, sed impatientiam morae, commoventur; hi
» quidem veterani mei (sextae legionis milites in-
» nuebat) ad hoc, sicut ceteris hostibus, invicti,
» neque ista commemoratione, neque omnino co-
» hortatione mea indigent.

XIX. » Sed et sexta et tricesima legio sola susti-
» nuit totum exercitum regis, et, amissis paucis,
» frustra impedire conatis hostibus, se, quo voluit,
» recepit. Quod autem acceptum est detrimenti, ne-
» que militibus imputandum est, neque ducis impe-
» ritiae, neque Pharnacis aut prudentiae, aut viri-
» bus. Quae igitur causa istius ignominia fuit? Tem-
» pora mea, ut praedixi, et locus, qui erat pro
» hostibus, et quod reverti Domitius non tentata
» pugna indecorum, commorari diutius iisdem locis
» nullo pacto faciundum indicarat. Igitur numero
» militum equitumque, ad haec locorum situ mu-
» nitionibusque superiori, non tam gloriosum est,

» quod fossas transcendere ausos in ipso conatu op» pressit, quam turpe futurum erat, si esset a pau» cioribus intra sua munimenta superatus.

XX. » Ceterum, quae tunc maxime adiuverunt » hostem, hoc tempore nulla sunt: non ab aliquo » ducum meorum administratur bellum, qui meas » rationes respicere, atque eo dirigere consulta om» nia debeat; quae res plerumque, locis atque tem» poribus difficilibus intervenientibus, perquam est » incommoda: imperator vobis adest, et imperator » Caesar, cuius promissa nunquam fefellerunt exer» citum, cuius spem nunquam fefellit miles; locum » autem a Pharnace delectum, non magis hostilia » castra, quam nostra muniturum esse, propediem » ostendam. Vos interea aggerem, celeriter usui fu» turum, intra vallum comportate. »

XXI. Castra Pharnacis eo situ erant, ut editissimo colli imposita praeruptis vallibus munirentur: easdem valles ei munimento pariter futuras, qui diversa a parte castra opposuisset, Caesar videns, dubia adhuc luce in eum locum deferri comportatum aggerem iubet, ibique castra munire incipit. Ea re conspecta, Pharnaces (nam mille admodum passuum vallis intererat), productis copiis, aciem instruit: neque commovetur Caesar, quia vallis iniquissima transitum impediebat, more magis militiae, quam pugnandi consilio facere regem putans, ut opus prohiberet, aut ostenderet fiduciam. Sed ille, sive loci felicitate confisus, sive auspiciis, ut postea auditum est, sive contemptu copiarum, quas vicerat prius, et veterani sui exercitus virtute, in praeruptam vallem, qua nemo sanus demissurus copias credebatur, descendit;

§. 21. Hirt. de B. Alex. cap. 53.

eamque permensus, eodem gradu adscendere per angustam et arduam semitam coepit.

XXII. Caesar, incredibili hostis audacia oppressus, omnia simul agere necessum habebat; revocare ab opere milites, arma iubere capere, instruere armatos, et, quid ubique fieri vellet, ostendere. Interim falcati currus regis affuerunt; et propter iniquitatem loci, quamquam a trepidantibus, multitudine telorum haud difficulter oppressi sunt. Sequuta est acies hostium; neque turbata suorum casu, conflixit acriter. Sed quia in subeuntes pila ex edito coniiciebantur, cito mutata proelio est ratio; praesertim dextro cornu, ubi sexta legio constiterat. Sinistro, mediaque acie, tardius, sed tamen profligati sunt regii, et per praecipitem vallem acti, multi hostili ferro, alii suorum incidentium pondere procubuerunt: qui autem celeritate pestem utramque vitaverant, ut expeditius fugerent, armis proiectis, ad sua castra contenderunt.

XXIII. At Romani, non contenti persequendis ad ima vallium hostibus, ad alteram partem adscendere, vimque facere coeperunt; neque hostes, quamquam e superiore loco, magnam moram iniicere inermes poterant. Sic enisi milites eadem alacritate castra oppugnarunt, et, nequidquam defendentibus, quae praesidio fuerant relictae, cohortibus, ceperunt. Ea tamen mora spatium Pharnaci dedit, paucis cum equitibus se proripiendi, ne vivus veniret in hostium potestatem: exercitus sane totus periit, omni aut occisa regiorum, aut capta multitudine. Rebus his praeclarissime gestis, magna laetitia Caesaris fuit, quod et facilis victoria ex difficillimo initio exstiterat, et hostis non contemnendae opinionis sine ulla belli

§. 23. Plut. in Caes. cap. 73. — Liv. Epit. — Appian. Mithrid.

mora victus erat: aiuntque *Pompeii praedicasse felicitatem, cui ex eo genere hostium cum ingenti gloria cognomentum Magni partum esset.*

XXIV. Romam certe scripsisse creditur celebratum illud, velocitatem victoriae cursu et brevitate verborum exprimens, « Veni, vidi, vici »; eundemque postea titulum inter fercula triumphi praetulisse. At Domitius, ad insequendum Pharnacem missus, Sinopen delatum cum mille admodum equitibus, qui ad eum ex fuga convenerant, accepto in deditionem oppido, salvum abire permisit. Ille, magna suorum indignatione equis interfectis, in naves se contulit, vagatusque circum ponticas gentes, et Scythis Sarmatisque contraxit mediocrem multitudinem, Theodosiamque et Panticapaeum recepit. Inde vi adiungere proxima quaeque Bospori conantem, Asandri arma exceperunt; proelioque commisso, quum, quod roboris habebat, equites pedestri pugnae minus assueti vincerentur, Pharnaces fortissime pugnans interfectus est, aetate quinquagenarius; quum Bospori regnum annos admodum quindecim tenuisset.

XXV. Interea Caesar, praeda regia militibus concessa, iuxta tropaeum Mithridatis, quod victo Triario erectum, ut rem diis belli praesidibus sacram, evertere nefas habebatur, aliud de Pharnace opposuit: ipse cum expeditis equitibus profectus, legionem sextam decedere ad accipienda praemia in Italiam iussit; auxilia Deiotari remisit domum; Caelium Vinicianum cum duabus legionibus reliquit in Ponto. Amisenis in calamitatis solatium concessit libertatem; cetera, quae cuique Pharnaces eripuerat, antiquis

§. 24. Plutarch. — Flor. IV, 2. — Sueton. in Caes. cap. 7. — Appian. Mithrid. — Dio, lib. XLII.

dominis restituit, excepta parte Minoris Armeniae, quam Ariobarzanis esse iusserat. Per Gallograeciam atque Bithyniam iter faciens, controversias earum provinciarum composuit; et, quae quemque tenere vellet, constituit.

XXVI. Deiotaro, non solum propter lata adversum se arma, sed etiam quia sociis victoriae donanda non aliunde cumulatius sumi poterant, fuit iniquior. Idcirco licet ille deprecatores haberet plurimos, et Nicaeae defensus a Bruto esset enisissime (quae postea oratio est edita); Mithridati Pergameno, cuius aegyptio bello praeclara opera fuerat, tetrarchiam Gallograecorum, paene totam Deiotaro possessam, quasi iure gentis et cognationis adiudicavit Caesar, eundemque regem appellavit Bospori, qua Pharnaces tenuisset, etiam mandato adversus Asandrum, si cedere nollet, bello. Inde transgressus Asiam Graeciamque, in Italiam traiecit; nusquam diutius moratus, quam dum pecunias quocumque titulo exprimeret, quae per publicanos ei maxima cum invidia cogebantur, quemadmodum erat et superiore anno factum.

XXVII. Namque cupidus et sciens imperandi, neque regimen rerum sine exercitibus retineri posse noverat, dicebatque; neque exercitus sine stipendiis ac praemiis. Idcirco et quam a quaque civitate summam promissam Pompeio cognoverat, exegit; et ab aliis, quaesito undique colore, postulavit. Tyri certe sustulit e sanctissimo Herculis fano donaria, per eam causam, quod fugientem cum privigno Corneliam Tyrii hospitaliter excepissent. Misit et in Vrbem epi-

§. 25. Hirt. — Dio. — Cic. Phil. II, 37.
§. 26. Hirt. — Plutarch. in Bruto, cap. 9. — Auct. de Caus. corr. Eloq. cap. 21. — Strab. lib. XIII, p. 625. — Cic. in Bruto, cap. 5; ad Attic. XIV, 1, et Phil. II, 37. — Dio.

stolas, collationem pecuniosis imperans: quo tempore T. Pomponio Attico, propter egregiam integritatem vitae, non modo molestus non fuit, sed etiam remisit condonavitque Q. Ciceronem Q. F. Attici sorore genitum; C. Trebonio, A. Hirtio pro eo deprecantibus.

XXVIII. Dum ista per diversas provincias geruntur, magnas Romae turbas tribunatus P. Cornelii Dolabellae excitavit, de novis tabulis ferenda lege. Accedebat malis adversarius pari audacia L. Trebellius, et deterior utroque M. Antonius equitum magister. Inter hos infelix civitas, quotidianis terroribus vexabatur: aliunde satis inquieta novae dominationis timore et iam sensu, ac maiores subinde praeteritis calamitates exspectans. Nam et prodigiis, et responsis haruspicum exanimabantur, quae et illo et superiore anno acceperant: quippe C. Caesare, P. Servilio consulibus, sub exitum anni, quum forte sacra Isidi fierent, examen apum in Capitolio, iuxta colossum Herculis sedit.

XXIX. Ob eam rem de sententia vatum, omnia tum Isidis, tum Serapidis sacella sublata sunt. Ea dum diruuntur, forte et Bellonae aedicula, per errorem excisa, nefandorum sacrorum crudelitatem patefecit, repertis ibi fictilibus humana carne plenis. Hoc autem anno, quo Alexandrinos et Pharnacem vicit Caesar, magnus terrae motus exstitit; bubo conspectus est; fulmina Capitolium et fanum Fortunae Publicae, Caesarisque hortos, et in iis equum ex insignioribus percusserunt, et Fortunae templum sponte patuit. Praeterea sanguis e pistrino effusus, aedem Fortunae Primigeniae attigit; et infantes aliquot sinistras in ca-

§. 27. Dio. — Cornel. Nep. in Attic. cap. 7. — Cic. ad Attic. XI, 20.
§. 28. Liv. Epit. — Cic. Philip. X, 10, et XI, 6. — Dio.

pitibus habentes nati sunt. Id maxime certum esse versae fortunae praesagium, et deterioribus in meliores imperium dari haruspices asseverarunt, et populus credidit.

XXX. His rebus anxias mentes, magis etiam, quae videbant, terruerunt. Nam kalendis statim ianuariis M. Antonius magister equitum, senatu convocato, praetextatus et sex stipatus lictoribus, speciem quandam priscae reipublicae exhibebat: sed quando nec consul usquam, nec praetor ullus erat, ad haec gladio cinctus ipse multitudinem secum trahebat militum, et omnia pro potestate agebat; nemini dubium esse poterat, a priori forma civitatem ad extremae servitutis vilitatem descivisse. Vrebat etiam animos supra acerbitatem praesentium, instantis indignitatis exspectatio.

XXXI. « Mox enim affuturum Caesarem victorem » omnium, re dominum, nomine dictatorem: quam » igitur illi fore superbiam, si cliens eius et magister » equitum tam insolenter obtereret leges? Sane cle- » mentiam hactenus insignem praetulisse, plerisque » ignoscendo, a quibus esset oppugnatus: sed quem » praestare posse, mansuetudinem eandem mansuram » victori et securo, quam validis adhuc diversarum » partium rebus, et de exitu dubitans adhibuisset? » Tyrannos ingenium ad tempus tegere; donec per- » fectis, quae optaverant, tam incipiant vacare metu, » quam semper vacent verecundia ».

XXXII. Ne minima quidem in malis consolatio miseris aderat, querendi invicem mutuisque sermonibus sublevandi animos; quum suspecta fides etiam

§. 29. Ryckius de Capitol. cap. 25. — Dio.
§. 30. Cic. Phil. II, 25. — Dio.

intimorum, et proditis certum periculum esset: quin ultro cogebantur abdere sensus suos, et, quum alii essent, alios ostendere. Nec enim ferri tantum, quae fierent, anctores eorum volebant, sed laudari quoque; ac subinde supplicationes, velut ob rem bene gestam, edicebantur, et frequentibus ludis spectatorum postulabatur hilaritas; quum ille ipse conspectus esset acerbus et ignominiosus, quod, paucis exceptis, quos tribuni faciebant, ludis magister eqnitum praesidebat accinctus, et ne publicae quidem laetitiae condonans exprobrationem servitutis. Sic affecta civitate, P. Cornelius Dolabella exortus est novarum tabularum auctor, adolescens audax, nobilis, obaeratus, qualibus scilicet ad evertendum omnia nihil est paratius.

XXXIII. Erat is nuper, exemplo P. Clodii, e patriciis transgressus ad plebem, occasione forte testamenti, quo Livia heredem institutnm mutare nomen iusserat; sed tribunatus petendi consilinm fuerat, in quo leges se laturum confidebat, quibus et ipse maximo aere alieno liberaretur. Idcirco factus tribnnus plebis, non diu distulit de tabulis novis promnlgare rogationem, plebi gratissimam. Sed L. Trebellius collega Dolabellae, C. Asinii potentia adiutus, creditorum suscepta causa, optimatibus, et locnpletiori parti civitatis erat iucundissimus. Ab horum concertatione magni tumultus initium in Vrbe fuit, quum utraque factio captis armis vim faceret, crebraeque hinc inde caedes patrarentur.

XXXIV. Igitur et senatus intercessit, rem integram in adventum Caesaris servari iubens; et Antonius gestatione armorum in Vrbe interdixit paganis. Sed

§. 33. Cic. ad Attic. VII, 8, et Phil. VI, 4. — Liv. Epit. — Dio. — Plut. in Ant. cap. 12.

ille tamen in occulto Dolabellae favebat, popularis favoris semper appetens, et in eadem causa constitutus, qua ceteri, qui novas tabulas cupiebant. Postquam autem uxorem, patrui sui C. Antonii filiam, cum Dolabella stupri consuetudinem habere comperit, aut comperisse ratus est; et illam exegit domo, et hunc oppugnare ab eodem odio statuit: plebi quoque iam iratus, a qua pluris fieri Dolabellam, quam se, videbat, quum apud senatum communis culpae maiorem partem ipse sustineret.

XXXV. Iam erat ei concessum ab senatu (iuris enim, quod amiserant, imaginem saltem tuebantur, iubentes, quod prohibere non poterant), ut, introducto in Vrbem milite, cum reliquis tribunis, qui neutri partium se coniunxerant, rempublicam defenderet: neque multum eo consilio profectum ad quietem erat, quum nihilo sequius duo tribuni, suas quisque vires augendo, et inter sese, et cum Antonio Patribusque decertarent; maxime, postquam Antonius, seditiose agere milites audiens, qui, praemissi a Caesare post Pharsalicam pugnam, duces suos Sullam atque Messallam exegerant, ad illos excucurrit, novo exemplo L. Caesarem avunculum Vrbis praefectum declarans, qualem potestatem nullus unquam magister equitum habuerat.

XXXVI. Tum vero, contempta senectute L. Caesaris, atrocius inter se collisae factiones, maiore, quam unquam, tumultu atque sanguine concurrerunt. Sed audita C. Caesaris victoria, qui, compositis Aegypti rebus, venire in Italiam nuntiabatur, paulisper continuit hominum audaciam; donec decedente metu,

§. 34. Cic. Phil. II, 25. — Dio.
§. 35. Liv. Epit. — Dio. — Cic. ad Attic. XI, 21 et 22.

quum adversus Pharnacem profectus Caesar esset, pristinus furor rediit. Inter haec Antonius, neutrarum partium studium praeferens, Trebellium clam fovebat, potestatemque faciebat conciliandi assumendique militis. Sic tanquam e duobus castris debitores creditoresque ad pugnam prodibant e locis Vrbis munitissimis, quae praesidiis ceperant; caedesque et incendia patrabantur, eo terrore et tumultu, ut aliquando sacra Vestae ex illius aedibus a Virginibus efferrentur.

XXXVII. Igitur alio senatusconsulto mandata est Antonio diligentior Vrbis cura, maiorque militum manus introducta. Sed Dolabella, desperans veniam a Caesare, hoc agebat, ut, claro aliquo facinore edito, periret: idcirco die dicta, qua *de tabulis novis, et mercede tabulationum abolenda* (nam et hoc caput comprehenderat) perlaturus legem esset, paratos esse ad rogationem accipiendam suos iussit. Quum venisset tempus, et, occupato utrinque fori aditu, ligneisque turribus per opportuna loca erectis ad propugnandum, magna multitudo confluxisset; Antonius prima luce validam e Capitolio deduxit manum, interfectisque e plebe circiter octingentis, concidit tabulas legum, reliquos proposito locoque depulit, stationemque militum in foro collocavit.

XXXVIII. Ne sic quidem solida quies ante Caesaris adventum est Vrbi reddita, quod Antonius auctoritatem dictatoris, suamque potentiam magnitudine vitiorum debilitabat; cuius nocturnae comessationes, diurnus somnus, totius vitae turpitudo, sermonibus omnium notabatur: qui non erubesceret, quo tempore Caesari sub dio esset saepe contra ferocissimos

§. 37. Plutarch. — Dio. — Liv. Epit. — Appian. B. Civ. lib. II.

hostes dimicandum, potare, scortari, alea, somno, luxu non ferendo tempus consumere. Erat enim, si quis alius, ingenio nequam et nepos, et paulo ante tribunus plebis in essedo, lictoribus praeeuntibus, per Italiam vectus erat, mimam Cytheridem in aperta lectica secum portans, cum turpissimorum hominum comitatu: quacum aliquando et curru dicitur incessisse leonibus iuncto. Sed et occasione praesentium turbarum ad rapinas abusus, magnam vim auri, argentique, sed et vini diripiebat.

XXXIX. Haec altera fuisse putatur causa, cur promptius ignoverit Dolabellae adveniens Caesar, praeter priora hominis merita, qui partibus eius totum se dediderat ab initio, et in Thessalia quoque pro eo strenue pugnaverat. Et erat alioquin ad tribuendam veniam facilis: nec ignorabat, difficulter ferri posse delicta aliena severe exsequentem, qui tam multa ipse peccasset. Interea, quum et pecunia indigeret infinita, et honores appeteret eminentissimos, nolebat multos offendere; quo devincti beneficio suo patientius iubenti quidlibet obsequerentur.

XL. Igitur quum magnus in Vrbe plurimorum metus adventu eius fuisset, vindictam admissorum exspectantium, eaque res sermonibus agitata toto eo tempore esset; repente receperunt animum, nihil de praeteritis inquirente Caesare. Sed is ad cogendos nummos mentem adiecerat, et praeter magnam vim auri, quae in coronas et statuas, et alia hoc genus, tanquam a volentibus offerebatur, ingentes summas mutui nomine congessit, quum neque negare quisquam auderet, nec ipse de restituenda cogitare pu-

§. 38. Plutarch. in Anton. — Cic. Phil. II, 24 et 25. — Plin. VIII, 16.
§. 39. Plut. — Dio. — Cic. Phil. II, 30.
§. 40. Dio.

taretur. Sed ego, Caesaris natura diligentius expensa, non dubitem, redditurum omnino cum fide fuisse, si diutius frui vita potuisset.

XLI. Nec enim in tantis imperii opibus deesse, unde quantacumque debita quandoque expungerentur, poterat; et ipse solitus omnia famae studiisque hominum postponere, ubi praesentium temporum angustias esset eluctatus, ob pecuniam profecto amittere ista noluisset. Habebat autem eius rei hunc obtentum, ut ad hanc necessitatem reipublicae temporibus adactum diceret, cuius utilitati facultates suas omnes impendisset. Ne tamen ad desperationem adigeret creditores, novas tabulas petente plebe, constanter abnuit, se quoque obaeratum esse dictitans; iussitque contentum esse his, quae prius in ea causa statuisset.

XLII. Inde proscripsit bona iudicatorum hostium, hasta pro aede Iovis posita; et quum ea cupide empta essent a quibusdam, qui nunquam fore putabant, ut a se exigeretur, ideoque minus fuerant solliciti, quanti licitarentur, nihil cuiquam remisit. Inter quos et M. Antonius, Cn. Pompeii Magni sector, quum tanti viri copiosas facultates brevi dilapidasset, appellatus est. Hanc offensam causari deinceps solitus est Antonius, quum Caesarem ad bellum africanum non sequeretur; quia sibi pro meritis prioribus non fuisset gratia reddita.

XLIII. Ceterum Caesari non defuerunt artes, et plebem, et socios victoriae aliis rationibus conciliandi. Plebem, praeter ludorum voluptates, remissis a tempore coepti belli usuris, et habitationum commodo: qui enim duobus millibus nummum conductas

§. 41. Suelon. in Caes. cap. 42. — Dio.
§. 42. Cic. Phil. II, 26. — Dio. — Plut.

habitationes haberent, iis Romae unius anni mercedem, in Italia quadrantem eius condonavit, quo tenuiores sublevarentur: praeterea publicatis multorum facultatibus, emendarum rerum copiam atque vilitatem effecerat. Ducibus amicisque suis honores distribuit, multa praeter veterem morem, quo pluribus referendae gratiae locus esset, instituendo: nam et praetoriis comitiis decem creavit primus; et pontificum augurumque et quindecim virorum collegiis singulos addidit; et equites romanos aliquot, quorum opera erat usus, itemque ordinum ductores, in senatum adlegit.

XLIV. M. Brutum Cisalpinae provinciae praefecit; Decimum ei, quae trans Alpes est, Galliae. Sed et in reliquam partem anni consules fecit, quos diximus, Q. Fusium, P. Vatinium, quum pauci admodum dies superessent. Atque ea res facetis hominibus ridendi causam praebuit; querentique Vatinio, *quod se aegrotantem non invisisset*, Cicero respondit, «Venturus » in consulatu tuo fui, sed nox me comprehendit»: circumferebaturque notabilis eiusdem urbanitas, *in consulatu Vatinii magnum ostentum factum; quod eo consule, nec bruma, nec ver, nec aestas, nec autumnus fuisset.*

XLV. Haec gratiora vulgo erant propter Vatinium, a quo consulatum pollui iudicabant, obscurum et pravum hominem stomachante etiam in versibus suis Catullo. Sed quantum iis consulibus potestatis auctoritatisve esse vellent, ipsi, qui fecerant, facto ipso demonstrarunt satis. Quamquam enim Caesar dictatura

§. 43. Cic. ad Famil. XII, 18. — Sueton. in Caes. cap. 38. — Dio, lib. XLII et XLVIII. — Gronov. de Pecun. Vet. II, 2.

§. 44. Appian. B. Civ. lib. II, p. 497. — Plut. in Bruto. — Dio. — Macrob. Saturn. II, 3.

se abdicaret, nullius iam appellationis egens, tamen M. Antonius magisterium equitum in totum eum annum retinuit. Quum ista satis belle composita viderentur, praemissi in Campaniam milites, quibus ad bellum africanum usurus erat, seditione inita curam Caesaris adverterunt. Promissa Pharsalico bello praemia omnes, veterani praeterea missionem flagitabant. Caesar ad hos Q. Sallustium Crispum misit, qui, senatorii recuperandi ordinis gratia praetura petita, designatus erat; ut doceret, *hostium magno numero in Africa superstite, nondum absolutam esse victoriam: eo confecto bello, Caesarem et promissa ante donativa, et millenos insuper denarios viritim repraesentaturum.*

XLVI. Ad haec adeo exarsit militum furor, ut Sallustium, vitandi exitii causa Romam refugientem, confestim sequuti, sine discrimine quibuslibet obviis afferrent manus. Duo quoque praetorii tum interfecti sunt, Cosconius et Galba. Dubitavit tum Caesar, num opponere praetorias cohortes tumultuantibus rectius foret; sed contagium timens, has quidem secum retinuit, et milites, quos Antonius nuper introduxerat, circum aedes suas et portas Vrbis disposuit: seditiosis iam appropinquantibus misit obviam sciscitaturos, quid igitur sibi vellent? atque ii, cum ipso Caesare colloquuturos esse, responderunt. Tum denuntiari Caesar iussit, uti, positis armis, praeter gladios, ad Vrbem accederent.

XLVII. Neque cunctatus est, licet dehortantibus vehementer amicis, adire tendentes in campo Martio, et tribunal erectum minaci vultu conscendere. Haec tam audax atque inopinata viri species ultro terruit

§. 45. Catull. Epigram. 50. — Appian. B. Civ. lib. II, p. 485. — Dio, lib. XLV, p. 188, et lib. XLVI, p. 200. — Liv. Epit.
§. 46. Dio. — Plut. in Caes. cap. 74. — Appian.

militem, ut, desideria sua exponere iussus, donativi mentionem facere non auderet, missionem tantum postularet: et suberat spes, quod opera militum Caesar indigeret, sponte daturum, quae esset pollicitus. Sed ille, sicut profusus in obsequentes, ita minantibus inexpugnabilis erat: idcirco uno verbo dimittere se, dixit; et quum velut fulminati hac voce silerent, adiecit, nihilo secius daturum stipendia et praemia, quamprimum esset cum aliis triumphaturus.

XLVIII. Mordebat eos hoc quoque dictum, et pudor simul metusque intrabat animos, si ad alios perveniret suae operae debitus honor; ipsi adversis partibus exosi, suis fastiditi, vile vulgus spectarent triumphum, quem ducere debuissent: simul existimabant lenius acturum Caesarem, sive suum ingenium ille, sive praesentem necessitatem sequeretur. Sed ille, tacente milite, amicis orantibus, ne cum tam tristibus dictis discederet, iterum exorsus, *Quirites* appellavit. Hoc illi non ferentes, responderunt, *se milites esse*, poenitentiaque priorum correpti, rogare coeperunt, ut *sibi porro militare liceret: se solos, sine aliis copiis, bellum africanum eo imperatore profligare paratos esse.*

XLIX. At Caesar, licet ei gratius accidere nihil potuisset, vultum servans, avertere se, et descendere de tribunali; unde maior exortus clamor *maneret* orantium, *poenasque, si vellet, sumeret:* simul tribunus quidam militum propius accedens pro exercitu deprecabatur, iussu militum, an ut Caesarem demereretur. Tum ille: *se quidem poenas quaslibet meritis remittere; moleste tamen ferre, quod et decumani seditiose egissent, semper praelati aliis, et magno in pre-*

§. 47. Sueton. in Caes. cap. 69 et 70. — Front. Strat. I, 9. — Appian. — Dio.
§. 48. Tac. Ann. I, 42. — Sueton. — Appian. — Dio.
§. 49. Appian. — Dio.

tio habiti; dare tamen missionem petentibus, et carere posse invitorum opera.

L. Recepit et praemia exsoluturum, licet nullam ob necessariam causam se reliquo adhuc bello deserentibus. Sed et agros divisurum pace restituta, « non » exemplo Sullae, inquit, ademptos aliis, vosque » prioribus dominis immiscendo ad perpetuas inimi- » citias; sed qua publicus, quave meus ager est, as- » signabo, et, quod deerit, a volentibus emam ». Et affuit dictis fides: pecuniae partem repraesentavit, reliquum daturum dixit paulo post cum foenore. Plausu omnium haec excepta quum fuissent, decumani moerebant, sibi nominatim iratum imperatorem esse: neque destiterunt obtrudere operam, licet recusantem, in Africam sequuti. Sed ille, priusquam proficisceretur, ex omni numero excepit seditionibus miscendis aptissimos, quos in Italia relinqueret, agris statim datis, unde se tolerarent.

LI. Ceterum et his, et deinceps omnibus, non continuos assignavit agros, ne quis possessorum expelleretur, et ut distractis nihil in turbas virium foret. Notavit et ex iis, quos secum ducebat, foedissimum quemque, quos postea deductos in Africam periculis obiecit, utrinque compendium captans, occiderent illi, an occiderentur. Qui vero eorum superfuerunt casibus, eos sic quoque praedae et agri destinati tertia parte mulctavit. Nam in aliis delictis connivere solitus, et multa militi condonare, desertores atque seditiosos implacabiliter oderat; quod cetera, quae peccare essent soliti, ad aliorum iniuriam, hoc ad imperatoris periculum pertinebat, ne-

§. 50. Appian. — Dio. — Sueton.
§. 51. Sueton. in Caes. cap. 38 et 67. — Dio. — Polyaen. Strat. lib. VIII.

quidquam dominationem affectantis, si exercitus, per quem ceteros in obsequio contineret, exuere obsequium coepisset.

LII. Insimulabatur tamen a plerisque, quod tantam exercitus licentiam non esset severius exsequutus: quin et amicorum vitia crimini dabantur, Dolabellae furor, ebriositas Antonii, intemperies, luxus, rapinae plurimorum. Sed ista quamquam nec ignoraret Caesar, nec probaret, quia meliores non habebat administros, his utebatur.

LIII. Iam bruma erat, et, qui Africam tenebant, hostes, quum occupationibus Caesaris, tum anni tempore clausum ei mare putabant. Sed ille solita celeritate, qua saepe nuntios de se praevenerat, processit Rhegium, ne religione quidem retentus, quum immolare volenti taurus aufugisset. Omen etiam a nomine Scipionis, quod fatale ad victoriam in Africa terra suos quoque milites timere senserat, aut vitando, aut eludendo, duxit secum e Scipionum genere contemptissimum quendam, cui *Salutioni* cognomen erat ob opprobrium vitae, quod eius nominis mimo specie corporis et infamia morum habebatur simillimus. Rhegio traiecit Messanam, inde Lilybaeum pervenit a. d. XIV kal. ianuarias, et, ut paratos intentosque suos haberet, tabernaculum in litore maris statuit, observandum admonens, qui esset primo oblato vento conscensurus. Ibi factus de rebus africanis certior, oppido et agro uticensi, ubi Cato curabat, vitato, Adrumetum direxit cursum, quam partem obtinere Scipionem intellexerat.

LIV. Egressus e navi, magno cum terrore militum

§. 52. Plut. in Cat. cap. 74. — Sueton. in Caes. cap. 72. — Appian.

§. 53. Sueton. in Caes. cap. 57 et 59. — Dio. — Plut. — Plin. VII, 12. — Hirt. de B. Afric. cap. 9.

impegit, proociditque humi; sed ille, verbo saevitatem ominis corrigens, complexus, osculatusque terram, exclamavit, « Teneo te, Africa ». Sic exercitu ad Adrumetum exposito, qui in praesens haud amplius peditum millibus tribus constabat, cum equitibus centum quinquaginta, diem atque noctem consumpsit, dum L. Planci consilium experitur, qui ad C. Considium oppido praefectum scripserat. Sed postquam responsum non reddebatur. Caesar, tentare Adrumetum non ausus, proficisci inde statuit: sed abeuntem, erumpens ex oppido multitudo, insequitur; nam duae legiones erant Adrumeti, e tria millia maurorum equitum ducebat Cn. Piso, qui partes Pompeianas acerrimo ministerio iuvabat.

LV. Et eodem tempore Iubae equites, qui forte ad stipendium accipiendum veniebant, castra, unde Caesarerat egressus, moratoribus eiectis caesisve, occupant, extremumque agmen consequuti lacessunt. Sed egregia gallorum equitum virtute repulsi sunt, quorum tum *minus triginta*, *circiter duo Maurorum millia saepius repulisse* dicuntur. Nam illi, intra munimenta compulsi, rursum abeuntibus instabant; donec, non intermisso itinere longius avulsos infestare non ulterius ausi, destiterunt. Sic animo consilioque summi ducis, maximum discrimen minimo detrimento depulsum est.

LVI. Interim e propinquis oppidis legati venerunt ad Caesarem, frumentum, et quidquid imperatum esset, pollicentes. Ita Ruspinam processum est; quod oppidum aperuit portas: ibique castra Caesar posuit kalendis ianuariis, quibus ipse dictaturam simul atque

§. 54. Sueton. in Caes. cap. 59. — Dio. — Front. Strat. I, 12. — Plut. — Hist. de B. Afric.

consulatum, utrumque honorem tertium iniit, M. Aemilio Lepido magistro equitum, et consulatus collega. Hoc ei praemium deberi putabat, a quo primum dictator erat dictus; quamquam et triumphum ei decreverat, nulla re gesta, praeterquam Longini et Marcelli compositis discordiis: neque translatum est in eo triumpho quidquam, nisi raptae ex sociis pecuniae. Haec eo anno gesta sunt. Et quum novi magistratus inissent, lupus in Vrbe visus, et scrofa foetum, praeterquam pedibus elephanto simillimum, edidit.

§. 56. V. C. 706; A. C. 46. — Dio, lib. XLIII. — Vid. Pigh. Annal. et Sigon. Comment. in Fastos. — Oros. VI, 16. — Dio. — Hirt.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LXXIX
IN LOCVM LIBRI CXIV LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI DECIMI QVARTI.

Bellum in Syria Caecilius Bassus, eques romanus Pompeianarum partium, excitavit, relicto a legione Sex. Caesare, quae ad Bassum transierat, occisoque eo. Caesar Scipionem praetorem, Afranium, Iubamque vicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato, audita re, quum se percussisset Vticae, et, interveniente filio, curaretur, inter ipsam curationem rescisso vulnere exspiravit, anno aetatis quadragesimo nono. Petreius Iubam seque interfecit. P. Scipio, in nave circumventus, honestae morti vocem quoque adiecit; quaerentibus enim imperatorem hostibus dixit, *Imperator bene se habet.* Faustus et Afranius occisi. Catonis filio venia data. Brutus, legatus Caesaris, in Gallia Bellovacos rebellantes proelio vicit.

I. Quum praeter africanos et hispanienses motus nihil usquam timendum Caesari videretur, repens e Syria tumultus Romae adhuc agenti nuntiatus est. Eius auctor Caecilius quidam Bassus exstitit, eques romanus Pompeianarum partium. Is ex infelici proelio Tyrum se receperat, et in emporio latens bene secum putabat agi, quod vita fruebatur. Sed ubi mi-

lites Sex. Caesari propter adolescentiam et voluptates parum amicos atque fidos esse cognovit, simulque Tyrios spoliatum a dictatore Caesare fanum Herculis aegrius ferre, paulatim ad se contrahere Pompeianos coepit, militesque, uti praesidii causa nunc hi, nunc illi Tyrum mittebantur, sollicitare.

II. Sed haec initia quum spernenda viderentur, absterrere Caesarem ab africana expeditione nequiverunt: stimulum addiderunt tamen, ut eo celerius proficisceretur, quo, maturata ibi victoria, anteveniret orientes turbas, aut nondum confirmatis occurreret. Sed ubi Caesarem in Africa periclitari fama tulit, simul recepto more hominum fingendi, quae facta quisque cupiat, T. Murcus perisse naufragio, Asinius vivus delatus in hostium manus, naves quinquaginta vi ventorum Vticam actae praedicabantur; iam erectior apertiorque Bassus, sive Pompeianarum partium studio, sive privatim potentiam quaerens, copias colligere instituit, Sex. Caesari, qui rationem actorum reposcebat, Mithridatem Pergamenum excusans, cui ad mandatum a Caesare bellum milites conquirerentur.

III. Sed ubi vires placuerunt, vulgatis epistolis quibusdam, quas aiebat ex Africa misisse Scipionem (interitus autem Caesaris et commissum ipsi a Scipione Syriae imperium continebatur) ducem partium professus, Tyrum occupat: inde ad castra Sex. Caesaris proficisci ausus, proelio vincitur, et vulnus accipit: nec ultra vim experiri volens, ad corrumpendos Sexti milites se convertit, hoc eventu, ut et Sextus interficeretur, et milites ad Bassum transirent, exceptis,

§. 1. V. C. 706; A. C. 46. — Cic. ad Famil. XII, 17. — Liv. Epit. — Dio, lib. XLVII. — Appian. B. Civ. lib. III et IV. — Ioseph. Antiq. XIV, 17, et de B. Iud. I, 8.

§. 2. Cic. pro Deiot. cap. 9, et ad Attic. XII, 2.

qui Apameae hiemaverant. Hos in Ciliciam transgressos frustra Bassus insequutus, postquam in Syriam rediit, *praetoris* assumpto vocabulo, Apameam, quod erat situ atque opere munitissima, sedem bello cepit; et iuventute non ingenua modo, sed et servorum, centuriata, pecunias cogere, parare arma, denique rebus omnibus munire se instituit.

IV. Interea Caesar in Africa perdifficile bellum gerebat contra maximas hostium copias, rebus omnibus impar, et tantum fortunae suae animoque et consilio innixus. Sed et frumenti inopia urgebatur, cuius tenuis erat Ruspinae annona, panis simul obsoniique vicem siccata implente ficu: et expediundi difficilis erat ratio, quia Caesaris equitatus, nondum satis e maritima iactatione et nausea confirmatis equis, proelio non audebat contendere; contra Numidae Maurique, velox et expeditus eques, indesinenter locis omnibus vagabantur, et, quia numero etiam multo erant superiores, haud mediocriter Caesarem angebant. Forte accidit, ut Caesaris equites, quum, Afri cuiusdam cantu atque saltatione deliniti, lixis custodiendos equos dedissent, subita Numidarum irruptione turbarentur, et vix insilire in equos atque in castra refugere possent.

V. Quod nisi Caesar ipse, cum Asinio Pollione et instructis cohortibus, progressi extra vallum eos recepissent, magna clades, et, ut nonnulli putant, ad summam victoriam efficax, accepta foret. Itaque Caesar in Sardiniam nuntios, in Siciliam Rabirium Postumum mittit ad arcessendos commeatus. Huic decem longae naves attributae, mandatumque, ut, prius-

§. 3. Dio. — Ioseph. Antiq. — Strab. lib. XVI, p. 752.
§. 4. Plin. XV, 19. — Dio, lib. XLIII. — Plutarch. in Caes. cap. 71.

quam in Siciliam transiiceret, ad conquirendas reliquas naves, quae deerraverant, et tuendum ab hostibus mare, circumiret Africam. C. Sallustius praetor cum parte navium Cercinnam ire iussus, quae ab hostibus tenebatur, ubi magna dicebatur esse frumenti copia. Haec ita imperabantur, ut suscipienda sine conditione, atque exsequenda sine mora essent; neque ulla excusatio, fieri posset, necne, recipiebatur.

VI. Inter haec occupata praesidioque sex cohortium firmata Lepti, Ruspinam regressus, frumentum in agris repertum, magnamque lignorum vim comportari in oppidum iubet: ipse de suis, qui nondum appulerant, sollicitus, cum septem admodum cohortibus circa vesperam conscendit naves, magno cum metu eorum, qui cum paucis tironibus contra incredibilem multitudinem hostium expositi, ab imperatore relinquebantur. Sed fortuna Caesaris hic quoque providit celeriter. Quum, una nocte consumpta in navibus, iam luce prima constituisset vela facere, repente apparuit classis, quam quaerebat. Itaque militum equitumque non contemnendo numero auctior, Ruspinam protinus rediit.

VII. Inde cum cohortibus triginta expeditis, et equitibus quadringentis, sagittariorumque non magna manu, frumentatum est profectus pridie nonas ianuarias. Ibi se Labienus et duo Pacidii, cum Maurorum Numidarumque equitum octo millibus, Gallis Germanisque mille sexcentis, et sagittariis ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus obiiciunt: struit aciem Caesar; praemissis sagittariis, equitatum in cornibus collocat. Sed ille, ab adversariorum multi-

§. 5. Auct. de B. Afric.
§. 6. Plut. — Auct. de B. Afric.

tudine repulsus, continuo cedit; legionarii circumventi in orbem pugnare coguntur. Ibi Labienus, galea detracta, suos hortari, appellare Caesarianos; donec, petitus a milite decumano, equo graviter saucio averteretur.

VIII. Interim Caesar, omnibus viribus equitum peditumque connixus, divisam hostium coronam ab utroque latere disiicit, neque longe insequutus, ad sua se praesidia instituit recipere. Sed Petreius et Cn. Piso, cum equitibus Numidis mille centum electis, peditumque et levis armaturae quatuor millibus supervenientes, mutare consilium, et medio campo redintegrare pugnam adegerunt. Quum ita proeliarentur hostes, ut cum equitatu levis armatura Numidarum procurreret, coortis deinde Caesarianis, equites refugerent, pedes exciperet certamen, donec illi, resumpto cursu, iterum inveherentur; eaque pugnandi forma nova et terribilis Caesarianis obiiceretur: Caesar negotium suis dedit, ut omni conatu submoverent hostes, atque ultra postremos, qui apparebant, colles proturbarent.

IX. Tum demum pugnandi finis est factus, postquam ab hora diei quinta usque ad occasum solis dimicatum esset. Multi ex Caesaris militibus interfecti sunt, non sine crebris adversariorum vulneribus. Petreius etiam graviter ictus deseruit pugnam; sed, necessitatem dissimulans, quum receptui cani iussisset, *non esse fraudandum gloria victoriae Scipionem imperatorem suum*, dictitabat. Saucii, quorum maximus fuit numerus, plaustris Adrumetum deportati sunt. Eo proelio quidam auctores sunt fugientem aquili-

§. 8. Dio, lib. XLIII. — Auct. de B. Afric.

§. 9. Dio. — Auct. de B. Afric. — Appian. B. Civ. lib. II. — Plutarch. — Val. Max. VIII, 14.

ferum a Caesare correptum conversumque fuisse, cum dicto, « Hic hostes sunt! » atque unius illius virtutem saluti fuisse ceteris, si absque illo essent, indubitanter perituris.

X. Inde Caesar cum suis in castra se recepit ad Ruspinam, eaque modis omnibus communire instituit, vallo ab oppido ad mare, itemque altero a castris eodem perducto. Nam a paucioribus male acceptus, Scipionem haud iniuria metuebat, qui post proelium factum die tertio, cum legionibus octo et equitum millibus quatuor adventare nuntiabatur. Is postquam affuit, collaudatos, qui proximo proelio rem strenue gesserant, milites pro concione donavit, ut alacritatem suorum honoribus et praemiis incitaret. Ibi res accidit non indigna relatu. Labienus equitem commendabat imperatori, aureas armillas meruisse confirmans. At Scipio nolebat dare, quia nuper ille servus fuerat, ne vilesceret castrensium donorum honor. Ibi Labienus armillas equiti dedit ex gallica praeda. Tum Scipio, « Habebis, inquit, donum viri divitis ». Ad quam vocem submisso vultu eques proiecit aurum ad pedes Labieni. Mox dicente Scipione, « Imperator » argenteis armillis te donat », exsultans gaudio abiit. Tanta inerat animo, etiam in humili fortuna, gloriae cupiditas.

XI. At perculsi quum adventu Scipionis Caesaris milites erant, tum etiam, quia naves suae onerariae passim nuntiabantur expugnatae; quia, non praedicto loco, ubi appellerent, errabant, et a compluribus adversariorum scaphis singulae excipiebantur. Inter has deprehensa navis est, quae fratres duos tribunos militum legionis quintae vehebat, Titii Hispani dice-

§. 11. Auct. de B. Afric.

bantur: atque hi, quum se C. Virgilio praetorio dedidissent, ad Scipionem deducti, tertioque post die interfecti sunt; quum maior eorum, ut ante fratrem occideretur, a centurionibus impetrasset.

XII. Ad haec, cognita Caesaris necessitate, Iuba rex spatium convalescendi non daturus, cum ingenti exercitu veniebat. Adversus haec omnia Caesar timorem militum nova ratione compescuit, augendo periculi famam. Quippe vocatis ad concionem militibus, « Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem ad» venturum cum legionibus decem, equitum trigin» ta, levis armaturae centum millibus, elephantis tre» centis. Proinde desinant quidam quaerere ultra, » aut opinari, mihique, qui compertum habeo, cre» dant; aut quidem vetustissima nave, quocumque » vento, in quascumque terras iubebo avehi ».

XIII. Praeceps videri haec exaggeratio hostilium virium queat; sed in audaci coepto plenoque periculorum plus oberat, extenuare velle verbis, quod sensibus res ipsa ingerebat quotidie: et praestabat hanc in partem decipi milites, plus habituros spei, si, obfirmatis ad graviora animis, minora opinione discrimina tractando comperissent. Ceterum Iubam, vix regno egressum, necopinatae domi turbae confestim revocarunt.

XIV. Publius enim Sitius Nucerinus, iunctis cum Bogude rege copiis, invasit Numidiam; Cirtaque maximo oppido paucis diebus expugnato, et uno atque altero capto oppido Gaetulorum, necessitatem ei sua defendendi imposuerunt. Igitur abductis a Scipione suis auxiliis, reliquit tantum elephantos triginta, ru-

§. 12. Sueton. in Caes. cap. 66. — Polyaen. Strat. lib. VIII.
§. 13. Dio.

des adhuc, et multorum annorum usu vix edocendos: plus ergo specie, quam viribus, nocebant, quia perterriti hostium equi ad conspectum eorum pavore auferebantur. Sed ubi iussu Caesaris transportati sunt ex Italia nonnulli, frequenti horum et innoxio visu equi timere desierunt. Interim adventu suo per oppida nuntiari iusso, multos excivit Caesar, ut, ad eum adeuntes, de acerbitate Pompeianorum quererentur: hactenus enim non ipsum, sed aliquem legatorum eius venisse crediderant.

XV. Ille, motus hominum querelis, et vastationem Africae, quae miserandum in modum vexabatur, non ferens, literas in Siciliam misit, uti sine excusatione hiemis ventorumque confestim traiiceretur exercitus: eratque is ardor viri, ut postridie, quam nuntium miserat, oculos mentemque ad mare directam tenens, morae cunctationisque suos insimularet. Mordebat acerrimum imperatorem, quod neque suppetias ire fidem suam implorantibus poterat, et Scipionis insultationes adspicere quotidie atque ferre cogebatur.

XVI. Nam ille, superioribus proeliis suorum elatus, quum per aliquot continuos dies non longe a suis castris instructa acie stetisset, neque Caesar contra exiret, contempto tandem hoste ad castra illius cum explicata acie et elephantis processit. At Caesar castris tenebat suos, quae contra quamlibet vim hostium, operum tormentorumque multitudine et firmitate, et quia praesens ipse erat, satis muniverat. Neque de victoria male sperans intra vallum manebat. Sed quia cum paucis et tironibus vincere sine multo suorum sanguine nequibat, turpe rebatur,

§. 14. Auct. de B. Afric. — Appian. B. Civ. lib. II et IV. — Dio.
§. 16. Plut. in Caes. — Auct. de B. Afric.

post tot devictos hostium exercitus, cum reliquiis pugnantem cruentam existimari retulisse victoriam.

XVII. In eo statu rerum licet superior Scipio videretur, multi tamen ex castris eius profugiebant Numidae Gaetulique, quorum alii repetebant domos, alii se transferebant ad Caesarem, quem C. Marii affinem esse didicerant, cuius magnis beneficiis ipsi maioresve eorum fuerant usi. Horum illustriores quosdam mittit cum literis, ut populares suos ab obsequio hostium ad amicos sociosque transducerent. Interim et Leptis a Saserna contra Labienum defensa est; Acillani (libera civitas erat, Melitensium colonia), recepto Caesaris praesidio, quod C. Messius aedilitius introduxit, Considio Longo cum cohortibus octo venienti clauserunt portas, Adrumetumque redire nulla re gesta coëgerunt: et ab eodem paulo post, cum Labieni equitibus regresso, * obsessi oppugnatique sunt. At C. Sallustius desertam fuga C. Decimii quaestorii Cercinnam adeptus, magnum frumenti numerum in castra Caesaris misit; et sub idem ferme tempus legiones XIII et XIV, quas A. Allienus proconsule cum equitibus gallis octingentis, et mille sagittariorum atque funditorum Lilybaei imposuerat in navês, prospero cursu ad Caesarem pervenerunt.

XVIII. Dum haec variis locis administrantur, M. Cato supplementum, arma, commeatum cogebat Vticae, atque horum aliquid subinde in castra Scipionis mittebat: consilium quoque addidit non lacessendi Caesaris, cuius impetus nulla re opportunius frangi, quam mora, posset. Superbe reiectum hoc a Scipione, semelque rescriptum, *sufficere debere Catoni tu-*

§. 17. Dio. — Auct. de B. Afric. — Strab. lib. XVI, p. 831. — Stephan. — Mela.

tum in oppido munito otium; ne aliorum quoque alacritatem, opportunitate temporum usuram, inhibeat. Pupugit ea Catonem exprobratio, rescripsitque, *paratum cum iis, quas adduxisset in Africam, copiis traiicere in Italiam, atque Caesarem ad eam tuendam retrahere.* Vbi haec etiam irrisa est ab Scipione ratio, non obscure tulit Cato, *poenitere, quod eo tempore, ubi summa respublica ageretur, honoratiori cessisset prudentior.*

XIX. Sed Caesar, veteranas legiones nactus, omnibus consilii ignaris praeter Ruspinam cum toto exercitu versus Vzitam oppidum pergit, ante quod in edito colle Numidarum praesidium erat. Id postquam a Caesare capi Labienus animadvertit, cum multis equitibus accurrens subsidio, per Caesaris equites ab exercitu suo est interclusus; et, ipso cum Numidis effugiente, Galli Germanique, quos adduxerat, post acrem pugnam interfecti sunt. Hinc propius oppidum progresso Caesare, Scipio, ne locum opportunum amitteret, cum instructo exercitu, elephantisque in utroque cornu locatis, haud procul Vzita constitit.

XX. Caesar, quod hostis inde non digrediebatur, minime committendum ratus, ut cum fessis militibus eodem tempore et exercitum hostium, et oppidum cum valido praesidio Numidarum oppugnaret, suos in castra reduxit. At Considius, qui Acillam magnis operibus oppugnabat, equestris proelii cognito eventu, discessit protinus, et per regnum Iubae reductum exercitum cum Scipione partitus, Adrumetum rediit. Inter haec tam prospera Caesar tamen parvis detri-

§. 18. Cic. ad Famil. XIII, 78. — Auct. de B. Afric. — Plut. in Cat. cap. 174.
§. 19. Auct. de B. Afric. — Dio.

mentis ignominiaque carpebatur, quod ex secundo suo siciliensi commeatu navis a Virgilio ad Thapsum capta, itemque alia ad Aegimurum a classe P. Vari et M. Octavii excepta est.

XXI. In his deprehensi milites quum adducti ad Scipionem essent, atque is vitam concederet sub conditione, *si militare adversus Caesarem vellent*, centurio legionis XIV, gratiis actis, recusavit beneficium; ferociterque adiecit, *ut intelligere Scipio posset, contra quos viros suscepisset bellum, se cum decem veteranis suis, cum cohorte, quam Scipio delegisset ex toto exercitu, pugnaturum*. Ibi Scipio iratus annuit centurionibus, ut confestim hominem trucidarent: veteranos captos, *nefario scelere contaminatos, et saginatos caede civium* increpans, extra vallum cum cruciatu necari iussit: tirones in suas legiones dispertitus est. Similis animus eventusque per eosdem dies Petronio Granio quaestori designato fuit, qui et ipse, capta navi, oblatam a Scipione salutem respuit, incumbensque gladio, « Hanc, ait, dare Caesaris milites, » non accipere consuevisse ».

XXII. Caesar, his auditis, eos, quos ad Thapsum cum longis navibus praesidio esse onerariis iusserat, gravissimo proposito edicto, cum ignominia dimittendos censuit: erat enim militum suorum amantissimus, adeo ut, audita P. Titurii clade, submisisse barbam capillumque dicatur, nec nisi post vindictam posuisse. Per eos dies, sub occasum Vergiliarum res mira accidit in castris. Pauci habebant ex pellibus tentoria; nec enim portari ex Sicilia quidquam, praeter ipsos milites et arma, Caesar erat passus;

§. 21. Sueton. in Caes. cap. 68. — Auct. de B. Afric.

§. 22. Plut. in Caesar. cap. 23. — Auct. de B. Afric. — Sueton. in Caesar. cap. 67.

neque parare in Africa potuerant, quod tota ferme regio ab hostibus aut tenebatur, aut exinanita direptaque fuerat.

XXIII. Plerique vestimenta tetenderant, atque arundinibus scopisque contextis utcumque se tegebant. Sed circiter secundam vigiliam, exortus cum grandine imber tentoria nimio pondere rupit, ut, exstinctis ignibus, intempesta nocte milites per castra vagarentur, nihil habentes praeter scuta, quibus capita contegerent. Eadem nocte pilorum quintae legionis cuspides ardere visae.

XXIV. Scipio inter haec multis nuntiis Iubam evocabat, cunctantemque omni promissa Africa, qua romani iuris esset, permovit tandem, ut cum tribus legionibus, et equitibus frenatis octingentis, magnoque numidarum equitum et levis armaturae numero, ac triginta elephantis regno egrederetur; Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, qui nuper castellum omni rerum copia locuples de rege ceperat. Eius adventu Caesar consilii sui plenum fructum tulit: quum enim haud procul Scipionis castris seorsim consedisset, simul ex propinquo vires eius cognosci potuere, metus Iulianorum versus in contemptum est. Scipioni tamen crevit animus, ut instruere exercitum, et paulo longius a suis munitionibus progredi auderet. At Caesar, non facta potestate pugnandi, opera sua promovebat, donec ab adversariis, occupato proximo colle, pergere prohiberetur.

XXV. Sed collis vi receptus est, decusso Labieni praesidio, et irritis, quas posuerat, insidiis, quia, priusquam Caesar accederet, ex locis occultis Labieni milites metu profugerant: ipse vix cum parte

§. 24. Dio. — Auct. de B. Afric. — Plut. — Caes.

equitum evasit. Quum deinde opera continuaret Caesar, ad impediendum omnis adversariorum equitatus et leviter armati praecurrerunt sub vesperam, deductasque ab opere copias Caesaris impeticrunt. Et equitatum quidem multitudine sua submoverunt celeriter; sed ubi converso itinere Caesar cum cohortibus affuit, equites confirmati repulerunt inter sequendum sparsos Numidas, multisque interfectis, eos reiecerunt in castra regis: ne omnes internecione delerentur, et ipse rex cum Labieno deveniret in potestatem Caesaris, nocte ingruente, et commoto venti vehementia pulvere, prospectum hosti adimentibus, erepti sunt.

XXVI. Interea quum Caesar per colloquia militum, spargendisque literis, libertatem, atque res suas Afris, praemia insuper Romanis ad se accessuris esset pollicitus, ex legionibus Scipionis quarta et sexta, in quibus Gaetuli erant, cives romani plerique omnes, permulti partim in castra Caesaris, partim, quo quisque potuit perfugere. Equites etiam, qui ex clade Curionis apud Varum remanserant, complures eodem consilio sunt usi. Sed et Gaetuli, quos cum literis Caesaris domum isse diximus, cives suos ad deficiendum a rege Iuba perpulerunt. Sub idem tempus nona et decima Caesaris legiones ex Sicilia venerunt, ob inopiam navium tardius: quam nactus ansam Caesar, C. Avienum tribunum militum legionis decimae, cum ignominia dimisit, quod navem familia sua iumentisque et commeatu occupaverat, immemor sub eo se imperatore stipendia facere, qui maxima classe Britanniam petens, tres tantum servos suos imposuerat.

§. 25. Dio. — Auct. de B. Afric.
§. 26. Auct. de B. Afric. — Athen. VI, 20.

XXVII. Eadem et aliis quibusdam ignominia addita, quos ob seditionem rapinasque factas in Italia clam oderat. Interesse arbitror, ipsa referri verba praestantissimi imperatoris. Tribunis centurionibusque convocatis omnibus, « Maxime vellem, inquit, » homines suae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem fecissent, meaeque lenitatis, modestiae, patientiae rationem habuissent. Sed quoniam » ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt; quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse » documentum more militari constituam. C. Aviene, » quod in Italia milites populi romani contra rempublicam instigasti, rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi reique publicae inutilis fuisti; » et pro militibus tuam familiam iumentaque in naves » imposuisti; tuaque opera, militibus tempore necessario respublica caret: ob eas res ignominiae » causa ab exercitu meo te removeo, hodieque ex » Africa abesse, et quantum potest proficisci iubeo. » Itemque te, A. Fontei, quod tribunus militum » seditiosus, malusque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum » ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, » consequuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, et magis » in seditione concitandi milites adversus vestrum » imperatorem, quam pudoris modestiaeque fueritis » studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in » meo exercitu ordines ducatis, missosque facio, et » quantum potest abesse ex Africa iubeo ».

XXVIII. Interea Caesar, perfectis, quae instituerat, operibus suis, et a vallo castrorum ad Vzitam usque duobus perductis brachiis, praeter alia commoda hoc erat assequutus, ut ex propinquo sollicitare hostium

animos posset, et transfugere volentibus paratus receptus esset: evenitque, ut simul Gaetuli quidam nobiliores cum equis et calonibus circiter mille in castra Caesaris perfugerent. Scipio ceterique, commoti hoc incommodo, ad M. Aquinium senatorem miserunt, quem forte sub idem tempus colloqui cum C. Saserna viderant.

XXIX. Sed ille, nihil motus nuntio Scipionis, colloqui perseverabat, donec missus a Iuba viator, audiente Saserna, «Vetat, inquit, te rex colloqui»: et homo romanus, populi beneficio usus, quum imperatori suo parere noluisset, regi barbaro audiens dicto fuit. Sed hunc excusat Scipio, quem aiunt ante regis adventum purpureo sagulo usum, tum ad album vestitum se contulisse, quod Iuba negasset, eodem illum cultu esse oportere, quo ipse uteretur. At hic cum Caesare dimicabat, cui si obtemperare vellet, primas post illum in Vrbe tenere, multisque Iuba potentioribus imperare posset. Postridie duo exercitus armati instructique a mane usque ad horam decimam, intervallo circiter passuum trecentorum stetere: nec tamen commissa est pugnâ; tantummodo leve proelium equestre factum, minime dignum memoria.

XXX. Ceterum per eos dies mari gesta res est, quum P. Varus de navibus Q. Aquilae ad Leptim quasdam onerarias incendisset, vacuasque defensoribus quinqueremes abstraxisset duas. Hoc ubi Caesari circumeunti opera sua nuntiatum est, protinus eques contendit Leptim, et instructis, quae aderant, navibus, Varum celeritate tanta perterritum egit in fugam, quinqueremem unam recepit, triremem repugnantem

§. 30. Dio. — Auct. de B. Afric.

cepit: postridie profectus Adrumetum, quo se Varus contulerat, naves, quotquot extra Cothonem erant, aut incendit, aut subduxit; et quum classe dimicare non auderent hostes, in castra sua rediit. E captivis interfici unum iussit P. Ligarium Afranianum, qui, dimissus in Hispania contra datam fidem iterum ad adversarios Caesaris se receperat.

XXXI. Paucis post diebus quum Caesar circum villas, ubi rustici fruges in subterraneis specubus condiderant, frumentatum mitteret, Labienus insidias struxit. Sed re comperta, Caesar insidiatores, occisis ferme quingentis, deiecit loco, Labienumque, suis cum equitatu venientem auxilio, legionum obiectu deterruit. Numidae, qui loco amisso in castra refugerant, imperio Iubae crucibus affixi pependerunt. Fatigabat tamen Caesarem inopia frumenti, et quod eam ob necessitatem quacumque profectum equitatus et levis armatura Numidarum infestabat, velox hominum genus, et ad procurrendum, et, telis coniectis, ad refugiendum habile: neque his resistere Caesaris equitatus sine legionibus poterat. Idcirco, licet veteranos haberet milites, tamen quemadmodum contra levem et concursatorem hostem se tuerentur, tanquam lanista tirones solet, accurate docere coactus est.

XXXII. Ad hoc ex singulis legionibus trecentos iubebat expeditos incedere, quorum onera et sarcinae a commilitonibus portabantur, ut ingruente hoste praesto essent, qui obiicerentur. Haec diligentia tantum emolumenti rebus eius attulit, ut saepe tentatus, a Labieno praesertim, multo plus damni daret hostibus, quam acciperet; neque eo minus plerasque ex-

§. 31. Dio. — Auct. de B. Afric.

peditiones, quo volebat eventu, faceret. Nam praeter hostium castra ductis legionibus, oppidum Zetam cepit; neque diu post Sarsuram.

XXXIII. Vaccenses tamen, quum praesidium a Caesare petiissent, priusquam illud perveniret, a rege Iuba omnes ad unum interfecti sunt, oppidum direptum deletumque. Nec ideo minus Thabenenses, ad mare sita non magna civitas, a rege defecerunt, occiso, quod ibi fuerat, praesidio; quibus petentibus auxilium Caesar M. Crispum tribunum cum cohorte et sagittariis tormentisque compluribus misit: sub idem tempus novae copiae venerunt ad Caesarem, ex iis, qui morbi causa, aut commeatu impetrato, prius traiicere nequiverant, militum quatuor millia, quadringenti equites, funditorum sagittariorumque mille.

XXXIV. Tanto magis dabat operam, ut de summa rerum dimicaret, sibi militique veterano fidens; et quia hostes a munitioribus locis deduci non poterant, prid. non. april. castra movit, et sedecim millia passuum celeriter emensus, obsidere Thapsum instituit. Thapsus in peninsulae speciem hinc mari, inde stagno salinarum ambitur; inter quod et mare via non amplius mille quingentorum passuum relinquebatur, quam triplici praesidio occupavit Caesar, ut Scipionem eo itinere excluderet. Et affuit ille, ne fidissimum partibus oppidum per summum dedecus indefensum relinqueret; ac declinata, quam videbat obsessam, via, supra stagnum ad mare versus castra munire coepit.

XXXV. Ea re cognita, Caesar cum pleraque parte exercitus eo contendit; partem etiam classis ad litus

§. 33. Strab. lib. XVII, p. 831. — Auct. de B. Afric.
§. 34. Frontin. Strat. 1, 3. — Dio. — Auct. de B. Afric.

accedere iubet, et hostibus a tergo terrorem incutere. At Scipio, parte militum ad opus relicta, ceteras copias pro vallo instruxit, elephantosque disposuit in cornibus. Quum valde cuperet confligere Caesar, impetu militum victum est eius desiderium, qui retenti revocatique (tantus ador incesserat) coëgerunt tamen tubicinem classicum canere, et, frustra obsistentibus centurionibus, in hostem irruerunt. Et Caesar, sequutus impetum, signo Felicitatis dato, equum admisit, ut more suo princeps cieret pugnam.

XXXVI. Interim elephanti rudes et nuper a silva, fundarum lapidumque stridore avertuntur, proterunt suos, et in semifactas valli portas incidendo infirmum adhuc opus proruunt. In eo proelio admirabilis exstitit virtus cuiusdam ex legione quinta veterani, qui, viso elephanto in oppressum lixam saeviente, ultro petiit belluam, et in altum ab ea sublatus, ferire proboscidem, qua erat circumdatus, non destitit, donec dolorem non ferens elephantus, abiecto eo se daret in cursum, fugientesque reliquos consequeretur. Inde postea quintae legionis elephanti fuerunt insignia. Hinc magna caedes et in campo Scipionis militum fuit, et ad vallum hostium, quo post acre proelium potitae snnt Caesaris legiones. Inter haec qui praesidio Thapsensibus erant, sive confirmandorum suorum causa, sive fugiendi consilio, fine inguinum ingressi mare, terram petebant; sed a calonibus Caesaris clamore iactuque pilorum atque lapidum deterriti, in oppidum se receperunt.

XXXVII. Reliquiae victi exercitus ad priora castra, unde nuper egressi fuerant, refugerunt; sed ibi ne-

§. 35. Flor. IV, 2. — Auct. de B. Afric.
§. 36. Flor. — Dio. — Auct. de B. Afric. — Appian. B. Civ. lib. II.

que praesidium ultra, neque dux erat, cuius auctoritate regerentur: et quum in regia castra profugerent, illa quoque iam a Iulianis occupata repererunt: quippe fortuna et impetu victoriae Caesar usus, et haec castra, fugiente Iuba, et Afranio, qui seorsim tetenderat, exterrito, tertia quoque quasi momento ceperat.

XXXVIII. Tum ergo Scipionis milites, desperata salute, Iulianos consalutant, Caesarisque implorant fidem: nec eo minus a veteranis ira et dolore efferatis conciduntur. Quin et in Caesaris exercitu quidam illustres a militibus interfecti sunt, ob tantam rem gestam cuiuslibet delicti sibi pollicentibus impunitatem: inter quos et Tullius Rufus quaestorius pilo transiectus est; et Pompeius Rufus, vulnere in brachium accepto, nisi celeriter confugisset ad Caesarem, esset occisus. Haec tanta licentia, et quod ante Caesaris imperium signa cecinerunt, fidem faciunt narrantibus, inter instruendam aciem comitiali morbo, quo frequenter solebat laborare, correptum, dum pugnatur, in turri quadam propinqua quievisse.

XXXIX. Idcirco victae quoque partes victoriam Caesaris non militum suorum ignaviae (nam eos quidem pugnavisse fortiter), sed partim ducum imperitiae, partim fortunae Caesaris transcripserunt; quod tam facile victus erat exercitus octoginta millium armatorum, iam a multo tempore assuetus operibus bellicis, et ex prima pugna magnam adeptus spem victoriae. Ingentem profecto fuisse Caesaris felicitatem, utro modo gesta res sit, eventus docuit, quum

§. 37. Plut. in Caes. — Eutrop. — Auct. de B. Afric.
§. 38. Plut. — Caes. — Sueton. in Caes. c. 45. — Appian.
§. 39. Plut. — Oros. VI, 16. — Auct. de B. Afric.

hostium caesis millibus quinquaginta, captis sexaginta elephantis, vix quinquaginta milites amiserit.

XL. Pugna feliciter confecta, Caesar, relicto ad Thapsum C. Rebilo proconsule, ad Tisdrum Cn. Domitio, illo cum tribus, hoc cum duabus legionibus, Vticam praeire M. Messallam iubet; ipse cum equitatu subsequitur. Interea Scipionis equites, qui ex proelio fugerant, Paradam oppidum, ubi non recipiebantur, expugnant, incolas omnes, cum rebus eorum atque facultatibus, in medio foro comburunt vivos; deinde Vticam proficiscuntur. Vticae, sicut praediximus, Cato curabat: is tertio post pugnam die nuntio cladis accepto, convocavit in templum Iovis trecentos ex negotiatoribus cives romanos, qui Scipioni pecuniam ad bellum dederant, unaque senatores romanos, qui aderant, et senatorum filios.

XLI. Vbi comparuerunt, exorsus Cato, « Fortuna, » inquit, novum aperuit nobis ostendendae virtutis » atque constantiae theatrum. Victi sunt exercitus » ducesque nostri, atque omnis residua spes salutis » ac libertatis in nos recumbit. Sane quum magnitu» dinem cladis considero, tanta est, ut quorumlibet » non firmissimorum animi terreri ea atque domari » queant; quum in vos respicio, cives, quum alacri» tatem fidemque vestram expendo, quae neque pe» cuniis, neque corporibus vos parcere sivit, dum » reipublicae consuleretis; eos esse existimo, qui cen» seri debeant cuilibet fortunae pares. Sed neque » praecipere vobis quidquam est animus; neque re» formidantibus pericula necessitatem suscipiendo» rum imponere.

§. 40. Zonar. — Auct. de B. Afric. — Strab. lib. XVII. — Plutarch. in Cat. cap. 76.

XLII. » Vnum monere res et benevolentia mea imperat, ut eodem consilio, qualecumque tandem illud probatum fuerit, utamini. Distracti sententiis » et fuga, singulis etiam opportuni ad quamlibet iniuriam eritis; iunctos et unanimes neque spernet » hostes Caesar, neque supplices aversabitur. Ite igitur, et utra videatur esse ratio potior, liberrima » consultatione disquirite: neque meos sensus revereatur quisquam. Fortunam sequentes, necessitati » hoc dare arbitrabor; obfirmantes animum, ut dignum tali exemplo erit, et admirabor, et laudabo, » et huiuscemodi me viris ducem atque commilitonem adiungam in omnes casus. Neque vero conatibus consiliisque Thapsum aut Adrumetum aut hanc » Vticam statuimus terminos. Roma cogitanda nobis » est, communis omnium patria, caput rerum, et » imperii sedes.

XLIII. » Neque vero credibile est, huic omnium » late populorum concessisse imperium deos, ut ipsam » alieno subiicerent arbitrio: nobilius Vrbi fatum » est, ideoque multis saepe fluctibus agitata rursum » emersit, tyrannosque suos aut virtute sua excussit, » aut felicitate evasit. Cinna quidem a suismet militibus interfectus est. Marius atque Sulla acerbiore » fato perierunt, quam qui a crudelissimis hostibus » cum exquisito cruciatu necantur. Neque frustra celebratum est M. Drusi dictum, qui pater tribuni » fuit, sacram esse rempublicam, eique poenas esse » persolutas ab omnibus, qui violare illam sustinuissent.

XLIV. » Igitur bonitate causae deorumque iustitia » fretis, ad haec romanae reipublicae fortuna, nihil

§. 43 Cic. de Orat. cap. 63.

» praeterea requirendum videatur. Sed tamen et alia » supersunt, ob quae laetum rei exitum desperare » nemo debeat. Quanti enim esse creditis, quod nos » uni huic negotio intenti erimus, hosti plus etiam » respiciendum est? Hispaniam Cn. Pompeius com» movit; Roma ipsa iugi impatiens nondum didicit » perferre servitutem. Sed nec extenuare pericula » moris mei est, quae non ignoranda, sed conte» mnenda viris fortibus arbitror. Exemplum vel ab » hoste petite: quantos ille labores exhausit, quanta » adiit discrimina, ut vinceret eos, quibuscum ei fuit » contentio!

XLV. » Qua tandem ille spe, aut quo pretio? non » alio certe, quam tyrannidis, quae neque tutior est » omnibus illis periculis, per quae paratur; et si » contingat vel quietissima, nulla non calamitate est » miserior. At nobis, queis omne consilium in eo est, » non ut iniuriam faciamus cuiquam, sed ut rempu» blicam defendamus, neutra sors cadere infeliciter » potest. Nam aut victoribus in libertate et legitimis » honoribus fortunata vita per virtutem transigetur; » aut vi superatis calamitatum finem mors afferet, » non exstinguet fructum virtutis gloriam. Sed de » istis quidem inter vos deliberabitis, orantes supre» mum numen, uti vobis pro veteri virtute atque fi» de vestra animos consiliumque duit. »

XLVI. Accensi hac oratione plerique, velut obliti praesentium, bellica consilia agitabant; et erant, quibus servitia liberanda in usum militiae viderentur. Id recusavit Cato, negavitque suscepturum, nisi praebitos a volentibus: quum multi pollicerentur, nomina dare, quibus videretur, iussit; utque hoc libe-

§. 44. Plutarch.

rius facerent, consilio excessit. Non diu postea literae ei Scipionis atque Iubae traduntur, diversis ex locis, argumento eodem. Rex in monte quodam cum paucis abditus, Scipio sub promontorio haud procul Vtica stans ad ancoras, quid consilii Catoni esset, sciscitabantur, ad se venturum recepturi, aut, si ferre obsidionem decrevisset, suppetias laturi, quibuscum possent copiis.

XLVII. Cato, retentis paulisper tabellariis, quum se digresso refrixisse trecentorum ardorem cognosceret, hoc ipsum nuntiavit, Vtica iubens abstinere, sibique consulere: *se, quidquid per praesentes difficultates posset, fide sua facturum.* Interim et ab equitibus praefecti tres affuerunt, totidem afferentes consilia. Iubam alii ducem, alii Catonem optabant: quidam Vticensibus diffisi, quod ob beneficium legis Iuliae favere Caesari credebantur, oppido se includere renuebant. Cato cum praefectis agere coepit, *persuaderent equitibus, uti, valere iusso Iuba, Catoni se committerent romano duci, atque Vticam ingrederentur, munitionibus tutam, et provisis in multos annos commeatibus.* Idem etiam senatores cum fletu et precibus postulabant.

XLVIII. Interea M. Rubrius, quem ad trecentos miserat Cato, rediit iratus, et multa de perfidia hominum et inconstantia querens. Redierunt et praefecti equitum cum ferocibus mandatis, *nullam sibi societatem cum levibus et punica perfidia infectis fore. Proinde qui sua opera uti cupiat, eiectis aut interfectis Vticensibus, in vacuum oppidum se accipiat.* Longissime haec abibant a mente et moribus Catonis: itaque leni responso dimisit praefectos, *cum trecentis delibe-*

§. 47. Auct. de B. Afric. cap. 60. — Plut.

raturum. At illi palam et audacius negabant contra Caesarem bellaturos; et a quibusdam fiebat senatorum mentio, *comprehendi eos et Caesari dedi oportere, quo in reliquos fieret mitior.*

XLIX. Idcirco dimittendos ex tanto periculo videns, abeuntes iam equites consequutus, oravit, *ut vel unam adhuc diem manerent, tutamque praestarent tot romanis senatoribus fugam.* Persuasi sunt a Catone equites, et, partim in portis oppidi, partim in arce custodiae causa collocati, metum fecerunt trecentis, ne inconstantiae suae poenae reposcerentur: idcirco miserunt ad Catonem, oratum, ad se veniret. Ille, delinitis sermone senatoribus, qui circumfusi negabant servatorem suum missuros in proditorum potestatem, solus ad eos profectus est. Illi *veniam* peticrunt, *quod aemulari Catonianam constantiam nequirent; agnoscere se, quod proavum ipsius fama esset dicere solitum, non posse omnes esse Catones: sibi in animo esse, legatos mittendi ad Caesarem, et ante omnia Catonis incolumitatem stipulandi; nec, nisi hac impetrata, arma posituros.*

L. Ad ea subridens ille negavit *sibi esse deprecatoribus opus, idque Caesarem ipsum scire planissime: sibi vero si consulant, se minime invito facturos.* Inter haec audito, venire cum omnibus copiis Caesarem, « Vah! inquit, tanquam adversum viros! » iussisque maturare senatoribus, donec haberent equitum praesidium, portas oppidi clausit, una excepta maritima, per quam emittebat discedentes, naves tribuebat, tumultus sedabat, viaticum dabat egentibus. Haec agentem convenerunt a M. Octavio missi, cum duabus

§. 49. Dio, lib. XLIII. — Plut. in Cat. Mai. et Cat. Min. — Appian. B. Civ. lib. II.

legionibus haud procul Vtica consedisse nuntiantes, atque petere a Catone, ut secum statueret, quatenus imperium utriusvis esse deberet.

LI. Nihil his respondit. Sed conversus ad amicos, « Et miramur, inquit, quomodo victi simus; quos ne » in extremis quidem deserit ambitio? » simul properavit ad equites, qui castra, quae fecerat ante oppidum Cato, eoque commigrare plebem Vticensium coëgerat, oppugnasse dicebantur, et inde repulsi irrupisse in oppidum, multisque interfectis, diripere domos. Vt igitur hos averteret a rapinis et caedibus, singulis sestertios centum dedit. Idem fecit et Faustus Sullae filius, dataque pecunia, cum his profectus est. Praedam tamen Vticensium repetiit a discedentibus Cato, incitato cursu assequutus; et quum auctoritate viri permoti primi ordines ablata restituissent, ceteri quoque proiecerunt rapta, muti prae pudore, et deiectis in humum oculis.

LII. Tum Cato reversus in urbem oravit Vticenses, *ne trecentis irati essent, sed communiter deprecarentur Caesarem.* Haec fatus, administrationis rationes et reliqua reddidit, obsignavitque pecuniam. Mox profectus ad mare, postremum salutavit abeuntes: duobus persuadere non potuit, ut a se discederent, filio suo, et Statilio cuidam. Statilius ad imitationem Catonis pectus obfirmaverat: filius, proficisci ad Caesarem iussus, interrogavit patrem, «Quin igitur idem et ipse » faceret, si faciundum esse indicaret? » At ille, » Dispar est utriusque nostrum ratio, fili: me natum » atque educatum in libertate, concessum a diis im- » mortalibus donum prodere nefas; tu, deteriore

§. 50. Auct. de B. Afric. — Dio.
§. 51. Auct. de B. Afric. — Plut.

» republica genitus, non debes recusare conditionem » temporum, in quae incidisti ». Monuit tamen, ne capessere rempublicam vellet: *neque enim nunc eam administrari, ut dignum esset Catoniano nomine, posse; secus autem fieri turpe esse.*

LIII. Commendavit deinde eum L. Caesari, quo usus proquaestore fuerat: petentemque Lucium adiuvit in oratione componenda, qua Caesarem exoraret; quum pro se quemquam rogare quidquam districtissime vetaret. Tantum sollicitudinis laborisque et taedii vir iste sumendum putavit, ut aliis prodesset, dudum proiecta vivendi cupiditate, et certa destinatione consciscendae necis. Vt tamen consilium tegeret, corporis curam adhibuit, lotusque coenavit cum amicis et magistratibus Vticae sedens; nam accubare post Pharsalicam pugnam desierat. Productae quin etiam poculis et sermonibus sunt epulae, multisque de rebus erudita et iucunda confabulatio fuit; donec prolapsus ad decretum illud Stoicorum Cato, *solum bonum virum esse liberum*, cum opponente se Demetrio, Peripateticae sectae philosopho, tanta contentione vocis vultusque disputavit, ut facile propositum eius adverteretur.

LIV. Vnde, quum moestos sedere convivas videret, revolutus ad alios sermones eximere suspicionem conatus est: deambulavit etiam a coena, praefectisque vigiliarum imperavit, quae videbantur agenda; sed cubitum iturus, arctius diutiusque in complexu filii et ceterorum haesit. Inde novus illis timor; ensemque supra cubile pendere solitum amoverunt. Cato cum libro Platonis, qui Phaedon inscribitur, cubiculum ingressus, interrogat servum, *quis gladium abstulisset?*

§ 52. Dio. — Appian. — Plut. — Auct. de B. Afric.

LV. Illo tacente, lectionem continuat: paulo post iterum requirit ensem; nec allato, librum perlegit. Tum singulos advocans servos, ensemque flagitans acriter, unum etiam percussit pugno, manumque cruentavit. Postremo filium et amicos accurrentes increpavit asperius, *sibi nec deesse rationem moriendi, si vellet, amoto gladio*, dictitans; *neque vero putare, ita excidisse mente, ut reciderit in filii tutelam.* Illi, luctu atque moerore propemodum exanimati, iubent afferri gladium: quem ubi eduxit atque consideravit Cato, reposuit iterum, denuoque librum a capite ad calcem relegit ad lucernam; deinde securus obdormiit, ut stertentem perciperent, qui excubabant pro foribus.

LVI. Sub mediam noctem Butam quendam accitum ad mare misit visum, anne iam solvissent omnes: et medico praebuit obligandam manum, quae ex ictu intumuerat. Id spem fecit reliquis, vivere eum constituisse. Sed falsi sunt: quum enim reversus Buta solvisse omnes renuntiasset, excepto Crasso, et vehementem ventum incubuisse mari; sorte fugientium indoluit, remisitque eundem, ut, si quis forte alicuius opis indigus remansisset, id ad se referretur. Vbi ille altum in portu silentium esse nuntiavit, ianua claudi iussa, tanquam dormiturus in lectulum suum se reposuit.

LVII. Sed statim arreptum mucronem infixit corpori: neque exanimatus, quia manus inflammata fuerat ad feriendum infirmior, decidit cubili, strepituque edito excivit sollicitudinem suorum. Irrumpunt in cubiculum filius et cum Demetrio Stoicus Apollonides:

§. 55. Appian. — Plutarch. — Flor. IV, 2.
§. 56. Dio. — Plutarch.

medicus, intestina videns illaesa, reponere in ventrem atque consuere vulnus coepit: ille passus, donec discederent, manum iniecit vulneri, dilaniatoque, et sparsis intestinis, qua coeperat via, servitute exivit. Decessit Cato anno aetatis undequinquagesimo. Magni utique vir invictique animi, et indomitae nec licentiosae libertatis, sed legum et aequi observantissimus; cuius etiam laudandus exitus foret, si cuidam ullo casu vitae necisque suae potestatem concessisset Deus: nunc in re vetita saltem hanc abstulerit prae aliis similibus commendationem, ut ex toto desperatorum agmine nemo videatur insanisse speciosius.

LVIII. Sed neque in vita eius quidquam rectius carpitur, quam quod uxorem Marciam velut usurariam concessit Q. Hortensio, quum tres ei liberos peperisset, atque eo quoque tempore gestaret uterum. Id eius factum, quamquam Philippo Marciae patri probatum, et exemplo Socratis atque veteri Romanorum consuetudine defensum, non immerito reprehendit Caesar, falsam tamen causam hostiliter affingens, *uxorem iuvenculam ideo dedisse utendam Hortensio, ut pro paupere divitem reciperet.* Nam heres instituta ab Hortensio, post illius fata domum Catonis redierat. Palam facta morte Catonis, Vticenses, licet ob partium studium oderant, tamen propter singularem integritatem, servatamque haud semel Vticam, et magnis operibus permunitam, publice sepeliverunt, cum multis magnisque laudibus omnium; ne metu quidem impediente officium, quod iam haud procul copiae Caesaris aberant.

§. 57. Liv. Epit. — Plutarch. — Flor. — Appian. — Dio.
§. 58. Appian. — Strab. lib. XI, p. 515. — Plutarch. — Tertull. Apolog. cap. 39. — Lucan. II, 330.

LIX. Tumulus ei mediocris positus est iuxta mare, cum statua eius, gladium tenente. Ipse ab hoc eventu cognomine *Vticensis* a paris constantiae gloriaeque proavo distinguitur. Post mortem Catonis L. Caesar in concione populi uticensis suadet, ut portae aperiantur: *se profecturum ad Caesarem imperatorem, cuius in clementia spem magnam habeat.* Interim Caesar, cognito, Catonem, dimissis ceteris, Vticae cum filio substitisse, non expediebat consilium viri: dein audita eius morte, dixisse dicitur, « Invideo tibi » mortem hanc, Cato, quando tu mihi servati tui » famam invidisti ».

LX. Tulit tamen civiliter postea, celebrari a Cicerone Catonem, libro, qui *laus M. Catonis* inscribitur: neque aliud, nisi tanquam apud iudices respondit, duobus editis Anticatonibus. Receptis interim obiter Vsceta et Adrumeto urbibus, vitaque Q. Ligario et C. Considio filio concessa, Vticam pergit, quae iam a Messalla custodiis ad portas oppositis tenebatur. Obvius ibi L. Caesar se demisit ad victoris genua, vitamque dumtaxat deprecatus, in praesentia quidem obtinuit; eademque venia Caecinae, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellae patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonisque et Damasippi liberis data; itemque Statilio, qui Catonis exitum imitaturus a philosophis prohibitus fuerat.

LXI. Vticensibus pro studio erga se gratias egit: trecentos gravi et longa oratione incusatos, bis millies sestertio mulctavit, *quam summam sex pensionibus populo romano per triennium penderent.* Conditionem omnes laeti acceperunt (nam de salute sua pu-

§. 59. Plut. in Caes. et Cat. — Auct. de B. Afric. — Appian. — Dio.
§. 60. Cic. ad Attic. XII, 4 et 5. — Agell. XIII, 18. — Auct. de B. Afric. — Plut. — Dio. — Tac. Ann. IV, 34. — Sueton. in Caes. cap. 56.

tarant actum esse), seque illo demum die natos esse praedicantes. Interim Iuba cum Petreio Zamam fuga pervenit, quam duplici muro circumdato muniverat, regiamque sibi habuerat. Sed quia et ipse victus, et Sabura cum suis copiis deletus a P. Sitio fuerat, contemptus est a suis exclususque.

LXII. Nec caret defensione Zamensium perfidia, quod in medio foro pyram Iuba construxerat, hoc proposito, ut, in ultima desperatione civibus interfectis omnibus, rebusque pretiosis in rogum coniectis, ibi cum uxoribus liberisque cremaretur. Igitur neque minis quidquam proficientibus, neque precibus (nam et preces adhibere docuerat necessitas), ne liberis quidem coniugibusque impetratis, in villam suam discedit; deinde similes expertus omnium civitatum animos, post magnificas epulas ferro cum Petreio concurrit, ut per virtutem interfecti viderentur. Petreius valentior facile confecit Iubam, ipse servi sui manu invenit necem. Dum haec aguntur, Caesaris fortuna trahente omnia, Considius e Tisdritano oppido, cui praeerat, cum Gaetulis paucis in regnum profectus, a comitibus suis, qui succinctum pecunia senserant, interficitur: C. Virgilius Caninio Rebilo proconsule, a quo Thapsi obsidebatur, se dedidit.

LXIII. P. Sitius, qui plurimum eo bello Caesari contulerat, vix leviter notus antea, dum per Mauritaniam ad imperatorem proficiscitur, in Faustum et Afranium incidit, qui cum equitibus Scipionis Vtica discesserant: is reliquos partim caedit, partim accipit in deditionem, Afranium et Faustum cum coniuge et liberis capit vivos. Vxori Fausti, quae eadem Pom-

§. 61. Vitruv. VIII, 4. — Dio. — Auct. de B. Afric.
§. 62. Flor. — Auct. de B. Afric. — Liv. Epit. — Dio.

peii erat filia, duobusque liberis eius Caesar incolumitatem suaque omnia concessit, et ad fratrem proficisci passus est. Afranius et Faustus, tanquam temere orta in exercitu seditione, unaque Petreius filius, interficiuntur. Sed Caesaris iussu factum non dubitatur, cuius etiam inter artes referunt, quod invisos sibi, per milites clam curaverit occidendos, ne clementiae simulationem omitteret.

LXIV. Sic et Tullium Rufum aliosque inter proelium cum Scipione perisse: sic L. Caesarem, quamquam receptum in gratiam, per insidias interfectum; quippe iudicii specie, quod libertos servosque Caesaris ferro et igni crudeliter enecuisse, bestias quoque ad spectaculum venationis comparatas trucidasse dicebatur, militum obiecisse ferociae, a quibus quasi per iram interficeretur. Afranium certe et Faustum imperio Caesaris occisos neque dubium est apud auctores plerosque; neque adeo mirum, quia semel impetrata venia dimissi, denuo ad oppugnandum eum se converterant; cui generi hominum, haud sine causa, erat infensissimus. Servavit tamen hic quoque institutum suum, ut amicorum atque familiarium deprecationi condonaret singulos: et Octavius quidem adolescens, qui postea Augustus appellatus est, pro Agrippae sui fratre, qui eodem bello apud M. Catonem fuerat, avunculum exoravit.

LXV. Sed Scipio et T. Torquatus, unaque Damasippus et Plaetorius Rustianus, cum duodecim navibus apertis multum diuque iactati, quum Hispaniam peterent, adversis ventis in Africam relati, apud

§. 63. Appian. — Liv. Epil. — Oros. VI, 16. — Hirt. de B. Afric. — Dio.
§. 64. Flor. IV, 2. — Eutrop. — Zonar. — Sueton. in Caesar. cap. 75. — Nic. Damascen. de Inst. Aug. — Cic. ad Famil. VI, 13. — Oros. — Auct. de B. Afric. — Appian.

Hipponem Regium a classe P. Sitii excipiuntur. Ibi Scipio, quum animadverteret, navim, qua vehebatur, ab hostibus capi, gladio se transverberat, et quaerentibus, qui interea irruperant, ubi imperator esset? « Imperator, inquit, bene se habet ». Eodem tempore ceteri quoque a Sitianis militibus interimuntur: quibus ob navatam eo bello operam, quum alia praemia dedit Caesar, tum Cirtam olim regum domum, quam ceperant, habitandam concessit; unde colonia Sitianorum appellata. Ipse interim Zamae pecunias cogit, cives romanos, qui contra se pugnaverant mulctat; provinciaque ex regno facta, Q. Sallustium Crispum proconsule praeficit, qui tam avide dicitur expilasse provinciam, ut hoc ei fuisse iniunctum a Caesare quidam crediderint; alii pactum cum eo magna pecunia scripserunt, ne causam diceret. Deinde regressus Vticam, bona eorum, qui sub Scipione duxerant ordines, vendidit. Thapsitanos Adrumetanosque pecunia, Leptitanos tricies centenis millibus pondo olei in annos singulos, Tisdritanos certo frumenti modo mulctat.

LXVI. Inter haec rem summae mansuetudinis, sed et prudentiae facit, cremandis, quae repertae in scrinio Scipionis erant, variorum epistolis; sicut et apud Pharsaliam antea, et olim Pompeius, debellato Sertorio, summa cum admiratione hominum atque laude fecerat. Ita multorum, qui contra ipsum senserant, opprimere crimina, quam exsequi malebat; ne, quos mutata fortuna animum mutaturos esse sciebat, permanere in odio et inimicitiis vel nolentes

§. 65. Flor. IV, 2. — Liv. Epit. — Auct. de B. Afric. — Mela I, 6. — Plin. V, 3. — Val. Max. III, 2. — Sen. Epist. 24. — Appian. B. Civ. lib. IV. — V. C. 706; A. C. 46.

cogeret. Tantis rebus tam celeriter confectis, idibus iuniis Vticae classem conscendit, et in Sardiniam traiectus, Sulcitanis, qui Nasidium classemque eius receperant, imperat pecuniam; mox solvens a Caralibus ante diem III kal. quintil. quia propter tempestates subinde haerendum in portubus fuerat, duodetrigesimo die Romam venit. Ibi cognoscit, in Gallia quoque, per absentiam suam, a D. Iunio Bruto legato rem fortiter feliciterque gestam, victosque proelio Bellovacos, qui cum vicinis aliquot populis rebellaverant.

§. 66. Auct. de B. Afric. — Dio. — Plin. VII, 25. — Liv. Epit. — Sen. de Ira, cap. 23.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER LXXX

IN LOCVM LIBRI CXV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI DECIMI QVINTI.

Caesar quatuor triumphos duxit, ex Gallia, ex Aegypto, ex Ponto, ex Africa. Epulum et omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, reditum concessit: qui Marcellus beneficio eius frui non potuit, a Cn. Magio Cilone cliente suo Athenis occisus. Recensum egit, quo censa sunt civium capita centum quinquaginta millia; profectusque in Hispaniam adversus Cn. Pompeium, multis utrinque expeditionibus factis, et aliquot urbibus expugnatis, summam victoriam cum magno discrimine ad Mundam urbem consequutus est. Pompeius Sextus effugit.

I. Reversus in Vrbem Caesar, ut omnia suis armis cessisse ostenderet, simul admiratione virtutis et metu potentiae cives suos recipere servitutem et pati doceret, quatuor simul triumphos apparavit. Neque vero senatus cunctanter subibat iugum, iamque ultro plura prope, quam postulare Caesar voluisset, decreverat: *supplicationes dierum quadraginta, equos albos in triumphis, et lictores, quos tum haberet, quosque in prima et secunda dictatura habuisset. Praefectum*

quoque morum, novo nomine reperto, quasi vetus illud *censoris* usu viluisset, *esse* iusserunt *in triennium, dictatorem in decennium: utque suggestus ei fieret in curia; uti consulibus, qui quoque tempore essent, in sella curuli assideret, primusque sententiam diceret; ludis Circensibus omnibus mappam mitteret; magistratus a populo declaratos renuntiaret: utque currus statueretur in Capitolio, adversum Iovem spectans; utque simulacrum eius eodem loco poneretur, orbem terrarum calcans; in basi inscriberetur*, CAESARI HEMITHEO; *utque, deleto Catuli nomine, instaurator Capitolii Caesar scriberetur.*

II. Neque hic stetit adulantium humilitas; multaque decreta sunt tam serviliter, ut ipsi quoque nimia viderentur: sed, quae memoravimus, recepit. Catuli tamen nomen, dum pudore delere cunctatur, in Capitolii dedicatione mansit. Sed honores tam prodige decretos sibi plurium metu, quam benevolentia, sentiens Caesar, ad conciliandos firmius animos, in senatu verba hunc in modum fecit: «Vtinam mortalibus » hunc animum dii dedissent, ut a mutuis iniuriis » temperantes, amicitiam pacemque colerent: neque » bella geri, etiam, quod tristissimum est, civilia » necessum foret, neque ex bellis deinceps aut cruenta » odia, aut occultae suspiciones timerentur.

III. « Sed quando contra potentiam et improbitatem » paucorum defendi rempublicam oportuit, armis» que vindicari, quod amicitiae iurique denegatum » fuerat, in eam necessitatem incidi, ut aut mihi ca» dendum cum libertate fuerit, aut ii prosternendi, » qui nos perditos deletosque cupiebant. Et Fortuna

§. 1. V. C. 706; A. C. 46. — Dio, lib. XLIII. — Dio. — Appian. — Sueton. in Caes. cap. 76. — Flor. IV, 2.
§. 2. Tacit. Hist. III, 72. — Dio.

» quidem iustiori affuit causae, multorumque proe-
» liorum eventu declaravit, nondum abiecisse curam
» romanae rei deos: atque hoc etiam subinde appa-
» rebit clarius, quum facta consultaque mea dies
» aperiet, magnisque documentis palam fiet, qualem
» ei dederint animum, cui daturi victoriam belli ar-
» bitriumque pacis fuerant.

IV. « Nolim enim vestrum quemquam ita maligne
» de me iudicare, Patres conscripti, ut aliorum po-
» tius exempla, quam meos mores sequuturum putet:
» neque si mihi victoria contulit, ut possem, quae
» cupiam, facere, aliud facturum credatis, quam
» oporteat. Si Marium, et Cinnam, et Sullam, quo-
» rum naturam periculum texerat, nudaverunt vi-
» ctoriae; non ideo me his similem fore existimave-
» ritis, cuius moderationem, ne recensendo singula
» me laudare videar, non mutarunt tot prospera,
» sed probaverunt. Enimvero neque erga Fortunam
» irreverenter me geram, aut indignationem excitabo
» deorum, quos ferme non ulterius beneficia sua
» sarta tecta praestare cognovi, quam donec homi-
» nes his modeste atque sapienter utuntur.

V. « Neque vero ab initio belli aliud mihi proposi-
» tum armorum praemium fuit, quam ut, victa in-
» vidia atque insolentia, virtutem explicarem meam
» tuto, et ex augenda utilitate publica gloriam aqui-
» rerem. Quos igitur in aliis reprehendi atque per-
» sequutus sum mores, iis absit ut me cupiam de-
» dere, similemque his ostendere, quos superavi!
» Ego vero potius ipsa fortuna mea incitor, ut, nisi
» olim summa mihi voluntas fuisset omnia rite atque
» ordine administrandi, vel inde maiorem sumpturus
» impetum fuerim. Quem enim potius benefacere
» multis verum est, quam penes quem earum rerum

» maxima est facultas? cui vero minus aut concessum
» est peccare, aut necessarium?

VI. « Deorum autem beneficia a quo aestimari re-
» ctius possunt, quam ab eo, cui illi summa omnia
» contulerunt? Quis maiorem concordiae pacisque
» publicae aget curam, quam cuius eam servari ma-
» xime interest? Is igitur et animo imperabit pluri-
» mum, et potentia temperanter utetur; queis sine
» contineri magnam felicitatem diu non posse nemo
» dubitat. Quid si ad haec accedat studium gloriae,
» qua una in re me fateor esse intemperantiorem?
» An non qui et diligi a praesentibus, et laudari a
» posteris volet, operam dabit, ut iis factis moribus-
» que studeat, per quae ista tam pulchra atque de-
» siderabilia quam certissime et comparantur, et re-
» tinentur?

VII. « Neque haec a me fingi, fidem vobis praeterita
» non minus, quam praesentia, facient. Nihil loquu-
» tus sum, quod non prae me tulerim perpetuo: et,
» si potentia mutasset animum, nunc maxime tempus
» erat declarandae voluntatis, postquam, deletis non
» partibus modo, sed etiam reliquiis partium, sospes
» incolumisque et victoriae compos redii. Sed prius
» omnia in me gravia atque acerba expetant, quam
» hunc induam animum, ut tyrannus patriae et ci-
» vium, quam rector atque princeps audire malim.
» Consulatus et dictaturae, quas dedistis, ad salutem
» hominum, non ad perniciem valere volo. Huius
» destinationis spondere fidem perpetua mea consue-
» tudo debet.

VIII. « Qui enim credere poteritis, periculum a me
» cuiquam innocenti fore, quem scitis veniam dedisse
» semper, a quibus infestissime fueram oppugnatus;
» nonnullis et iterato? aut quomodo indulgebit su-

» spicionibus, qui repertas apud Pompeium, apud » Scipionem literas introspicere noluit, et in ignem » coniecit, ut, quos a poena iam absolverat, etiam » a metu omni liberaret? Igitur posita semel cura, » et praeteritorum obliterata memoria, tanquam re- » cens in eiusdem reipublicae societatem venissemus, » benevolos amicosque afferamus animos, ut et vos » meorum laborum fructum percipiatis, paternam » rebus vestris adhibituri curam, et ego vestra pro- » speritate, tanquam boni parentes liberorum secundis » rebus, gaudeam.

IX. «Sane nihil tam in votis habeo, quam uti omnes, » a delictis temperando, lenitatem meam sibi pro- » priam atque perpetuam esse patiantur: si tamen » aliquid forte peccatum erit, homines nos esse me- » minero. Et virtuti quidem recteque factis semper » erunt apud me parata praemia: errantes, quam » mansuetissime poterit, ad officium revocabuntur. » Neque milites meos timueritis: communes mihi at- » que vobis imperii custodes sunt; alendique multas » ob causas necessario; sed neque contra vos alentur, » et contenti his, quae dederitis, amare discent eos, a » quibus accipient. Sane pecuniae plus solito exegisse » fateor; sed hoc, quam seditiosos habere milites, » praestabat, et levi profecto impensa redemptum » est, quidquid peccare conscii victoriae exercitus, » inopia et necessitate irritati potuissent.

X. » Mihi nihil ea diligentia quaesitum est; quin » omne patrimonium effusum pro republica, et grande » insuper aes alienum contractum. Sed quemadmo- » dum ipsi liquido cernitis, pars in sumptus bellorum » erogata, reliquum ad vos reportatum est; ut ad » vos omnis huius opulentiae fructus, ad me solum » exigendi acerbitas et invidia perveniret. Sic enim

» locuples facta respublica dignitatem vestram opes- » que praestare tutas potest, quando nec imperium » sine militibus, neque milites sine stipendio retinen- » tur. Absit tamen, ut cuiquam molestus sim pecu- » niae causa: neque vectigalia nova constituam; ve- » teribus contentus ero: semperque potius eo cogi- » tationes curasque meas conferam, quemadmodum » vos opibus honoribusque augeam, quam quemad- » modum aliquid abradam de praesentibus. »

XI. Apud populum deinde similia quum disseruisset, multum quidem exstinxit de priore hominum cura: fiduciam excitare non potuit, priusquam rebus ipsis comprobata promissa vidissent. Inter haec apparatu facto, qualem magnitudo rerum gestarum excusare, opes imperii, unius in manum redactae, pati potuerunt, quatuor triumphis Vrbem ingressus est, eodem mense, sed interiectis diebus. Primum et excellentissimum egit de Gallis, quorum multas magnasque nationes subegerat, cuius apparatus fuisse traditur ex citro. Rhenus ibi traductus est, Rhodanusque, et ex auro captivus Oceanus. Ingens multitudo nobilium captivorum currum antecessit, et imperator quondam omnium Vercingetorix.

XII. Et hic quidem, acto triumpho, cum aliis quibusdam necatus est. Sed eius diei laetitiam interpolavit casus in omen tractus a plerisque. Praetervehens enim Fortunae fanum, quod in Velabro Lucullus aedificaverat, axe diffracto, paene curru excussus est; et dum alius apparatur atque adducitur, obortae sunt tenebrae; adscenditque in Capitolium ad lumina, quadraginta elephantis dextra laevaque lychnu-

§. 11. Oros. VI, 16. — Sueton. in Caes. cap. 37. — Appian. B. Civ. lib. II. — Vell. II, 56. — Flor. IV, 2. — Dio. — Plut. in Caes.

chos gestantibus. Caesar genibus per gradus Capitolii repsit; quamquam et ipse iam staret inter Capitolina numina, currumque Iovi oppositum, et titulum haberet homine maioris. Sed et inscriptionem illam sustulisse paulo post dicitur, solo nomine relicto.

XIII. Inter hunc honorem Caesaris, quum omnium hominum magnitudinem egressus potentia ac felicitate videretur, annotata sunt carmina plena probri; quae currum insequens exercitus militari licentia iecerat: adlectos in senatum novos homines ignotosque traducebant; Cleopatrae, mulierumque aliarum, etiam provincialium, obiiciebant amores, *moechum calvum* canentes *adducere*, *qui Romae mutuum sumpsisset aurum*, *in Gallia prodegisset turpiter*. Potentiam quoque male partam sugillabant, *si iuste vellet agere*, *poenam daturum; quod scelestus esse pergat*, *dominari: praemiorum* quoque *parcimoniam* cavillantes, alternis versibus exprobravere, *lapsana se vixisse apud Dyrrhachium*.

XIV. Sed haec quidem omnia aequo animo Caesar patiebatur: *gaudere* quin immo dicebat, *nosse milites suos*, *quam bono imperatore uterentur*. Vnius dicti acerbitatem, quod obiectum saepe ab inimicis probrum continebat, aegrius tulit: *Gallias a Caesare subactas esse*, *Caesarem ipsum a Nicomede; et triumphare Caesarem*, *non triumphare Nicomedem*. Id vero falso sibi obiici testatus, etiam iureiurando interposito, non ideo potuit expugnare contumaciam famae, quin ultro tam impudens defensio irrideretur. Triumpho peracto, epulum populo datum per multos dies; duoque et viginti tricliniorum impleta sunt millia:

§. 12. Dio, lib. XLIII. — Sueton.
§. 13. Sueton. in Caes. cap. 51. — Dio. — Plin. XIX, 8.

frumentum accipere solitae plebi deni modii extra ordinem, ac totidem olei librae distributae: quippe postremo bello vectigal annuorum frumenti ducentorum millium medimnorum atticorum, olei tricies centena millia librarum adiecisse reipublicae commemorabat: nummos quoque, promissos olim iisdem, divisit viritim trecenos; et pro mora et velut usura, centeni insuper additi.

XV. Veteranis itidem super bina sestertia, quae belli civilis initio pronuntiaverat, vicena millia nummum dedit, centurionibus duplum, tribunis alarumque praefectis quadruplum. Quod autem numerum eorum, qui frumentum e publico acciperent, per licentiam temporum, praeter modum excrevisse compererat, recensum eorum egit vicatim, numerumque de trecentis viginti millibus, ad centum quinquaginta millia retraxit. Altera deinde laurus aegyptia fuit, ductaque ante currum Arsinoë, Nilusque translatus, et ad simulacrum ignium ardens Pharus. Achillae quoque et Pothini spectati exitus.

XVI. Huius triumphi apparatum fieri iusserat e testudine: singulorum enim triumphorum fercula et instrumenta, diversa e materia parari, ad ostentationem magnificentiae et voluptatem oculorum, visum illustrius fuerat. Sed Arsinoë post triumphum, in gratiam fratris sororisque dimissa est. Tertius de Pharnace currus Ponticum triumphum invexit: inter eius pompae fercula trium verborum titulum praelatum aiunt: « Veni, Vidi, Vici ». Huius triumphi fuit apparatus ex aegyptia spina, quae circa Thebas maxime nascitur.

§. 14. Liv. Epit. — Vell. — Plut. in Caes. cap. 49. — Sueton. — Dio. — Appian. B. Civ. lib. II.

§. 15. Liv. Epit. — Plut. — Sueton. — Dio. — Flor. IV, 28. — Appian.

§. 16. Vell. II, 56. — Dio. — Sueton. in Caes. 37. — Plin. XIII, 9.

XVII. Quartum ex Africa triumphum duxit de rege Iuba, cuius et filius puer ductus est, fortunata captivitate: quippe liberaliter educatus Romae, et regnum utriusque Mauritaniae tenuit postea, et graecis literis eruditus, memorabilior etiam claritate studiorum, quam regno, habitus est. Huius triumphi fercula constabant ex ebore, cuius et copiam eadem victoria subministraverat. Diversus animorum sub eos dies habitus fuit: dolorem multa afferebant; praesertim quod de civibus romanis, etiamsi titulo abstineretur, re et facto triumphabatur. Omnium enim proeliorum tabulae praeferebantur, et illustrissimi cuiusque noscebantur imagines, una Pompeii effigie dempta, quam invidiae declinandae Caesar omiserat.

XVIII. Sed Catonis, Scipionis, et Petreii extrema eliciebant lacrymas: neque gallico triumpho lata Massilia, neque aegyptio ducta Arsinoë, parum indignationis ac misericordiae commoverat. Quin et lictorum numerus, nullius unquam spectatus imperio, admonebat homines sortis suae, et alienam vicem oblitos, suae fortunae cogebat ingemiscere. Vicissim captivorum reputantes multitudinem, et quam infestarum populo romano gentium robur hi fuissent, rerumque gestarum inauditam antea magnitudinem, ab odio Caesaris ad laudes et admirationem transferebantur. Delectabant et Achillae Pothinique poene, et Pontici regis tam celeriter deiecta arrogantia.

XIX. Opes etiam translatae (ad decies sexies millia sestertium fuisse reperio, coronas aureas dona regum ac civitatum, duo millia octingentas viginti duas, auri pendentes pondo viginti millia quadraginta qua-

§. 17. Appian. — Plut. — Plin. V, 1. — Vell.
§. 18. Cic. Phil. VIII, 6. — Dio. — Appian.

tuordecim) mulcebant animos, magnam exinde partem suis mox usibus aut voluptati cessuram, scientium. Nam et viscerationem populo dedit Caesar; et omnis generis spectacula diversis causis. Forum enim suum, eo, quod Romanum vocabatur, pulchrius, sed minori latitudine, ubi ius redderetur, templumque Veneris Genitricis, et iuxta numinis effigiem Cleopatrae simulacrum dedicavit; cum multis et aliis nobilium artificum tabulis, inter quas Timomachi Aiacem et Medeam octoginta talentis emisse traditur.

XX. Locavit ibidem equi sui effigiem, qui humanis similes priores pedes habuit, neque sessorem recipere voluit, nisi Caesarem; statuamque sibi loricatam dicari passus est, cum effigie, quam Arcesilaus fecit. Struxit et amphitheatrum, ubi funebribus filiae ludis pronuntiatum olim populo munus atque venationes exhibuit. Fecit et ludos regionatim, per omnium linguarum histriones, item circenses, athletas, naumachiam. Munere gladiatorio depugnaverunt quidam romani equites, sed et Furius Leptinus, cuius pater praeturam gesserat, et Q. Calpenus, senator quondam, actorque causarum. Dimicare et Fulvius Setinus senator voluerat; sed Caesar negavit passurum in senatoribus, equites admisit. Pyrrhicham saltaverunt Asiae Bithyniaeque principum liberi.

XXI. Ludis D. Laberius eques romanus mimum suum egit, quamquam sexagenarius; quod ipse diligenter excusavit in prologo, coactum se testatus *blanda vi illius, cui ne dii quidem ipsi negare quidquam potuissent*. Sed neque serviliter se gessit in actione, ultusque est iniuriam dictis liberis sub aliena perso-

§. 19. Vell. II, 56, et ibi Lips. — Sueton. in Caes. c. 38. — Liv. Epit. — Dio. — Appian. — Plin. XXXV, 4, 11, et VII, 39.

§. 20. Plin. XXXIV, 5. — Plut. — Sueton. in Caes. c. 39. — Dio.

na, *Quirites libertatem perdere* exclamans; et, quo versu totum in se populum convertisse dicitur, quasi vocem misisset publici affectus: *necessum esse multos timeat, quem multi timent:* alienavitque ea libertate Caesarem, ut Publium ei mimographum anteponeret; statimque Publio palmam, Laberio annulum aureum cum quingentis sestertiis daret.

XXII. Neque tamen Laberio vel excusatio sua, vel potentia Caesaris praesidio fuit, quominus equestri loco indignus post mimum actum haberetur. Quum e vestigio in quatuordecim sessum iret, per orchestram, qui senatorum in theatro locus erat, transeunti, Cicero ait, « Reciperem te, nisi anguste sederem »; simul et illum respuens, et cavillatus in numerum senatorum, quem Caesar supra modum auxerat: nec tacitum a Laberio tulit, *Mirum, anguste sedere, qui duabus soleret cedere sellis.* Sed nec ab equitibus receptus est, qui gemino dedecore commaculatum ordinem interpretabantur, et quod eques romanus in scenam attractus esset, et quod mimus in quatuordecim remissus; idcirco ita se coarctaverunt, ut venienti non esset locus: sed neque eiusdem ordinis plerique temperabant a maioribus probris.

XXIII. Circensibus, spatio Circi ab utraque parte producto, quadrigas bigasque et equos desultorios agitavit patricia iuventus: eiusdemque nobilitatis turma duplex, maiorum et minorum puerorum, Troiam lusit. Venationes per quinque dies sunt editae; et novissimo quingeni pedites, viceni elephanti, equites treceni commissi, sublatis metis, quo spatium dimicantibus esset, binisque castris eorum in locum

§. 21. Cic. ad Famil. XII, 18. — Macrob. Saturnal. II, 7. — Agell. XVII, 14.
§. 22. Macrob. Saturnal. II, 3. — Senec. Controv. VII, 3.

repositis, euripoque in gyrum addito, contra eruptionem belluarum. Athletae, stadio ad tempus exstructo, in regione Martii campi certaverunt per triduum.

XXIV. Graecis ludis C. Octavium praefecit, sororis suae nepotem, quem successorem fortunae suae destinatum, variis iam tum honoribus evehebat. Nam et nuper quatuordecim annis nato virilem simul togam et sacerdotium in locum L. Domitii dederat; et Latinis praefectum Vrbis constituerat; et triumphans, ornatum donis militaribus, quamquam interesse non potuerat bello, currum suum prosequi iusserat. Navale proelium non in mari aut lacu aliquo, sed in minore Codeta exhibuit, parte Martii campi effossa, et immisso flumine. Concurrerunt biremes ac triremes quadriremesque tyriae et aegyptiae classis, quadringenis remigibus instructae, et millenis navalibus sociis.

XXV. Et haec omnia spectacula quum tanto hominum concursu celebrata essent, ut plerique advenae inter vicos aut vias sub pellibus manere cogerentur, multique mortales, et in his duo senatores eliderentur in turba; ab iis ipsis, quorum summa in talibus cura atque voluptas erat, Caesaris reprehendebatur cum saevitia prodigalitas, qui, non contentus immenso sanguine, quem proelia hausissent, nunc per ludum et iocum tantam vim eius, una cum extortis iniquissime pecuniis effunderet. Opera quoque data fuerat, ut omni temeritate sumptuum cuiuslibet priorum exempla vincerentur. Munere gladiatorio carbasinis velis totum forum romanum intexit, ut spectatores a sole defenderet, viamque Sacram ab

§. 23. Sueton. — Dio. — Appian. — Plin. VIII, 7. — Nic. Damascen. de Instit. Aug.

§. 24. Dio. — Sueton. Aug. cap. 8, et Caes. cap. 39. — Appian.

domo sua ad clivum usque Capitolinum; quod munere ipso visum esse mirabilius tradunt. Studuit etiam inusitata quaedam naturae opera ostendere; tumque primum Romae visa est camelopardalis.

XXVI. Sed aliorum inermes erant querelae, nec ultra sonitum processurae inanium vocum: milites perniciose moveri coeperant, non cura honesti, aut inutilium sumptuum taedio, sed quia non potius inter ipsos pecunia dividebatur: neque quieverunt, priusquam sua manu correptum aliquem superveniens Caesar ad supplicium centurionibus tradidit.

XXVII. Sed hic quidem non iniuste perierat: duos alios innocentes stolidissimae superstitionis crudelitas absumpsit, ne publici quidem erroris ullo praetextu defensa. Quum enim neque Sibyllinis libris hoc iussum esset, neque ullo alio recepto oraculo, duo viri in campo Martio a pontificibus et martiali flamine immolati sunt. Inde conversus ad ordinandum reipublicae statum, iudicia senatoribus et equiti tradidit, remotis, qui tertii ordinis fuerant, aerariis tribunis. Et quia se ipsum, propterea quod multis continenter annis Galliam obtinuisset, imperii consuetudine captum norat, tulit, ne praetoriae provinciae plusquam annum, ne plusquam biennium consulares obtinerentur. Ad replendam porro Vrbem, quae superioribus bellis vehementer exinanita fuerat, et coloniis transmarinis deducendis, quo circiter octoginta millia civium detinebantur, sanxit, ne quis civis maior annis viginti, minorve quadraginta, qui sacramento non teneretur, plus triennio continuo Italia abesset: neu quis senatoris filius, nisi contubernalis, aut comes

§. 25. Dio. — Plin. XIX, 1.
§. 26. Plin. VIII, 18. — Dio.
§. 27. Dio. — Sueton. in Caes. cap. 30 et 41. — Cic. Phil. I, 8.

magistratus, peregre proficisceretur: neve hi, qui pecuariam facerent, minus tertia parte puberum ingenuorum inter pastores haberent.

XXVIII. Proposuit et iis, qui multos susciperent liberos, praemia: et omnes medicinam Romae professos, et liberalium artium doctores, quo libentius et ipsi Vrbem incolerent, et alii appeterent, civitate donavit. Sumptus quoque recidit, non lata modo diligenter, sed etiam exercita, lege: usum conchyliatae vestis et margaritarum, nisi certis personis et aetatibus, perque certos dies, ademit: lecticis etiam uti matronas prohibuit, quae nec viros nec liberos haberent, et minores essent annis quinquaginta quinque: circa macellum custodes disposuit, qui obsonia contra vetitum empta retinerent, deportarentque ad se; submissis nonnumquam lictoribus atque militibus, qui, si qua custodes fefellissent, iam apposita e mensis ipsis afferrent.

XXIX. Correxit et fastos, iampridem superiorum temporum ignorantia, et per licentiam intercalandi, dum pontifices in gratiam publicanorum extendunt, aut contrahunt tempora, ita turbatos, ut neque messium feriae aestati, neque vindemiarum autumno responderent, et iam, quod ex emendatione Caesaris intelligitur, qui V non. octobr. esse debuerat dies, principium anni haberetur. Igitur repudiata veterum ratione, qui sequuti lunae revolutiones fuerant, ad solis cursum ordinavit, Aegyptiis adhibitis, et principe omnium Sosigene, quos Alexandriae consuluerat, et M. Flavio scriba annitente.

§. 28. Dio. — Sueton. in Caes. cap. 43. — Euseb. Chron. num. 1972. — Appian. B. Civ. lib. II. — Solin. cap. 3.

§. 29. Plutarch. in Caes. cap. 83. — Scalig. de Emend. Temp. lib. II. — Dio. — Appian. — Plin. VIII, 25.

XXX. Sed Alexandrini tricenos dies in menses partiti, sub finem anni quinque reliquos addebant: id displicuit Caesari, potiusque visum, et illos quinque dies, et alios insuper duos februario detractos, certis mensibus adiicere, et quadrantes diei (eo enim ferme spatio solis conversio dies trecentos sexaginta quinque superat) colligere, donec ex his confecta dies quarto quoque anno intercalaretur, eo mense ac loco, quo etiam apud Veteres intercalari consueverat, id est, ante quinque ultimos februarii mensis dies; idque *bissextum* censuit appellandum, quod nimirum id biduum pro uno die haberi, et diem sextum kal. mart. vocari volebat.

XXXI. Vt igitur tam foede luxatus annus ad siderum caelique leges revocaretur, quum illos supervacuos dies, ad sexaginta septem inter novembrem ac decembrem interiecit; tum mensem Mercedonium, sive intercalarem, qui ex consuetudine in eum annum inciderat, consumpsit; unde factum est, ut annus ille, qui confusionis erat ultimus, in dies quadringentos quadraginta quinque protenderetur. Haec ferme a Veteribus tradita, nuper etiam assensum doctissimorum virorum meruerunt. Sed Dio plures septem et sexaginta diebus tribus his intercalaribus a Caesare consumptos esse negat; cuius opinionem vir perquam eruditus e Gallia minime spernendis argumentis tuetur. Erat haec res tam usu saluberrima, quam molitu difficilis, et ipse Sosigenes, tribus de ea commentationibus editis, se ipsum in quibusdam corrigere necesse habuit: praeterea nihil in his Caesar, nisi de consilio principum, aut etiam totius or-

§. 30. Macrob. Saturnal. I, 14 et 15. — Herodot. II, 4. — Dio. — Sueton.
§. 31. Macrob. — Censorin. de Die nat. cap. 20. — Ovid. Fast. III, 155. — Sueton. — Plut. — Erych. — Putean. de Bissext. cap. 10. — Plin. XVIII, 25.

dinis fecerat: neque tamen effugere dicacitatem hominum potuit; adeo ubi nimia taxandi licentia invaluit, non minus bene, quam secus facta, reprehenduntur.

XXXII. Sane Cicero, quasi potius a Caesare, quam a caelo, ea anni ratio indicta esset, cuidam dicenti, cras Lyram exorituram, « Nempe ex indicto », respondit. Sed idem Cicero magnis verisque praeconiis Caesarem extulit, quum is Marcello consulari, mentionem eius inferente L. Pisone, et C. Marcello ad pedes se abiiciente, senatu etiam surgente, et rogante universo, nonnihil prius accusata eius acerbitate, reditum cum summa illius dignitate concessisset. Quamquam illo beneficio Marcellus frui non potuit, quum a Mitylenis Vrbem repeteret, Athenasque venisset, in ipso portu a P. Magio Chilone familiari suo interfectus; qui vetus Pompeianae militiae comes, aliquem amicorum ab eo sibi praeferri non patiebatur.

XXXIII. Et adsperserat Caesarem suspicio: sed quibus aliqua veri cura erat, quum constaret de Magio, non sustinebant quidquam de Caesare credere; purgavitque eum scripta ad Ciceronem epistola M. Brutus, Marcelli praecipuus admirator. Neque alio luculentiore testimonio magnitudinem viri approbaverimus, quam quod in libro, quem de Virtute composuit Brutus, ei reddidit; *se vidisse Marcellum Mitylenis exsulantem, et, quantum modo natura hominis pateretur, beatissime viventem, neque unquam bonarum artium cupidiorem, quam illo tempore. Itaque visum sibi se magis in exsilium ire, qui sine illo rediturus esset, quam illum*

§. 32. Plut. — Cic. pro Marcello; idem ad Famil. IV, 4, et VI, 4. — Val., Max. IX, 11. — Liv. Epit.

§. 33. Cic. ad Attic. XIII, 10, et in Bruto, cap. 71. — Senec. Consol. ad Helv. cap. 9.

in exsilio relinquere: addiditque, *C. Caesarem Mitylenas praetervectum, quia non sustineret videre deformatum virum.*

XXXIV. Sed horum a Caesare praeclare constitutorum gratiam alia quaedam elevabant, quod, relaturus gratiam clientibus suis, senatus numerum, indignis multis adscriptis, ampliaverat; praetores creaverat duodecim, quot simul eodem anno fuerant nunquam; quaestorum quoque et minorum magistratuum collegia auxerat; notatos a censoribus, metu iudiciorum extorres reduxerat; condemnatos ambitus in Italia esse sinebat. Etiam incivilis plane videbatur comitiorum ratio, quae cum populo diviserat, ut, excepto consulatu, ceterorum magistratuum partem dimidiam populus, alteram ipse constitueret. Vnde *candidati Caesaris* appellati, quos nullo repulsae metu brevibus libellis, circum tribus missis, commendabat.

XXXV. Sed et Cleopatrae amor magnopere datus est crimini, quae anno eodem Romam regiò comitatu venit, accitu ipsius. Caesar mulieri viroque (minor ille Ptolemaeus fuit) hospitium in suis aedibus dedit: notatusque est, tanquam praeter notissimum Cleopatrae adulterium, etiam puero nefarie illuderet. Sane maximis honoribus praemiisque auctos, regesque socios et amicos appellatos, remisit in regnum: filium etiam, quem Cleopatra paulo post discessum eius ex Aegypto pepererat, de suo nomine *Caesarionem* appellari passus est: quem quidem Caesari forma quoque et incessu similem fuisse, tradiderunt. M. Antonius etiam, agnitum ab eo, senatui affirmavit; contra

§. 34. Sueton. Caes. cap. 41, 72, 76 et 80. — Dio. — Quintil. VI, 3. — Tac. Ann. I, 15.

§. 35. Euseb. Chron. num. 1972. — Sueton. in Caes. cap. 52. — Dio, lib. XLVII. — Plutarch. in Caes. cap. 72.

quem Oppius librum edidit, *non esse Caesaris filium, quem Cleopatra dicat;* plane quasi patrocinio res egeret.

XXXVI. Dum ista Romae geruntur, in Hispania plus obortum belli erat, quam aut classe prius e Sardinia, aut mox cum Q. Fabio Maximo, Q. Pedio legatis, exercitu misso coërceri posset; ipsiusque iam Caesaris praesentia requirebatur. Igitur Vrbis custodia M. Lepido, et sive sex, sive octo praefectis permissa (nam de numero dubitatur), quos propraetoribus constituit, qui per absentiam suam res urbanas administrarent, in Hispaniam profectus est, quartum iam non consul, sed designatus sine collega. Neque supervacuum fuerit explicare, quali tum honore, et quoties praeditus egerit; quando annus ille confusionis haec quoque confundendi occasionem scriptoribus praebuit.

XXXVII. Sed quoniam alii consulem, alii dictatorem fuisse volunt, Suetonii sententiam veram esse iudico, tertium et quartum consulatum gessisse titulo tenus, contentum dictaturae potestate, decretae simul cum consulatibus. Igitur et in tres novissimos menses, puto per eam causam, quod iam ipse consul cum collega per duodecim menses fuisset (nam annus ille, ut est expositum supra, mensibus quindecim constitit), binos suffecit. Neque vero comitia consularia, quae sunt circa id tempus a M. Lepido consule eodem et magistro equitum habita, eo pertinuisse crediderim, ut Caesari sub finem demum anni tertius consulatus daretur, sed ut novi consules sufficerentur.

XXXVIII. Plurimum certe moveor auctoritate scri-

§. 36. Dio, lib. XLIII. — Liv. Epit. — Appian. B. Civ. lib. II. — Fasti Capitol.

§. 37. Sueton. in Caes. cap. 76. — Dio. — Vid. Sigon. Comment. in Fastos. — Pigh. Annal.

ptoris, qui bellum hispaniense tradidit; quem certe, quicumque tandem fuerit, iisdem temporibus vixisse constat: nec iniquum arbitror, ut huic Fastorum fragmenta, quibus alioquin permultum tribuo, posthabeantur. Ceterum hispaniensium armorum hae ferme causae fuerunt: Proximus sub Cassio et Marcello tumultus, Caesaris legiones discordia et suspicionibus labefactaverat; metuque poenae miserant ad Scipionem legatos; deinde quum Scipio victus esset, Pompeius morbo in Balearibus attineretur, T. Scapula, Q. Aponio ducibus, Trebonio Caesaris legato negarunt obsequium, totamque fere Baeticam traxerunt secum ad defectionem.

XXXIX. Interim et Pompeius traiecit in Hispaniam, ususque occasione, dum muneribus dandis Romae Caesar tempus terit, praeter spem omnium, brevi magnas copias collegit: nam favore paterno adiutus, a multis civitatibus societatem et auxilia obtinuerat; quibus instructus, alias vi adiungebat partibus. Iamque Carthaginem Novam obsidebat, quum Scapula, et qui cum eo erant, imperatorem eum agnoverunt; vicissim nihil non et dicentem et facientem, quo sibi benevolentiam hominum pararet: quod alioquin abruptis consiliis necessarium, ab ingenio asperiore et rustico extorserat etiam Allobrogum fuga, qui Curionis milites, deinde Iubae captivi, post ab hoc Pompeio transditi, nescio quam ob offensam, ad hostes transfugerant.

XL. Hac nova humanitate multi etiam allecti sunt ex hostilibus castris; eorum maxime, qui olim sub Afranio militaverant. Accesserunt interim et ex Africa

§. 39. Auct. de B. Hisp. — Nic. Damascen. de Instit. Aug. — Dio. — Cic. ad Famil. XV, 19.

quum alii, tum Sex. Pompeius, Varusque, et Labienus, a quibus simul classis instar adductum est. Ea quoque res, quod frater venerat, vires auxit, spem favoremque hominum accendente fama, pro uno duos stare Pompeios; ideoque auxilia diversissimis ex locis confluebant. Sed surgentem hanc et proxima quaeque amplectentem potentiam, quorundam adventu, quos Caesar praemiserat, sparsa mox affuturi fama stitit; Cnaeusque, diffisus alia retineri posse, relicta maritima ora, in Baeticam se recepit.

XLI. At inter P. Varum et C. Didium haud procul Carteia in ipso Oceani ostio contractum navale proelium, repens tempestas etiam effecit tristius, sic quoque depressis multis ex utraque classe navibus. Cessit tamen Varus, obiectisque in fauce portus ancoris, inter sese inexplicabili nexu obvinctis, arcuit ingressum hostilium navium, classisque reliquias servavit. Interea Caesar in Hispaniam venit admirabili celeritate, et, quod miraculum auget, iisdem septem et viginti diebus (tot enim, nec amplius, Roma Obulconem, ubi exercitus erat, pervenit) poëmate, quod inscribitur *Iter*, composito.

XLII. Vllam oppidum Cn. Pompeius tum oppugnabat, ab aliquot mensibus: idcirco Caesar, sperans bene meritam civitatem sola adventus sui fama liberari posse, relicta maiori parte militum, cum paucis, qui sequi poterant, ab equitatu Fabii et Pedii legatorum, quem occurrere sibi iusserat, in castra deductus est. Sed Pompeius, unum virum uni non adeo praestare ratus, in obsidione persistebat. Caesar igitur undecim cohortes per L. Iulium Patiecum intro-

§. 40. Appian. — Flor. IV, 2. — Dio.
§. 41. Flor. — Dio. — Appian. — Strab. lib. III, p. 160.

duxit Vllam, per media Pompeii praesidia tutum iter praebente nocte, ventis et tempestatibus horrida; ipse contendit Cordubam, non modo spe avertendi Pompeium ab Vlla, sed etiam capiendi per proditionem oppidi, quam ei spem legati Cordubensium iniecerant, nupero eius adventu, quum a Pompeio modo discessissent, obviam profecti.

XLIII. Priori consilio respondit eventus: namque Sex. Pompeius, qui cum praesidio Cordubam tenebat, trepidis nuntiis accivit fratrem. Sic et Vlla prope capta discrimen effugit, et Corduba a Caesare relicta est; quem praeter hostem etiam vexare morbus coeperat. Igitur dilatum in hiemem bellum, neque discessum in hiberna; quum interim quartum consul, et valetudinem recuperavit Caesar, et partem exercitus, quae consequi celeritatem eius nequiverat, recepit. Ategua firmissimum erat praesidium Pompeii, quo plurimum frumenti comportatum fuerat. Id subito Caesar aggressus, circumvallare instituit, susque deque ferente Pompeio, qui, munitionibus oppidi confisus, parcebat militibus suis, prius existimans futurum, ut frigoris vehementia desisteret Caesar, quam Ategua caperetur. Sed illo pertinacius instante, cum exercitu eodem profectus est. Multa forte castella in adventum eius exstruxerat Caesar, ut equitum peditumque praesidiis venientem arceret.

XLIV. Sed forte accidit, ut, quo tempore Pompeius venire, sub ortum diei nebula crassissima caelum tegeret: igitur eo facilius et perrupit Caesaris praesidia, et multos eius equites concidit. Legiones omnino habebat tredecim: sed quibus praecipue confideret,

§. 42. Auct. de B. Hisp. — Dio.
§. 43. V. C. 707; A. C. 45. — Dio. — Auct. de B. Hisp.

duae erant vernaculae, quae a Trebonio transfugerant; una facta ex coloniis Hispaniae, una Afraniana ex Africa, quam secum Pompeius adduxerat: reliquae constabant ex fugitivis, ne ipsae quidem plane contemnendae, quum quartum iam annum plerique fuissent in armis exerciti, proiectamque afferrent ad proelia audaciam. Neque tamen ausus est subsidio venire suis: tantum, quia duce carere Ateguenses cognoverat, L. Munatium Flaccum misit.

XLV. Is, se Iulianarum partium, et tribuni cornicularium esse, simulans, noctu solus vigiles quosdam adiit, tanquam missus ad circumeundas excubias: a quibus accepta tessera, alios fallens, alios evitans, a postremis etiam deductus, quibus, se missum a Caesare ad recipiendum per proditionem oppidum, persuaserat, per medias eius copias Ateguam ingressus est. Pompeius, incensis nocte castris, inter Vcubim et Ateguam in montibus consedit; mox, etiam his incensis castris, Cordubam intendit iter. Interea quum ad Caesarem Arguetius (an Aruntius?) et Asprenas venissent, quorum ille signa quinque Saguntinis obiter adempta retulerat, longius evagari Caesaris equites coeperunt, et eos, qui commeatus ad castra Pompeii vehebant, excipere.

XLVI. Sed qui in praesidio Ateguae erant, ferociter repugnabant, non ferro tantum, sed etiam igne, per omnia ingenia mittendi, se tuentes; donec semper cum damno repulsi, iram verterunt in oppidanos, qui Caesari favere credebantur: nec ipsos modo occiderunt, sed etiam, auctore Flacco, feminas, vocatis nominatim ad spectaculum viris, quos apud Caesarem

§. 44. Auct. de B. Hisp. — Dio. — Appian. B. Civ. lib. II.
§. 45. Front. Strat. III, 14. — Dio. — Auct. de B. Hisp.

esse sciebant, iugulatas praecipites miserunt de muro; infantes (dictu quoque foedum) partim in gremiis matrum trucidarunt, alios in conspectu parentum aut humi afflixerunt, aut in sublime iactatos subrectis exceperunt pilis. Sub vesperam eiusdem diei venit ad eos clam a Pompeio tabellarius, turres aggeremque iubens accendi, et tertia vigilia tentari eruptionem: se nocte tota futurum in armis, ut tutiorem daret ad se receptum.

XLVII. Infelix conatus fuit: reflante vento, ignis in opera romana iactus aedificia comprehendit oppidi, erumpentesque fumo involvit, ancipiti periculo, quod eodem tempore telis etiam hostium lapidibusque petebantur. Igitur occisi captique magno numero; et argentum, et vestis, quae eo consilio extulerant, ut eorum direptione distractos opprimendo, viam ad erumpendum facerent, victoribus praedae fuere. Neque tamen destiterunt a defensione, sed ventum secundum nacti, turrim Caesaris incenderunt.

XLVIII. Sed multis ex oppido transfugientibus, neque inter ceteros integra concordia, tabellae de muro sunt deiectae, hoc exemplo: «L. Munatius Caesari. Si mihi vitam tribuis, quoniam a Cn. Pompeio » sum desertus, qualem me illi praestiti, tali virtute » et constantia futurum me in te esse praestabo»: eodemque tempore legati oppidanorum, qui ante exierant, Caesare adito, si vitam sibi concederet, postridie oppidum esse dedituros, dixerunt. Ille *se Caesarem esse, fidemque praestare solitum*, respondit. Ita ante diem XI kal. martii, quae primo anno Iuliano fuerunt, oppido potitus est, et *Imperator* appellatus ex victoria,

§. 46. Val. Max. IX, 2. — Auct. de B. Hisp.
§. 47. Dio. — Auct. de B. Hisp.

quartum iam dictator designatus, consul itidem quarto; quem honorem, sine collega decretum, inire ad finem belli distulit.

XLIX. Pompeius, his auditis, castra Vcubim versus movit, convocatisque Vcubensibus, inquiri fautores victoriae hostium iussit: ex quibus occidit homines septuaginta quatuor: maior aliquanto numerus, quum in oppidum reduceretur, negligentia an sponte custodum, in Caesaris castra perfugit. Similis caedes similibus causis apud Bursavolenses est edita. Caesar, rebus Ateguae constitutis, ita propinquis a Pompeio locis consedit, ut castris conferre castra videretur. Ibi dum uterque operibus viribusque superare adversarium contendit, aliquot minora proelia facta sunt, certamenque singulare commissum inter spectatae virtutis viros Turpionem Ambivium et Q. Pompeium Nigrum.

L. Quod tamen ferme superior Caesaris res erat, Pompeius itidem castra movit; moventemque Caesar est insequutus, donec eos in Mundensem campum, fatalem Pompeio futurum, belli ratio deduxit. Et erat inde discessurus Caesar; sed audito, Pompeium de tertia vigilia stetisse in acie, vexillum (id signum erat pugnae) proposuit; sed, ut est observatum, solito moestior. Similiter Pompeius, consilii inops, neque constitutam adversus longa belli detrimenta sociorum fidem ratus, properabat decernere, licet prodigiis aperte deterrentibus. Sane simulacra sudasse, sonitus armorum auditos in caelo, itemque monstrosos animalium partus, faces ab oriente transcurrentes in occasum, spernere pro irritis aut ambiguis poterat:

§. 48. Auct. de B. Hisp.
§. 50. Auct. de B. Hisp. — Flor. IV, 2. — Dio. — Iul. Obseq.

sed aquilae Pompeianarum legionum, fulmina, quae pedibus aurea tenebant, visae deiicere, alasque concutere avolaturis similes, haud dubiam cladem videbantur portendere.

LI. Planities inter utraque castra intercedebat millium quinque passuum, subiecta collibus, in quibus Vcubis erat condita, et Pompeii acies constiterat. In ea planitie, sed propius colles, spatium interiectum uliginosum erat, rivo per coenosum et palustrem locum decurrente. Ita duplici locorum favore Pompeianos defensos tamen aggredi Caesar statuit, tessera *Veneris* proposita, quum Pompeius ad excitandam patris memoriam *Pietatem* suis dedisset. Tredecim Pompeius legiones in proelium deduxerat, equitatu lateribus circumfuso, et levi armatura, sex millium numero, quibus prope alterum tantum accessit ab auxiliaribus Hispanis Maurisque: filios enim suos Pompeio rex Bocchus auxilio miserat; quum adversarius eius Bogud in praesidiis Caesaris esset.

LII. Ceterum auxilia utrobique haud magno fuerunt usui; pugnaque vix tentata, romanis militibus campum reliquerunt. Cohortes octoginta Caesar eduxerat, cum octo millibus equitum. Hi virtute superiores hostibus, iniquitate loci laborabant, ad extremae planitiei voraginosa progressi. Nullo unquam proelio fluctuata magis Caesaris fortuna est; ut prope Iuliani diffiderent victoriae. Diu pari marte nihil aliud quam occidebant occidebanturque; donec pugnando utrinque fessis, velut tacitis induciis quies, et moestum silentium tenuit. Mox renovata pugna, impulsum est illud veterani militis invictum robur, ne prorsus fugeret, verecundia magis, quam virtute, retentum.

§. 51. Auct. de B. Hisp. — Strab. lib. XVII, pag. 828. — Dio.
§. 52. Auct. de B. Hisp. — Flor. IV, 2. — Vell. II, 55.

LIII. Ibi vero Caesar vinci insuetus, ad praeveniendum hoc dedecus, cogitasse de consciscenda sibi nece traditur: id quidem constat, equum e conspectu abduci iussisse, scutoque cuiusdam arrepto, in primam provolasse aciem, increpita Fortuna, quae veterem ducem semperque victorem pueris proderet. Variis inde vocibus pudorem virtutemque suorum stimulans, quum ante prima signa sic procurrisset, ut vix decem ab hoste pedibus distaret, magnam in se coniectam vim missilium excepit scuto, aut modica corporis declinatione vitavit. Tum vero connisi decumani, quorum in mediocri numero maxima virtus exstabat, redintegrarunt proelium: nec hostes rem gesserunt segnius, quos et ipsos suus imperator, adolescens impetus ad bella maximi, dimisso itidem equo, pericula communicans animabat.

LIV. Quum ita pari animo ac marte totam ferme diem continuata pugna esset, sub vesperam, unde minime sperabatur, orta est victoriae occasio. Rex Bogud, qui initio proelii reliquerat locum, quum instare sibi neminem cerneret, dum adversarii contumacissima pugna detinentur, tentandorum castrorum consilio capto, Labienum non fefellit. Idcirco protinus quinque cohortes ex acie sua detractas subsidio castris ire iussit. At Caesar, his abire visis, fugere inclamavit hostem, sive credens ita esse, sive hac specie abusurus ad victoriam. Hinc certe et erecti Iuliani, et territi hostes sunt: veraeque mox fugae initium fuit, falso credita, quum, etiam errore comperto, non amplius restitui turbati ordines possent.

LV. Haec pugna pugnata Liberalibus, advertit ho-

§. 53. Oros. VI, 16. — Suelon. in Caes. cap. 36. — Front. Strat. II, 8. — Plut. in Caes. cap. 79. — Appian. — Auct. de B. Hispan. — Vell.
§. 54. Dio. — Appian. — Flor.

minum curam, ut eodem die ante quadriennium Italiam a Pompeio relictam recordarentur. Victi pars in castra, pars in oppidum refugerunt: castra expugnata sunt, pari prope utrorumque clade. Mundam quia Caesar statim circumvallari imperaverat, ne quis per noctem evaderet, et aggeri exstruendo nec temporis satis, nec materiae suppetebat; congesta sunt hostilia cadavera, aggerque ex his effectus, valli vicem scutis pilisque et iaculis, quibus confixa corpora tenebantur, explentibus. Et gaudebat foeda crudelitate miles, vertendisque ad oppidum occisorum capitibus, tanquam virtutis suae testimonio delectabatur.

LVI. Cecidisse tradunt eo proelio Pompeianorum supra triginta millia, quos inter Labienum et Varum, quibus fieri Caesar funus iussit; et equitum romanorum ex Vrbe et provincia circiter tria millia. Aquilae omnes captae, cum signis et fascibus; praeterea duces belli septemdecim. Victores desiderati ad hominum mille pedites, equites, promptissimus quisque, et vulnerati ad quingentos. Hoc de proelio dixisse Caesarem ferunt, *saepe se de victoria, tum primum de salute dimicasse*. Ceterum perditarum rerum nuntius ad Sex. Pompeium Valerius adolescens Cordubam ex proelio venit: idcirco Sextus, distributa equitibus pecunia, nocte Corduba profectus est, ad Caesarem de pace iturum simulans; ceterum perfugit in Celtiberiam, ibique repertis latebris, latrocinio se toleravit.

LVII. Diversa Cnaeo fortuna fuit. Is, primum ex acie centum quinquaginta equitibus, peditibusque paucis comitatus, non prius remisit fugam, quam

§. 55. Dio. — Auct. de B. Hisp. — Oros. — Plut. — Ep. Mat. ad Cic. lib. IX; ad Attic. ep. 15. — Val. Max. VII, 6. — Appian.

§. 56. Plut. — Auct. de B. Hisp. — Appian. — Dio. — Flor. — Cic. ad Attic. XII, 37.

Carteiam pervenisset, Munda distantem millibus passuum ducentis, ubi naves habebat. Interea Caesar Cordubam profectus est; cuius adventu Scapula, primus eorum tumultuum auctor, magnifice prius epulatus, iugulum servo praebuit. Cordubae magna erat discordia, ipsis dedere cupientibus oppidum, resistentibus servis, quorum ingentem vim Pompeius armaverat: ii, quum legiones Caesaris recipi viderent, incendere oppidum coeperunt: sed superati a Iulianis perierunt hominum circiter millia duo et viginti, non connumeratis, qui extra murum ceciderant; reliquos Caesar vendidit. Inde Hispalim itum, divisam et ipsam studiis atque factionibus. Igitur quum legati missi ad Caesarem praesidium ab eo praefectumque Caninium introduxissent, Philo quidam, Pompeianarum partium acerrimus defensor, clam ad Caecilium Nigrum profectus, magnaque ab eo Lusitanorum accepta manu, noctu per murum intromissus est, Caesarisque praesidium interfecit.

LVIII. Caesar, si infestius oppugnaret obsessum, ne oppidum a desperatis incenderetur veritus, consulto segnius administrari omnia iussit, quo spem effugii praeberet hostibus. Nec aliter, quam cogitaverat, factum. Eruperunt illi, et, incensis ad flumen Baetim navibus, quo distinerent Iulianos, profugiunt; sed a praeparatis ante equitibus conciduntur. Sic Hispali recepta, versus Astam processit, unde legati venerant, oppidum dedentes; et in itinere oppugnatis, quae resistebant, ad Carteienses contendit, quorum legati Pompeium in sua potestate esse renuntiaverant. Sed ea quoque civitas discesserat in partes, et, re cognita, portae sunt a Pompeianis occupatae.

§. 57. Appian. — Auct. de B. Hisp. — Strab. lib. III, p. 141. — Dio. — Cic. ad Famil. IX, 13.

§. 58. Dio. — Auct. de B. Hisp.

LIX. Tandem magna excitata seditione, et caede edita, saucius humero Pompeius naves triginta occupat longas, iisque profugit: sed premente fato, dum navigium conscendit, funiculo irretivit pedem, et accelerans quidam, ferroque abrumpere funiculum volens, sinistrum eius crus incidit. Comperta Pompeii fuga, Q. Didium, qui Gadibus classi praeerat, excitavit, ut mari eum terraque persequeretur. Sed Pompeiana classis, nullis rebus paratis profecta, intra quartum diem, aquationis causa, ad montana quaedam loca applicuit. Eo loco Didius occurrit, et, navibus quibusdam incensis, aliis captis, praeclusit maritimam fugam. Pompeius, deserta et avia petens, postquam adesse cum Didianis equitibus et cohortibus Caesennium Lentonem audiit, ad ultimam spem munito loco haud procul Laurone capto, repugnat.

LX. Caesennius, ubi vi capere locum posse desperat, circummunire instituit. Tum vero Lusitani, certissimum exitium fuga vitare coacti, deseruerunt Pompeium, qui, praeter accepta vulnera talo etiam intorto, neque pedes iter facere poterat; neque, ut equo vehiculove uteretur, natura loci praecipitiis aspretisque horridi sinebat. Idcirco cavis exesisque rupibus et antris se occultans, captivorum indicio proditus est, atque interfectus. Caput adolescentis praecisum Caesennius retulit, idque a Didio transmissum, Caesari revertenti Hispalim a. d. pridie id. apriles relatum est. Caesar in conspectum dari populo, ad reprimendos rebellium spiritus, deinde sepeliri iussit.

§. 59. Dio. — Appian. — Auct. de B. Hisp. — Strab. lib. III, p. 141. — Flor. IV, 2. — Vell.

§. 60. Auct. de B. Hisp. — Cic. Phil. XII, 9. — Plut. in Caes. cap. 79. — Appian.

LXI. Neque diu laetatus hoc eventu Didius, a Lusitanis, qui se denuo collegerant, per insidias occisus est. Interea qui Mundae fuerant circumsessi, quum eruptionem tentassent, essentque a Q. Fabio cum magna caede reiecti, dolum paraverant, ut magna manus, per speciem transfugii recepta, in castris administraret caedem, eodemque tempore ceteri eruptionem facerent. Sed, prodito eorum instituto, Fabius tesseram per castra dedit, uti omnes Mundenses extra vallum conciderentur. Tandem operibus assiduis interclusi, quum extremum malorum accessisset discordia, deditionem aliis volentibus, ceteris alia omnia, inter ipsos concursum est, et portae ab alteris adapertae.

LXII. Nec praetermisit occasionem Fabius, occisisque multis, reliquos redegit vivos in potestatem. Munda cum immensa hominum caede expugnata, vicinum oppidum Vrsaonem tentari placuit, situ operibusque permunitum. Interea Caesar a Gadibus, quo processerat, Hispalim regressus, concione advocata, severa oratione Hispanos increpuit, *quod beneficiorum, quae primo quaestor iis, postea praetor, deinde consul, nuper dictator victorque frequentia et magna dedisset, immemores, tam facile ad arma contra se capienda inducti essent.* Deinde revolutus ad perpetuae suae clementiae commemorationem, conservaturum se provinciam dixit. Pecunia maxime imperata est, quibusdam et agri adempti, et graviora imposita stipendia.

LXIII. Sed ex aede Herculis Gaditani donaria sustulit, satis assuetus, apertissimis rapinis atque sa-

§. 61. Auct. de B. Hisp.
§. 62. Oros. VI, 16. — Dio.

crilegiis sustinere bellorum atque munerum impendia. Ne sociis quidem et bene meritis gratuita beneficia tribuit, agro donando, aut immunitate concedenda, civitatisque et coloniae nonnullis dando iura. Sub hoc tempus Hispalim deducta colonia, ex nomine Caesaris et Romae, Iulia Romulensis appellata est. Inter haec otia (haec enim bellicis comparata laboribus, homini nunquam cessare solito otia videbantur) Anti-Catones duos scripsit, vituperationem continentes Catonis, laudationique Ciceronis oppositos. His rebus ferme septimum intra mensem confectis, C. Octavius ad avunculum Caesarem Carteiae adhuc agentem venit, impeditus morbo, ne discedentem Roma comitaretur.

LXIV. Per eos dies enatum palmae germen in loco Mundensis pugnae, huic Octavio prosperum omen fecisse credunt, quem tantarum opum successorem Deus designaverat. Sed ad suam fortunam trahens Caesar, factus erat hilarior atque confidentior: tantoque facilius accepit Octavii preces, tam pro aliis interpositas, quam etiam pro Saguntinis, qui multis criminibus urgebantur, quum ad conventum carthaginiensem Caesar accessisset. Cetera deinde provincia constituta, uti commodum properanti fuerat, Romam ad triumphum decessit.

§. 63. Sueton. in Caes. cap 54. — Dio. — Isidor. — Plin. XV, 1. — Cic. ad Attic. XII, 40. — Nic. Damascen. de Instit. Aug.

§. 64. Dio. — Nic. Damascen. — Appian. B. Civ. lib. II.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER LXXXI

IN LOCVM LIBRI CXVI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI DECIMI SEXTI.

C. Caesar ex Hispania qnintum triumphum egit. Et, qnum plurimi maximique bonores ei a senatu decreti essent, inter quos ut *Pater patriae* appellaretur, et sacrosanctus, ac dictator in perpetuum esset, invidiae causam adversus eum praestitere, quod senatui deferenti bos honores, quum ante aedem Veneris Genitricis sederet, non assurrexit; et quod a M. Antonio consule collega suo, inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum in sella reposuit; et qnod Epidio Marullo et Caesetio Flavo tribunis plebis, invidiam ei tanquam regnum affectanti moventibus, potestas abrogata est. Ex iis causis conspiratione in eum facta (cuius capita fuerunt M. Brutus et C. Cassius, et ex Caesaris partibus D. Brutus et C. Trebonius), in Pompeii curia occisus est viginti tribus vulneribus, occupatumque ab interfectoribus eius Capitolium. Oblivione deinde caedis eius a senatu decreta, obsidibus Antonii et Lepidi liberis acceptis, coniurati a Capitolio descenderunt. Testamento Caesaris heres ex parte dimidia iustitutus C. Octavius sororis nepos, et in nomen adoptatus est. Caesaris corpus, quum in campum Martium ferretur, a plebe ante Rostra crematum est. Dictaturae honos in perpetuum sublatus est. C. Amatius, humillimae sortis homo, qui se C. Marii filium ferebat, quum apud credulam plebem seditiones moveret, necatus est.

I. Hispaniensem Caesaris triumphum, non uti consueverat, laetum populo, sed peracerbum fuisse tradunt; quia sub Hispanorum praescriptione, non de rege aliquo aut imperatore barbaro, sed aperte de civis amplissimi modo, mox miserrimi oppressa domo, ducebatur. Itaque nec apparatus (erat autem ex argento rasili), nec epulum, quod populo dedit, pari voluptate laetitiaque celebrata sunt; quamquam duo praebuisset prandia, quia prius parcius atque tenuius, quam pro sua liberalitate, instructum crediderat. Tum quoque frumentum populo distribuit, ne quid magnificentiae deesset. Porro post triumphum consularia comitia habuit, suffecitque sibi in tres novissimos menses (tot enim supererant) Q. Fabium Q. F. Q. N. Maximum, C. Trebonium C. F. tanta quidem indignatione populi, veterem morem iterum violari non ferentis, ut, Q. Fabio theatrum introëunte, quum lictor animadverti ex more iussisset, universi reclamaverint, *non eum esse consulem*.

II. Triumphum etiam eidem Fabio, sed et Q. Pedio, legatis suis, decernendum curavit ex Hispania, quasi parum fuisset, semel traductam esse civilium armorum calamitatem; quamquam nihil illi suis auspiciis gesserant. Fabius Maximus a. d. III id. octobr. in consulatu suo triumphavit; a. d. idus decembr. Pedius. Ili triumphi, quum minime favente populo ducerentur, etiam ob mediocritatem pompae derisi sunt. Quum enim paucis ante diebus Caesar oppida eborea aut argentea transtulisset, deinde Maximus lignea; *thecas esse oppidorum Caesaris* iactitatum est. Sed mi-

§. 1. V. C. 707; A. C. 45. — Plut. in Caes. cap. 80. — Vell. II, 56. — Dio, lib. XLIII. — Sueton. in Caes. cap. 38, 76 et 80. — Fasti Capitol.
§. 2. Dio. — Fasti Capitol. — Quintilian. VI, 3.

rari non oportet, Caesarem hanc ostentasse victoriam, quum tantis excepta Romae publicis gratulationibus esset, tam singularibus cohonestata decretis.

III. Sane tantum illi verecundiae superfuerat, ut neque nuntios ex Hispania, neque literas publice mitteret: at Patres, plerique adulandi studio, nonnulli quo maiore oneratum invidia velocius et excusatius perderent, honores nullo iure, nec exemplo congerebant. Et Cicero quidem, quantum summo cuique hominum tribui potest, sententia sua dederit. Sed alii sic adauxerunt, ut Cicero propemodum malevolus fuisse videretur. Ita supplicatio dierum quinquaginta decreta; utque Palilibus ludi ederentur, non iam ob natalem Vrbis, sed quia pridie eius diei nuntiata Caesaris haec victoria fuisset: quemadmodum eodem mense a. d. VI id. april. ludi ob victoriam africanam fiebant. Sed et ceteras insigniores eius victorias singulis ludis placuerat celebrari.

IV. Ceterum haec erat potius calamitatis vulnerumque reipublicae tristis exprobratio: levius insanisse viderentur, qui Clementiae templum ponendum censuerant; nisi commune ipsi atque Clementiae esse voluissent, simulacris utriusque dextras iungentium dedicatis. Sane quid facturus fuerit Caesar, si vixisset diutius, non liquet. Illud in confesso est, quoad vixit mitem humanumque et placabilem adversariis se praebuisse. Sed et sub extremum tempus, etiam quibus nominatim reditum non concesserat, reverti omnes, honoresque et imperia capere passus est. Brutum quidem et Cassium praetores tum fecerat; aliis multis alios magistratus concesserat; coniecturam inde

§. 3. Plut. — Dio, lib. XLIII et XLIV. — Ovid. Fast. IV, 307 et 806. — Appian. B. Civ. lib. II.

faciente populo, fore, ut exemplo Sullae rempublicam redderet. Postea L. Sullae, et Cn. Pompeii statuas, a plebe disiectas, per Antonium collegam reposuit: quo tempore dixisse Cicero fertur, *Caesarem Pompeii statuas erigendo, stabilire suas:* de Pompeio semper honorificentissime loquebatur.

V. Praeterea cohortes praetorias, quibus stipatus bellorum tempore fuerat, a se removit: custodes corporis uti adscisceret amicis monentibus, multisque se offerentibus ad officium, respondit, *Semel mori praestare, quam semper timere.* Dicta graviora inhibere, quam vindicare, maluit. In quibus et A. Caecinae criminosissimum librum, et M. Otacilii Pitholai carmina maledicentissima aequo et civili animo tulit. Sed haec tam pulchra et laudanda plerisque insolenter usurpandis corruperat, in omni celebritate triumphalem vestem indutus, laurumque perpetuo gestans: quo tamen honore, laetatum ideo praecipue ferunt, quod molesta et dictis obnoxia calvitiei deformitas sic tegebatur.

VI. Sed ipsum occultandi studium patebat obtrectatorum iocis, et quod a Venere sua praecipuum formae decus adeptum sese credi volebat, et de maximis quibusque negotiis literas Venere armata obsignabat, hanc insculptam annulo gestare solitus. Fuit enim statura excelsa, colore candido, teretibus membris, ore paulo pleniore, nigris vegetisque oculis. Sed et cultu notabili commendare formam studens, iam olim non evitaverat dicteria, quum et rubei coloris veste uteretur, qualem, Albae regibus gestari

§. 4. Dio, lib. XLIV. — Sueton. in Caes. c. 75. — Cic. — Polyaen. Strat. lib. VIII. — Plut. Apophth. Rom.

§. 5. Plut. in Caes. — Cic. ad Famil. VI, 6 et 7. — Macrob. Saturn. II, 2. — Dio, lib. XLIII. — Sueton. in Caes. cap. 45.

solitam, ipse Iuli genus credebat ad se pertinere, et fluxiore cinctura, in quam memorabile dictatoris Sullae dictum fuit, deprecantibus pro Caesare amicis, *cavere* iubens *male praecinctum puerum*.

VII. Vnde et Cicero, post civile bellum interrogatus, quomodo in electione partis errasset, « Praecinctura, inquit, me fefellit ». Sed haec erant prae his, quae sequuntur, tolerabilia: namque sacrificiis, certaminibus, donis circa omnia templa et loca publica, per singulas tribus colebatur: delubra quoque complura ei decernebantur senatusconsulto; eandemque insaniam, ad exemplum Vrbis, civitates regesque socii insaniebant. Ipse *Liberator* vocabatur, relato in fastos nomine; templumque Libertati locabatur publice. Praenomen *Imperatoris* non ipsi tantum, sed filiis etiam nepotibusque dabatur, quum nullos haberet; quod postea sequentes ad principes, cum nomine Caesaris pervenit, privato concessum nemini, quum adhuc *Imperatores* vocarentur ob victoriam: quem honorem ipsi quoque principes adsciscebant, vel saepius, ut Augustus quidem *Imperator* appellatus legatur semel et vicies. Sed ista quidem appellatio quoties victori tribuitur, post nomen adscribi solet: eidem, quoties principatus est nota, praemittitur.

VIII. Appellatus est et Pater patriae, et dictator perpetuus, consulque in decennium continuum, et sacrosanctus esse iussus, quo iure semper tribuni plebis fuerant. Sacerdotibus Vestalibusque iniunctum, *uti singulis lustris vota pro eo facerent publice*. Decretum, *ne quis coniunctum cum eo imperium haberet, neve rerum bello gerendarum laudem communicaret;*

§. 6. Dio. — Sueton. in Caes. cap. 76. — Macrob. Saturn. II, 3.

§. 7. Sueton. in Caes. cap. 76. — Pausan. lib. III. — Dio, lib. XLIII et XLIV. — Tac. Annal. I, 9, et III, 74. — Lips. ad Tac. Ann. III, 74.

utique magistratus inter ineundum iurarent, nihil moturos eorum, quae essent a Caesare definita; neve quis iniussu eius ullam partem militaris imperii, aut pecuniae publicae attingeret. Mensem quoque, cuius nomen antiquitus a numero quintilis fuerat, Iulium appellari voluerunt, quod eo mense erat in lucem editus, a. d. V id. quo die sacrificandum quoque censuerunt ob natalem Caesaris.

IX. Sed quia dies eadem celebrabatur Apollinaribus ludis, ea causa fuit, cur edicto triumvirorum postea Caesaris natalis in antecedentem diem retraheretur; quia honores ei divinos habere cupiebant, Apollinaribus non poterant, quem diem antiquae religiones unius Apollinis honori voluerunt esse consecratum. Tum etiam statuam Caesaris eburneam, mox thensam et ferculum Caesaris circensi pompa inter simulacra deorum iusserunt vehi: et imagines in templis vario ornatu proposuerunt; unam in fano Quirini cum inscriptione Dei invicti; aliam in Capitolio, ubi septem regum erant statuae, et octava in medio gladium stringentis L. Bruti, qui libertatis vindex fuit. Iuxta hanc Caesaris collocata statua M. Bruto momentum ad facinus fuisse creditur, quod postea suscepit.

X. His honorum velut infulis victima ornabatur, solatio potius, quam remedio casura libertatis. Sed et alia multa decreta fuerunt, quae tamen ex his cognosci aestimarique possunt: nec ei numerus tantum horum atque novitas concivit invidiam, sed magis etiam ipsius superbia, quod cum his decretis venien-

§. 8. Sueton. — Flor. IV, 2. — Dio, lib. XLIII et XLIV. — Appian. — Euseb. n. 1975. — Macrob. Saturnal. I, 12.

§. 9. Dio, lib. XLIII et XLVII. — Sueton. — Appian. — Flor. — Cic. pro Deiol. 12, et Phil. 2. — Plin. XXXIII, 1. — Plut. in Bruto, cap. 1.

tem ad se pro aede Veneris Genitricis universum senatum, consulibus praecedentibus, sedens excepit, dextra tantum porrecta singulis. Nihil temere aut acceptum acerbius, aut pluribus exagitatum sermonibus fuit. Quidam assurgere conantem a Cornelio Balbo retentum autumant, memorem esse iubente maiestatis suae; alii conatum negant, sed C. Trebatium admonere ausum limis adspectasse: quapropter excusantibus illum postea, profluvio ventris laborantem timuisse, ne quid assurgens turpiter faceret, non est creditum, praesertim quia deinde pedibus domum redierat.

XI. Et quo aegrius homines factum eius paterentur, quam ipse tulisset, iniquo animo recordabantur, quod triumphanti, quum subsellia tribunitia praeterveheretur, a tribuno plebis Pontio Aquila assurrectum non fuerat. Nam et statim prae indignatione exclamarat, « Repete igitur a me, Aquila, rempublicam » tribunus »: et per continuos aliquot dies nihil promisit cuiquam, ut non adiiceret, *si tamen per Pontium Aquilam licuerit.* Ex honoribus porro decretis, praeter decennem consulatum, admisit reliquos, et quibusdam statim coepit uti; magistratusque ad libidinem et capere et dare solitus, pridie kalendas ianuarias, quum hora secunda, comitiis quaestoriis institutis, sella Q. Maximi consulis posita, deinde mortuo eo nuntiato, qui nullis evidentibus causis obierat, sublata esset; qui comitiis tributis esset auspicatus, centuriata habuit; petentemque consulatum hora septima renuntiavit consulem C. Caninium C. F. C. N. Rebi-

§. 10. Flor. — Dio lib. XLIV. — Liv. Epit. — Sueton. in Caes. cap. 78. — Plutarch. in Caes. cap. 84. — Appian. — Eutrop.

§. 11. Sueton. in Caes. cap. 76, et Neron. cap. 15. — Appian. — Dio. — Cic. ad Famil. VII, 30. — Plin. VII, 53. — Fasti Capitol. — Tac. Hist. III, 37.

lum, qui usque ad kalendas esset, quae essent futurae postridie.

XII. Haec referri melius non potuere, quam verbis Ciceronis, qui interfuit; neque dicta praetermittenda, quibus consulatus iste derisus est. *Caninio consule prandisse neminem, eum tanta fuisse vigilantia, ut toto consulatu suo somnum non viderit,* Ciceronis sales sunt: *antea flamines diales fuisse, nunc consules*, Pitholai. Sed et ad salutandum consulem ituris, « Maturemus, » inquit Cicero, ne, priusquam accedamus, ille con» sulatu abeat »: idemque graeco verbo λογοθεώρητον appellabat consulem, tanquam qui sensu percipi nequiret: *idque consequutum esse Caninium* dicebat, *ut, quibus consulibus consul fuerit, quaereretur.* Sed tamen res in exemplum ivit, neque deinde quidquam fuit usitatius, quam et multi eodem anno consules, et plerique in bimestre crearentur; annis nomina darent, qui ex kal. ianuariis fuissent.

XIII. Ceteros magistratus in speciem more antiquo populus dabat, recusante munus istud Caesare; sed tamen neque contra voluntatem eius fiebant, et provinciae ab ipso mandabantur extra sortem. Numerus adhuc ceterorum idem; sed praetores eo anno quatuordecim, quaestores quadraginta creati. Nec enim erat alia maturandis civilis belli praemiis expeditior ratio; eandemque ob causam collegio quindecim virorum adiectus unus est, et septemviris tres additi.

XIV. In senatorium quidem ordinem allegebat sine discrimine milites, libertinos, civitate recens donatos, Gallos quin etiam semibarbaros, aucto ad nongentos senatorum numero. Vnde rogatum a quodam Cicero-

§. 12. Cic. — Dio. — Macrob. Saturnal. II, 2 et 3. — Plut. in Caes. c. 61.
§. 13. Dio. — Tacit.

nem, *uti provigno suo decurionatum expediret*, respondisse ferunt, « Romae, si vis, habebit; Pompeiis difficile est » : et Q. Sextius pater, latum clavum offerente Caesare, studiorum obtentu repudiavit. Quosdam etiam infimi generis provexit ad summos honores: monetae, publicisque vectigalibus peculiares servos praeposuit: trium legionum, quas Alexandriae reliquerat, curam et imperium, exoleto suo, Rufini liberti sui filio, commisit.

XV. Haec quoque vanis vocibus ultus est populus, hoc tantum assequutus, ut et pati posse quaevis indigna et molesta iudicaretur. Ideo *Gallos idem in triumphum atque curiam, depositis braccis, lato clavo sumpto, duxisse*, canebatur; et libellus est propositus in hanc formam: *Bonum factum: ne quis senatori novo curiam monstrare velit.* Haec ille sic defendebat, ut diceret palam, *si grassatorum et sicariorum ope in tuenda dignitate usus esset, talibus etiam se parem gratiam relaturum.* Sed in allegendis patritiis fuit aliquando severior; in quos et C. Octavium recepturus erat, carissimum sibi; et maximi meriti virum, neque pollutum ab indignis honorem patienter laturum, M. Ciceronem, lege Cassia.

XVI. Adscripsit autem praeterea consulares omnes, et eos, qui cum imperio ad exercitus fuerant. Sed et viris praetoriis decem consularia ornamenta tribuit. Quod autem dimissi quidam fuerunt, quos accusatores corruptorum iudiciorum convicerant, id crimini datum est Caesari, tanquam pecuniae causa ius violasset; eaque suspicio vehementius aucta, postquam loca publica, nec profana modo, sed etiam sacra

§. 14. Dio. — Sen. ep. 88. — Sueton. in Caes. cap. 72 et 76. — Io. Sarisber. III, 14, ex Macrob. Saturnal. II, 3.

§. 15. Sueton. in Caes. cap. 80. — Nic. Damascen. de Instit. Aug.

quaedam subiecit hastae. Certabat tamen ibi quoque cum rapacitate profusio; multisque grandes summae donatae, aut minimis addicta sunt luculenta praedia; notumque est Ciceronis dictum, mirantibus amplissimos fundos minimo abstulisse matrem Serviliorum, « Quo melius emptum sciatis, tertia deducta est ». Erat autem Iunia Tertia Serviliae filia C. Cassii uxor; quam et ipsam conciliare Caesari mater credebatur.

XVII. Sed L. Basilo praeturam gerenti visum intolerabile, quod negata provincia pecuniam Caesar dedisset: igitur non ferens ignominiam, sibimet conscivit necem. Haec, ut in civitate studiis et moribus discordi necessum erat, varie accipiebantur: gaudebant, quorum haec fiebant emolumento; ceteri ringebantur, sermonibusque occultis, et quibus plus audaciae erat, libellis editis, temporum infelicitatem traducebant. Haec ferme anni illius gesta reperio: quo quidem aerarii curam ex praefectorum numero duo gesserunt, a quaestoribus prius administrari solitam.

XVIII. Ab eo initio varie habita eius rei forma est; nec postea perpetuo mandata quaestoribus, sed postremo praefecti sunt aerario praetorii. Quaestores autem eo anno nulli creati, cum Lepido magistro equitum, sicut et factum anno superiore fuerat, praefectis urbana negotia administrantibus: qui postulati, quod lictores praetextamque et sellas curules habuissent, legem protulerunt, per quam earum rerum potestas fiebat iis, qui magistratum aliquem a dictatore accepissent. Apollinares ludi sumptibus Caesaris facti sunt per alterum praefectorum, quos aerario praefuisse diximus: romanos aediles plebis fecerunt

§. 16. Dio lib. XLIII et XLVI. — Sueton. in Caes. cap. 50, 54 et 76. — Macrob. Saturnal. II, 2. — Tac. Ann. XI, 25.
§. 17 Dio.

ex senatusconsulto. Praeterea quod neque prius, neque postea factum reperitur, unus praefectorum, quum feriis operam daret, alium sibi suffecit in proximum diem, atque ille iterum alium.

XIX. Sequitur annus Iulianus secundus, quintam Caesaris dictaturam, quintumque et postremum consulatum afferens. Proximis enim comitiis, quum promissis eius inductus Dolabella consulatum petisset, quia M. Antonium creare consulem cupiebat, qui ex Hispania redeunti longissime profectus obviam, pristinum familiaritatis gradum recuperaverat, sciens eum esse Dolabellae inimicissimum, semet ipsum cum M. Antonio designarat: Dolabellam ostendens, priusquam ad bellum parthicum proficisceretur, consulem esse iussurum. M. Lepidum adsciverat magistrum equitum; et quia Galliam ille Narbonensem cum Hispania citeriore per legatos administrabat, et tum iturus ipse erat in provinciam, C. Octavius C. F. C. N. magister equitum designatus est, ut quum M. Lepidus paludatus exisset, iniret: nam ut Lepido praeferretur, ab avunculo frustra petierat, quod esset adhuc adolescentulus.

XX. Designavit et Cn. Domitium M. F. M. N. Calvinum, qui sibi dictatori magister equitum in annum sequentem esset; sed tum magistro equitum non fuit opus, dictatura sublata. Quod enim belli parthici causa abfuturus erat Caesar, decretum fuerat, *uti plures in annos magistratus ordinarentur*. Nec tamen omnes declarati: praetores tamen constituti sedecim, in quibus et P. Ventidio fuit locus. Aediles tum primum sex creati, duo patricii, quos ob frumenti pro-

§. 18. V. C. 708; A. C. 44. — Dio. — Tac. Ann. XII, 29.
§. 19. Cic. Philip. II, 32. — Plut. in Anton. cap. 16. — Dio. — Fasti Capitol. — Appian. B. Civ. lib. II. — Plin. VII, 45.

curationem *cereales* vocabant; quatuòr plebeii: ceteri quoque magistratus omnes eum in annum constituti sunt; in sequentem, praeter consules et tribunos plebis, nemo.

XXI. Ipse, qui nunquam posset quiescere, multa simul negotia amplexus, dum expeditio paratur, de ornandis instruendisque Vrbe et imperio cogitabat. Theatrum in primis exstruere aggressus est summae magnitudinis, Tarpeio monti accubans. Destinavit et Marti templum, quantum nusquam esset, complanato lacu, in quo naumachiam ediderat; praeterea graecas latinasque bibliothecas, quam posset maximas, colligendi negotium M. Varroni dederat. Quae opera morte eius interrupta, successor Augustus perfecit: penes ipsum invidia fuit, quod loco theatri repurgando multa privata atque etiam sacra aedificia diruerat, crematis simulacris ligneis, et, quos repererat, thesauris suum in sinum reconditis.

XXII. Parabat et siccare Pomptinas paludes, quae a Circeiis magnum agri latini modum absorbuerant; Anienem flumen, ipsumque Tiberim, statim a ponte Mulvio praealtis foveis exceptos, secundum montes Vaticanos per Circaeum promontorium Tarracinam, atque in mare Tyrrhenum deducere, quo minore negotio subigi naves onerariae possent; et, iactis ad mare circum Ostiam molibus, alveoque Tiberis repurgato, portum efficere cuiuslibet navigationis capacem; et, quo facilius Vrbs adiretur, a mari supero per Apennini dorsum ad Tiberim usque munire viam. Sed et Isthmum perfodere, inter Lecheam et Cenchreas, navigabili alveo cogitavit; quod olim rex De-

§. 20. Fasti Capitol. — Sueton. in Caes. cap. 76. — Dio. — Dig. de Orig. Iur. paragr. 33.

§. 21. Plut. in Caes. cap. 82. — Sueton. in Caes. cap. 44. — Dio.

metrius, postea Caligula et Nero Caesares, infausto omnes incepto, et ipsorum interrupto morte, tentaverunt.

XXIII. Inter haec et leges tulit, et pomoerium protulit Vrbis: quibus rebus quum imitari Sullam videretur, longissime anteibat clementia, qui adversus se arma tulerant, pari cum ceteris iure sinens agere, et quibus bona propter delictum ademerat, eorum filiis remittendo partem. Igitur licet arduum sit, unum aliquem et belli et pacis excellere laudibus, utroque nomine clarus apud populum romanum atque venerandus erat; auxitque gloriam apud exteros duarum nobilissimarum urbium, Corinthi et Carthaginis, instauratio, quae ante annos circiter centum simul deletae, tum clementia et liberalitate Caesaris resurrexerunt.

XXIV. Consilium hoc cepisse in Africa creditur, somnio permotus, quum adversus Pompeianos in solo Carthaginis castra posuisset. Magnum exercitum videre per quietem imaginatus, seque fletu eius permotum appellari, ut populosissimam olim urbem iterum e ruinis excitaret, statim in Commentarios retulit, *missurum colonias Carthaginem et Corinthum*, cuius eum simul memoria subierat. Coloni sunt Corinthum missi libertini generis plurimi, *Corinthiensesque* appellati, et Colonia *Iulia Corinthus*. Ab eo tempore rursus magno opere hae urbes effloruerunt; Carthago quidem in tantum, ut à Solino *alterum post urbem Romam terrarum decus* appellaretur.

§. 22. Suelon. — Dio lib. XLIV. — Plin. III, 5; IV, 4, et XXVI, 4. — Cic. ad Attic. XIII, 33. — Plut.

§. 23. Dio lib. XLIII. — Cic. ad Attic. XIII, 33 et 35. — Plut. in Caes. — Pausan. Corinth. lib. II. — Diodor. apud Vales. — Appian.

§. 24. Strab. lib. VIII, p. 381, et lib. XVII, p. 833. — Appian. Lybic. — Fest. — Nummi apud Vales. in Diod. Fragg. — Mela I, 7, et II, 3. — Solin. cap. 30.

XXV. At Caesar, multis ad bellum causis excitatus, quod et Crassum vindicari populus romanus iubebat, et ipsi valetudo inter laborem erat firmior; sed praecipuo gloriae stimulo, quam vastus et insatiabilis animus sine modo, sine fine indesinenter appetebat, praemissis trans Adriaticum sinum legionibus sedecim, equitum decem millibus, Dacos, qui se in Pontum et Thraciam effuderant, coërcere; mox Parthis inferre bellum per Armeniam Minorem meditabatur: his devictis, per Hyrcaniam ad Caspium mare penetraturus, ut, Caucaso ambito, Scythiaque perdomita, et quae supra Germaniam colunt gentibus, ipsaque Germania, per Gallias in Italiam rediens, omnem fere orbem habitabilem, unius imperii iure complecteretur.

XXVI. Sub idem tempus, his, puto, cogitationibus admonentibus, senatusconsultum faciundum curavit, *uti totius orbis romani descriptio, cum accuratis locorum dimensionibus, in tabulas referretur.* His excitae rumoribus Illyriorum nationes, nunquam satis pacatae, legatos miserunt, praeteritorum petentes veniam, traditis in fidem Caesaris omnibus. Sed inter orandum barbara quadam ferocia, gentis suae robur, et induratam bello fortitudinem extulerant. Itaque Caesar, acriore responso superbiam eorum reprimendam ratus, « Vos quidem, inquit, armis romanis » saepe provocatis domiti, dum maioribus curis di- » stringimur, a pacta fide subinde resiluistis: nec » antiquiora commemoro; me subigendis Gallis oc- » cupato, quum Liburnis Priamonem reddi iuberem, » spretis mandatis meis, etiam copiarum eo missa-

§. 25. Dio. — Appian. B. Civ. lib. II. — Plutarch. — Suet. in Caes. cap. 44.
§. 26. Appian. Illyr. — Aethic. in Praef.

» rum partem insidiis circumvenistis; post paulo Gabinium cum quindecim cohortibus, et tribus millibus equitum, per fines vestros ad me tendentem in Macedoniam, hostiliter vexastis, multis occisis militibus, signis spoliisque ablatis.

XXVII. » Nunc amicitiam audetis a me petere, » quem tot iniuriis lacessere veriti non estis. At ego » talia perpetrantibus amicus esse non didici : armis » ulcisci armatos, et pacem, quam petunt, prae» stantibus parcere, Romanum et meum est. Idcirco » tributa, et in futurum fidei pignus obsides mittite; » aut hostilia omnia propediem exspectate. » Orantibus illis, et utrumque pollicentibus, P. Vatinium cum legionibus tribus, et magno equitatu misit, qui acciperet obsides, et tributa imponeret. Sed talia agitantem animo Caesarem festinata civium dolo mors praevenit.

XXVIII. Iam eum exosum multis nimii honores fecerant; et quod in his usurpandis existimatus erat esse superbior. Sed maxime despectus ab eo nuper senatus putabatur; isque dolor arrogantiore facto saevius recruduit. Quum a. d. VII kal. februar. ex Albano monte ovans reverteretur (hic enim ei honor decretus fuerat e feriis Latinis redeunti) acclamatione quorundam *Rex* appellatus, quum id animadverteret populo parum placere, *non Regem se, sed Caesarem esse* respondit. Attamen quidam e turba statuae eius coronam imposuit, candida praeligatam fascia, in diadematis modum. Eam fasciam duo tribuni plebis Lucius Caesetius Flavus, C. Epidius Marullus detrahi, hominemque in carcerem duci, iusserunt; gratum facturos Caesari sperantes, quod ille

§. 28. Fasti Capitol. — Plut. in Bruto cap. 14. — Dio lib. XLIV. — Sueton. in Caes. cap. 79 et 79. — Appian.

motam aliquando regni mentionem similis indignabundo reiecisset.

XXIX. At ille graviter increpavit tribunos, quasi ereptam sibi gloriam recusandi doleret; subinde *Brutos* vocans et *Cumanos*, quia populus factum eorum probrans, quasi vindices libertatis, hostesque regni, *Brutos* appellaverat: nihil tamen adiecit in praesentia tristius. Ceterum tribunos post aliquot dies queri ausos, *sibi neque integrum*, *neque tutum esse de republica loqui*, accusavit in senatu, *quod invidiam sibi tanquam affectanti tyrannidem facerent*, et multis extrema decernentibus, *sufficere* dixit, *si senatu moti tribunatum amitterent*. Rogationem de abrogando eis magistratu C. Helvius Cinna pertulit; pauloque post interemptus, firmavit opinionem, neminem, qui collegae magistratum abstulisset, annum supervixisse.

XXX. Caesetii pater, a Caesare filium abdicare iussus, facturum se negavit. Quod a Caesare latum civiliter, non tamen absolvit eum cogitatae dominationis crimine, quod lenis alias et mansuetus, tam praecipiti iracundia in homines proemio digniores exarsisset. Fertur et ipse sensisse commota hominum odia, et amicis dixisse, iugulo nudato, *paratum se ad caedem cuilibet; ceterum vigilarent illi*, *nunc enim egregium nactos esse praetextum inimicos*. At Pansa et Hirtio praedicentibus, *ut principatum armis partum tueretur;* quaerentibusque, *num igitur pateretur iterum stipari cohortibus*, *quas hispaniensi bello habuisset?* Respondit, *nihil esse miserius perpetua custodia; hoc enim semper timentis atque solliciti esse: mori se*, *quam timeri*, *malle*.

§. 29. Sueton. — Plut. — Appian. — Val. Max. V, 7, 2. — Dio. — Liv. Epit. — Iul. Obseq. cap. 139.

§. 30. Dio. — Appian. — Plut. in Caes. et Anton. — Vell. II, 57.

XXXI. Neque tamen aut ipse desiit appetere regnum, aut familiares eius hanc augere suspicionem. Novissime pro rostris aurea sella, in regia veste, cum aurea corona sedentem, M. Antonius, inter Lupercos currens, adiit, et diadema paratum afferens, capiti eius imponebat, tanta hominum moestitia, ut etiam M. Lepidus averteret oculos; et Caesar ipse repelleret, plaudente populo, qui modo graviter ingemuerat. Id quia factum erat aliquoties, neque offensus Caesar pro gravitate rei videbatur; et quum capiti detractum in sella collocasset, seposuisse potius, quam repudiare, existimatus est; enimvero manifesta res visa. Neque mentibus eximi suspicio potuit; quamquam mox in Capitolium illud mitteret, *solum Iovem Romanorum esse regem*, dictitans. Plura enim augendae suspicioni fiebant, aut futura credebantur.

XXXII. Nam et passus erat Caesar adscribi in Fastis, ad Lupercalia, *C. Caesari, dictatori perpetuo, M. Antonium consulem populi iussu regnum detulisse, Caesarem uti noluisse.* Igitur rem actam ex composito credebant, ut Caesar, quod flagrantissime cupiebat, suscipere coactus videretur. Quin etiam fama percrebuit, *migraturum Alexandriam, vel Ilium, ut id deinceps haberet imperii caput; exhaustaque delectibus Italia, regimen Romae permissurum amicis. Sed et proximo senatu L. Cottam quindecimvirum sententiam dicturum, ut, quoniam libris Sibyllinis comprehensum esset, Parthos, nisi a rege, vinci non posse, Caesar rex appellaretur.*

§. 31. Vell. — Flor. IV, 2. — Dio. — Liv. Epit. — Cic. Phil. II, 34; V, 14. et XIII, 8. — Appian. — Plut. in Anton. — Cassiod. Chron.

§. 32. Dio. — Sueton. — Cic. de Divin. II, 54, et Phil. II, 34. — Appian.

XXXIII. Id maturandi consilii causam coniuratis attulisse creditum, et quia revera regem Caesar agebat, ne modestum quidem, sed assentatorum vocibus infatuatum, et nimios honores sine numero admittentem. Nam praeter eos, qui suis locis sunt memorati, decretum ei fuerat, *uti fastigium, qualibus ornari templa solent, in domo eius locaretur; ipse curuli sella semper uteretur; ludis in tribunitio subsellio spectaret inter tribunos; opima spolia in templo Iovis Feretrii suspenderet; lictores semper haberet laureatos; ipsius imagine moneta signaretur; statuae in omnibus urbibus, atque omnibus urbis romanae templis ponerentur; in ipsis quidem Rostris duae, altera cum civica corona, altera cum obsidionali, tanquam ipsius virtute servati cives, liberata patria forent: uti Concordiae Novae templum statueretur, cum anniversariis ludis, propter restitutam a Caesare pacem; curia quoque nova aedificaretur.*

XXXIV. Hostilia, quum funere Clodii arsisset, dudum instaurata fuerat; sed eadem nuper erat iterum diruta, magistro equitum Lepido templum ibi dicente se aedificaturum Felicitati: ceterum id ea re actum ferebatur, ut inde quoque Sullae nomen tolleretur, et nova ibi curia ex fundamentis educta Iulia fieret; quemadmodum et mensis appellatus ab eo fuerat, et tribuum una sorte ducta ex omnibus. Ad haec datum, *uti solus perpetuusque censor esset: filius, sive natus ei, sive adoptatus foret, pontifex maximus crearetur: pro salute eius vota quotannis fierent; per genium eius iuraretur; omnia, quae egisset, rata haberentur; senatores atque equites custodiam corporis eius agerent: quinquennalia tanquam heroi agerentur; Lupercis ter-*

§. 33. Plut. in Caes. — Sueton. — Dio. — Cic. — Flor. — Appian.

tium collegium adderetur, Iuliorum cognomento; munere gladiatorio in Vrbe et per Italiam unus dies Caesari dicatus esset: in theatris sella eius aurea, et gemmata radiisque distincta corona, sicuti ceterorum deorum, inferretur.

XXXV. Postremo iam non per ambages, sed propalam, pulvinari decreto, *Iovem Iulium* appellarunt, eique suum attribuerunt flaminem, Antonium. Nec eo minus tanquam mortali sepulcri locum dederunt intra pomoerium: et haec decreta, literis aureis in columnis argenteis consignata, sub pedibus Capitolini Iovis collocaverunt. Non me fallit, his commemorandis lectori me simile fastidium comparasse, atque ego cognoscendis digerendisque subii: sed referre credidi, ne parum diligenter ista traderentur, quo sub illustri documento palam fieret, in quantum insanire magna ingenia possint, quoties popularium vocum puerilibus oblectamentis in transversum acta, semel a vero gloriae itinere diverterunt.

XXXVI. Inerat sane Caesari praestantissimus animi vigor, et capax omnium, ad quae adspirare mortalis natus ausit, sublimitas; sed assuetudine et voluptate, iucunda, quam salutaria, audiendi, non cessavit a se desciscere, donec ad stolida, et pudenda, et postremum exitiosa prolaberetur. Igitur propalam edebat voces insolentis arrogantiae plenissimas, *Nihil amplius esse rempublicam; appellationem modo sine corpore ac specie. Sullam nescisse literas, qui dictaturam deposuerit. Debere homines iam consideratius secum loqui, et pro legibus habere, quae dicat.*

§. 34. Flor. — Dio.
§. 35. Sueton. Caes. cap. 76. — Dio.
§. 36. Plin. VII, 25. — Sueton. Caes. cap. 77.

XXXVII. Sane magnos ei honores a principio, quotquot adhuc vetere curia digni superabant, non immerito detulerant. Sed ubi haec cupide recipi intellectum est, statim prorupit adulantium protervitas tam impudenter, ut inter alia turpia censerent quidam, quod mulierosum esse scirent, *ut uxores liberorum quaerendorum causa, quas et quot vellet, ducere liceret:* aiuntque, hoc etiam placuisse Caesari, atque Helvium Cinnam plerisque confessum, habuisse paratam legem, quam ea de re ferri, se absente, Caesar iussisset.

XXXVIII. Iamque eo perventum erat, ut tot atque talia admitti ab homine, vel ipsi, qui detulerant, indignarentur. At populus, ut mos est vulgo, saepe nominibus magis, quam rebus offendi, quem tamdiu regem erat passus, sic appellari velle non ferebat. Itaque clam palamque dominationem aspernantes, vindicem requirebant: proximis comitiis reperta dicuntur complura suffragia, *Caesetium et Marullum consules* declarantium. L. Bruti statuam in Capitolio fuisse diximus, iuxta regum effigies, ubi et C. Caesari nuper erat posita: huic igitur inscriptum fuit; *Brutum, eiectis regibus, primum consulem factum esse; hunc, eiectis consulibus, postremum regem:* Bruti vero statuae; « Vtinam viveres! »

XXXIX. Atque inde conversi ad praetorem Brutum, quem propter nominis communionem ab altero illo genus ducere faventes dicebant, subinde inclamarunt *Bruti* nomen, sibique Bruto aliquo esse opus. Tribunali quoque eius inscriptum: « Dormis, Brute? » et, « Non es Brutus? » Is populi sensus animos inimico-

§. 37. Dio. — Sueton. in Caes. cap. 50 et 52.
§. 38. Plut. in Anton. — Sueton. in Caes. cap. 80.

rum Caesaris erexit; Cassioque, sollicitanti quosdam, annuerunt, si dux facti Brutus esse sustineret. Ab huius enim integritate putabant accessurum ausis suis honestissimum colorem, ut res, Bruto probata, non nisi causa libertatis suscepta videretur. Sororem Bruti Cassius duxerat; sed erat inter eos nuper orta dissensio, quod minorem natu Brutum Caesar urbanum praetorem fecerat, eidemque consulatum promiserat, dilato Cassio, cuius tamen causam esse iustiorem fatebatur.

XL. Tunc igitur prior ad Brutum Cassius venit, percontatusque est, *esseine interfuturus senatui kalendis martiis? nam audire se, Caesaris amicos relaturos esse de regno eius.* Ille negare adfuturum. Tum Cassius, « Quid si cogamur adesse? » « Multa querar, » ait ille, de republica, et oppetam pro libertate. » « Istud vero nec dii, nec homines sirint, exclamat » Cassius: quin ille pereat potius, qui meruit! Nec » enim solus obiiciere periculo: ecquid eos putas, qui » voce non ausi te compellare, tribunal tuum fecerunt interpretem suae voluntatis? non forensis ea » turba est profecto, aut sellularii opifices: illustres » viri sunt, et principes civitatis ».

XLI. Ab hoc colloquio Brutus, iam consilii certus, Q. Ligarium invisit familiarem suum; qui accusatus apud Caesarem, et patrocinio Ciceronis absolutus, acriorem periculi, quam beneficii, sensum retinebat. Igitur dicente Bruto, « Quali tempore aegrotas, Quinte! » continuo se erexit in cubitum, et, arrepta Bruti manu, « Si quid, inquit, dignum te cogitas, » valeo ». Inde ad sollicitandos amicos conversi, mul-

§. 39. Dio. — Plutarch. in Bruto cap. 11 et 14. — Appian. B. Civ. lib. II. — Vell. II, 56.

§. 40. Appian. — Plutarch. in Bruto.

tos pertraxerunt in societatem, quosdam etiam ex Iulianis partibus. Horum principes fuerunt D. Brutus, C. Trebonius; ceteri nobiliores Ser. Sulpicius Galba, Caius et Publius Servilii Cascae, Tullius Cimber, Minutius Basilus; plerique omnes nulla alia de causa, quam quod satisfacere Caesar cupiditati omnium nequibat, quum singuli ferme tantum poscerent, quantum vix dare poterat universis.

XLII. Ex Pompeianis praeter duces consilii Brutum atque Cassium, L. Cassius Caii frater, Cn. Domitius Ahenobarbus, P. Turullius, Atilius, Petronius, C. Cornelius Cinna, Cassius Parmensis, Caecilius et Bucilianus fratres, Rubrius Ruga, Q. Ligarius, M. Spurius, P. Sextius Naso, Pontius Aquila. Sed Ciceronem, de cuius neque fide, neque benevolentia dubitarunt, celare consilium maluerunt, circumspectam senis prudentiam veriti, minime aptam negotio, quod celeritatem et impetum requireret. Sed et Statilium et Favonium, duos Catonis aemulos, non adhibuit Brutus; tentata dissimulanter utriusque sententia, dum inter sermones de philosophia elicitur Favonius, *ut deterius esse tyrannide bellum civile* diceret: Statilius, Epicuri sectae deditus, negaret *cordato viro laborem et periculum esse suscipiendum, malorum et stolidorum hominum gratia.*

XLIII. Igitur his relictis, Labeonem quendam adiunxit. A Labeone simul et Cassio D. Brutus tentatus est, vir animi non maximi, sed cui plurima erat fallendi copia, per amicitiae fidem; erat enim inter familiarissimos Caesaris: praeterea, quum idibus martiis munus editurus esset in theatro Pompeii, gladia

§. 41. Cic. pro Ligar. — Sueton. in Galba cap. 3. — Appian. — Casaubon. ad Sueton. Caes. cap. 80. - Sen. de Ira III, 30. — Plutarch.

§. 42. Eutrop. — Cic. Philipp. III, 11 et 13. — Appian. — Plut.

tores eius ingentem praebere usum poterant. At ille, nullo tum responso dato, perrexit ad Brutum; et intellecto, hunc esse rei gerendae ducem, omnia promisit amplissime; ceterorumque plurimos et praestantissimos auctoritas M. Bruti allicuit, donec facti sunt senatores equitesque amplius sexaginta: tum consilia, quae seorsum hactenus bini ternive ceperant, in unum conferre visum: et licet neque iuramento, neque sacris tactis adstrinxerant fidem, eam tamen cum silentio praestiterunt, ut ex tanto numero nemo mutaret animum, nemo proderet, ne Cimber quidem Tullius confessae ebriositatis, et qui postea per iocum dicere solitus est, « Egone ferrem quem» quam, qui vinum ferre non possum ?»

XLIV. Sane non fallebat Caesarem, nocturnos conventus agi, Brutumque et Cassium suspectabat, negans *obesos illos et comatulos se timere* (Dolabella et Antonius rerum novarum insimulabantur) *sed pallidos hos et macilentos;* ceterum sive inopia consilii, sive nimia fortunae suae fiducia, contentus edicto admonuisse, *nota sibi esse*, *quae agerentur*, ultra nihil cavit; etiam haruspices irridens, a quibus monebatur. Quo die primum veste purpurea processit, atque in aurea sella sedit, sacrificanti extis cor defuit in opimo bove. At ille tristia exta nuntianti Spurinnae, dicentique, *timendum esse*, *ne consilium et vita deficeret*, quod utraque haec corde continerentur, *futura* dixit *laetiora*, *quum vellet; neque pro ostento ducen-*

§. 43. Appian. — Dio. — Plut. — Eutrop. — Sueton. in Caes. cap. 80. — Sen. ep. 83.
§. 44. Sueton. in Caes. cap. 75 et 77. — Plut. in Anton. cap. 17, et Caes. cap. 89. — Plin. XI, 37. — Cic. de Divin. I, 52. — Iul. Obseq. — Val. Max. I, 6. — Appian.

dum, si pecudi cor defuisset: idemque sibi evenisse in Hispania; neque ideo minus sequutam victoriam.

XLV. Sed haruspice regerente, *tum quoque maximum capitis discrimen adisse*, hactenus motus est, ut postero die iterum immolaret: tum vero caput in iecore non fuit. Praedixit igitur Spurinna, *caveret proximos dies triginta, quorum erat postremus idus martiae.* Sed et alia plurima circum hoc tempus apparuisse prodigia tradunt: nam praeter fulgurita plurima, et visa per noctem discurrentium virorum flammea spectra, avesque solitarias in foro conspectas, paucos ante menses Capuae repertam in conditorio Capyis tabulam aeneam familiarissimus Caesaris Cornelius Balbus memoriae prodidit, *literas graecas exhibentem* hac sententia: *Quandoque ossa Capyis detecta essent, fore, ut ex ea gente prognatus manu consanguineorum necaretur, magnisque mox Italiae vindicaretur cladibus.*

XLVI. Proximis quoque ante mortem diebus ei nuntiatum est, greges equorum, quos, in traiiciendo Rubicone consecratos, sine custode vagari patiebatur, pertinacissime abstinere pabulo, ubertimque flere. Pridie idus avem ex eo genere, quod *regem avium* appellabat Italia, cum laureo ramulo Pompeianae curiae se inferentem, volucres varii generis ex proximo nemore persequutae, ibidem discerpserunt. Ipse in coena apud magistrum equitum Lepidum, quum more suo inter recumbendum epistolas commentaretur, ut erat ad plura simul agenda singulari quadam mentis velocitate praeditus, motam interea quaestionem audiens, *quaenam esset mors optima?* praevertens omnes, exclamavit, *inopinata.*

§. 45. Cic. — Val. Max. VIII, 11. — Sueton. in Caes. cap. 81. — Vell. II, 57. — Virgil. Georg. I. — Ovid. Metam. XV, 782. — Appian. B. Civ. lib. IV.

§. 46. Plin. X, 74, et VII, 25. — Appian. B. Civ. lib. II. — Sueton. in Caes. cap. 87. — Plut.

XLVII. Eandem deinde noctem et vigilans et dormiens irrequietam habuit, visus sibi per quietem interdum supra nubes volitare, alias cum Iove dextram iungere; et quum arma Martis, quae veteri instituto domi pontificis maximi asservabantur, sonitum ingentem edidissent, valvaeque cubiculi fenestraeque omnes, quae diligenter clausae fuerant, subito essent patefactae, strepitu simul et fulgore lunae exterritus, animadvertit iuxta cubantem uxorem Calpurniam in somno graviter angi; comperitque imaginatam, fastigium, quod adiectum Caesaris aedibus senatusconsulto fuerat, ruisse; deinde maritum se tenere confossum in gremio suo.

XLVIII. Iam illuxerant idus, quam in diem senatum in Pompeii curiam convenire iusserat, ut quarto post die paludatus votis nuncupatis proficisceretur. Sed tenebat eum Calpurnia, flens oransque, ne quo procederet: et movebatur ille sollicitudine matronae, in qua nullam alias muliebrem superstitionem animadverterat: accedebat et valetudo infirmior, et quod pluribus hostiis caesis renuntiatum erat, non litari, avesque non sinere eum egredi domo.

XLIX. Iamque per Antonium dimittere statuerat Patres; quum D. Brutus, monentibus per nuntios consciis, amitti occasionem veritus, irrisit haruspices: ipsum castigavit, *si, frequente ac dudum opperiente senatu deluso, criminationum malevolis praeberet materiam. Paratos esse decernere, uti locis omnibus extra Italiam insignia nomenque regium ferat, domi sub nomine dictatoris eandem potestatem retineat:* hoc enim quasi temperamentum placuisse nonnullis credebatur.

§. 47. Sueton. in Caes. cap. 81 et 81. — Iul. Obseq.

§. 48. Dio. — Sueton. in Caes. cap. 80. — Constantin. Manasses. — Val. Max. I, 7. — Plutarch. in Bruto et Caes.

Eos iam dimittere et iubere opperiri, donec fiant Calpurniae somnia, nihil esse aliud, quam se offerre sermonibus et iudiciis, qualia maxime nolit. Quod si omnino constituisset eam diem inauspicatam ducere, at ipse veniret in curiam, senatumque mitteret. Sic expugnatus decessit, sed ea destinatione, ne quid maioris rei ageret.

L. Quum exiret domo, imago quaedam eius in vestibulo posita sponte decidit, et comminuta est. Vix erat egressus, quum servilis quidam conditionis accurrens, quoniam repulsus ab aditu eius fuerat, Calpurniam adiit, custodiri petens, donec Caesar redisset; *magnarum enim rerum se adesse indicem.* Sed et Artemidorus Gnidius, qui propter linguae graecae professionem plerisque Bruti familiaribus notus, consilia eorum olfecerat, libello porrecto, quum vidisset alios ipsi oblatos amicis tradentem, «Hunc, ait, operae » pretium est ipse perlegas, et cito ». Sed saepe conantem subinde intervenientes alii salutantesque averterunt; manuque libellum tenens, curiam introiit.

LI. Sub idem tempus pro tribunali Brutus ius reddebat ita securo vultu, ut nullius insoliti consilii nota deprehenderetur. Cuidam tamen appellanti Caesarem respondit, «Neque prohibet me ius secundum » leges dicere Caesar, neque prohibebit». Interea nuntiatur ei, uxorem Porciam deficere, quae una mulierum conspirationis huius erat conscia. Quippe maritum praeter morem inquietari animadvertens, neque fatente illo, rem grandem et arcanam agitari suspicata, scalpellum, quo praecidere ungues solebat, alto vulnere demersit in femur; magnoque inde

§. 49. Plutarch. in Bruto. — Appian. — Dio.
§. 50. Dio. — Plutarch. in Caes. — Appian. — Vell.
§. 51. Plutarch. in Bruto. — Dio. — Val. Max. III, 2.

dolore, et propter amissum sanguinem debilitate affecta, anxium virum sic affata dicitur:

LII. «Ego, mi vir, in communionem utriusque sortis » nupsisse tibi, scio. Tu vero, quum animum meum » probares, corpori diffisus, quod in hoc sexu infir- » mius imparque dolori creditur, sollicitudines tuas » occulnisti. Neque ego credebam mihi, donec expe- » rimentum facerem. Ecce autem possum, quod vo- » lui, et facile cruciatum fero. Quod si post hoc tiro- » cinium cunctaberis habere mihi fidem, ne quis aut » Catonis filiam, aut Bruti coniugem vocet, ni morte » mea dedecus hoc abrupero!» Sic admissa in consilii societatem, ipsa viro ad facinus prodeunti vestes, et obvolutum illis pugionem attulit. Haec igitur, sive nondum percurato vulnere, sive curis urgentibus, deliquium animi passa nuntiabatur.

LIII. Sed Brutus, audito iam adfuturum Caesarem, privatae sollicitudini publicam causam anteposuit; ceteri quoque conscii respiraverunt a metu. Timebant enim, ne delato rei indicio, venire Caesar cunctaretur: nam et apparitor sellam auream curia iam extulerat; quae et ipsa res post necem Caesaris in omen tracta est. Sed ille, sive praedictionibus spretis, sive defunctum se periculo putans, in alias cogitationes intenderat animum, ita securus, ut visum forte, dum in senatum pergit, Spurinnam haberet ludibrio, *venisse* dicens *martias idus:* atque ille, *venisse quidem*, *sed nondum praeterisse*, respondit.

LIV. Exscendentem e lectica Caesarem Sex. Popillius Laenas secreto sermone diu detinuit, unde iterum formido consciis, ne consilia sua proderentur: nam

§. 52. Polyaen. Strat. lib. VIII. — Plut.
§. 53. Dio. — Plut. in Caes. — Val. Max. VIII, 11.

ea quidem in re praeter assuetam magnis ausis trepidationem, miro gemini erroris ludibrio propemodum ipsi detexerunt animi destinata. Paulo enim ante Cascae quidam familiaris, sed huius consilii expers, prehensa eius manu, « Tu vero, inquit, nos celasti » de arcano, sed Brutus nobis exprompsit omnia »: et nisi paulo post, stupente Casca, subiecisset: « Vnde » igitur eae tibi subito opes, ut cogitare ausis aedili» tatem? » minimum aberat, quin Casca rem omnem tanquam gnaro aperiret.

LV. Et Brutum atque Cassium impensius salutans Popillius, priusquam adiret Caesarem, clam insusurravit, optare prosperum eventum cogitatorum, sed emanare rem; properarent. Hunc igitur cum Caesare tamdiu colloquentem profecto deferre indicium rebantur: et admovebant nonnulli sub toga pugionibus manus, interfecturi semetipsos, priusquam comprehenderentur; quum Brutus, considerato attentius Laenatis gestu, preces eum, non indicium deferre coniiciens, quia sermoni non erat locus, hilariori intuitu advertit Cassium, et a re praecipitanda abduxit. Interim Antonium pro foribus curiae C. Trebonius longo sermone distinuit: sive ne perire Caesarem homo praevalidus, et maiestate consulatus armatus, impune sineret; sive ne ipse periret.

LVI. Fuerat enim dubitatum, quid Antonio fieri oporteret. Nonnullis illum quoque, sed et Lepidum tolli iubentibus, mitior sententia vicit. Nolebat Brutus, *quemquam, praeter Caesarem, occidi, quo nihil aliud a se petitum, quam libertatem, ipso opere demonstrarent.* Profuit etiam Antonio, quod C. Trebonius cum eo se Narbone hoc consilium cepisse dicebat;

§. 54. Plut. in Bruto.

eamque rem nunquam Caesari indicaverat Antonius. Sed in curia, quum ingredienti Caesari senatus assurrexisset, coniuratorum alii sellam eius specie officii circumsteterunt, pars accesserunt ad eum cum Tullio Cimbro, tanquam pro fratre eius exsule rogaturi.

LVII. Multa hic Cimber a Caesare beneficia acceperat; quorum immemor, primas in eo facinore partes suscepit. At Caesare negotium in aliud differente tempus, et quia impudentius urgebatur, volente consurgere, togam eius purpuream ab utroque humero Cimber comprehendit: hoc signum ut esset caedis faciundae convenerat. Igitur clamantem, «Ista quidem vis est», alter Casca sauciavit paulo infra iugulum, non letali, nec admodum alto vulnere, quod inter initium facinoris manus trepidaverat. At Caesar correptum Cascae brachium graphio traiecit, exclamans, «Scelerate Casca, quid facis?» et prosilire conabatur, nisi foret ab alio percussus in pectore: simul irruerunt ceteri strictis pugionibus, nemine non hanc appetente gloriam: et Cassius quidem caput eius petiit, Brutus percussit inguina, occiput vulneravit Bucilianus.

LVIII. Aiunt, ferae modo se convertentem in singulos, et cum clamore repugnantem, ubi Brutum quoque conspexit irruere, dixisse graecis verbis, «Tunc etiam inter hos es, fili!» nam quod flagrantissimo amore suo Brutum pepererat Servilia, natum ex se credebat. Alii negant ullam misisse vocem, neque prae irruentium multitudine facere quidquam potuisse; sed toga capiti obvoluta, simul sinistra manu

§. 56. Plut. in Anton. cap. 17, et Caes. — Vell. II, 58. — Dio. — Cic. Philipp. II, 14; XIII, 10, et ad Famil. X, 28.

§. 57. Suelon. in Caes. cap. 82. — Plut. in Caes. — Cic. Phil. II, 11. — Appian. — Dio.

deduxisse sinum vestis, ut inferiore parte corporis tecta honestius caderet, uno tantum ad primum ictum edito gemitu. Hoc habitu cecidit ad Pompeii statuam, eamque largo cruore respersit; quum etiam in iacentem saeviretur, manumque Bruti sauciaret Cassius, eodem tempore plagam inferens. De tribus et viginti vulneribus, tot enim facta erant, nullum fuisse letale, medicus, qui ea inspexit, existimabat, praeter quod secundo loco acceperat in pectore.

LIX. Coniurati corpus in Tiberim trahere, publicare bona, rescindere acta, quod fuerat ipsis propositum, metu consulis Antonii, et magistri equitum Lepidi, supersederunt. Sed qui in curia et circa eam exsortes consilii fuerant, saevo spectaculo attoniti, suamque vicem anxii trepidabant; nec enim quanta aut manus coniuratorum, aut quale consilium esset, liquebat. Ideoque licet progressus in medium Brutus alloqui cuperet, eiicientes se curia fuga et tumultu omnia miscebant, obvios sui quisque terroris implens. Eaque res levissimo cuique occasionem fecit, per vulnera et rapinas exercendae petulantiae; multique peregrini atque cives, sed et senatores nonnulli vulnerati et occisi sunt incertis auctoribus; mensae tabernaeque direptae.

LX. Quippe ex propinquo theatro tam spectatorum turba, quam ipsi quoque gladiatores, ab editore praemoniti, eruperant. Et augebat consternationem vehemens imber horribili tonitru, quasi caelum ipsum funestam atque luctuosam faciem induisset. Idcirco tota Vrbe domus claudebantur; senatores, ubi quisque poterat, per tabernas et insulas se abdebant; occur-

§. 58. Liv. Epit. — Plut. in Caes. et Bruto. — Appian. — Sueton. — Dio. — Val. Max. IV, 5.

§. 59. Sueton. — Dio. — Plut. in Caes. et Bruto.

sabant invicem agmina, hinc contendentium ad spectandum corpus, inde, re perspecta, redeuntium. Antonius et Lepidus, sibi timentes, primo in alienas aedes profugiunt: mox Antonius, mutata veste, clam egressus, communivit suas; Lepidus, in Tiberis insulam, ubi legio erat militum, transmisit, atque inde deduxit in campum, mandata Antonii tanquam consulis opperiens.

LXI. At corpus illud terrarum modo mariumque domini, diffugiente comitum turba, aliquamdiu desertum iacuit, donec tribus servulis lecticam impari gressu succollantibus, dependente brachio, domum reportaretur. Sed percussores Caesaris, postquam in curia nemo praestabat audientiam, togis circum laeva brachia circumvolutis, cruentos pugiones quatiendo, recta pergebant in forum, praeferente quodam in hasta pileum, libertatis signum; hortabanturque populum, *regem atque tyrannum interfectum esse*, dictitantes: et M. Brutus cruentum alte extollens pugionem, *Ciceronem* nominatim inclamavit, atque ei recuperatam libertatem est gratulatus.

LXII. Interim nonnulli aggregabant se euntibus, laudi et praemio futurum rati, si egregii facinoris socii existimarentur, e quibus postea C. Octavius, P. Lentulus P. F. Spinther, eiusque familiaris Patiscus, aliique, vindicibus Caesaris poenas dederunt insolentiae, quod se percussoribus miscuerant; quum nullam partem gloriae tulissent, omnibus eos facto non affuisse scientibus. Sed populus diu trepidato, ubi neminem praeterea laedi petive constitit, verba percussorum accepit tranquillior, *bono animo* iubentium

§. 60. Appian. — Dio. — Cic. Philipp. II, 35. — Plutarch. in Anton. cap. 18.
§. 61. Sueton. — Appian. — Dio. — Plutarch. in Bruto. — Cic. Philipp. II, 12.

esse, positoque omni metu, quam diu votis expetissent, nunc beneficio suo haberent, puram haurire libertatem. Ita multitudine utcumque placata, neque tamen illis se adiungente, Capitolium petierunt, tanquam diis acturi gratias; illudque stipati manu gladiatorum occuparunt.

LXIII. Clamabat tum Cicero, senatum in Capitolium a praetoribus vocari oportere: quod profecto si foret factum, longe aliter atque accidit, constitui respublica potuisset. Venerant tamen in Capitolium advesperascente die Favonius, Aquinius, Murcus, Patiscus: sed et Dolabella iam consul; quippe fasces atque insignia consularia statim corripuerat, quamquam nullo iure facere videretur, substituendus in locum profecti: sed ille profectum interpretabatur, qui esset in ea causa, ut amplius proficisci non posset. Postridie foro venali turba repleto, quam per amicos Cassius comparaverat, iactatae voces sunt, non probantium factum, sed pacem et concordiam postulantium: quae res, nisi ignosceretur interfectoribus, obtineri non poterat.

LXIV. Haec agentibus commodum L. Cornelius Cinna praetor supervenit. Is neque affinitatis, neque beneficiorum memor, acta Caesaris acerba oratione pro Rostris insectatus est; insignibus etiam magistratus abiectis, *quae sibi data contra leges a tyranno* dicebat; auctorque erat populo *deducendi libertatis auctores a Capitolio, praemiisque et honoribus ornandi.* Neque tamen adhuc ultra priores voces incaluit multitudo, Caesaris ante oculos obversante adhuc maiestate, et incerto rerum exitu. Sed ubi Dolabella cum

§. 62. Dio. — Cic. Philipp. II, 11, et ad Famil. XII, 14. — Appian. — Plut. in Bruto. — Vell. II, 58. — Liv. Epit.

§. 63. Cic. ad Attic. XIV, 10. — Dio. — Euseb. Chron. — Vell. — Appian.

lictoribus adfuit, atque haud dissimilia loquutus est, *eumque natalem Vrbis habendum* dixit, *quo, tyranno interfecto, libertas esset restituta;* crevit fiducia animis, coeperuntque postulare, *uti devocarentur a Capitolio patriae liberatores.*

LXV. Atque illi, Dolabellae accessione gaudentes, nactosque rati ducem idoneum, quem Antonio vindicare caedem volenti opponerent, iuventa promptum, nobilitate validum, non tamen descenderunt universi: Cassius tantum atque Brutus progressi in concionem de facto suo loquuti sunt confidenter et magnifice, mutuo se laudantes, et sociorum praedicantes operam, *D. Bruti maxime, qui gladiatores in tempore praebuisset: debere populum romanum induere maiorum animos, qui legitimam licet potestatem regum, simul ad tyrannidem inclinare coepisset, aboleverint; revocari oportere Sex. Pompeium cum tyranni legatis dimicantem in Hispania; Caesetiumque et Marullum, abrogata potestate, exsules.*

LXVI. His dictis iterum in Capitolium se receperunt, parum credentes praesenti multitudini, quod honestior populi pars aberat. Hactenus tamen erat profectum, ut necessariis eorum amicisque concederetur in Capitolium aditus. Ex horum numero consulares nonnullos miserunt ad Antonium et Lepidum, qui aliquoties iverunt, rediveruntque, donec certius aliquod responsum obtineretur. Causa dubitandi ex eo, quod vindicare mortem Caesaris erat his animus; sed consensum senatus, et maxime D. Bruti potentiam, cum exercitu veterano Galliam obtinentis, verebantur. Tandem, dum earum copiarum corrumpen-

§. 64. Sueton. in Caes. cap. 85. — Val. Max. IX, 9. — Appian.
§. 65. Cic. ad Attic. XV, 1. — Appian.

darum occasionem nanciscerentur, paulo liberalius respondendum rati, *nihil ex privato odio agi placere*, responderunt; *sed cogi senatum, et ad eum referri de praesentibus, idque obtinere, quod Patres conscripti censuissent.*

LXVII. Minime displicebat ea ratio coniuratis, qui de senatus animo sententiaque non dubitarent: idcirco reliquo diei et per noctem deinde miserunt circum domos, oratum, *ut patriae causam suamque tueri singuli atque universi vellent.* Neque minor erat militum sollicitudo, quibus agros Caesar dederat, aut promiserat; ii quoque circumibant, miscentes cum precibus minas: denique nox ea nihilo tranquillior aut otiosior fuit, quam negotiosissimi dies esse consueverunt. Nam et Lepidus in foro tetendit cum militibus, et Antonius, hoc praesidio tutior, iubebat excubare magistratus, facibus accensis, et quasi de die sedere pro Rostris per vicos. Ipse pecuniam Commentariosque Caesaris deportari iussit in aedes suas; incertum, suone consilio et proprii emolumenti causa, an orante Calpurnia, ne per tumultum diriperentur.

LXVIII. Liberalibus luce prima convenire Patres in Telluris coeperunt: eo senatum indici placuerat, quod curia subiecta Capitolio, in quo gladiatores erant, tanquam obnoxia coniuratorum insidiis vitabatur. Quum inter ceteros intrare Cinna vellet, resumptis insignibus, quae pridie proiecerat; coorta est in eum, quae Caesaris necem aegre ferebat, populi manus, laceratumque maledictis et lapidibus appetitum in domum quamdam coëgerunt confugere:

§. 66. Plutarch. in Bruto cap. 27. — Cic. Philipp. II, 35. — Appian.
§. 67. Dio. — Appian.

neque hic finis erat periculi; ligna congesta sunt, et incendium paratum, ni Lepidus cum armatis accurrens vim extremam arcuisset.

LXIX. Idem, ad omnes aditus positis custodiis, ingressum ceteris tutiorem praestitit. Sed tamen ab hoc initio Caesaris fautores receperunt animos; et quum subinde plures eorum concurrerent, Cassianorum mercenariorum fractae ac debilitatae voces conticuerunt. Interim perstrepebat senatus mira vocum orationumque discordia, hoc intemperantius, quod libertas ex intervallo regustabatur: proximo enim quadriennio pleraque contra animi sui sententiam censuerant. Pleraque tamen pars favens coniuratis, eos quoque iubebat arcessi; neque repugnabat Antonius, sciens non esse descensuros.

LXX. De interfecto Caesare multa et diversa dicebantur, quum aliis pessimum, aliis pulcherrimum facinus esse videretur: pars, auctore Ti. Nerone, praemia decernebat interfectoribus; alii, gratias agendas, omissis, quae ne ipsi quidem postularent, praemiis; erant, qui sufficere crederent impunitatem. Contra dicebatur, *rem esse commissam minime laudabilem, reipublicae tamen condonandam, ne novis vulneribus veteres civilium malorum cicatrices rescinderentur;* sed honores adimebantur, quos necessum erat cum Caesaris contumelia coniungi. Reclamabant alii, *maiorem esse habendam superstitum rationem, quam mortui;* et arripiebatur, quod forte a quodam asseveratum erat, *alterutrum esse necessarium, uti vel tanquam tyrannicidae praemia accipiant percussores, vel tanquam in delicto deprehensi veniam:* et postulare

§. 68. Cic. ad Attic. XIV, 10 et 14. — Dio. — Appian.
§. 69. Appian. — Dio.

coeperunt, *referretur iterum de Caesare, qualem existimari oporteat; iuratusque senatus censeret, gratia facta prioris sacramenti, quo se Caesaris salutem defensuros, aut vindicaturos iurassent; id enim necessitate extortum.*

LXXI. Inter has contentiones Antonius, insidiose habitum animorum speculatus, quum coeptari rem videret, ad multa, quae nollet, valituram, iniiciendum celeriter impedimentum ratus, audientia postulata, « Priusquam, inquit, uti placere plerisque video, » de Caesare sententiae dicantur, hoc equidem sciri » considerarique refert, quod rem longe, quam putamus, latius egressuram molimur. Etenim si tyrannus fuit Caesar, proiici cadaver eius insepultum convenit, et acta rescindi. Ceterum acta Caesaris, ut scitis omnes, nullam non terra marique » partem imperii contingunt; quorum pleraque re » vocare, ne si decretum quidem certumque vobis » foret, possemus; id quod paulo post apertius demonstrabo.

LXXII. « In praesentia velim unum illud mihi consideretis, levius ceteris, et in potestate nostra haud » dubie situm; ut ita demum ad cetera convellenda » accingamini, quum hoc resciderítis. Quotquot fer- » me sumus senatus primores, profectos a Caesaris » auctoritate magistratus et imperia aut gessimus, aut » gerimus, aut gesturi paulo post videmur. De his » fieri quid placet? ».

LXXIII. Sic commutata leviter quaestione, quum non iam de Caesare, sed de sua dignitate intelligerent agi, velox animorum conversio facta, conclamatumque, *non esse, cur novis comitiis populo creetur mo-*

§. 70. Tacit. Ann. I, 8. — Sueton. in Tiber. 4. — Appian.

lestia: praestare, semel accepta retineri. Prae ceteris tendebant, qui contra leges a Caesare producti, huius condemnata memoria, nulla se videbant ratione tueri illius beneficia posse: quos inter consul Dolabella, quinque et viginta annorum iuvenis, qui neque praeturam gessisset, et in summo esset Antonii odio, sibi haud leviter metuebat. Idcirco voces audires stomachantium, *non contentos, si non pessimi, saltem insolentis facti fautores, concessa amicis venia; sed etiam postulare, ut alii sua dignitate careant, quo factum illorum illustrius videatur atque ornatius:* sed bono hos animo iubebant esse alii; *neque enim hoc agi, ut beneficia, sed ut auctor mutetur: eadem habituros eosdem, sed iam populi suffragiis; idque ipsis etiam honestius fore.*

LXXIV. Hoc sermone permoti quidam continuo posuerunt magistratus insignia, tanquam paulo post maiore cum dignitate recepturi; maior tamen pars retinuit, rata, semel omissam potestatem, quod in aliorum esset futura manibus, non esse, simulatque cuperent, ipsi redituram. Inter haec evocati e senatu Antonius atque Lepidus, ostenderunt se multitudini, quae in foro innumerabilis constiterat. His in superiore loco conspectis, ingens sublatus est clamor: quo vix sedato, quidam, dubium an subornatus, exclamavit, *haberent rationem sui, ne similia atque Caesar paterentur.* Ad haec Antonius, dimota leviter veste, loricam ostendit sub ea, quo magis incitaret animos, ne consulibus quidem inermibus tutum esse quidquam credentium.

LXXV. Ibi sublatus est iterum a diversis agminibus clamor, ultionem aut pacem varie postulantium. An-

§. 73. Dio. — Cic. Philipp. XI, 1. — Appian. — Plut. in Bruto.

tonius utrisque se venditans, « Pacem, inquit, ut » habeatis, curabitur; utque sit ea propria nobis et » perpetua : quamquam id sane difficile est apud hos » animos, qui ne iuris quidem iurandi religione re- » tinentur. Quid enim ista cautio Caesari profuit? » Deinde versus ad turbam vindictam postulantium, « Vos quidem, inquit, perstatis in data semel fide : » atque ego etiam ipse accederem vobis, nisi consul » essem; cui non tam respiciendum est, quid sua na- » tura sit aequum, quam quid esse videatur e repu- » blica; ut quidem senatui placet».

LXXVI. Quum fluctuare Antonius videretur, Lepidum postulare vindicem concio coepit; iussitque in forum degredi, quo a pluribus dicta eius acciperentur. Is igitur, quum Rostra conscendisset, diu tacitus flevit; deinde, «Hoc, inquit, loco tecum nudius » tertius constiti, Caesar; nunc de morte tua hinc » querendi imponitur necessitas! Vos vero, Quirites, » quid postulatis?» Ibi quoque veterani Caesaris *ultionem*, mercenarii Cassii *pacem* acclamarunt. At Lepidus his quidem, « Placet, inquit; sed qualis ista pax » erit, et qualibus religionibus tuta? quandoquidem » Caesari iuravimus, idque iusiurandum violatum est » a nobis, qui principes esse ceterorum, qui iura- » runt, dicimur».

LXXVII. Mox ultionem flagitantibus, « Caesar, » inquit, profecto sacrosanctus atque venerabilis » nobis ereptus est; at senatus cunctatur metu, ne » rempublicam laedat». Reclamarunt illi, « Tu igitur » solus exsequere»: atque ille, « Vellem, et fas sit; » sed nec ego solus, neque vobis etiam solis adiuto- » ribus in tanta re quidquam aut velle, aut nolle » debeo». Perplexa respondentem acrius aggressi mercenarii, quod ambitiosissimum esse scirent, pontifi-

cem maximum facturos ostenderunt in Caesaris locum. Et accepit omen Lepidus, egitque gratias, memoresque promissi esse in loco iussit. Tum illis audacius pacem suam urgentibus, « Cum impietate, inquit, et » iniustitia coniunctum negotium est; attamen, quae » insseritis, faciam »: hisque dictis in senatum se recepit.

LXXVIII. Ibi Dolabella toto tempore satagebat haud parum indecore, uti retinere magistratum liceret: regressus dudum Antonius cum voluptate et risu spectabat iactantem se inimicum; simul ecquid in foro novarum rerum oriretur, opperiens. Sed postquam et illo spectaculo satiatus est, et extra curiam nihil maioris tumultus motum, animadvertit eo descendendum esse necessario, uti percussoribus impunitas detur: sed necessitatem tegens, et in maximi beneficii loco daturus incolumitatem, simul confirmaturus Caesaris acta senatusconsulto, ad perficienda, quae animo conceperat, ita coepit:

LXXIX. « Quamdiu quidem de coniuratione disce» ptastis, Patres conscripti, ego sententiam meam » non interposui: sed ubi percussoribus omissis, » Caesar oppugnari coeptus est, ex actis eius omni» bus unius tantummodo mentionem intuli, et ab » ea sola difficultate tanto iam tempore vos explicare » non potuistis. Neque sane mirandum: nam si po» nimus acceptos ab eo magistratus, periculum est, » ne tot et tales viri nostra quoque confessione indi» gni eis habeamur. Quid si iam convertamus animos » ad innumerabilia illa, quae vel andire labor sit, » quae per civitates, et nationes, et regna, atque » tetrarchias passim constituit Caesar? quis enim est, » ut ita dicam, ad Occidentem ab Oriente angulus, » actorum Caesaris expers; quem ille non aut sub-

» egerit armis, aut beneficiis atque humanitate con- » firmarit?

LXXX. « Cogitate igitur, ecquem existimetis aequo » animo passurum auferri sibi, quae acceperit a » Caesare, ut non omnia protinus bellis ardeant? at » nos in tantum abhorremus a bellis, nec iniuria, ut » haec sola multis causa sit, cur impunitam Caesaris » caedem esse patiamur. Infirmam enim et nimium » vexatam armis rempublicam, non nisi quiete refo- » veri posse, omnes consciscimus atque consentimus. » Sed reges et nationes, et unde longinquior est me- » tus, mitto: quid, vos suburbanam hanc Italiam » quieturam creditis Caesare condemnato? scilicet » veteranos illos cum iisdem armis et ordinibus in » coloniis locatos nihil movebit metus amittendorum, » tyranno iudicato Caesare, quae sunt iis data ab eo » praemia, quum consul et dictator populi romani » haberetur? Quid, quod eorum sunt adhuc in Vrbe » multa millia, qui promissa exspectant et exigunt?

LXXXI. « Ne tanquam rebus incertis ambigamus, » admonere recentissimum factum potest, quis ho- » minum sensus sit atque animus. Quae fuerit eorum » hac proxima nocte circa senatorum domus discur- » sitatio, plurimorum querelis paulo ante cognovi- » mus. Omnes propemodum appellati sumus, et am- » plissimus quisque frequentius et minacius. Per » horum igitur ora oculosque raptabimus Caesaris » corpus, his confectum contumeliis, quibus fas est » tyrannorum vexari reliquias; et horum manibus » non discerpemur? scilicet cuius ductu auspiciisque » ferocissimas illi devicerunt nationes, cuius benefi- » cio fortunas suas omnes debere arbitrantur, quem » semper in summis magistratibus imperiisque vide- » runt, eum summa affectum ignominia patienter » ferent?

LXXXII. « Quam urbanae porro plebis, quam Italiae totius indignationem fore credimus? immo » quam apud omnes paene dixerim et deos et homines invidiam nostram? Quis ignominia tanta notatum a nobis feret populi romani modo principem, » qui nostrum imperium terminavit Oceano, sed et » trans Oceanum ignotas prius adiecit gentes? Quae » vero iudiciorum nostrorum inaequalitas et quam » acriter notabitur, si praemia decernamus iis, qui » consulem in curia, sacrosanctum in sacro loco, » pontificem maximum sub oculis deorum confecerunt; hunc extrema dehonestemus infamia, qui » propter excellentem virtutem etiam apud hostes » habetur venerabilis?

LXXXIII. « Quapropter ita censeo; quum C. Caesarem pro tyranno damnari nec fas sit, nec e republica, rata esse acta eius et consulta omnia; interfectoresque incolumitate contentos esse, gratiasque huius clementiae nomine habere et agere senatui, » quandoquidem simul laudari factum eorum, simul » honori Caesaris consuli non potest. Haec una est » optima concordiae, quam omnes optamus, via: sic » et veteranos metu, et sollicitudine civitatem liberabimus ». In eandem ferme sententiam magnus orator Munatius Plancus consul designatus disseruit, nisi quod pro percussoribus paulo liberalius: hunc deinde M. Tullius excepit, et, qua solebat, summa eloquentia disseruit, *omnem memoriam iniuriarum oblivione sempiterna delendam esse:* sed et graecum verbum usurpavit *amnestiam*, Atheniensium factum commemorans, *qui post externa atque intestina mala,*

§. 83. Cic. Philipp. I, 1 et 13; idem ad Famil. X, 8. — Plutarch. in Bruto cap. 28. — Vell. II, 58. — Dio.

tyrannidemque perlatam, *hac una tantum ratione rempublicam constituissent.*

LXXXIV. Placatis per haec ferme animis, et inclinatis ad concordiam, fit senatusconsultum, *quaeri de caede Caesaris non placere; acta rata esse:* additum est, *propter utilitatem publicam*, quasi per se invalida fuissent; tendentibus percussorum amicis, et concedente Antonio. Sed et illud expresserunt veteranorum centuriones tribunique, *uti de praemiis suis atque coloniis nominatim* referretur; hic etiam, quasi per metum, cedente Antonio, et demonstrante, *quum praesidium senatus non habeat*, *nihil denegari posse armatis.* Inter haec postulantibus Patribus, *uti concordiae ineundae exemplum consules darent*, *quemadmodum et consilium dedissent*, depositis inimicitiis, in gratiam redierunt: et ex eo die Antonius collegam consulatus sui Dolabellam agnovit.

LXXXV. Senatu dimisso, L. Pisonem circumsteterunt quidam, ne tabulas testamenti Caesaris proferret, neve palam sepeliret mortuum, rogitantes; ne forte quid inde novarum rerum exoriretur. Negantem inde presserunt acrius, minas intendentes, si propter eum dissiparentur tantae opes, quas publicas esse oporteret, tyrannum fuisse Caesarem subinnuendo. Igitur Piso consules altissima voce testatur, Patres nondum digressos *iterum cogi* petiit: « rem enim sane » magnam incidisse; quando ii, qui tyrannum op- » pressum esse pugnent, tot exoriantur pro uno ty- » ranni. Sepeliri pontificem maximum vetant, et » testamentum proferenti minantur, et bona inter- » fecti publicare pergunt: belli vero homines, qui

§. 84. Appian. B. Civ. lib. II. — Cic. ad Attic. XIV, 14, et Philipp. I, 13. — Dio.

» sibi ab eo tributa firma esse rataque postulant; et » quae suo iure decrevit de suis rebus, irrita esse » iubent!

LXXXVI. «Neque hoc Brutus aut Cassius, sed ii » nimirum faciunt, qui caedis illis auctores exstite» runt. Ceterum sepultura quidem Caesaris in vestra » potestate est; testamentum autem in mea: neque » commissum fidei meae prodam, priusquam et me » aliquis occiderit». His obtestationibus, et quia multi lucrum sperabant ex testamento, facile inducti Patres, *et testamentum proferri a Pisone debere, et ipsi Caesari funus publicum* decreverunt. Haec quum vix acta prius, quam nuntiata in Capitolium essent, Brutus et Cassius per internuntios excitarunt plebem; multisque eo concurrentibus, concionari Brutus in hanc sententiam coepit:

LXXXVII. «Qui vobiscum heri in foro egimus, » Quirites, iidem nunc hoc agimus loco, non tan» quam ad asylum confugientes, nihil enim pecca» vimus; neque tanquam ad arcem, qui nos nostra» que omnia vobis permittere non recusamus; sed » periculo Cornelii Cinnae moniti, quem audacia » nonnullorum improviso eodemque indigno casu » paene consumpsit. Audimus autem esse, quorum » vocibus et sermone pro periuris atque turbatoribus » pacis traducamur; eoque vos accivimus, coram » quibus nos purgaremus, quemadmodum, salva li» bertate, de ceteris etiam, quae ad rempublicam » pertineant, vobiscum agi ius est. Nos equidem C. » Caesari, quum e Gallia exercitum contra rempu» blicam eduxisset, eoque bello defensorem libertatis » Cn. Pompeium, multosque deinde praestantissimos

§. 85. Appian.

» viros in Africa Hispaniaque sustulisset, eoque no- » mine suo capiti non sine causa metueret, fidem » iureiurando dedimus, non fore praeteritarum in- » iuriarum memores: in futurum omne tempus ser- » lituros, neque dedimus fidem; neque si exegisset, » dedissemus.

LXXXVIII. « Quis enim, qui vere quidem sit ro- » mani sanguinis, non mori, si fieri posset, millies » malit? Hactenus igitur obligati Caesari fuimus. Id- » circo, si quidem Caesar postea nihil contra liberta- » tem nostram molitus est, peieravimus; sin vero » neque magistratus, neque provincias, nec exerci- » tus, aut ullam reipublicae partem senatui populo- » que romano reddidit, sed suo unius arbitrio con- » stituit omnia, Sulla deterior, qui tamen aliquando » satiatus malis publicis dominationem deposuit: quae » non dicam species, sed quae omnino spes super- » fuit libertatis? Dicet aliquis, fuit quidem vindi- » candae vobis libertatis causa iustissima; sed sacro- » sanctum occidere non debuistis.

LXXXIX. « An igitur, si aequum utrinque ius es » set, aliquem gaudere fas est beneficio legis, quam » ipse violarit prior? sed et causa longe est dissimi- » lis. Caesetius et Marullus qua potestate fuerunt? » nempe tribunitia, quam antiquissimaé leges, iure- » iurando maiorum confirmatae, sacrosanctam esse » iusserunt: sed hos in exsilium exegit Caesar inde- » mnatos, quos, dum illa potestate fungebantur, » ne in ius quidem vocare fas erat cuiquam. Et illi » tamen haud dubie sacrosancti. Caesar, quia voluit, » quia coëgit armis ac terrore tot interfectorum ci- » vium, sacrosanctus fuit: voluntatem igitur suam

§. 87. Cic. ad Attic. — Appian.

» vimque accuset, quae dare ei hunc potuerunt ho-
» norem, tueri non potuerunt. Sed forte semel ira
« elatus sic peccavit Caesar: infirma defensio! nec
» enim cuiquam sic licet esse irato, ut patria iura
» subvertat, tollat religiones, piaculo civitatem obli-
» get: sed ne vera quidem esset.

XC. « Quis enim Q. Metello tribuno plebis mini-
» tatus est mortem? Caesar profecto; nec ab ira tum
» quidem, sed effracturus aerarium, et rapiendae pu-
» blicae pecuniae causa. Desinant igitur exprobrare
» nobis periurium, quos neque obstrictos fuisse ulla
» religione apparet, quin, quod fecimus, faceremus;
» nec eam, qua fuimus obstricti, ullo pacto violasse:
» non enim praeteritorum maleficiorum a Caesare
» poenas exegimus, quae erant iureiurando remis-
» sae; sed importunum tyrannum, nec dominatio-
» nem nisi cum vita positurum, ob ea, quae postea
» peccarat peccaturusque erat innumerabilia, cervi-
» cibus oppressae civitatis depulimus.

XCI. « Taceo iam, plerisque videri, ne iusiuran-
» dum quidem tyranno datum servari oportere, quod
» cum eo nullum esse possit commercium vel huma-
» nitatis, vel religionis, qui divina atque humana
» omnia pervertit. Quod igitur, aiunt, postea repe-
» riemus iusiurandum satis firmum atque efficax, ad
» certae stabilisque pacis fiduciam? Quid enim iure-
» iurando opus est, nihil praeter civilia cupienti-
» bus? quando patres nostri majoresque tali aliqua
» causa iurarunt? non enim habebant opus; et inu-
» sitatam hanc cautionem novissimus demum tyran-
» norum excogitavit timor. Licet igitur sane res tota
» tollatur: etenim probis et modestis supervacua est
» haec cura; regnum affectantibus infirma et vana:
» nec enim tu, Capitoline Iupiter, siris, vosque,

» ceteri dii, liberae civitatis tamdiu custodes atque » praesides, uti hic populus regem unquam vel iu- » ratus ferat!

XCII. « Neque poenitet ista hoc quoque tempore » profiteri, quo nondum satis liquet, quid aut pa- » triae futurum sit, et nobis: sed et profitebimur » indesinenter, neque ullo tempore potiores privatas » rationes publicis habebimus. Cuius quidem rei pu- » tamus evidentissimum modo documentum edidisse. » Quum enim liceret securis honoribus frui, perire » in liberata patria, si quidem ita cordi fuisset diis, » quam in oppressa magistratum gerere maluimus. » Sed adversarii satis intelligunt, de iure sibi minime » aequam nobiscum disceptationem esse: ad alias » confugiunt artes, et maxime quaerunt invidiam » nobis facere apud veteranos: quo ex genere si qui » adestis, quaeso vos, significate. »

XCIII. Significantibus multis, « Bonum factum, » inquit, quod inter alios cives hic quoque nume- » rus veteranorum venit: ad vos igitur orationem » converto, vosque, sicuti cum ceteris civibus o- » mnia vobis patriae communia beneficia sunt, ita » amorem quoque et affectum communicetis, hortor. » Vos ab initio non Caesar delegit, nec enim potuit; » sed respublica vos dedit Caesari, quibuscum po- » puli romani hostes coërceret. Iustis illis et legitimis » bellis meruistis certe praemia, et iniquus sit, qui » adimat. Deinde contra voluntatem vestram, sed quasi » sacramento devinctos, adversus patriam et defen- » sores patriae duxit: quibus ex bellis, si haec vobis » sola bellata essent, petere praemia vos etiam ipsos, » opinor, puderet; sed gallici sunt et britannici la- » bores, quorum vobis laudem atque merita, neque » tempus ullum, nec invidia abrogabit.

XCIV. « Sed neque vos aversabimini pro his praemia, qualia maiores nostri concedere consueverunt. Illos enim novimus sociorum, aut aliorum innocentium possessiones non attigisse: ne hostibus quidem superatis totum eripuisse agrum; sed parte adempta deduxisse colonos, ut in officio victi continerentur. Quod si forte angustior, quam pro numero colonorum, ager erat, dividebatur publicus, aut a volentibus emebatur pecunia. Hac quidem ratione, quum vis imperii penes populum esset, sine querela cuiusquam, in colonias deducebamini. Nuper demum L. Sulla, et postea Caesar, patriam tanquam hostilem urbem armis captam, armis retinere necessum habuerunt.

XCV. « Itaque satellitum et custodum egentes, neque missionem vobis dare voluerunt, neque publicum saltem agrum dividere; sed neque pretium qualiscumque solatii causa numerare possessoribus; quamquam abundabant pecunia ex vectigalibus publicis et hasta: verum Italiam, omnis expertem delicti, praedonum more spoliarunt agro, focis, aris, sepulcris, quae nec externis ademimus, justo bello subactis, decimis tantummodo frugum contenti. Sic igitur vestrorum civium bona vobis divisa sunt: eorum, inquam, qui Caesaris ipsius auspicio, vobis commilitonibus, bello gallico tulerant arma; qui vos proficiscentes in expeditionem deduxerant; qui pro incolumitate vestra atque victoria vota fecerant.

XCVI. « Et deducti quidem estis sub signis, densisque ordinibus, ut appareret, non ad quietem vos, sed in aciem venire, paratos ad inferendam iniuriam, neque ab aliorum insidiis tutos: neque enim fieri potest, ut, quibus agri sui per vim ablati

» sunt, eo diutius, quam necessum sit, penes iniu- » stos possessores esse patiantur. Vnde liquido appa- » ret, quo consilio sit hoc a tyrannis factum: non » enim profecto, vos uti agros haberetis, dari enim » aliunde citra iniuriam poterant; sed ut vos, intel- » ligentes multis esse odio, fidi defensores essetis eius » imperii, cuius auctoritate vestrae possessiones de- » fenderentur. Hoc enim unum satellitibus adversus » dominantes est fidei vinculum, ut contracta ex « communibus delictis pericula communi etiam marte » operaque propulsent.

XCVII. « Videte igitur, quid inter illos nosque in- » tersit: illi, quorum acta valere contra iustitiam » utilitas vincit, effecerunt, ut alii vobis suspecti, » vos aliis invisi essetis; nos, quibus, qui nunc sunt » in republica principes, incolumitatem dicunt cle- » mentiae et misericordiae causa concedere, hoc agi- » mus, ut eorumdem omnium non modo secura vo- » bis, sed etiam tuta sit possessio. Fallimini, si vestris » armis fiditis, et omnia putatis esse in praesenti po- » tentia: tempus varie versat res humanas, et occa- » sionem saepe praebet infirmioribus adversus ro- » bustissimos. Pereant, qui morem tam illiberalem » reduxerunt in vitam, quique inductum retinent, » ut potentiori quidlibet liceat! et profecto perierunt.

XCVIII. « Etiam crocodilum, tam et validam et » astutam belluam, contemptum animalculum ich- » neumon dormientem interimit: nec quis tantis vi- » ribus tantaque vigilantia sit praedo, quin saepe » non aliorum modo praedonum insidiis pateat, sed » eorum etiam, quos spoliavit: nisi iure et amicitia » nos nostraque muniamus, nihil nobis unquam cer-

§. 97. Solin. cap. 35.

» tum aut quietum erit. Nos igitur, qui pro communi » libertate facinus pulcherrimum soli fecimus, pri» mos allaborare convenit, uti recuperatum munus » ad omnes ex aequo cives communi laetitia fructu» que perveniat. Igitur et quae accepistis confirma» mus, et quo vobis propria sit ac iusta possessio, » quamprimum per reipublicae necessitates poterit, » enise dabimus operam, ut prioribus dominis pre» tium ex aerario solvatur. Ita nobis atque reipubli» cae praesentia, quae testamur, numina, quidquid » optimo proposito fecimus, bene evenire iubeant. »

XCIX. Haec oratio valde mitigavit animos; praesertim ubi missis etiam in forum tabulis, eadem scripto polliciti sunt: iamque unus omnium sensus erat, *fortissimos et reipublicae amantissimos viros dignitati suae restitui oportere.* Sed invitantibus ad descendendum Bruti Cassiusque responderunt, *facturos si simul tuto possint.* Igitur obsides in Capitolium mitti placuit; missique parvulus Antonii filius, cum M. Lepidi liberis. Lepido ulcisci Caesarem animus fuerat; sed destitutus a militibus, otium et concordiam spectantibus, nihil audebat: et suadebat Antonius, praesentibus acquiesceret, ipse minime cupidus pacis; sed ne Lepidus armatus, se infirmo, unus omnia posset.

C. Descendentibus e Capitolio applausum atque acclamatum est: et, consulibus nescio quid incipientibus dicere, postulatum, uti prius dextras darent invicem atque reconciliarentur. Inde metus incessit consules, ne paulo post percussorum factio maiores, quam ipsi, vires obtineret: salutarunt tamen omnes

§. 99. Dio. — Appian. — Cic. Philipp. I, 13, et II, 36. — Vell. II, 58. — Plut. in Bruto cap. 17.

invicem, complexique sunt comiter; et ab Antonio Cassius, a Lepido affine Brutus ad coenam invitati: ceteros etiam, ut cuique familiaritas aut necessitudo erat, alii senatores exceperunt. Ibi Cassium, inter convivalium sermonum simplicitatem, interrogatum ab Antonio, *num adhuc pugionem haberet sub ala?* respondisse ferunt, *et acutissimum quidem, si et tu affectas tyrannidem.*

CI. Postridie, simul atque illuxit, senatus est habitus, praesentesque Brutus et Cassius ceterique laudati sunt: iisque provinciae decretae, quas eis Caesar ex praetura destinaverat, Macedonia et Syria: sed et Asia Trebonio, Bithynia Cimbro decreta. Galliam Cisalpinam D. Brutus ex destinatione C. Caesaris retinuit. Hactenus omnia satis composita atque serena apparuerunt: sed celeriter, unde non exspectabatur mota tempestas, novis turbinibus atque procellis inhorruit. De testamento, itemque sepultura Caesaris agebatur. Cassius utrique repugnabat vehementissime, ratus, quod res erat, perisse causam, si quidem ille funere elatus esset; et L. Pisonis atque L. Caesaris sententiam laudabat, qui nuper, quum eadem de re quaereretur, quamquam alter socer defuncti, alter gentilis esset, funus fieri vetuissent: si tamen ea Pisonis sententia fuit.

CII. Ceterum Brutus, ingenio mitis et moderatus, utrumque permisit. Testamentum igitur allatum, quod proximis idibus septembribus in Labicano suo fecerat, demandaveratque maximae Vestali, L. Pisone postulante, in domo Antonii consulis aperitur. Scripserat heredes sororum nepotes, C. Octavium ex dodrante,

§. 100. Appian. B. Civ. lib. III. — Plut. — Dio.
§. 101. Cic. ad Attic. XIV, 10 et 14. — Lactant. I, 15.

L. Pinarium, Q. Pedium ex quadrante reliquo: in ima cera C. Octavius in nomen adoptabatur; pluresque percussorum in tutoribus filii, si quis sibi nasceretur, nominabantur. D. Brutus etiam in secundis heredibus scriptus erat; quae res valde miserabilis est visa, huius potissimum consilio occisum fuisse, quem tantopere dilexisset.

CIII. Vt vero populo romano hortos circa Tiberim, cum signis atque tabulis publice legatos acceperunt, et viritim sestertios trecenos; lucri dulcedine convulsi et mutati, *Caesarem iniustissime pro tyranno vituperari* exclamarunt, *quo nemo fuisset patriae civiumque amantior.* Idcirco Caesaris corpus in forum a Pisone illatum magna multitudo cum armis circumdedit; positumque pro Rostris est in aurata aede, ad effigiem templi Veneris Genetricis fabrefacta: intra quam lectus eburneus erat, auro ac purpura stratus, quem magistratus et honoribus functi intulerant; et ad caput tropaeum cum praetexta, in qua fuerat occisus. Inductum erat funus in campum Martium, ibique rogus exstructus.

CIV. Igitur praeferentibus munera (quia suffecturus dies non videbatur) praeceptum, *ut, omisso ordine, quibus quisque vellet itineribus, eo deportaret.* Magna ibi comploratio orta, querelaeque proruperunt, senatusconsulti, quamquam recentis, immemores. Quam inclinationem populi ubi M. Antonius vidit, laudationis loco pronuntiavit per praeconem senatusconsultum, quo divinos ei humanosque honores omnes decreverat: ipse perpauca a se verba addidit; ut unum-

§. 102. Plutarch. in Caes. — Vell. II, 59. — Sueton. in Caes. cap. 83. — Appian. — Dio.
§. 103. Sueton. — Cic. Philipp. III, 12. — Appian.

quodque ex senatusconsulto recitabatur, augens extollensque ad miserationem et invidiam.

CV. Quum senatusconsulto *Pater patriae* appellaretur, «En, inquit, pietatem, qua tractatus est patriae » Pater». Ad mentionem *sacrosancti, qui nemini violabilis, sed et aliis perfugio esse deberet*, exclamavit: « Enimvero non alius ad hunc confugiens, sed ipse » hic sacrosanctus occisus est; quos ille profecto honores neque gessit unquam, neque petiit: nos vero » illiberales, qui honores eiusmodi dedimus, ut volunt, indigno, nec petenti. Quamquam vos, o fidi » cives! hic, quem etiam mortuo habetis, honor, ab » hoc crimine satis liberat». Praelecto deinde iureiurando, quo se pro salute eius adstrinxerant omnes, exsecrabilemque esse iusserant, qui non vindicasset petitum insidiis; contentissima voce, manuque ad Capitolium sublata, «Iuravi, inquit, Iuppiter, diique » ceteri, et paratus eram ulcisci: sed quando haec » potius decerni e republica visum est Patribus, » precor, ut sint utilia ».

CVI. Tumultuantibus ad haec verba senatoribus (nec enim obscure petebantur), ad leniendam offensam subiecit: «Sed oportet, Quirites, existimare, » deorum hanc potius invidiam, quam mortalium » factum fuisse: magisque de praesentibus, quam » praeteritis, esse sollicitos: magna enim nos pericula circumstant, et, si iterum ad arma itur, omnis » reliqua nobilitas periit. Quod igitur superest, hunc » deorum numero adscriptum destinata pompa deducamus, laudes lacrymasque debitas persolvendo ». Haec loquutus, veste raptim more fanatici cuiusdam

§. 104. Liv. Epit. — Sueton. — Appian.
§. 105. Sueton. — Appian.

subducta, accinxit sese, lectumque subinde aperiens et introspiciens multa querebatur: postremo sanguinolentam Caesaris vestem conto sublatam explicans, indignamque viri necem miseratus, populum veluti furore quodam inflammavit.

CVII. Accesserunt deinde inter ludos ex poëtis accommodatae ad hunc casum voces; mirificeque commovit animos illud a Pacuvio: « Men' servasse, ut » essent, qui me perderent! » quod interfectorum plerique, quum fuissent in Pompeianis partibus, Caesaris beneficio non vitam modo fortunasque suas, sed etiam dignitatem retinuerant. Sic affectos nova etiam species adiecta insaniores fecit. Corpus ipsum in lecto iacens conspici non poterat: sed simulacrum ex cera confictum pari magnitudine machina quadam extolli ex eodem lecto poterat, tria et viginti vulnera repraesentans iisdem locis, quibus percussum corpus fuerat.

CVIII. Ibi vero nemo se continuit amplius: pars eum in Capitolini Iovis cella cremare destinabat; alii faces ingerebant curiae, in qua occisus fuerat, eo corpus illaturi; nisi metu, ne una theatrum et templa arderent, sacerdotes prohibuissent: quum repente duo quidam gladiis succincti, ac bina iacula gestantes succenderunt lectum in foro, ubi regia quondam fuerat: confestimque circumstantium turba cum subselliis tribunalia, mensasque nummulariorum, et quidquid lignorum in foro erat, cum ipsa funeris pompa donisque coniecerunt in rogum; deinde tubicines et scenici artifices vestem, quam ex instrumento triumphali funeris condecorandi causa acceptam in-

§. 106. Quintilian. VI, 1. — Cic. Philipp. II, 36. — Plut. in Anton. cap. 19. — Sueton. — Appian.
§. 107. Sueton. — Dio. — Appian. — Tacit. — Plutarch.

duerant, sciderunt, inieceruntque flammae; et veterani arma, quibus exculti celebrabant funus, nonnulli coronas etiam et dona militaria; matronae insuper pleraeque ornamenta sua, quae gerebant, et liberorum bullas atque praetextas.

CIX. Hac flamma domus L. Billieni deflagravit; multaque et alia vicina foro aedificia corripuisset ignis, nisi milites restitissent, consulumque iussu quidam perditorum, qui dolo augebant incendium, de rupe Tarpeia praecipitati essent. Nec ideo minus plebs accensis e rogo facibus ad domum Brutorum et Cassii, ceterorumque cucurrit, easque oppugnavit, et, vi reiecta, minitata est postridie cum armis adfore. Sic saevienti forte se Helvius Cinna tulit obviam, extremum officium persoluturus amico, quem uri in foro audiverat, quamquam valetudine infirma, et proximae noctis dira quiete territus. Visus erat invitari a Caesare, et, quum renueret, arrepta manu trahi. Erat multitudo infensissima Cinnae Cornelio, qui nuper graviter erat in Caesarem concionatus.

CX. Igitur audito, *Cinnam adesse*, tanto furore concitata est, ut frustra testantem, *sibi nihil commune cum illo, praeter cognomen, esse*, ferarum more discerperet, caputque praefixum hastae circa rogum ferret. Ea causa fuit C. Cascae, qui et ipse tribunus plebis erat, libellum proponendi, *sibi et Servilio Cascae parricidae cognomen idem, mentem longe diversam esse.* Ob hunc tumultum edixerunt consules, *ne quis arma ferret, militibus exceptis:* atque ita caedibus finis est impositus. Interea reliquiae Caesaris a libertis in monumentum illatae sunt: in loco busti populus

§. 109. Cic. Philipp. II, 36. — Dio. — Sueton. — Plutarch. in Caes. — Appian.

aram excitavit: columna quoque erecta est prope pedum viginti ex marmore numidico, inscriptumque, *Parenti patriae:* et hic loci sacrificare, libare, vota suscipere, controversias quasdam, interposito per Caesarem iureiurando, dirimere instituerunt.

CXI. Haec auctore quodam C. Amatio, humillimae sortis iuvene, facta, sed qui se C. Mario C. F. progenitum ferens, apud turbatam et credulam plebem plurimum posset. Nam et vivo adhuc Caesare eo audaciae venerat, ut venienti in Vrbem Octavio cum magno agmine, in quo et matronae quaedam erant necessariae Caesaris, ad Ianiculum occurreret: quo tempore adolescentulus ille magnum sane prudentiae specimen edidit. Magnopere instabant ei, qui cum Amatio venerant, ut eum pro cognatione, quae Mariis cum familia Caesarum esset, complecteretur: dubitabat, quid faceret, Octavius: admitteret? quem sciret ab Atia matre sua, atque a matertera repudiari; reiiceret igitur tanta stipatum manu testimonium ei generis ferentium, et maximo favore hominum elatum ad minime spernendam potentiam?

CXII. Quippe coloniae veteranorum complures, et municipia splendida, collegiaque fere omnia patronum adoptarant; et paulo ante, quum reversus ex Hispania Caesar populum in hortos suos admisisset, proximo intercolumnio propemodum aeque frequenter atque Caesar fuerat salutatus. Tandem lenibus verbis, *ad se minime pertinere iudicium de tantis rebus*, respondit: *Caesarem uti rei romanae, ita et familiae suae principem esse; huius voluntatem sibi pro*

110. Sueton. — Dio. — Appian. — Val. Max. IX, 9. — Xiphilin. — Dio. — Cic. Phil. II, 42.

§. 111. Appian. B. Civ. lib. III. — Liv. Epit. — Nic. Damascen. de Instit. Aug. — Plut. in Caes. cap. 50.

praecepto fore: interim integra omnia servaturum. Sed Caesar, comperto, Hierophilum ei nomen, artem veterinariam esse, nolente causam eius suscipere Cicerone, extra Italiam decreto relegavit. At is post necem eius redierat, validaque manu cinctus, metum non interfectoribus modo, sed universo senatui, maximum iniiciebat, de interficiendo eo consilia agitare creditus.

CXIII. Igitur legatione impetrata libera, multi ex Vrbe discedebant, alius alio; et qui provincias habebant a Caesare, proficiscebantur. Brutus autem et Cassius praetores deducendos in colonias veteranos curabant, ne quid turbarum in Vrbe darent; id quoque concedentes beneficii, uti portionem suam cuique liceret vendere, quod lex ante vicesimum annum non admittebat. His quum insidiari falsus Marius diceretur, ab Antonio raptus in carcerem, atque ibi indicta causa necatus est. Patres consulis audaciam mirati, factum non improbarunt, quod, eo superstite, sollicitam plenamque metus vitam acturi videbantur. Sed aerarium privatum, quod interfectoribus constitui ab equitibus romanis quidam excogitaverant, T. Pomponii Attici gravitate sublatum est.

CXIV. Is enim equestris ordinis aetate et existimatione facile princeps, quum appellatus ea de re per C. Flavium Bruti familiarem esset, respondit, *si quid Brutus de suis facultatibus uti voluisset, usurum, quantum eae paterentur: sed neque cum quoquam ea de re colloquuturum, neque coiturum.* Et valuit exemplum primarii viri, qui neque partium odio hoc faciebat,

§. 112. Val. Max. V, 15. — Nic. Damascen. — Cic. ad Attic. XII, 48, et Philipp. I, 2.

§. 113. Cic. ad Famil. XI, 1. — Dio. — Appian. B. Civ. lib. III. — Val. Max. — Corn. Nep. in Attico.

quarum principes adamabat, neque parcimonia, ultro plura collaturus, quam petebantur; sed quia viro bono discedendum a ratione recta nusquam videbatur. At huiusmodi homines interdum importuni sunt vetita molientibus: neque dubium est, quin illa Attici tergiversatio, Brutorum causam haud perfunctorie perculerit.

CXV. Sed et in senatu per eosdem illos dies, Antonio referente, multa praeclare constituta: inter quae, *ne qua post idus martias immunitatis tabula, neve cuiusquam beneficii figeretur;* et illud, omnium maxime aptum libertati, *ut nomen dictaturae in perpetuum e republica tolleretur*, exsecrationibus additis in eorum capita, qui mentionem eius fecissent, quive magistratum eum accessissent, praemiis quoque constitutis, si quis horum aliquem occidisset. Quum ob haec laudibus omnium Antonius in caelum efferretur, aemulatione accensus Dolabella, per absentiam collegae, tumultuantem subinde plebem acerrimis suppliciis repressit, liberos homines de saxo deiici iubens, servitia in crucem tolli, sed et columnam aramque Caesari positam evertit, solumque sternendum locavit.

CXVI. At haec omnia brevi sunt in contrarium versa; eodemque loco templum postea exstructum, in deorum numerum relato. Hoc primum Romae impiae stoliditatis exemplum fuit; a quo postea manavit mos absurdissimus, defunctos imperatores appellandi *deos*, quos vivos ne reges quidem appellari maiorum gravitas tulerat. Hunc exitum vitae C. Caesar sexto et quinquagesimo aetatis anno habuit: vir Ale-

§. 115. Cic. Philipp. I, 13, et II, 36; idem ad Attic. XIV, 15 et 16. — Liv. Epit. — Dio. — Appian. B. Civ. lib. II.

xandro Magno haud immerito conferri solitus, maximi vigoris ad omnia; qui perficere, quod vellet, posset: hoc miserior, quod non voluit meliora, dubiumque reliquit, utrum eum nasci, an vero non nasci, reipublicae magis profuisset. Generis humani profecto pestis fuit crudelissima; qui pugnis quinquaginta duabus, quarum multo maiorem partem sola ductus ambitione decertavit, undecies centum et nonaginta duo millia hostium occidisse fertur, non computatis civium infinitis millibus, quorum referri numerum vetuerat.

§. 116. Sueton. in Caes. cap. 88. — Appian. B. Civ. lib. II. — Plutarch. — Sen. Nat. Quaest. V, 18. — Solin. cap. 6. — Plin. VII, 25.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER LXXXII

IN LOCVM LIBRI CXVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI DECIMI SEPTIMI.

C. Octavius Romam ex Epiro venit (eo enim illum Caesar praemiserat, bellum in Macedonia gesturus), ominibusque prosperis exceptus, etiam nomen *Caesaris* sumpsit. In confusione rerum ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit. Sed M. Antonius consul quum impotenter dominaretur, legemque de permutatione provinciarum per vim tulisset, et Caesarem quoque, petentem, ut sibi adversus percussores avunculi adesset, magnis iniuriis affecisset; Caesar, et sibi, et reipublicae vires adversus eum paraturus, deductos in colonias veteranos excitavit. Legiones quoque Quarta et Martia, signa ab Antonio ad Caesarem tulerunt. Deinde et complures saevitia M. Antonii, passim in castris suis trucidantis, quia suspecti erant, ad Caesarem desciverunt. D. Brutus, ut petenti Cisalpinam Galliam Antonio obsisteret, Mutinam cum exercitu occupavit. Praeterea discursus utriusque partis virorum ad accipiendas provincias, apparatusque belli continet.

I. Occiso Caesare, quum immenso interfectorum errore potius sublata recens respublica, quam restituta vetus esset; spe, metu, sollicitudine, rumoribus omnia miscebantur. Quibus dominatio lucro fuerat,

assertores eius respicere, fovere, etiam incendere; quamquam id palam prae se ferebat nemo. Lepidus et Antonius amicos magis Caesaris, quam ultores profitebantur, nec ipsi fidentes invicem, et nescii, quorsum evasura praesentia forent; si casus daret, non ausuri leviora, quam Caesar concupiverat. Percussores, facto suo laeti, Patrumque laudibus erecti, dum ad honestatem retulisse omnia videri volunt, negligentiores erant in comparandis ad fortuita praesidiis.

II. Senatus discors, et plerisque omnia alia, quam rempublicam, spectantibus, vindicatam ordini dignitatem gratulabatur magis, quam usurpare noverat: pars magna otium, alii privatas rationes spectare: nihil in plerisque gravitatis, nihil in reliquis potentiae esse. Milites magna Caesaris veneratione, hunc unum anteferre omnibus, ceteros despicere; bellis civilibus contemnere senatum, odisse patriam, facere iniurias, vim et arma minitari didicerant: plebs olim corrupta, seque et rempublicam venalem habere docta, rerum ceterarum aeque imperita ac negligens, turbulentis vocibus strepere: pauci omnium ordinum boni, praesentia mala deflere magis, quam emendare poterant. Quidlibet tamen potius evenit, quam quod exspectabatur, ut neque respublica pristinum statum reciperaret, neque ulli horum, qui hominum opinione domini destinabantur, succederet.

III. C. Octavius civilium simul atque militarium artium studiis sextum iam mensem vacabat, magistro dicendi usus Apollodoro Pergameno, quem, iam grandem natu, ex Vrbe secum Apolloniam Taulantiorum eduxerat, praemissus ab avunculo ad Geticum bellum.

§. 2. V. C. 708; A. C. 44. — Appian. B. Civ. lib. III. — Sueton. in Aug. cap. 8 et 89. — Plut. in Bruto cap. 32. — Vell. II, 59. — Dio lib. XLV.

Circum circa legiones erant collocatae, imperatorem exspectantes, quem longinquos hostes cogitantem interim domestica fraus absumpserat. Id ubi compertum est, pro atrocitate rei gravis orta consternatio, et ex proximis hibernis concursus tribunorum et centurionum ad Octavium fuit, suam militumque operam offerentium; nec spernendam Salvidienus et Agrippa iudicabant, aequalium familiarissimi.

IV. Sed ipse, licet in puerilibus annis eximia prudentia, nihil moliri, rerum atque animorum incomperto statu, certus, ad Vrbem properavit: matris insuper et Philippi vitrici literis confirmatus, quibus eadem placebant. Igitur traiecto Adriatico mari Lupiam petiit, propinquum Brundisio oppidum, incertus adhuc, quemadmodum animati milites essent, qui eo praemissi a Caesare fuerant. Ibi de testamento Caesaris et adoptione sua, itemque populi ob interfectum Caesarem dolore factus certior, quamquam propinquis dissuadentibus, cernere hereditatem statuit; et praemissis, qui specularentur, numne aliquis ex percussorum numero, sibi quoque metuendus, Brundisii esset, postquam omnia tuta cognovit, eodem profectus est.

V. Exiverunt obviam legiones, magnaque exceptum laetitia in oppidum deduxerunt. Hinc ille confirmatus, adire hereditatem et nomen adsciscere Caesaris non distulit; huiusque favore paucos intra dies et firmam militum manum, et pecuniae vim haud spernendam adeptus est, confluentibus ad eum, qui profecturi Brundisio in Macedoniam fuerant, quique cum aere publico veniebant e transmarinis provinciis. Satis hinc munitus adversus vim apertam, sed ut in

§. 4. Dio. — Vell. — Appian.

nova amicitia suspectans suos, cum frequenti comitatu proficisci coepit.

VI. Municipiorum non erat omnium idem favor; sed veteranorum ubique summa studia, vindictae se offerentium, incusantiumque negligentiam Antonii, qui scelestissimum facinus inultum sineret. Caesar hos collaudans, opperiri tempora sua quietos iussit. Ita per Neapolitanos fines profectus, in villam Philippi vitrici, et cum eo ad Ciceronem, in Cumano suo agentem, venit; et facile consensum est inter hos, ut mutuam sibi operam pollicerentur: Caesar adolescens militum studio firmior, sed urbanae opis indigens, Patrumque favorem adiungere cupidus, quos Cicero unus omnium maxime facundia et auctoritate moderabatur; Ciceroni vicissim adversus arma Antonii armis erat opus, quibus salutem suam defenderet. Interea enim et rixa ei cum Antonio inciderat; et multa facta in Vrbe erant, quae rerum totam faciem insigniter commutarent.

VII. Quippe M. Antonius, ad quaelibet consilia perinde facilis, mire miscebat boni malique civis indicia, multa e republica, multa contra patriam factitando; et vicissim his illisque carus aut invisus. Sed tum acri studio partes tueri optimatium videbatur; quippe *de revocando Sex. Pompeio* retulerat, *utque pro paternis ei bonis bis millies de publico daretur: utque maris imperium ei concederetur, quale pater habuisset.* Ob haec collaudatus a Cicerone et reliquis Patribus, quum infensam habere plebem videretur, auctoritate senatus armatum comparare praesidium coepit: quo initio reversus ad ingenium, hunc dele-

§. 5 Dio. — Iul. Obseq. — Appian.
§. 6. Cic. ad Attic. XIV, 10, 11 et 12. — Plutarch. in Cic. cap. 63. — Appian. — Dio. — Vell. II, 73.

ctum instituit, ut numero militum atque genere formidolosus senatum non iam pro Antonio, sed sibi, timere cogeret.

VIII. Iam enim habebat ad sex millia: neque promiscue, sed ex iis, qui duxerant ordines, aut aliquo insigniori facinore clari erant, legebantur. Senatui metum fasso respondit, *dimissurum hos esse, simul atque populus conquiesset.* Interim quum et commentarios Caesaris haberet domi, et scribam eius Faberium sibi obsequentissimum (nam et abiturus ad bellum Caesar multa ad Antonii arbitrium reiecerat), his ad stabiliendam suam potentiam abutebatur, quos volebat ab exsilio revocans; regibus civitatibusque, sed et sui praesidii primoribus, beneficia dispensans; quosdam et in senatum recipiens: quarum rerum omnium invidia penes defunctum, gratia penes Antonium erat.

IX. Idem, ut M. Lepidum beneficio devinciret, regimen sacrorum, quod in illa confusione rerum ipse potuisset intercipere, illi dare statuit. Sed id quo facilius consequeretur, lege lata, sacerdotum comitia populo adempta transtulit ad pontifices: ita re in paucorum redacta potestatem, in ceteris quoque solemnibus nihil ferme pristini moris servans, quasi furtim paratis suffragiis M. Lepidum pontificem maximum renuntiavit. Hinc nova percussoribus sollicitudo. Igitur missis ad amicos nuntiis, D. Brutum, qui tres habebat legiones, intentum esse, Trebonium in Asia, Cimbrum in Bithynia, quantas possent, pecunias cogere iubebant: ipsos consilii incertos diversae causae tenebant; manerent in Vrbe? facere cum pe-

§. 8. Plut. in Anton. — Dio lib. XLIV. — Vell. II, 60. — Appian. — Cic. passim in Phil. et Epist. ad Attic. lib. XIV.

riculo viderentur; exirent? nondum tempus eundi in provincias venerat; et si prius egrederentur, fugae similis futura erat profectio.

X. Igitur senatus, salutem atque dignitatem virorum aequalibus studiis conservare pronus, frumenti eis procurationem imposuit. Et quia praetor urbanus Brutus erat, Antonio referente, legibus est solutus, *si ab Vrbe plus quam decem dies abfuisset.* At his ex Vrbe digressis, Antonius moliri multa instituit, Syriam provinciam appetens, destinatam Cassio; deinde, quia sibi paratum esse adversarium Dolabellam sentiebat, eo vertit, ut huic persuaderet eam provinciam petere, suum auxilium pollicitus.

XI. Sic rogatione ad plebem lata (nec enim impetrari ab senatu potuisset), res confecta: frustra obnuntiante tribuno plebis Asprenate, quem senatus subornaverat, sperans, Antonium quoque, ut augurem, et Dolabellae nuper infensissimum, occasione oblata usurum. Sed ille, graviter correpto Asprenate, mitti tribus in suffragia iussit. Cum provincia bellum quoque parthicum datum, et legiones, quae eius belli causa praemissae in Macedoniam fuerant; dein Antonius Macedoniam provinciam petiit.

XII. Nec fuit difficile negotium, victis in Dolabellae causa omnibus, quae obstiterant. Ex his rebus apparuit, bona fide cum collega reditum in gratiam ab Antonio esse, qui non modo parthicum ei bellum demandandum curasset, sed et in illius gratiam exarmasset Macedoniam, quam ipse habiturus provinciam erat. Vt tamen commutatae potius provinciae, quam ademptae Pompeianis viderentur, senatus obtinuit,

§. 9. Vell. II, 63. — Appian. — Liv. Epit.
§. 10. Cic. Philipp. II, 13, et ad Attic. XV, 9 — Appian.

pro Syria C. Cassio Cyrenen, pro Macedonia M. Bruto Cretam dari.

XIII. Haec Octavio nuntiata sunt apud Tarracinam: quo magis sibi properandum in Vrbem iudicavit; ominibusque prosperis exceptus est. Quum enim circiter horam tertiam, ingenti circumfusus multitudine, quae officii causa obviam erat effusa, Romam intraret, super caput eius, circa solis orbem arcus fulgentibus stellis in speciem coronae micuit: ac subinde Iuliae, Caesaris filiae, monumentum in campo fulmine ictum. Credo, his quoque excitatum adolescentem, ut magno animo negotium capesseret. Perseverabat enim dissuadere Atia, cui magna erat non ut matri modo, sed ut severae diligentique educatrici, apud adolescentem auctoritas; et accedebat cum Philippo vitrico sororius Marcellus, minime contemnendis adducti rationibus, quod *successurus erat in clarissimi eiusdem invidiosissimique nominis hereditatem, octodecim annorum adolescens, id temporis, quo tanti viri caedes inpunita, percussores in honore et imperiis essent; et his omnibus suspectior Antonius summa potentia parique superbia, qui filium Caesaris peregre advenientem non modo adire, sed ne mittere quidem quemquam suorum, voluisset.*

XIV. Contra haec omnia fixum certumque adolescenti fuit, exsequi destinata, neque Caesaris necem impunitam, aut se in minore fortuna pati: neque committere, ut, quo nomine dignus a Caesare iudicatus fuisset, eo se indignum suo iudicio ipse fateretur. Consilium, prima fronte calidum et audax, post-

§. 12. Plutarch. in Bruto cap. 29. — Appian.

§. 13. Liv. Epit. — Iul. Obseq. — Vell. 59. — Plin. II, 28. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 8 et 95. — Auct. de Caus. Corrupt. Eloq. cap. 28. — Nic. Damascen. de Instit. Aug.

quam processit (ut ab eventu iudicare homines solent), pro prudentissimo vulgatum est; visusque ille quolibet iuvene promptius susceptum propositum, quolibet sene cautius esse exsequutus.

XV. Hoc tamen Atiae monitum non sprevit, *ut inter initia temperaret animo, neque rueret, nisi rebus paratis.* Idcirco in itinere confluentem ad se turbam mitibus verbis ablegando, cum mediocri comitatu accessit ad Vrbem: et postea quoque *nihil* ostendit *se iratum percussoribus; nec ignorare, aequius esse, ut ipse prior ad Antonium, adolescens ad virum, privatus ad consulem eat.* Postridie C. Antonio praetore adito, professus est, *hereditatem se Caesaris adire, suscipere nomen*; idque relatum in acta publica. Continenter deinde a foro perrexit ad M. Antonium consulem in Pompeianos hortos: neque statim admissus, dissimulavit iniuriam, placidoque et familiari colloquio petiit auxilium adversus percussores avunculi; deinde et mentionem interposuit de pecunia, qua sibi opus ad legata ex testamento patris praestanda esset.

XVI. Antonius, hac oratione vehementer offensus, qui non modo depositum a Calpurnia millies sestertium retinebat, sed insuper omnem, quae ubivis esset, hereditatem lacerabat furtis, et in praesentia respondit durius, et postea quoque legem Curiatam de adoptione ferens, consulto extraxit negotium cunctis artibus; submisisse etiam tribunos plebis creditus, qui vetarent. His excitatus iniuriis, adiungere sibi plebem statuit, apud quam magna Caesaris erat memoria, magnum odium Antonii, qui necem eius vindicare, quum posset, noluisset. Igitur in locum Helvii

§. 14. Appian. — Vell. II, 60. — Dio lib. XLV.
§. 15. Dio. — Cic. ad Attic. XV, 12. — Appian. — Liv. Epit.

Cinnae tribunatum dissimulanter ambire coepit, quamquam patricius, necdum senator; et per Ti. Canutium tribunum productus in concionem, ostendit, *et legatam populo pecuniam, et aliam ex sua liberalitate numeraturum.*

XVII. Atque hoc ut praestare posset, hereditatem paternam proscripsit atque vendidit, etiam inductis coheredibus suis, ut portionem suam cederent sibi. Sed illa oratio, simulque ludorum apparatus valde suspectus erat optimatibus, non ignaris, quorsum ista expedirentur. Nec ideo minus facti sunt Veneri Genitrici, Caesare Octaviano sumptus praebente pro collegio, quod adhuc vivo dictatore institutum, metu aut negligentia supersedebat. Ab iisdem causis ludi victoriae Caesaris facti non erant Palilibus. Et hos igitur edidit, Matio et Postumo curantibus; sellam tamen Caesaris auream et coronam gemmatam in theatro non posuit, Antonio et tribunis vetantibus.

XVIII. Nam et paulo antea Critonii cuiusdam aedilitio munere sellam illaturo Antonius *carcerem* minatus est, *ni rerum novarum desineret.* Sed adolescens adversus hanc malignitatem eius hominis, quo vel praecipuo adiutore se usurum speraverat, generosa fuit ad resistendum constantia: quae subinde, praeter humana praesidia, raris quibusdam, et aptis ad omen trahi, casibus confirmabatur. Inter quae cometen per continuos aliquot dies spectatum, ipse his verbis prodidit: *His ipsis ludorum meorum diebus, sidus crinitum per septem dies in regione caeli, quae sub septemtrionibus est, conspectum. Id oriebatur circa*

§. 16. Plutarch. Apophth. Rom. cap. 45. — Flor. IV, 4. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 10.

§. 17. Plut. — Appian. — Cic. ad Attic. XV, 2, et ad Famil. XI, 27 et 28 Plin. II, 25. — — Iul. Obseq. Dio.

undecimam horam diei, clarumque et omnibus terris conspicuum fuit. Eo sidere significari vulgus credidit, Caesaris animam inter deorum immortalium numina receptam: quo nomine id insigne simulacro capitis eius, quod mox in foro consecravimus, adiectum est.

XIX. Sed et alii potius ad gloriam Caesaris iuvenis pertinere existimabant; plerique magnarum esse calamitatum praenuntia. Sed Octavianus, statua sine certamine posita fidentior, et Iulii mensis appellandi confirmavit consuetudinem, ut etiam ab ipso Bruto in proscriptione ludorum suorum poneretur; aliosque insuper ludos, ob quandam Caesaris victoriam decretos, fecit. Et profecto mirari animum adolescentis convenit, qui tantas impensas tam alacriter faceret, quum Antonii malignitate et senatus varie premeretur. Nam timentes illi, ne paternis opibus instructus ad parem adspirare potentiam vellet, perquiri publicas pecunias, quae fuissent penes Caesarem, iusserunt. Sed et de agris frequentes movebantur controversiae, aliis alios repetentibus privatim, et in publicum eos, qui proscriptorum atque exsulum fuissent.

XX. Harum rerum iudicia apud Antonium ipsum, aut collegam eius Dolabellam agebantur: quod si qui et alii magistratus iudicabant, Antonii praepollebat auctoritas, qui ne translatitium quidem adolescenti ius ulla in re sine pactione gravissimae mercedis impertiebat. Quin et in coheredes eius similes intentabantur minae, senatusque consultum proferentibus, quo Caesaris acta rata habebantur, respondit Anto-

§. 18. Plut. in Anton. cap. 21, et in Caes. cap. 18. — Suelon. in Aug. cap. 80. et 88. — Iul. Obseq. — Dio. — Nummi veteres. — Baeb. Macer apud Serv. ad Eclog. IX, 47.

§. 19. Cic. de Nat. Deor. II, 5, et ad Attic. XVI, 1 et 4. — Dio. — Appian. — Tibull. II, 5.

nius, *id fuisse tempori datum, ut populo tumultuanti satisfieret; ceterum neque rebus suis carere aequum esse eos, quibus ademptae per iniuriam essent, et mentem potius senatus, quam verba, spectari oportere. Se tamen illorum portiones relicturum, si exegissent a Caesare, cuius lubricam aetatem nollet nimiis opibus ad suum reipublicaeque periculum concitari.*

XXI. Post haec igitur Q. Pedius et L. Pinarius partes suas receperunt ab Octaviano, quo interim periculo subducerentur, mox usibus eius libenter reddituri. Horum adiutus benevolentia, toleravit immensos sumptus ludorum, omnibusque occasionibus insignem animi magnitudinem ostendit. Quum enim pecuniam, quae ex auctione sua redigebatur, populo divisisset, et addici petentibus res suas minimo pretio iuberet, quia et nummos festinabat colligere, et propter metum iudiciorum venditionem maturabat; ea ipsa res ei magnam conciliavit hominum benevolentiam, sortem optimi adolescentis serio miserantium.

XXII. Postquam autem et suum patrimonium, et quidquid aliunde fuerat consequutus, sed et matris Atiae, Philippique vitrici possessiones, tum concessum sibi a Pedio et Pinario quadrantem Caesarianae hereditatis venum proposuit, ita concitatus est plebis affectus, ut omnium ore *patientia huius et animi magnitudo* concelebraretur, negarentque vulgo homines, *diutius se laturos consulis insolentiam.* Et certe studia vulgi ludis, qui sub eos dies pro Bruto edebantur, patuerunt. Receptum erat moribus, ut Apollinares ludos urbanus praetor faceret. Sed quia percussores Caesaris tuti esse in Vrbe non poterant,

§. 20. Sueton. in Aug. cap. 10. — Appian.

vicem suam Brutus C. Antonio collegae suo demandavit; eique ludorum suorum apparatum transdidit.

XXIII. Et fuit is plane magnificus atque sumptuosus; nec ludi tantum proscripti, sed etiam postridie venatio: sperabant, ea voluptate delinitam plebem aequiorem postea fore percussoribus. Et erant conducti, per quos initium clamoris nasceretur, *revocandos esse primarios viros populique amantissimos:* et sequebatur miseratio, sensimque etiam reliqui spectatores iungebant vocem, mirifico omnium plausu; quum ingens multitudo plebis in theatrum irrupit, inhibuitque spectaculum, donec ista postulatio penitus exstingueretur. Inter haec Dolabella propere in Syriam profecto, quia rumor erat, Cassium et Brutum de antiquis provinciis occupandis cogitare, M. Antonius respicere macedonicas legiones coepit, numero et genere militum validas, multisque adiectis equitibus, et levi armatura.

XXIV. Per eosdem dies forte, an fraude illius, percrebuit fama, Getas in Macedoniam irrumpere: de hac ad senatum referens, *interesse reipublicae* dixit, *non deduci a Macedonia exercitum*, *qui et ipsius Caesaris destinatione prius Getis, quam Parthis coërcendis comparatus esset: praeterea nihildum ex Parthis hostile nuntiari.* Senatus, mittendum prius ad res Macedoniae inspiciendas legatos, censuit: nec exspectato eorum reditu, exercitum Antonio decreverunt, multa tum temporis senatui grata facienti: atque ille cum amicis Dolabellae pactus est, ut unam ei legionem mitteret, ceteras quinque retineret. Post haec reversi ex Macedonia, nullos ibi fuisse Getas, retu-

§. 22. Liv. XXV, 12. — Cic. Philipp. X, 3, et ad Attic. XV, 10 sqq.

§. 23. Plut. in Bruto cap. 31. — Cic. ad Attic. XVI, 4, et Philipp. I, 15; II, 13, et X, 4. — Appian.

lerunt, adiecto tamen, in Antonii, ut putatur, gratiam, periculum esse, ne irruant, si ex Macedonia legiones deducantur.

XXV. Quum haec obtinuisset, colorem reportandi in Italiam exercitus quaerens, quum a. d. kal. iun. senatus haberetur, permutari provincias petiit, *ut sibi Gallia, D. Bruto Macedonia decerneretur.* At vero senatus, intellecto consulis vaframento, induci non potuit; quidam etiam ex eo ordine privatim scripserunt ad Brutum, hortantes, *ne Antonio cederet.* Igitur Antonius, Caesaris exemplo, confugit ad populum, eiusque scito provinciam Galliam obtinuit, Octaviani praecipue gratia adiutus, cum legionibus, quae erant Apolloniam praemissae; et frater Antonii Caius Macedoniam.

XXVI. Vnde adolescens ille clarior in dies, plebique et militibus gratior, magna horum frequentia stipabatur, etiam pecunia sibi favorem concilians: nec dubitabatur, novarum rerum haec esse primordia, nec ultra differri turbas, praesertim quia M. Antonius, incrementa eius aegerrime ferens, ad se volentem colloquii causa in tribunal adscendere, quemadmodum facere, Caesare rerum potiente, erat solitus, repulerat per lictores, detrahique ex loco superiore iusserat. Hinc immensae multitudinis irae: nec deerat Octavianus accendere odia, forum vitans, sed per ceteras celebriores partes Vrbis in excelsa loca insiliens, in morem concionantis Antonium accusabat.

XXVII. Iamque ille et a tribunis centurionibusque suis monebatur, *finem iniuriarum faceret, filioque Caesaris, cuius beneficiis sua deberent omnia, vel sua*

§. 25. Cic. Philipp. I, 2; III, 10, et ad Attic. XIV, 14. — Vell. II, 60. — Appian.
§. 26. Appian. — Dio.

causa conciliaretur: et quum ille commode respondisset, iisdem auctoribus congressi, post mutuas querelas ita redierunt in gratiam, ut saepius redeundum esset: nam uterque mentis alterius non nescius, arguendi tempus nondum venisse putabat; et animos, satis iam sua iracundia et suspicionibus exacerbatos, amici non sinebant conquiescere; nunquam defuturis, qui potentiorum inter se inimicitias suam occasionem putent, et in pace negligendi, turbari malint omnia, dum aliquo in numero propter praesentem necessitatem habeantur.

XXVIII. Igitur non multi intercesserunt dies, quum iterum impugnare Caesarem Antonius coepit, quamquam recenti beneficio Galliae provinciae obligatus. Forte tribunus quidam plebis decesserat, cuius in locum Flaminium commendabat Caesar, petere non ausus, quod aetatem legitimam non habebat; sed populus, sensuum eius non ignarus, ipsi tribunatum offerebat. Vnde simul et Patres et Antonium metus cepit; senatu percussoribus Caesaris timente, Antonio sibi, si facultatem adeptus adolescens disertus et praepotens turbandae plebis, aut paternas inimicitias exsequi, aut suas coepisset.

XXIX. Igitur Antonius edictum proposuit, Caesarem contra leges appetere quidquam vetans; et, nisi paruisset, vim consulatus minabatur. Ea indignatione plebis exceptum hoc edictum traditur, ut Antonius, desperato, posse obtineri quod volebat, praesente tribunorum numero contentus, tollere comitia cogeretur. At Caesar, missis circa patris colonias certis hominibus, veteranos sollicitabat; idemque per alios

§. 27. Dio.
§. 28. Appian. — Sueton. in Aug. cap. 19.

agebat apud legiones, quae cum Antonio iturae in Galliam, ex Macedonia modo reverterant. Tum quoque eorumdem tribunorum opera deponere simultates suas in Capitolio professi sunt: nequidquam; mox enim Antonius quosdam ex praesidio suo ad concilium amicorum adduxit, quos sibi Caesaris dolo parare insidias diceret: nam ad priorem metum somnio factus erat timidior; prima nocte, postquam reconciliati in Capitolio fuerant, dextram suam ardere fulminis ictu imaginatus.

XXX. Neque Caesaris accipere purgationem voluit; quamquam insontem insimulare ficto crimine videretur. Qui tamen eo tempore prudentes et boni viri habebantur, et credebant factum, et probabant. Iam enim Octavianus per Ciceronem ad senatum se applicare coeperat. Sed non admissus ab Antonio, circa fores eius expostulabat, se immo quotidianis insidiis peti; multaque in caput suum exsecratus, si merito argueretur, iudices poscebat. Quum prodiret ad eum nemo, *ipsos se Antonii amicos iudices ei ferre* dixit; postremo abiens clara voce testatus est populum, *si quid sibi accidisset, penes Antonium necis suae causam fore.*

XXXI. Acerbioribus igitur, ut solent post reconciliationes, odiis, ad comparanda sibi praesidia, eademque detrahenda inimico, uterque properabat. Antonius alliciendae plebi statuam Caesaris posuit in Rostris, inscriptam, PARENTI OPTIME MERITO; deinde legem Agrariam per Lucium fratrem promulgabat, Pomptinas paludes divisurus, quamlibet siccatae nondum erant. Ea lex per vim perlata; septemviri divi-

§. 29. Plut. in Anton. cap. 21. — Appian. — Sen. de Clement.
§. 30. Cic. Philipp. X, 3, et ad Famil. XII, 23. — Vell. II, 60. — Plutarch. — Sueton. in Aug. cap. 10. — Appian.

dendis agris creati, quos inter et C. Antonius fuit, tum maxime praetor: tres enim fratres eodem tempore totidem gerebant magistratus, magnum ad quaelibet audenda robur.

XXXII. Et legis quidem istius tanta fuit apud dementem populum gratia, ut L. Antonio statua equestris inaurata in foro poneretur, in qua inscriptum erat, QVINQVE ET TRIGINTA TRIBVS PATRONO POPVLI ROMANI: sed et equites aliam posuerunt, item adscribentes, PATRONO; et aliam novo exemplo tribuni militum, qui in exercitibus Caesaris fuerant. Eo tempore Casilinum coloniam deduxit M. Antonius, quo Caesar paulo ante deduxerat; quum in eam coloniam, quae esset auspicato deducta, dum esset incolumis, novos adscribi colonos liceret, nova colonia non posset iure deduci. Sed Antonius quidlibet honestum putans, quod firmandae potentiae esset, multa moliebatur cum fratribus: provincias adimebant, aut dabant, aut prorogabant contra legem Iuliam, qua nulla poterat esse publice utilior; tribunorum ad haec usi opera, quos Marcus pecunia suos fecerat.

XXXIII. Interim et Sex. Pompeius, Antoniorum opera revocatus, excessit Hispania; in qua post fratris interitum copias haud contemnendas paraverat. Quum enim aliquamdiu in Lacetanis latuisset, latrocinio se tolerans, paulo post pluribus ad eum ex Mundensi fuga coëuntibus, Pompeium ausus profiteri, Lacetanorum iuventutem induxit, ut se in Baeticam sequeretur. Venit ad eum et ex Africa regulus Arabio, quem paterna ditione Bocchus atque Sitius

§. 31. Cic. ad Famil. XII, 3, et Philipp. XI, 6, et V, 7; idem ad Att. XV, 19. — Plutarch. — Dio.

§. 32. Cic. Philipp. I, 8, II, 40; V, 3; VI, 5; at ad Famil. XII, 13. — Appian. — Dio.

expulerant. His auxiliis multas occupavit urbes; quarum deinde praesidio vim Carinatis elusit, cum maioribus copiis a Caesare missi. Postea cum successore Carinatis Asinio Pollione praetorio bellum clarissimum gessit. Carteiae cum una legione receptus, Eboram deinde oppugnavit cepitque. Eadem die de morte Caesaris cognovit: inde ad sex legiones, quas in ulteriore provincia reliquerat, rediit; missis Romam ad consules literis, *ut sibi ad larem suum liceret reverti, exercitus omnes dimitterentur.*

XXXIV. His deinde successibus firmior, quum ad eum quotidie multi confluerent, Asinium mors Caesaris et sequutae illam turbae plurimum debilitarent, Carthaginem Novam obsidere ausus est. At quum per absentiam eius premi socios suos a Pollione audisset, cum valida manu congressus, claram victoriam obtinuit, virtutem eius plurimum adiuvante casu. Forte acciderat, ut, Asinio in fugam acto, pars tamen exercitus strenue repugnaret, ambiguam factura victoriam, nisi eodem tempore et paludamentum, quod inter fugiendum abiecerat Pollio, vidissent inter hostium manus, et Pollionem interfectum audissent. Eius nominis errore (nam illustris eques duci cognominis ceciderat), simul conspectu vestis, tanquam amisso duce exterriti cesserunt. Ab hoc tempore potens pollensque Pompeius, omnem fere ulteriorem Hispaniam recepit, donec M. Lepidus, citeriori praefuturus, in proximam Galliam venit.

XXXV. Is auctoritate sua Pompeium adduxit ad pacem, effecitque, ut discederet ab armis, senatus illi septies millies, quantum ex bonis eius paternis

§. 33. Strab. lib. III, pag. 161. — Dio. — Appian. B. Civ. lib. IV. — Vell. II, 73. — Cic. ad Attic. XV, 20, et XVI, 4.

§. 34. Dio.

Caesar redegerat, et orae maritimae praefecturam daret. Quae res eo confici facilius potuit, quod salvis Caesaris actis fiebat; quippe Caesar extremo tempore cunctis, etiam quibus nondum ignovisset, sine exceptione pristina iura reddiderat: ut non novum ei dandum beneficium, sed confirmandum, quod dedisset Caesar, videretur: adiuvitque Antonius, amicus et propinquus Lepidi, odio quoque Caesaris inimicum eius paternum corroborans. Pompeius, deducto ex Hispania exercitu, concessit Massiliam, ut interim, quid in Vrbe fieret, specularetur. M. Lepido honores ab senatu habiti, statua equestris inaurata in Rostris posita, cum inscriptione praeclara; mox et triumphus absenti, rebus gestis non maximis, decretus.

XXXVI. Interim ad vim et arma res spectare coepit, quum Antonium, consulatus viribus praevalidum, Octavianus aetate et iniuria favorabilis, et assumpto Caesaris nomine, oppugnaret. Idcirco Antonius a. d. VII. id. octobr. Brundisium exivit, legionibus macedonicis quatuor occursurus, ut pecunia sibi conciliatas ad Vrbem abduceret, magno timore civitatis. Contra Caesar in Campaniam excucurrit, primumque a Calatia, mox a Casilino veteranos evocavit, infensos Antonio, qui novos colonos superinduxerat: sed et pecuniae magnitudine excitabantur, quingenis donati denariis. Inde Capuam profectus, magna centuriata manu, Samnium petiit, Calibusque et Theani, ceterisque municipiis, summo omnium favore exceptus, paucis diebus iustum exercitum coëgit promptus adolescens.

§. 35. Cic. Philipp. V, 14, 15, et XIII, 7 et 5. — Sueton. in Caes. cap. 75. — Dio. — Appian. B. Cic. lib. IV. — Vell. II, 73.

§. 36. Flor. IV, 3. — Dio. — Cic. ad Famil. XII, 23, et Philipp. III, 2; idem ad Attic. XVI; 8, et 9. — Vell. II, 61. — Sueton. in Aug. cap. 10.

XXXVII. Inde consilio Ciceronis recurrens in Vrbem, ad decem millia hominum sub uno signo, neque omnes more militiae perarmatos, quasi praesidium suum adduxit. Trepidabant urbani, hinc Caesarem, inde Antonium venire cum copiis: neutrius perspecta voluntas, et quia nuper in Capitolio conciliatos viderant, ne haec ex compacto gererentur, metuebant; donec eos confirmavit Canutius tribunus plebis, profectus obviam Caesari, et, proposito eius cognito, praedem se offerens reipublicae, introductoque adolescente, qui ad secundum lapidem iuxta fanum Martis consederat, verba in hanc sententiam fecit, continua rabie lacerare Antonium solitus: « Miro » quodam fortunae ingenio reor in haec tempora, » quibus rempublicam extraordinaria pericula cir» cumstant, extraordinarium quoque praesidium » accessisse: quis enim tantum aut furorem hominum, » aut benignitatem deorum praescire atque praedi» cere potuisset?

XXXVIII. « A consule patriam oppugnari publicis » viribus, a privato defendi domesticis copiis! in illo » nihil esse, quod non oderis, vituperes, timeas; in » hoc omnia praeclara et salubria, pietatem, consi» lium, virtutem! Cavete enim quidquam existime» tis aut perniciosius publice Antonio, aut Caesare » salubrius posse cogitari. M. Antonium quis vestrum » non novit, tanquam digitos suos? eius luxum, li» bidines, crudelitatem, rapinas quis ignorat? nec » repetam, quae coram toties obieci, vobis audien» tibus: ad praesentia tempora vos respicere iubeo, » et magnitudinem periculi, quod vobis denuntiat, » diligenti aestimatione metiri.

§. 37. Tac. Ann. I, 10. — Cic. ad Attic. XVI, 8. — Dio. — Appian. — Vell. II, 64.

XXXIX. «Homo ex magnis opibus, per temporum » miseriam subito paratis, deinde turpissime dilapi- » datis repente egenus, post necem Caesaris abun- » dare copiis coepit. Quaeritis unde? quamquam quid » opus est quaerere, quod scitis omnes? Quantum » illi pecuniae nocte, quae mortem Caesaris est » insequuta, Calpurniae timor dedit in manus? » quantum creditis ex interpolatis commentariis Cae- » saris, ex innumerabilibus chirographis redactum? » qua nundinatione nullus unquam fuit quaestus » copiosior. Regna, provinciae dantur, adimuntur, » tanti videlicet, quanti redimere haec cupientium » desideria paciscuntur: datur civitas aliis, aliis im- » munitas; restituuntur exsules, minime profecto » gratis.

XL. » Iam una rapina ad Opis septies millies sester- » tium sublatum nostis. Nunc etiam municipiis impe- » rari audimus pecuniam. Tantis instructus divitiis, » maximo praeditus magistratu, provincia et legio- » nibus auctus, quantum possit, videtis: quantum » velit, nisi ipsi creditis, ego vobis neutiquam per- » suasero. Pauci admodum dies sunt, quum in con- » cione vestra palam professus est, locum me apud » eos quaerere, quibus, se salvo, in civitate locus » esse non posset: quae de principibus senatus alio » tempore dixerit, quos et auctores Caesarianae ne- » cis, et mearum actionum aperte nominabat, me- » ministis.

XLI. » Neque est, ut meo aut illorum periculo rem » transigi posse putetis: nostro sanguine contentum » Antonium fore, nostris facultatibus; vos vero, si

§. 39. Cic. Philipp. II, 36, 37, 38, et V, 4.
§. 40. Cic. ad Attic. XVI, 8, et ad Famil. XII, 3 et 23.

» non honoratos apud eum, at certe tutos fore. Recordamini, quam ille vocem nuper admodum pro » Castoris sedens iecerit, qua nulla sane potuit audiri crudelior, quum pro solita sua impudentia » stultitiaque haud dissimulanter diceret, *nisi victorem, victurum esse neminem.* Quid potuit apertius? » aut quibus aliis verbis bellum internecinum efficacius denuntiaret? Adversus hoc tam cruentum atque » horribile monstrum, velut alter Hercules, Octavianus se opposuit, aetate puer, audacia prudentiaque nemini clarissimorum virorum postferendus.

XLII. » Quod fuit huius adolescentis durissimo » difficillimoque suo tempore consilium? quanta moderatio? quam sapienter domesticum vulnus, quam » patienter inimicorum iniurias tulit? Carere illum » sicut huius aetatis ardore, ita omnino animo credidissemus, nisi praesenti documento palam ostenderet, neminem sibi hac quidem parte comparari » posse. Tot illustres viri, summis usi honoribus, » duces veteres, triumphales, indefensam rempublicam sinerent; nisi hic nobis subito exstitisset, qui, » nullis instructus publicis praesidiis, paucos intra » dies, quam eum proficisci ex Vrbe vidimus, tot » millia fortissimorum virorum adduxit praesidio publicae libertatis.

XLIII. » Hic nobis munere deorum datus est adolescens, in quo, etiam qui sententiis invicem discedunt, pari amore consentiant. Alii Caesaris acerrimam mentem, admirabilem celeritatem, imperterritum animum desiderant; haec omnia nobis iste » regenerat: sunt, qui nimis cupidum potentiae fuisse » putent, pluraque bella e re sua, quam publica,

§. 41. Cic. Philipp. III, 11, et V, 8.

» gessisse, nec in honoribus modum novisse, nec in » imperio finem; hic igitur pro illo Caesar placeat, » qui sibi nihil praeterquam salutem et libertatem » petens, ceteros labores suscipit pro republica, » nullo honorum, aut imperii desiderio, sed leges » et iura civitatis valere postulans. »

XLIV. Haec atque talia quum Canutius disseruisset, Octavianus verba facere ad populum coepit, memoriam patris invocans, et quae ille pro republica prospere, erga populum romanum liberaliter, adversus inimicos clementer fecisset: deinde flexit ad spes suas modeste commendandas, quoniam per aetatem commemorare res gestas nullas posset: postremo accusavit Antonium, iniurias suas publicasque profectas ab eo coarguens; quibus coactus exercitum contraxisset. *Adesse veteranos patris sui, mente omnes eadem, uti patriam defendant, eique operam et obsequium contra quemcumque foret opus, et in praesentia contra Antonium polliceantur. Id unius ore omnes profiteri.*

XLV. Sequutus ad haec multitudinis clamor, faustaeque in Octavianum voces. Ceterum non idem veteranorum sensus erat, qui cum pugionibus veste tectis circumsteterant. Exciti enim tanquam ad componendas Caesaris et Antonii controversias, aut si abnueret Antonius, Caesarem tutaturi, aut etiam, si res ita ferret, poenas sumpturi de percussoribus, aegre ferebant, se adversus Antonium, modo ducem suum, nunc consulem adhiberi. Igitur catervatim abire coeperunt, alii palam indignati, pars arma sua non apportasse causantes, nec alienis perinde uti. Caesar, dissimulato dolore, quia erat ad vim imparatus, laudatos, quod se deduxissent, novoque insu-

§. 44. Dio. — Appian. B. Civ. lib. II.

per donativo auctos, dimisit: neque ex omni numero plus quam mille, sive secundum eos, qui plurimum ponunt, tria millia remanserunt.

XLVI. Ceteros etiam cito subiit poenitentia, comparandoque belli lucra cum agriculturae laboribus, et Caesaris inescati liberalitate, cito cum armis, tanquam ad illa petenda digressi, ad eum reverterunt. Igitur, recepto animo, Etruriam percurrit, Ravennamque et finitima loca, militibus Arretium convenire iussis. Dum haec a Caesare parantur, Antonius ad macedonicas legiones Brundisium venerat; acceptusque est gratanter, ob spem donativi, quod tanto uberius futurum sperabant, quanto esset Antonius Caesare locupletior: nam domi eius acervos strui pecuniae, neque iam numerari, sed appendi aurum, audierant.

XLVII. Deduxerunt tamen eum in tribunal silentio, quasi prius accepturi rationem, quare ultionem occisi Caesaris distulisset. Hoc aegre passus Antonius increpavit ingratos, *qui nullum laetitiae signum adventu suo ederent, cuius beneficio pro parthica expeditione Italiam habituri provinciam forent:* deinde querelas addidit, *quod emissos a protervo adolescentulo* (sic Caesarem appellabat) *corruptores non protinus adduxissent: se tamen inventurum illos; militibusque divisurum sestertios quadringenos.*

XLVIII. Haec in promittendo parcimonia quum a dedignantibus excepta risu esset, ipse contra irasceretur; eo processit ferocia militum, ut cum gravi convicio relinquerent concionantem. Tum ille desiliens, « Discetis, inquit, imperata facere »: negotio-

§. 45. Appian.
§. 46. Dio. — Appian. — Cic. Philipp. II, 38, et V, 4.
§. 47. Appian. — Dio. — Cic. ad Attic. XVI, 8.

que dato tribunis, ut seditiosi sisterentur, sorte duxit decimum quemque; nec tamen in omnes animadvertit. Sic tamen etiam multum caedis fuit: circiter trecenti supplicio affecti traduntur, inter quos et centuriones quidam, viri fortissimi, fuerunt; et quod auget saevitiae speciem, sub oculis Fulviae, quae virum sequuta ad exercitum fuerat, iugulati sunt. Irritatis per haec potius, quam perterrefactis animis, Caesaris emissarii dolorem militum stimulabant, libellos in castris proponendo, quibus, laudata superioris Caesaris memoria, et praedicata liberalitate adolescentis, crudelitas et sordes Antonii perstringerentur.

XLIX. Horum libellorum auctores conquiri iussos contubernia celaverunt; non praemiis, non poenis, quae indicanti, aut occultanti denuntiabantur, mutabiles. Ea contumacia concussit Antonii animum; et, quum interea Caesaris conatus nuntiarentur, iterum ad milites prodiit, excusans, *quod necessitate coactus, in paucos quidem et contra voluntatem animadvertisset. Ceterum ipsos scire, quam nec saevum se, nec sordidum ostenderit Antonius usquam. Sed satis esse querelarum, satis etiam tum delictorum, tum supplicii: centenos illos denarios se pronuntiasse non donativi nomine (neque enim id pro fortuna sua facturum), sed quo laetior accessus suus legionibus esset.*

L. Nec addidit quidquam, ne cedere militibus timore videretur: denuntiavit quin etiam, parendum imperiis suis fore. Remotis deinde centurionibus, quos suspectabat esse cupidiores Caesaris, alios praefecit; comiterque appellatos milites, diversis agminibus secundum mare superum iussit Ariminum pergere. Ipse

§. 48. Appian. — Cic. Philipp. III, 2, 4, et V, 8. — Dio.

cum legione Alaudarum Romam superbo adventu terruit, equitibus in suburbio relictis, militem accinctum ducens in Vrbem, et nocturnis armatorum circa aedes suas custodiis. Sed ubi convocato senatu, Caesarem accusaturus, effecturusque, ut hostis ille iudicaretur, in Capitolium adscendit: in aditu curiae nuntium ad eum delatum est, legionem Martiam, cuius multi centuriones interfecti fuerant, sublatis signis Albam secessisse, in urbem opportunam et munitam.

LI. Dum ad haec subsistit cogitabundus, en aliud nuntium, et quartam legionem, duce L. Egnatuleio quaestore, ad Caesarem se transtulisse: qua re audita, sic est exterritus, ut, abiecto de Caesare referendi consilio, senatus consultum de supplicatione M. Lepido decernenda per discessionem faceret, quo celerius mittere senatum posset. Nec enim honoris Lepidi causa vocari Patres iusserat; supervacuis omnino minis adversus tribunos plebis quosdam, qui minime repugnaturi fuerant.

LII. Sed ille L. Cassio denuntiaverat mortem, si in senatum venisset; D. Carfuleium e senatu vi et minis mortis expulerat; Ti. Canutium, non templo modo, sed etiam aditu Capitolii, per armatos prohibuerat. Sed eiusdem diei vespere sortitionem provinciarum ex arbitratu suo fecit. Caio fratri Macedoniam, C. Calvisio Africam dedit; ceterorum plerique provincias suas repudiando, nullam fuisse Antonii sortitionem iudicaverunt. Ipse, neque votis nuncupatis, neque sacrificiis solemnibus factis, ante lucem paludatus ita profectus est ex Vrbe, ut templa, forum, occursum hominum, diem paene ipsum vitaret, in

§. 50. Liv. Epit. — Cic. ad Attic. XVI, 8, et Philipp. III, 3; IV, 2; V, 8, 9; XIII, 8. — Appian.

§. 51. Appian. — Cic. Philipp. III, 3, 9, et XIII, 9. — Liv. Epit.

Galliam properans. Sed prius Albam ire statuit, ad revocandas, si posset, legiones; inde reiectus Tibur ad ceteros milites rediit, advocataque concione, iurarc coëgit omnes, se non esse deserturos.

LIII. Inter haec magnus exstitit in Vrbe timor, certatimque venerunt Tibur Patres propemodum universi, equitum pars maxima, et ex ipsa plebe honestissimus quisque; videntesque, iurari in verba Antonii a militibus et veteranis, quorum magnus sane numerus ad veterem ducem recurrebat, ipsi quoque volentes adstrinxerunt se iureiurando, benevolos fidosque M. Antonio semper fore: ut mirarentur homines, ubinam illi Romani essent, qui paucis ante diebus, concionante Caesare, M. Antonium conviciis foede prosciderant. Igitur cum splendido satis comitatu Ariminum venit, bona cum spe, fore, ut D. Brutus propter veterem amicitiam, sed magis odio metuque Caesaris, provinciam sibi tradat.

LIV. Sed longe alia Bruto mens fuit; quem exarmari percussorum nemo patiebatur, in eius copiis maxima spe reposita incolumitatis: neque vero aut Caesarem metuebat, docte simulantem Pompeianarum partium gratiam; aut credebat Antonio, quem propter infinitam ambitionem, omnibus, qui aliquid posse viderentur, infidum atque obliquum esse cognoverat. At Caesaris animum anceps fatigabat deliberatio, quemadmodum utendum praesentibus foret. Percussores avunculi oderat, Antonium metuebat: atque illos sciens ita vicissim erga se affectos, saepe angebatur, ne cum exercitu progressum ambo simul iunctis copiis invaderent.

§. 52. Cic. Philipp. III, 10; V, 9, et XIII, 9.
§. 53. Appian. — Dio.
§. 54. Cic. ad Famil. XI, 5. — Dio. — Tac. Annal. I, 10.

LV. Sed cognito, hos inter se commissos esse serio, non dubitans, acriorem ex duobus prius opprimendum esse, Bruto auxilium ferre non distulit; sublato Antonio, ab eius segnitie haud perinde metuens. Nec enim contemnendus erat imperator Antonius, et viribus haud spernendis nitebatur. Praeter recentem delectum, tres habebat legiones macedonicas, et veteranorum manum, senum quidem, sed in quibus duplo plus roboris, quam in tironibus, esset. Praeterea Lepidus et Asinius in Hispaniis, ille cum quatuor, Pollio cum duabus legionibus, et cum tribus in ulteriore Gallia L. Plancus, haud alieni a partibus videbantur.

LVI. Caesar praeter Marciam et Quartam legiones, unam habebat tironum, veteranorum duas, sed suppletas ex novo delectu. His Albam convenire iussis, senatui scripsit, huius auctoritatem maximi facere simulans; delatumque ab exercitu honorem, ut propraetore imperium haberet, non accepit. Sed quum duae legiones, quae ab Antonio discesserant, inter se ad simulacrum pugnae concurrissent, spectaculo delectatus, et oblata liberalitatis occasione, iterum quingenos denarios divisit; quina millia pollicitus, ubi, re ad proelium deducta, fortem fidelemque operam navavissent.

LVII. Sic excitatis militibus suis, et sparsa largitionum fama, insequutus Antonium, in itinere equites, sagittarios, elephantos illius redegit in potestatem minime repugnantes, quod Antonius Suessae, et passim in castris trucidando, qui ei suspecti erant, animos militum vehementer alienaverat. Sed Antonius, missis ad Brutum codicillis, decedere iubebat provincia, quo et plebiscito gereret morem, et sibi parceret. Brutus contra senatusconsultum misit, quo ipsi

data erat Gallia. Tum Antonius diem praestituit, intra quam nisi decessisset, pro hoste haberetur. Neque cessit Brutus, quominus nuntiandum curaret, *debere Antonium sibi longiorem diem dicere, ne forte citius, quam vellet, ab senatu hostis iudicaretur.*

LVIII. Et poterat opprimere Bruti exercitum, adhuc in castris agentem, tanto potentior Antonius, sed urbes adire maluit. Ab his quum reciperetur, Brutus veritus, ne mox nulla pateret sibi, per simulationem decedendi profectus est Mutinam, validam urbem atque populosam, eamque occupavit; et copiis Mutinensium milites suos alere, mactare pecudes, carnemque ad diuturnae obsidionis exspectationem salire instituit. Habebat autem secum magnam gladiatorum multitudinem, duas legiones veteranas, quibus olim praefuerat, et unam tironum; sed omnes nuper firmos ad res suas tuendas effecerat, ducto in Inalpinos exercitu, multisque castellis captis atque vastatis, et liberaliter donato milite.

LIX. Igitur neque minis Antonii cesserunt; et Antonius, quum dimittere Brutum nollet, ad proelium elicere non posset, circumvallare Mutinam coepit. His rebus in Vrbe cognitis, redintegratus est apud omnes Caesaris favor, deque ipsius et Bruti honoribus in senatu actum. Provincia quoque Gallia laudata, quod Antonium non recepisset. Octaviano imperium Ciceronis sententia decretum; statua, Philippi: Servius Serviliusque, ut ante iustam aetatem petendorum honorum ei potestas fieret, censuerunt. Aberant tum consules, nam et Dolabella profectus in Syriam fuerat: ergo M. Servilius tribunus plebis, eiusque col-

§. 57. Cic. Philipp. IV, 2; V, 17. — Dio. — Liv. Epit. — Appian.
§. 58. Cic. ad Famil. XI, 4.

legae, a. d. XIII kal. ian. senatu convocato, proposuerunt edictum Bruti, quo *seque et exercitum provinciamque in potestate senatus fore* demonstrabat.

LX. Laeta igitur curia, et maiora meditante, senatusconsultum de praesidio factum, *uti C. Pansa, A. Hirtius consules designati, dent operam, ut senatus kalendis ianuar. tuto haberi possit.* Interim rescissa sortitione Antonii, placuit provincias manere apud hos, qui obtinebant, neque tradi cuiquam, nisi iussu senatus. Haec et ab aliis, sed in primis a Cicerone, qui eadem die tertiam et quartam Philippicas habuit, cupide decernebantur, qui professis in Antonium odiis, multas hoc tempore orationes edidit, quibus rerum ille status eximie depictus est. Nam ille ex itinere, propter filium, quem Athenas studiorum causa praemiserat, in Graeciam suscepto, inde traiecturus ad Dolabellam, a quo se passus erat legari, subito erat reversus; Austris reflantibus navigare vetitus, et, auditis interim Octaviani successibus, novaque spe reipublicae recuperandae alacrior.

LXI. Sub haec tempora P. Servilius Isauricus fatum explevit, magno vir natu; sed ad extremam usque aetatem sensibus integris, necnon nonaginta vitae annis infracta valetudine. Par erat et animi robur bene de republica sentienti, et fortiter loquenti: quibus rebus ita nuper offenderat Antonium, ut in senatum tuto venire non posset. Vnde et Canutio non diu post M. Antonius et C. Caesar obiecerunt, *quod in capessenda republica consularis Isaurici sectam sequeretur:* quibus ille respondit, *malle Isaurici esse*

§ 59. Cic. Philipp. III, 15; IV, 2, 4 et 6; idem ad Famil. XI, 6. — Appian. — Dio.

§. 60. Cic. Philipp. III, 10; ad Attic. XVI, 16; XV, 11; XVI, 7, et ad Famil. XII, 25. — Plut. in Cic. cap. 67.

discipulum, *quam Epidii calumniatoris:* id erat nomen crimenque rhetoris, quem illi audiverant.

LXII. Huius viri quanta fuerit auctoritas, vel ut mores temporum noscantur, annotabitur. Forte per forum incedens, quum testes in reum dari vidisset, loco testis constitit, praefatusque, *sibi nec hominem notum esse*, *qui causam diceret*, *neque cur esset postulatus; at improbum sibi videri* dixit, *propterea quod se pedibus incedentem*, *nullo reverentiae signo edito*, *eques praeteriisset.* Digna res visa iudicibus, cur indicta causa damnaretur.

LXIII. Eodem et sequente anno multa, ut solitum in principio magnarum calamitatum, prodigia nuntiata. Terrae motus in Alpibus et in Italia crebri; fulminata navalia, Iovisque Capitolini cella, quae fuit in fano Victoriae, aliaeque sacrae aedes et statuae: tabulae aeneae ex delubris Fidei et Saturni turbine evulsae; ad Opis valvae aedis fractae: arbores exstirpatae, tecta convulsa: fax caelo visa, quales Graeci *bolidas* vocant, ab ortu ad occidentem ferri: trini soles apparuerunt, quorum unus quasi spicea corona cinctus micuit; et postea paulatim unum in orbem sole redacto, multis mensibus prope ad exitum anni lurida et pallens lux fuit, quasi continuo sideris defectu: id ostentum mox accommodarunt temporibus, *triumviros denuntiatos* dictitantes, *quorum duo defecturi fuissent*, *Caesare superstite*, *cuius victoriam corona soli circumdata*, *spicarum figura frugum ubertatem*, *notasset.* Aetna arsit: in Tiberis ostio piscium magna vis relabente aestu in sicco est exposita. Padus etiam inundavit in campos, magno accolentium damno,

§. 61. Cic. Philipp. II, 5, et ad Famil. XII, 2. — Sueton. de clar. Rhet. cap. 4.
§. 62. Dio. — Val. Max. VIII, 5. — Iul. Obseq. — Appian.

recedensque vim reliquit ingentem viperarum: insequuta est pestilentia vehemens per omnem Italiam: armorum sonitus auditus in Germania de caelo, cum cantu tubarum, virorumque clamoribus, et equorum decurrentium strepitu, quum tale nihil oculis cerneretur.

LXIV. Voces humana maiores ex lucis auditae: pallida simulacra hominum sub crepusculis visa: bos inter arandum humana voce proloquutus, *frustra se urgeri; non enim fruges paulo post, sed homines defuturos:* infans recens natus loquutus est: amnes constiterunt: terra hiavit: effigies deorum lacrymare et sudare; in quibusdam et sanguineus sudor apparuit: puteorum aqua in sanguinem versa: lupi per fora urbium discurrerunt: sereno caelo saepe fulguravit: taurus, quum in aede Vestae immolatus esset, exsiluit: carmina Sibyllarum iactata, quibus finis reipublicae instare praedictus esset: lapidibus multoties pluit.

LXV. Haec in communes valere calamitates credita, sed alia malum significare singulis: Ciceroni, quod consecrata ab eo pridie, quam in exsilium iret, Minerva, vi turbinis deiecta et confracta est; Lepido, quod ante domum eius canum ululatus auditi, maximusque omnium a ceteris dilaniatus est. Hoc minari pontifici maximo crediderunt: illud Antonii et Dolabellae consulum alienationem a republica portendisse, quod in aede Castorum ex eorum nominibus literas quasdam corvi advolantes rostris exciderant. Sed

§. 63. Iul. Obseq. — Plin. II, 26, 31, et III, 30. — Euseb. Cron. — Plut. in Caes. — Dio. — Virg. Georg. I, 467. — Appian. B. Civ. lib. IV. — Ovid. Metam. XV, 785.

§. 64. Dio. — Appian. — Euseb. — Iul. Obseq. — Virg. Georg. lib. I, 467, sqq.

omnia haec malorum praesagia propemodum sero apparuerunt. Iam enim ea passim agebantur, ex quibus exarsurae necessario turbae erant, discurrentibus utriusque partis ducibus ad occupandas provincias, cogendosque exercitus, et quae alia bellis gerendis apparantur. Ex quibus initiis longorum deinceps atque multiplicium certaminum insani tumultus exstiterunt.

§. 65. Appian. — Dio. — Cic. ad Famil. XII, 25, et Philipp. IV, 4. — Liv. Epit.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER LXXXIII

IN LOCVM LIBRI CXVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI DECIMI OCTAVI.

M. Brutus in Graecia sub praetextu reipublicae, et suscepti contra M. Antonium belli, exercitum, cui Vatinius praeerat, cum provincia in potestatem suam redegit. C. Caesari, qui primus reipublicae arma sumpserat, propraetoris imperium a senatu datum est cum consularibus ornamentis; adiectumque, ut senator esset. M. Antonius D. Brutum Mutinae obsedit; missique ad eum a senatu legati de pace, parum ad eam componendam valuerunt. Populus romanus saga sumpsit. M. Brutus in Epiro C. Antonium praetorem cum exercitu potestati suae subiecit.

I. Hoc idem tempus M. Bruti et C. Cassii cunctationem abrupit, quorum anceps hactenus et varie impedita deliberatio fuerat. Romam reverti periculosum erat; manere in Italia, suspectum; et si ad impositam provinciam accingerentur, contumeliosum videbatur. Brutus enim in Asia, Cassius in Sicilia frumentum emendum, atque in Vrbem mittendum curare debebant. Praebuit tamen illud negotium et colligendarum

classium facultatem, et praetextum ducendi moras, si forte casus aliquis exsisteret: nec interea desistebant tueri dignitatem, ut poterant, et literas atque edicta in Vrbem mittere.

II. Sub autumnum deinde per Lucaniam pedestri itinere Veliam accessit Brutus, atque inde transiecit Athenas; paucisque dein diebus cum sua classe discessit Cassius. Iam enim desperaverant, qualem volebant, obtineri rempublicam posse; et quia Caesar Octavianus iam se commoverat, nesciebant, quantum huic recte crederetur. Et primo quidem tempore Brutus cum philosophis conversando, videbatur abiecisse rerum aliarum curam: sed tamen et nobiles iuvenes, qui Athenas studiorum causa profecti fuerant, sibi dissimulanter adiunxit, in quibus et M. Ciceronem M. F. et in Macedonia per Herostratum quemdam tentavit animos eorum, qui copiis praeerant. Interim Athenienses ei et Cassio statuas aeneas, iuxta Harmodium et Aristogitonem tyrannicidas, tanquam horum imitatoribus, ponendas locaverunt. Haec agentibus, C. Caesarem, coacto exercitu, senatum defendere contra Antonii dominationem et iniurias auditum est.

III. Igitur sub praetextu reipublicae et belli Antoniani Cassius in Syriam contendit, iam inde a quaestura benevolam et familiarem. Brutus, Graeciam atque Macedoniam occupaturus, facile contrahebat reliquias Pompeianorum exercituum, quae tum adhuc per Graeciam vagabantur; etiam, quos a Dolabella nuper advectos morbus aut oblivio sacramenti retinuerat, ultro affluentibus. Igitur professo iam consi-

§. 1. V. C. 708; A. C. 44. — Plut. in Bruto, cap. 32. — Cic. ad Attic. XV, 9, 10, 11, et XVI, 4 et 5; idem ad Famil. XI, 3, et Philipp. X, 4. — Dio, lib. XLVIII. — Appian. B. Civ. lib. III et IV.

§. 2. Dio. — Plut.

lio, ad ostium Caystri perrexit, romanis navibus obviam, pecuniam cum M. Apuleio quaestore, qui tradita C. Trebonio provincia decedebat, in Italiam portantibus. Ab hoc Apuleio, perquam amico sibi homine, Brutus et copias accepit, et talentum sexdecim millia, ex tributis atque vectigalibus Asiae.

IV. Quum inde Samum reverteretur, forte natalis erat Bruti: eoque ob rem feliciter confectam hilarior, poculum in convivio poposcit grandius, idque manu tenens, alta voce retulit graeci poëtae versus: *a fato se et Phoebo Apolline pessumdari.* Haec vox quia nulla apparente causa erat iacta, vim praesagii deinde habere visa est; utique postquam ultimo proelio sive ipse, sive Caesar et Antonius (utrumvis enim traditur), signum militibus dederunt *Apollinem.* Sed haec posterioris paulo temporis sunt. At tum quidem Brutus erectus ad conatum comparandi exercitus, etiam Veterem Antistium induxit, ut daret ei ex sua pecunia vicies, seque ipsum offerret ac coniungeret partibus. Sed et equitatum, qui in Syriam ducebatur bipartito, intercepit: quingenti equites a Cinna quaestore ad Brutum in Thessalia discesserunt; ceteros, qui per Macedoniam ducebantur, Cn. Domitius a legato syriaco abduxit. Legio, quam legatus Antonii L. Piso ducebat, Ciceroni adolescenti se tradidit.

V. Interim et ipse profectus Demetriadem, armorum ingentem copiam, quae iussu Caesaris transportata in Graeciam, tum ad Antonium reportabantur, occupavit. Inter haec summa celeritate, nequidquam retinente senatu, C. Antonius praetor affuit, Q. Hor-

§. 3. Liv. Epit. — Dio. — Cic. Philipp. XI, 13, et epist. ad Brut. I, 7. — Plut. — Appian. B. Civ. lib. III et IV. — Vell. II, 62.

§. 4. Appian. lib. IV, p. 668. — Plut. — Val. Max. I, 5. — Cic. Philipp. X, 6.

tensio successurus, qui Macedoniam obtinuerat: sed praevertit Brutus, provinciamque, tradente Hortensio proconsule, accepit, delectusque in ea, eiusdem Hortensii summo studio, habuit. Vicinos etiam reges atque tyrannos adiunxit sibi; magnaque iterum auctus est pecunia: quippe thracis cuiusdam reguli coniux Polemocratia, cuius maritus occisus dolo aemulorum fuerat, cum filio et thesauris se contulit ad Brutum, eiusque fidei omnia tradidit.

VI. Brutus, puero Cyzicum amandato, donec in paternum imperium restitui posset, aurum atque argentum, cuius magna vi erat potitus, signare instituit. His rebus acceptis, C. Antonius cum septem cohortibus contendit Apolloniam, ad occupandum Illyrici exercitum. Tres legiones a P. Vatinio proconsule, apud Apolloniam et Dyrrhachium habebantur. Cum his paulo ante res in Dalmatia et Illyrico gesserat Vatinius, deficientibus denuo post Caesarem Barbaris; et aliquot oppida ceperat, ex quibus rebus Imperator est appellatus. Sed postea ob acceptum detrimentum, amissoque Baebio viro consulari (forte ex suffectis a Caesare fuit), Dyrrhachium se receperat.

VII. Is tum exercitum M. Bruto tradidit, apertis Dyrrhachii portis; non sponte (semper enim adversatus his partibus, et pro ingenii quadam pravitate Bruto fuerat), sed milites continere invalidus, apud quos in odio semper habitus, tum etiam propter adversam valetudinem in contemptu erat. Clausit tamen portas; et, insolito casu adiuvante, facile repulisset Brutum, si studia militum habuisset. Quippe Brutus, ut accidere quandoque aiunt per altam nivem ambu-

§. 5. Cic. Philipp. X, 5, 6, et XIII, 15. — Liv. Epit.
§. 6. Cic. ad Famil. V, 9, 10, 14, et Philipp. X, 5 et 6. — Appian. Illyr.

lantibus, morbo correptus, quem *boulimiam* Graeci vocant, ingenti desiderio cibi deficiebat; et quia cum expeditis valde properaverat, longe a tergo relicti erant commeatus. Igitur ad portam oppidi progressi milites, *panem* a vigilibus petierunt.

VIII. Atque illi, intellecta Bruti necessitate, continuo adfuerunt ipsi cum cibariis et vino. Tanta enim erat Bruti dignatio, ut cuilibet ducum anteferendus videretur. Igitur hos quidem recepit volentes; sed quia honestius putabat, ab imperatore accepisse legiones, quam si contra voluntatem eius, cui commissae fuerant, ad se pellexisset; in literis ad senatum aliquam Vatinii mentionem fecit. Ceterum eam non admodum fuisse aut factam ex animo, aut creditam, vel inde colligas, quod Cicero, quum ab senatu honores laudesve decerni censeret, Vatinii, quamquam olim reconciliati, mentionem insuper habuit.

IX. Dum haec aguntur, ob multiplices prodigiorum terrores, et praesentia mala, novi consules A. Hirtius et C. Pansa (nam is magistratum hoc anno gessit, quamquam proscripti filius) senatum kalendis ianuariis convocarunt. Ne tum quidem finis minarum fuit; et, quum de more sacrificarent consules, lictorum unus, non apparente causa, repente concidit mortuus. Igitur neque sequenti biduo cessatum; sed senatus habitus est etiam postridie kalendas, quamquam antiquo pontificum decreto postridie omnes kalendas, nonas, idus, atri dies haberentur. Sed inter procuranda prodigia exstitit aliud omnibus minacius; quippe accitus ab Etruria haruspex *reditura* respondit *regna*, *qualia olim fuissent*, *cunctosque servituros*,

§. 7. Appian. B. Civ. lib. IV. — Dio. — Vell. II, 69. — Plut. in Bruto, et Symposiac. VI, 8.

§. 8. Vell. — Plut. — Cic. Philipp. X, 6, 11, et ad Famil. V, 9.

se uno excepto: atque haec fatus, compresso spiritu, cecidit exanimis.

X. Decretum tamen postea est, *ut Hostilia curia reficeretur, et locus, in quo navale proelium fuerat editum, complanaretur.* Minervam quoque Ciceronis reponi placuit, cuius circum haec tempora contra Antonium actiones nemo melius exposuerit ipsius eloquentissimi viri Philippicis, quarum quae quinta inscribitur, kalendis est habita; sexta vero, post triduum. His quamquam Fufius Calenus, et alii quidam obstrepebant, obtinuit tamen factio Caesaris, eique prius decreta confirmavit, « statuam equestram in » Rostris, cum aetatis eius adscripta notatione; ut» que propraetore bellum cum consulibus adversus » M. Antonium gereret consularibus ornamentis »: adiectum etiam, « ut senator esset, sententiamque » loco praetorio diceret; eiusque rationem sic haberi » in omnibus, quasi anno superiore quaestor fuisset.

XI. « Militibus decreta pecunia ex aerario, quan» tam iis victoriae causa Caesar promisisset; et quam » expendisset Caesar privato consilio parandis co» piis, ea de publico redderetur: utque iis mili» bus, qui discessissent ab Antonio, statim atque » finitum bellum esset, missio daretur, agrique di» viderentur. » His ita constitutis, quum opinione omnium pro hoste iudicato Antonius haberetur, mater eius, uxorque et filius puer, tota nocte deprecabundi discurrerunt per senatorum domos; et interdiu quoque in curiam euntibus supplicando fletu et precibus, et ad genua se proiiciendo singulorum,

§. 9. V. C. 709; A. C. 43. — Dio, lib. XLV. — Macrob. Saturnal. I, 16. — Plut. — Liv. VI, 1. — Appian. B. Civ. lib. IV.

§. 10. Cic. ad Famil. XII, 25; et Philipp. V, 1, 17, et VI, 1. — Dio, lib XLVI. — Vell. II, 61. — Sueton. in Aug. c. 10. — Liv. Epit.

moverunt multorum animos, ut tam repentinam fortunae mutationem non sine misericordia intuerentur.

XII. Hoc videns metuensque Cicero vehementi rursus oratione accendit indignationem Patrum; sed a L. Pisone familiari Antonii mitior dicta est sententia, placuitque ex ea, mitti ad Antonium legatos, qui pro Gallia offerrent Macedoniam: cetera mandata perscripta sunt durius, quod id negotium Ciceroni senatus imposuerat; « ut ante certam diem discedentibus militibus (*kalendae februariae praedicebantur*) fraudi ne foret, fuisse cum Antonio; qui neglexissent id facere, pro hostibus haberentur: Antonius a Mutina confestim discederet, exercitum cis Rubiconem intra diem dictam reduceret, dum ne propius urbem Romam ducentis millibus admoveret; provinciam ne depopularetur; neve delectus in ea haberet; essetque in Patrum conscriptorum et populi romani potestate ».

XIII. Neque multo post, priusquam reverterentur legati, *tumultum* esse decreverunt, vestitumque mutaverunt Patres, populo quoque sumente saga, Cicerone principe, qui pridie non. febr. descendit ad forum sagatus, quum reliqui consulares togati vellent descendere; quod solebant eo honore functi, quamquam erat in sagis civitas. Senatusconsultum quoque factum, *ut L. Munatius Plancus ex Comata Gallia, et ex Narbonensi Lepidus*, de quibus bona tum erat opinio, *auxilio consulibus et D. Bruto essent.* Missi sunt ad Antonium tres consulares Ser. Sulpicius, L. Piso, L. Philippus, principes civitatis. Ex his Sulpicius, qui aetate ceteros anteibat, quum iam

§. 11. Cic. Philipp. V, 19. — Liv. Epit. — Dio. — Appian.
§. 12. Liv. Epit. — Appian. — Dio. — Cic. Philipp. V, 12, et VI, 2 et 3.

prope castra venisset, fato functus est; ceteri metu, an alia causa, incertum, nihil egerunt amplius, quam ut mandata porrigerent.

XIV. Accepit ille gaudens causam sibi datam ab senatu hostiliter agendi. Quamobrem in conspectu legatorum Mutinam verberavit tormentis; et multa statim in senatum, in Ciceronem, in Octavianum, coram iisdem effudit: « Mirari, quod Romae sint, » qui Caesarem, optime de republica meritum, pro » tyranno et hoste habeant; Ciceronem non habeant, » qui, servatus a Caesare, quum necari iure potuis- » set, hanc ei referat gratiam, ut percussores eius » potiores habeat amicis omnibus: Decimum, donec » recte fecisset, habuerit hodio; idem nunc parrici- » dam diligat: huic conservatam provinciam velit, » a solo Caesare datam; Antonio eat ereptum, quam » habeat populi romani beneficio. Sed et Patres con- » scriptos pravis consiliis uti, qui in gratiam pueri » (Caesarem notabat) se afficerent iniuriis. Dari » praemia militibus, qui a se descivissent, cui sena- » tusconsulto essent dati; minas denuntiari his, qui » maneant in officio. Eam vero rem tam ad suum in- » commodum, quam reipublicae detrimentum, de- » pravata in tantum disciplina, pertinere.

XV. « Se tamen assensum esse decretae oblivioni, » propter viros duos, Cassium et Brutum. Sed quando » ipse et Dolabella hostium numero habeantur, non » aliam ob causam, quam quia iure data retineant, » se quoque irritam pactionem illam oblivionis fa- » cere, quam hi, quorum ad beneficium ea res per- » tineret, priores violassent ». Dedit deinde vicissim

§. 13. Dio. — Cic. Philipp. VI, 3; VIII, 2, 7, 11; XII, 7, et ad Famil. X, 33.
§. 14. Cic. Philipp. VIII, 7. — Appian. — Dio.

mandata iisdem legatis perferenda senatui; quamquam et ipse legatum mitteret L. Varium, aedilitium hominem, compotorem suum, cui propter morum turpitudinem cognomentum erat inditum *Cotylae*. Mandatorum ea fuit summa, « futurum se in pote-
» state senatus, amore pacis et patriae. Ciceroni, a
» quo profecta sciat, quae nomine senatus scripta
» fuissent, haec respondere: sibi concessam plebi-
» scito Galliam, iusque datum bello Decimum pro-
» sequendi, lege contempta repugnantem: adeoque
» si perstet, poenas ab eo sumpturum, uno percus-
» sorum pro omnibus, ut tandem exsolvatur pia-
» culo senatus, quo per Ciceronem Decimo opitu-
» lantem se obstringat ».

XVI. Haec legatis senatus iniuncta. Modestiora per Varium, tectiora certe, nuntiavit: « Provinciam (his
» enim verbis usus est) remitto; exercitum depono;
» privatus esse non recuso; omnia obliviscor; in gra-
» tiam redeo, si legionibus meis, et si equitibus, et
» si cohorti praetoriae praedam agrosque dederitis;
» et quibus ego atque Dolabella dedimus agros, eos
» tenere patiamini ». Postulavit praeterea, « uti chi-
» rographorum atque commentariorum Caesaris ob-
» tentu facta sua atque collegae decreta manerent;
» ne tangerentur rationes ad Opis; ne fraudi esset
» septemviris agrorum dividendorum, quod egissent,
» ceterisve, qui secum essent, et adversus leges com-
» misisse dicerentur: ne sua iudiciaria lex abroga-
» retur: ut pro Togata Gallia Comatam provinciam
» haberet cum sex legionibus, iisque suppletis ex D.
» Bruti exercitu, non solum ex delectu suo; tamdiu-

§. 15. Cic. Philipp. VIII, 8; XIII, 12, et ad Famil. XII, 4. — Appian. — Dio. — Plut. in Anton. cap. 24.

» que ut obtineret, quamdiu M. Brutus, C. Cassius » consules prove consulibus futuri in provinciis es» sent ».

XVII. Hoc addebat, ut potentes viros demereretur, simul Caesari sollicitudinem immitteret, ne cum his coniungeret vires Antonius, si nimis ab eo premeretur. Non enim erat ullum concordiae studium Antonio; nec aliud agebat his mandatis, quam ut colorem quaereret bonae causae, senatui se permittens; sed has conditiones adiecerat, quas neque recepturus senatus esset, neque Caesar pateretur. Qua enim ratione hic aut interfectores patris sui consules creari sineret; aut Antonianis copiis paria decerni praemia, quam decreta suis essent; atque per hoc Antonii apud milites auctoritatem et potentiam adaugeri? Neque dubitatum est, quin extemplo hostis Antonius indicaretur: militibus alia diceretur dies, *uti* nimirum *cum Antonio fuisse fraudi non esset his, qui ante idus martias eum reliquissent, et aut ad consules, aut ad Caesarem, aut ad Brutum adissent.*

XVIII. Consulibus permissum, *ut rempublicam defenderent, viderentque, ne quid ea detrimenti acciperet.* In haec quia ingenti pecunia erat opus, quintam et vicesimam facultatum omnium conferri iusserunt. Hoc tempore praecipua Ciceronis opera fuit, quotidianis ferme concionibus populum hortantis: hinc et armorum magna vis gratuito fabrorum labore, et variis nominibus pecuniae collectae. Antonii praesertim amicis, auctore eodem, impensae graves iniunctae; quas illi sane sustinebant alacriter, tanquam re ipsa criminationes refellerent. Etiam municipia Italiae opes

§. 16. Cic. Philipp. X, 8 et 9.
§. 17. Dio. — Vell. II, 65. — Appian. — Cic. Philipp. VIII, 11.

suas conferebant, principibus pecuniae pollicendae Firmanis, quibus ob eam rem actae erant ab senatu gratiae; quemadmodum et Marrucinis, qui *ignominia notandos* censuerant, *quotquot militiam subterfugissent;* et L. Nasidio equiti romano, cuius hortatu non milites modo facti vicini, sed etiam facultatibus sublevati fuerant.

XIX. Patavini quoque, reiectis Antonianis, pecunia, militibus, et, quod maxime deerat, armis consules et Caesarem iuverunt; horumque studium alii Transpadani, qui prius Antonio favere putabantur, imitati sunt. Sed eo perventum erat, ut Vrbem, iam inde a triumpho Pauli Macedonico immunem a tributis, subire insolitum onus, pecuniam dare, contribuere, solvere oporteret. Nam et Mutinensis Brutus valde urgebatur inopia; et Marcus non abundabat: et ad vocem tributi quotidie obdurescebant homines, quae supra annos centum viginti vix audita in Vrbe fuerat. Et renato in Africa bello, etiam Q. Cornificius pecuniam petebat. Igitur et senatores in singulas tegulas sive propriarum aedium, sive conductarum, quaternos obolos pependerunt: maxima enim erat rei nummariae difficultas publice, ut etiam annuos praetermitti ludos oporteret, praeterquam paucos obiter factos, et dicis causa.

XX. Igitur M. Bruto, qui per eadem tempora provincias et exercitus a se occupatos retinere iubebatur, senatusconsulto permissum, *uti pecunia, si qua opus sit, et exigi possit, utatur, exigatque, a quibus videatur; ad rem militarem mutuam sumat a civitatibus, frumentumque imperet.* Eodem senatusconsulto lauda-

§. 18. Dio. — Appian. — Cic. ad Famil. XI, 8, et Philipp. VII, 8 et 9.

§. 19. Cic. Philipp. X, 5; XII, 4; idem ad Famil. XII, 4, 5, 14, 28, 30; de Offic. XI, 22, et ad Brut. I, 18; II, 6. — Plut. in Aemil. cap. 63. — Dio.

tus est *Q. Hortensius*, iussusque *cum Q. Caepione proconsule et legatis suis Macedoniam provinciam obtinere, quoad ei ex senatusconsulto successum sit.* Sed et C. Cassio decretum, *uti Syriam obtineret cum imperio, bellumque cum Dolabella gereret*. Q. Caepionis nomine non alium nisi M. Brutum intelligi monendum est, qui nomen illud praenomenque, quum ab Servilio Caepione avunculo esset adoptatus, adsciverat. Dum haec in Antonium Romae fiunt magno plerorumque studio, non defuerunt, qui partes eius modis omnibus tutarentur. Ex quorum numero adversus senatusconsultum, quo contra rempublicam fecisse existimabantur, ad Antonium profecti sunt praetores eius anni duo, P. Ventidius, L. Marcius Censorinus; unusque tribunus plebis, et designati duo, cum aliis quibusdam senatoribus.

XXI. Alii manentes in Vrbe omnem pro Antonio lapidem movebant; Fufius praesertim et Piso, plerumque sententiis dissidere a Cicerone soliti, et pacis commoda inculcantes. Hi neque vestem mutaverunt statim, et senatui fuerunt auctores *iterum ad Antonium legatos mittendi*, Pansa quoque consule hortatore: dictaeque sunt sententiae, *ut consulares quinque, atque inter eos Cicero, legarentur.* Sed hic quidem senatui causas, cur proficisci neque posset, neque deberet, luculenta oratione exposuit; atque illo detrectante legationis munus, ceteri quoque remanserunt. Sed Vibio Pansae consuli, ad bellum exeunti, foeda ostenta facta: nam ultima concione, quam ad populum habuerat, quendam ex turba comitialis morbus prostravit; et qua profectus est hora, statua eius aenea equestris, quam habebat domi, corruit.

§. 20. Appian. — Cic. Philipp. X, 11, et ep. ad Brut. — Dio, lib. XLVII.
§. 21. Dio. — Cic. in Philipp. passim.

XXII. Equus phaleratus in heri conspectu festinans concidit: inter immolandum, ut solebat, priusquam paludati magistratus proficiscerentur, exta ab haruspice propter mirificam sanguinis exundantis copiam iudicari nequiverunt; et quidam e populo in eodem sanguine lapsus, palmam, quam boni ominis causa proficiscenti daturus erat, cruentavit porrexitque. Ad haec simulacrum Matris Deum in palatio ab ortu ad occasum se convertit; et Dianae signum, quod Mutinae colebatur, plurimo sanguine primum, deinde lacte fluxit. Consules ante ferias Latinas ex Vrbe profecti sunt, quod semper exitiosum ipsis fuisse, multa documenta declarare videbantur. Neque leviora minis mala sequuta.

XXIII. Rediit Sullana proscriptio, omnisque ferme nobilitas, exceptis, qui fecerunt, sublata est. Huius calamitatis causa senatui a Dione adscribitur; qui prava calliditate neminem toleraturus dominum, alios aliorum opes studuerit evertere; atque sic offensos sibi omnes effecerit, amicum neminem. Nec reprehendendum hoc iudicium esse, manifestum erit ex rerum expositione, quae sequutae sunt: quas patebit non alias fuisse, quam ex eiusmodi consiliis proficisci debuerunt. Quippe Antonius, iam dissimulans, quod ab initio solum praetulerat, *non propter spretum plebiscitum Decimo bellum se facere, sed tanquam Caesaris percussori*, iactabat, etiam scriptis ad senatum literis; eo haud dubie animo, ut vel alliceret iuniorem Caesarem, vel certe suspectum partibus faceret.

XXIV. Et profecto varie nutabat Caesar, incerta temporum et negotiorum intuens. Oblivio praeterito-

§. 22. Iul. Obseq. — Dio.
§. 23. Flor. IV, 6. — Dio. — Cic. Philipp. XIII, 10. — Appian.

rum et impunitas ab senatu data viris eiusdem ordinis, et plerisque arcta necessitate iunctis, humanitati imputari poterat; concessae pro maioribus exiguae provinciae, securitatis ipsorum causa datae videri. « Sed quorsum in Gallia retineri Brutum; et decretam sibi provinciam ingresso Antonio, dominationis impingi crimen; eoque praetextu se quoque in eum armari? Praeterea Dolabellam, uno percussorum Caesaris interfecto C. Trebonio, hostium numero haberi; Bruto Cassioque imperium amplissimum, potestatemque in omnes alios, qui provincias ab Ionio mari ad Aegyptum usque obtinerent, concedi. Quorsum enim ista, nisi ad partes extollendas Pompeianas, pertinere? »

XXV. Reputabat et, quid sibi decretum esset ab senatu, reperiebatque, tanquam adolescentulo fieri fucum, concedi speciosa, statuam, ordinem senatorium, nomen propraetoris (de his enim rebus iam acceperat): at decreto, uti cum consulibus bellum administraret, exercitum suum eripi, parere coacto maius imperium obtinentibus: ad haec, praemia decreta tantummodo his, qui transfugissent ab Antonio, non etiam qui Caesarem sequuti alii essent, ad suam iniuriam pertinere iudicabat; neque aliud agi ab senatu, quam ut se ad tollendum Antonium abuterentur; illo deiecto, se quoque tollerent. Interim et imperium suscepit Spoleti, et pro more novam potestatem auspicantium immolari iussit: apparueruntque omnium victimarum iecinora replicata intrinsecus ab ima fibra, responsumque a vatibus, *intra annum duplicaturum esse potentiam*, *quemadmodum exta duplicia fuissent*.

§. 24. Appian. — Infra, CXIX, 1-5. — Cic. Philipp. X, 5.
§. 25. Plin. XI, 28. — Sueton. in Aug. cap. 95. — Iul. Obseq. — Dio.

XXVI. Sic animatus in concionem vocavit milites, ostenditque, *se horum etiam, quae ab senatu acciperet, causa gratias iis agere; nec enim daturos ei imperium Patres, nisi prius a militibus habuisset: neque se defore praemiis eorum, re feliciter gesta.* Confirmabant adolescentis suspiciones cetera quoque; quod legati et mandata publico nomine ad Antonium mittebantur: consules ad eum, se nescio, scribebant; et literas Antonii ad senatores quosdam destinatas, quum intercepissent, clam se reddendas curaverant: neque serio gerebant bellum, per causam hiemis omnia tardantes atque procrastinantes. Praeter praesidium Antonii Claterna deiectum, nihil erat ab Hirtio gestum; et Pansa tollendis Antonii legibus, agendoque per Vrbem et Italiam delectu, occupabatur.

XXVII. Sed quia nondum erat tempestivum haec intelligere videri; etiam Hirtio, ut a senatu clam mandatum fuerat, duas poscenti legiones, quartam et Martiam, quod erat roboris in exercitu, concessit: et Hirtio Claternae hibernaturo, Forum Cornelii profectus, quotidie et legendo et scribendo et declamando se exercuit; gnarus, in summa dignitate potentiam munitam armis, facundia destitutam et civilibus artibus, metui quam amari, et terrere quam rogare aptiorem esse. Interea et legatus Bruti Pontius Aquila, qui tribunus plebis offenderat Caesarem, deinde inter percussores eius fuerat, T. Munatium Plancum aliquot proeliis victum, Pollentia, etiam crure fracto, expulit.

XXVIII. Et ipse Brutus senatori cuidam, qui pro-

§. 26. Plin. — Appian. — Dio. — Cic. ad Famil. XII, 5; ad Brut. ep. 1, et Philipp. VIII, 2.

§. 27. Dio. — Cic. Philipp. VIII, 2, et ad Famil. XII. — Appian. — Sueton. in Aug. c. 84.

fugerat ad Antonium, supellectilem, quam ille Mutinae reliquerat, mittendo, in tantum celebratus est, ut et complures civitates, quae superiore anno largitionibus, concessionibusque privilegiorum erant obligatae Antonio, a partibus eius alienarentur, et exercitus fieret segnior. Igitur Antonius ad corrumpendos Mutinenses suorum aliquos in oppidum misit. At Brutus hoc sentiens, dolum haud inelegantem machinatus, convocavit omnes cuiusque modi homines, qui tum Mutinae degebant; paucisque verbis factis, demonstravit locum, in quem milites, simul alium, in quem ceteri discederent.

XXIX. Ita relictos in medio hostes facile comprehendit. At ubi circumvallatus urgeri fame coepit, Caesar ei metuens, Hirtium impulit, ut ad liberandam obsidione Mutinam una proficiscerentur. In itinere Bononiam occuparunt, quae antiquitus in clientela Antoniorum constituta, quum praesidium non haberet, sine certamine aperuit portas. Neque, praeter Rhegium Lepidi et Parmam, ullum oppidum Antonio supererat. Sed erat is equitatu firmus; quem obviam venientibus a Bononia misit. Fiebant igitur equestria crebra proelia; sed vincebantur Antoniani, quamquam superiores numero, quia torrentibus interrupta planities multitudinis usum auferebat.

XXX. Ne tamen Mutinam venire victores possent, Scultenna fluvio et praesidiis ad eum Antonii prohibebantur. Igitur ut, quibus possent modis, Brutum, praesentia horum cognita, confirmarent, ab altissimis arboribus efferri faces accensas iusserunt; deinde, quum id parum intelligeretur, tenuem plumbi lami-

§. 28. Cic. Philipp. XI, 6, et XIII, 12. — Appian.
§. 29. Sueton. in Aug. cap. 17. — Cic. ad Famil. X, 15, et XII, 5; idem Philipp. X, 5. — Dio. — Appian. — Plin. III, 16.

nam literis insculptis convolverunt, quae per urinatorem alligata brachio sub aqua deferretur. Quum hoc modo saepe commeassent literae, atque parte Scultennae, quae nunc quoque Mutinam intrat, salem, quo maxime indigebant obsessi, cupis inclusum, itemque pecora intromisissent; sentiens, quod agebatur, Antonius, retia per amnem tetendit, quibus omnia haec exciperentur. Tum ad aliam astutiam transitum, et columbae cum epistolis ultro citroque missae. Priusquam dimitterentur, in obscuro loco fame macerabantur; deinde epistolae seta religabantur ad collum: sic dimissae, quam proxime urbem poterat, cibi lucisque desiderio petebant summa quaeque aedificia, ibique excipiebantur; utique postquam intellecta re cibum certis locis collocari Brutus iusserat.

XXXI. Eaedem deinde remittebantur a Bruto cum literis, loca nota repetentes. Sic obfirmato ad tolerandam obsidionem Decimo, Antonius, fratri Lucio custodia operum ad Mutinam demandata, castra hostium castris opposuit. Crebrae inde velitationes, sed nihil ad rerum summam; inter quas et galli equites, quos cum elephantis ad Caesarem defecisse diximus, ad Antonium redierunt, clade etiam aliqua Caesarianis illata; et inter pabulatores, oborto certamine, suos unoquoque conante defendere, acriter pugnatum, superiorque discessit Antonius. Interim P. Ventidius ex coloniis Caesaris instar duarum legionum collegit, notus plerisque et militiae socius. Magni inde rumores exstiterunt in Vrbe, quum eo properare audiretur: fugerantque multi, atque inter eos Cicero. Sed con-

§. 30. Front. Strat. III, 13 et 14. — Dio. — Cluver. Ital. Antiq. lib. I, cap. 36. — Plin. X, 37.

iungere se cupientem Antonio Ventidium Caesar et Hirtius excluserunt. Ergo profectus in Picenum, ibi quoque delectibus habitis, aliaque conscripta legione, temporibus insidiabatur.

XXXII. Dum haec in Vrbe et Italia fiunt, M. Brutus in Macedonia et Epiro res suas insigniter auxit. C. Antonius, progressus Apolloniam, eo contrahere, quidquid militum vicinis locis erat, moliebatur. Sed ubi et illi se ad Brutum potius contulerunt, et Apolloniatas eodem inclinare Antonius sensit, magnam urbem et gravem, relicta Apollonia, Buthrotum profectus est. Mox, amissis in itinere cohortibus tribus, quae caesae a Bruto fuerant, quum praeter Amantiam et Bullidem teneret nihil, huc statuit contendere.

XXXIII. Sed loca, per quae eundum erat, Cicero adolescens iam praeceperat: per quae vi conatus aperire viam, victusque, dum inter paludes magno agmine se recipit, a Bruto circumvenitur. Facile erat delere universos, sed Brutus, parcendum dicens suis mox futuris, consalutari eos iussit, et quum nihil responderent, tamen dimitti. Sed rursus in praeruptis locis nactus, circumdatosque, uti prius salutans, commovit omnium animos, ut dignum existimatione sua praedicantes, qua mitis et sapiens ferebatur, in fidem eius concederent. Antonium etiam deditum ita clementer habuit, ut ne magistratus quidem eriperet insignia; simulque cum Bruti literis ad senatum allatae sunt idib. april. a C. Antonio *proconsule;* hoc enim adhuc vocabulo utebatur.

XXXIV. Haec igitur epistola movit iram Patribus: ut quam Brutus scripserat, mira senatus laetitia, to-

§. 31. Plin. — Dio. — Appian. — Cic.
§. 32. Plut. in Bruto, cap. 37. — Dio, lib. XLVII. — Cic. Philipp. XI, 11.
§. 33. Plut. — Appian. — Cic. ad Brut. II, 7. — Dio.

tiusque civitatis alacritas excepit atque laudavit. Igitur paucis abinde diebus, quum fugatus a Mutina Antonius animos Patribus fecisset, Bruto Cassioque provinciae, quas iam privato consilio occupaverant, decretae sunt: laudati exercitus qui his se tradidissent. Senatusconsulto comprehensae comprobataeque pecuniae, quas a quaestoribus transmarinarum provinciarum acceperant: postremo praeceptum rursus omnibus provincias trans Ionium habitantibus, *uti M. Bruto*, *C. Cassio dicto audientes essent.* Sed iam de rebus, quas interim in Asia Dolabella gessit, exponendum est.

§. 34. Vell. II, 62. — Plut. — Appian. B. Civ. lib. III et IV. — Cic. Phil. XI, 12.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LXXXIV
IN LOCVM LIBRI CXIX LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI DECIMI NONI.

C. Trebonius in Asia fraude P. Dolabellae occisus est. Ob id facinus Dolabella hostis ab senatu indicatus est. Quum Pansa consul male adversus Antonium pugnasset, A. Hirtius consul cum exercitu superveniens, fusis M. Antonii copiis, fortunam utriusque partis aequavit. Victus deinde ab Hirtio et Caesare Antonius in Galliam confugit, et M. Lepidum cum legionibus, quae sub ipso erant, sibi iunxit; hostisque a senatu cum omnibus, qui intra praesidia eius essent, iudicatus est. A. Hirtius, qui post victoriam in ipsis hostium castris ceciderat, et C. Pansa, e vulnere, quod in adverso proelio exceperat, defunctus, in campo Martio sepulti sunt. Adversus C. Caesarem, qui solus e tribus ducibus supererat, parum gratus senatus fuit; qui, D. Bruto, obsidione Mutinensi ab Caesare liberato, honore triumphi decreto, Caesaris militumque eius mentionem non satis gratam habuit: ob quae C. Caesar, reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu venit, et, perculsis adventu eius iis, qui in eum iniqui erant, quum annos novemdecim haberet, consul creatus est.

I. P. Dolabella, quum in consulatu suo Syriam plebiscito obtinuisset, sic instituit agere, tanquam non ad

unam provinciam tuendam, sed ad infinitam colligendam potentiam viribus opus haberet: erat enim inter hunc et Antonium collegam, sicut mox eius rei certa indicia eruperunt, de occupanda dominatione inita pactio: idcirco simul Achaiam attigit, Veterem Antistium nactus (quem postea Bruto accessisse diximus) pecuniam ab eo poposcit; deinde, per Macedoniam atque Thraciam agendo eadem, M. Octavium Marsum legatum cum una legione praemisit in Asiam.

II. Ipse tardius insequutus, allato senatusconsulto, quo Cassio Syriam ab senatu datam cognovit, C. Trebonium, qui tum Asiae praeerat, adiit; complexusque hominem, et familiarissime colloquutus, adeo fefellit, ut nihil non in eius amicitia collocandum esse Trebonius crederet, cibaria militibus eius daret, cum ipso creberrime et confidenter versaretur. Sed haec utrum eo animo facta sint, an vero ut ad fraudem Dolabella illiceretur, inter auctorum dissensionem, tanto post tempore, difficile diiudicatu est. Certe neque Pergami, neque postea Smyrnae admissum esse Dolabellam traditur; forum tantum rerum venalium, tanquam consuli videlicet, praebitum; ideoque incensum ira Dolabellam, oppugnationem tentasse ferunt oppidi, submotumque Trebonii promissis, fore, ut Ephesi intromitteretur.

III. Neque tamen excusandus Dolabella est, utro modo res acciderit, fide violata. Quippe missis a Trebonio copiis, quae proficiscentem Ephesum sequerentur, atque observarent, hostilia agitans animo, dissimulavit omnia, donec minore parte in proximis locis relicta, plures revertisse Smyrnam cognovit.

§. 1. V. C. 709; A. C. 43. — Dio, lib. XLVII. — Appian. — Vell. II, 60. — Cic. Phil. XI, 2, 13, 19, et ad Brut. I, 11.

§. 2. Cic. — Dio. — Appian.

Tum vero paucos illos per insidias delevit; statimque Smyrnam contendens, fidelissimorum antiquissimorumque sociorum oppidum irrupit noctu, scalis ad moenia, qua parum attente custodiebantur, appositis. Trebonius, in cubili deprehensus, quum ad Dolabellam deduci posceret, contumeliosissime exceptus, deinde Samario cuidam exsulo traditus, verbera atque tormenta pertulit, ne publicam pecuniam proderet.

IV. Postquam sic excruciatus est biduo, caput abscidi iussit Dolabella; idque in tribunali, ubi ius reddere consueverat, propositum, deinde ad Caesaris statuam proiectum, pilo suffixerunt milites, gestaruntque circum vias; postremo per plateas silice stratas mittentes remittentesque pro pila, sic contriverunt, ut amplius agnosci nequiret. Corpus tractum atque laceratum in mare abiectum est. Ad hunc modum occiso Trebonio, Dolabella occupavit Asiam, seque munire rebus omnibus instituit, acerbe cogendo pecunias, et classem a Rhodiis, Lyciisque, atque ex Pamphilia et Cilicia, per L. Figulum contrahendo, non ignarus instantium.

V. Quippe quamprimum haec sunt Romae cognita, hostis ab senatu iudicatus est; diesque dictus, intra quem impune ab eo discedere milites atque familiares possent. Decretum praeterea, *uti consules, Mutinensi bello confecto, Asiam obtinerent provinciam, et de Dolabella sumerent poenas:* nondum enim Cassii conatum successusque compererant; et veriti, ne interea Dolabella fieret firmior, finitimarum provincia-

§. 3. Vell. II, 69. — Appian. — Cic. Philipp. XI, 2; XII, 10. — Dio.

§. 4. Cic. Philipp. XII, 2, et ad Famil. XII, 14 et 15. — Appian. B. Civ. lib. IV. — Dio.

rum praetoribus curam Asiae, donec eo venissent consules, demandarunt.

VI. Sed priusquam ab illis quidquam ageretur, rebus Cassii auditis, huic bellum contra Dolabellam decreverunt, amplissimis verbis Cicerone dicente sententiam, *uti eius belli gerendi causa, C. Cassius proconsule, quibus ei videatur, naves, nautas, pecunias, ceteraque omnia, quae ad bellum gerendum pertineant, imperandi in Syria, Asia, Bithynia, Ponto, ius potestatemque habeat: utque, quamcumque in provinciam eius belli gerendi causa advenerit, ibi maius imperium C. Cassii proconsulis sit, quam eius erit, qui eam provinciam tum obtinebit, quum C. Cassius proconsul in eam provinciam venerit.*

VII. Eodem senatusconsulto comprehensum, uti *finitimi reges, tetrarchae, dynastae, C. Cassium suis copiis opibusque adiuvent;* et de Deiotaro patre et filio regibus nominatim, qui, audita morte Caesaris, Armeniam, ab eó sibi ablatam, suo marte recuperaverant. Interim et Mutinense bellum ad finem venit, sed ita, ut maiorum inde motuum exordium oriretur. C. Pansa consul cum novis ex Italia delectibus (quatuor legiones tironum erant), et Ser. Sulpicio Galba, qui ad eum, itineris accelerandi causa, millia passuum centum erat missus, Bononiam processerat: inde ut ad castra collegae et Caesaris perveniret, per viarum angustias tutius noctu obviam ei D. Carsulenum, qui bello alexandrino praeclaram operam Caesari navaverat, cum legione Martia, et duabus praetoriis cohortibus, Hirtii atque Caesaris, miserunt.

§. 5. Liv. Epit. — Dio. — Cic. ad Famil. XII, 14.
§. 6. Cic. Philipp. XI, 12.
§. 7. Cic. Philipp. II, 37, et ad Famil. X, 30. — Dio, lib. XLVI. — Appian. B. Civ. lib. III. — Hirt. de B. Alex. cap. 31.

VIII. Hoc ubi sensit Antonius, quamquam iter arctum occludere palam potuisset; tamen, ne moram iniiceret bello (quamprimum enim pugnare cupiebat), insidias per silvestria Aemiliae viae disponere maluit: quam ad rem quia parum idoneus eques erat, duas robustissimas legiones, secundam et tricesimam quintam, in arundinetis, quae ad utrumque latus viae erant, collocavit; duasque insuper praetorias cohortes, alteram suam, alteram M. Silani, qui nuper a Lepido ad eum venerat. Quippe Lepidus, a senatu ad opprimendum Antonium evocatus, ambigua fide., et propter recentem affinitatem Antonii in hunc propensior, quum ad senatum frustra de reconciliando eo scripsisset, M. Silano tribuno copias ducendas dederat, non expresso, utri se parti adiungeret.

IX. At Silanus, imperatoris sui mentem tenens (nam ille et Narbone concionatus fuerat, et ad multos scripserat, se cum Antonio consentire), ad Antonium concesserat. Partem tamen equitatus cum leviter armatis ostendebat Antonius, signa legionum apud Forum Gallorum occultans. At legio Martia, praetoriaeque cohortes, hoste conspecto, retineri non potuerunt, quominus proelium consertum irent. Igitur Pansa, duabus legionibus tironum sequi iussis, transitis silvarum et paludis angustiis, aciem instruxit cohortium duodecim. Nondum illae duae legiones aderant, quum Antoniani prorumpunt ex insidiis, manusque continuo locis impeditis conserunt.

X. Igitur Martiae legionis milites, inveterati bellorum usu, ne turbarentur a tironibus, qui mox su-

§. 8. Cic. ad Famil. X, 9; XII, 2, et Philipp. XIII, 4. — Front. Strat. II, 5, 39. — Appian. — Dio.

§. 9. Cic. Philipp. X, 31, 33, et ad Famil. X, 31. — Front.

perveneruut, seorsim hos iusserunt consistere; ipsi et praetoriani alacriter capessiverunt pugnam. Tria sic proelia, discreta locorum ingeniis, simul facta: nam a dextro cornu, ubi legionis Martiae cohortes octo contra legionem tricesimam quintam constiterant, Carsulenus et Galba Antonianos loco pepulerunt, in fugam non potuerunt vertere. In ipso viae Aemiliae aggere, ubi cohors Caesaris praetoria contra praetorianos Antonii erat collocata, diu pugnatum est perquam acriter: sed in sinistro cornu, quod erat infirmius, ubi cohors praetoria Hirtii, cum duabus ex legione Martia pugnabat, Antonius fuit superior; et quum equitatu, quo valebat plurimum, circumire coepisset hostes, pedem eos referre ad castra coëgit, quae interim prudenti consilio Torquatus Pansae quaestor muniverat.

XI. Hoc modo certatum inter hos accepimus a. d. duodevicesimum kalend. maii; quo proelio Pansa consul, quum, accepto vulnere, fortiter repugnaret, pilo per ilia transacto aliud accepit gravius, et ex proelio elatus est Bononiam. Antonius, victorem se ferens, castra etiam hostium oppugnavit; neque capere potuit, multis occisis tironibus Pansae, multis etiam amissis militibus suis: idcirco, ne interim cognita re Caesar atque Hirtius supervenirent, omissa oppugnatione castrorum, ad sua reduxit exercitum. At Hirtius, ad defensionem valli sui, quod interim a parte suorum oppugnari Antonius iusserat, relicto Caesare, cum legione quarta, et veteranorum decem cohortibus (haec septima erat legio) redeunti Antonio occurrit, appetente iam vespera.

§. 10. Appian. — Cic.
§. 11. Cic. Philipp. XIV, 9; ad Famil. X, 30, et ad Brut. I, 9. — Oros. VI, 18. — Iul. Obseq. cap. 128. — Dio. — Ovid. Fast. IV, 625.

XII. Ibi defessi et inordinati, ab integro milite excepti, quamquam satis fortiter se defenderent, cladem acceperunt, maiori parte veteranarum Antonii copiarum deleta. In hoc proelio summi ducis atque fortissimi militis munia consul explevit, non modo rebus omnibus optime provisis, sed adito inter primos periculo, et aquilam quartae legionis ipse in hostium adversa signa inferens. Quod nisi nox et paludosa circum loca Hirtium ab insequendo deterruissent, confici bellum potuit. Haec et Antonii eripuerunt equites, et his occasionem dederunt plures suorum conservandi: quippe saucios, nonnullos et integros, prae lassitudine in uliginosis locis haerentes, partim in equos imponendo, alios recipiendo post terga, et valentissimum quemque iubentes correptis equorum caudis accelerare fugam, magnum eorum numerum reduxerunt in castra ad Mutinam, quarta demum noctis hora reversi.

XIII. Aquilas duas, signa sex et sexaginta victores retulerunt. Sic aequata partis utriusque fortuna, non solum Hirtius, cuius id proprium decus fuerat, sed Pansa quoque et Caesar, a militibus, et mox ab senatu, ad quem literas Hirtius et Caesar scripserant, appellati sunt Imperatores; quamquam adversum proelium Pansa fecerat, Caesar non interfuerat pugnae illi quidem, sed tamen castra multarum legionum paucis cohortibus tutatus, oppugnantes repulerat. Sed e proelio fugisse eum, Antonius scripsit, ac sine paludamento equoque post biduum demum apparuisse; et velut testimonio consentiens per eos dies fama, ipsum etiam cecidisse, vulgavit.

§. 12. Cic. ad Famil. X, 30, et Philipp. XIV, 10. — Appian.
§. 13. Ovid. Fast. IV, 675. — Liv. Epit. — Dio. — Cic. Philipp. XIV, 8, 10 et 14.

XIV. Iis tribus proeliis ferme dimidia militum utrinque pars interiit, cum tota cohorte praetoria Caesaris; ex Hirtianis haud perinde multi ceciderunt. Quum in castra sua omnes rediissent, Antonio decretum erat abstinere proeliis, urgere obsidionem, et equitatu, qua parte virium praevalebat, hostibus negotium facessere, donec confectus fame Brutus deditionem facere cogeretur. Sed eadem causa diversis ducibus festinationem suadebat. Idcirco frustra saepius hoste lacessito, qua parte Mutina propter locorum naturam claudi minus potuerat, perrumpere conati, quum Antonius solos equites emisisset, equitatu suo his opposito, ut instituerant, Mutinam cum legionibus ire perrexerunt.

XV. Tum vero Antonius, omittendae Mutinae metu, legiones duas produxit; reliquas ex aliis castris acciri propere iussit. At Hirtius et Caesar, cupide aggressi instructos, priusquam subvenire alii possent, egerunt in fugam. Hirtius, quum Antonii vallum superasset, circa principia pugnans interfectus est; quarta legio, quam ille secum habuerat, a quinta Antonii paene tota concisa. Ibi Caesar, ad quem iam summa rerum redierat, consilio manuque insignis apparuit per omnia, receptoque Hirtii corpore, etiam castra Antonii occupata aliquamdiu tenuit.

XVI. Sed paulo post summa vi connisus Antonius eiecit hostem, multosque Caesarianorum occidit: quo tempore Caesar aquilam, a moriente aquilifero traditam, humeris subiit, ipse quoque cruentus et saucius; et tanto pondere, sicuti tum signa erant, non deterritus, in castra reportavit. Victoriam absolvit

§. 14. Sueton. in Aug. cap. 10. — Cic. ad Famil. X, 33.
§. 15. Dio. — Appian. — Cic. ad Famil. X, 33. — Sueton.

D. Bruti eruptio, cui inter diversa partium studia, quidam omnia, nonnulli nihil tribuerunt. His proeliis et robur et soboles militum interisse visa est: viri quoque illustres multi ceciderunt, in primis consul uterque (nam et Pansa ex vulneribus est mortuus), et L. Fabatus, et Peducaeus, et D. Carsuleius, et Pontius Aquila.

XVII. Noctem proximam mutuo metu utrinque exegerunt in armis. At Antonius, vocatis in consilium amicis, quamquam plerique censerent, manendum esse, non maiori accepta, quam reddita, clade, ducibus hostium occisis, equitatu salvo, et Mutina ad extremum deducta; « Recte quidem vos, inquit, confiditis; plures enim habemus sperandi causas; sed » obsequendum Fortunae est, quae victoriae nobis » hanc obstruxit viam, alias aperuit munivitque. » Modo perrumpere in oppidum voluerunt hostes: » sive idem consilium denuo tentet Caesar, sive circumvallare nos incipiat, quod erit ei propter multitudinem operarum haud difficile, in arcto res » nostrae erunt, omnibus circa hostilibus, et equitatus usu adempto.

XVIII. » Sed et M. Lepidus, et L. Plancus me pro » victo contemnent, et, ut solet infelicibus, ex amicis hostes et illi fient. At si Mutinam relinquimus, » mox cum tribus legionibus suis Ventidius aderit; » Lepidus etiam et Plancus auxilia magna et firma » subministrabunt. Quod igitur bene vertat, paratos » habete ad iter milites; et quia multis arma desunt, » pro scutis cortices dabimus. » Haec loquutus, non

§. 16. Flor. IV, 4. — Sueton. — Herodian. Caracall. — Cic. ad Brut. I, 2, 4, 10; et ad Famil. XI, 14. — Vell. II, 61, 62. — Plut. in Anton. — Oros. VI, 18.

§. 17. Appian.

magno post intervallo castris egressus, ad Alpes magnis itineribus contendit. At Decimus, timore Antonii liberatus, Caesarem metuere incipiens, noctu abruptis fluvii pontibus, ad eum certos homines misit, gratias tanquam servatori agens, petensque, *ut succedens ad ripam, flumine medio, et civibus arbitris, in colloquium veniat. Se enim certis indiciis declaraturum, non sponte, sed fatali quodam infortunio, tractum ad conspirationem esse.*

XIX. His Caesar respondit iracundius, *se neque Decimi servandi, sed belli cum Antonio, implacabili hoste, gerendi causa venisse; neque pietatem sinere, ut alloquatur, aut etiam adspiciat interfectorem patris; pati tamen incolumem eum esse, donec senatui populoque romano videretur.* Tum vero Decimus, progressus ad flumen, clara voce appellavit Caesarem, et, recitato senatusconsulto, quo Gallia sibi data provincia fuerat, edixit, *ne, traiecto fluvio, Caesar alienam provinciam sine consulibus invaderet; neve persequeretur Antonium; huic enim operi se sufficere.*

XX. Non fallebat Caesarem, hanc ferociam Bruto ex fiducia Patrum accedere: igitur, quantumvis eum in ordinem redigere facile potuisset, moderatus est irae, seque Bononiam ad C. Pansam contulit, rebus omnibus senatui perscriptis, effectoque, ut de iisdem nomine Pansae scriberetur. Hoc fuit illud in republica tempus, quo nullum reperio fuisse unquam difficilius. Plena suspicionum omnia; plena timoris, simulationis, perfidiae: et Dolabellae quidem atque Antonii iam eruperat furor; neque obscurum erat, quid Brutus, quid Cassius molirentur. Lepidi, Planci, Asinii cunctatio quorsum tenderet, mox apparuit.

§. 18. Front. Strat. I, 7. — Cic. ad Famil. XI, 13. — Appian.
§. 19. Oros. VI, 18. — Appian.
§. 20. Vell. II, 60.

XXI. Sed senatus, quem *castra Pompeii* non praeter rem appellabat Antonius, id agebat unice, ut per dissensionem Iulianorum ducum partes illae penitus tollerentur; eamque tum machinationem Octaviano C. Pansa detexit, tanto simplicius atque apertius, quanto certius de instantibus supremis minus movebatur metu gratiaque, et ceteris affectibus, qui propter vitae commoda sollicitant animos. Igitur quum vocari Caesarem iussisset, « Ego, inquit, patrem tuum tanta » caritate dilexi, ut me ipse non potuerim magis; » sed neque mortem eius vindicare licuit, neque » consensui ceterorum resistere, cui et tu, quamquam » exercitu parato, prudenter sane cessisti.

XXII. » At illi, quum et te metuerent et Antonium, » qui et ipse ingens Caesaris studium praeferebat, pe» nitus gavisi sunt, inter vos male convenire; futurum » sperantes, ut mutuis offensis invicem attereremini. » Postquam autem copias haud spernendas penes te » esse viderunt, primo quidem tanquam adolescen» tulum, inani honorum specie allicere sunt conati; » deinde, ubi tu quum alibi, tum in recusando, » quod exercitus offerebat, imperio, magnum animum » et sui compotem ostendisti, exterriti eo flexerunt » consilia, uti nobiscum administrares bellum, atque » hoc praetextu Martia et Quarta legiones robur » exercitus abs te abducerentur.

XXIII. » Neque desperabant, fore, ut alteruter » vestrum bello interiret, superstes solus et imbecillus » facile tolleretur, atque ita prorsus oppressis iam » ab initio Caesaris partibus, Pompeianae resurge» rent. Atque hanc ipsis consiliorum iam fuisse » summam, novi: nam et pleroque eo tempore Romae,

§. 21. Cic. Philipp. XIII, 11. — Appian.

» et senatui interfui; neque vitavi suspiciones atque » voces, quod mentionem pacis atque concordiae » intuli. Ceterum postea quoque non mihi, non A. » Hirtio, quum ad bellum mitteremur, alia mens fuit, » quam ut Antonium, castigata viri superbia, red- » deremus commodiorem, deinde reconciliaremus » tibi.

XXIV. » Non enim putabamus aliud a nobis fieri » posse, vel referendae patris tui meritis gratiae » melius, vel firmandis partibus nostris utilius. Sed » hoc quidem consilium, quod occultari interim » ratio fuit, nunc Antonio victo, occiso Hirtio, et » me in fata concedente, mature tibi aperio; non ut » a te gratiam ineam, quae morienti sera et infru- » ctuosa est, sed quia, quemadmodum ostendunt » omnia, felix nascenti genius adfuit, uti, his cognitis, » et quae tibi sint utilia scires, meamque simul atque » Hirtii quum voluntatem, tum quae praeter illam » facere coacti sumus, intelligeres.

XXV. » Exercitum autem, quem ipse dedisti nobis, » te recipere minime invidiosum erit; eum itaque » tibi restituo. Neque vero moleste ferent Patres, » satis cognito (non enim tentare neglexerunt), » nullis conditionibus perduci ad Brutum posse. Ti- » rones meos, per me licet, ipse etiam habeas. Quod » si forte nimia senatus reverentia tenentur, satius » erit relinqui: curae enim fuit senatui, ut hos ha- » beret in potestate; igitur et tribunos delegit, a » quibus non milites modo, sed etiam nos consules » custodiremur. Rem igitur maioris invidiae, quam » utilitatis, et ante tempus te excitaturam, omitti » satius fuerit: igitur ad hos quidem accipiendos

§. 23. Cic. Philipp. XII, 7. — Appian.

» Decimum evocavi; sed quia nondum ille venit, » Torquato quaestori tradentur ». Haec fatus, et mox exsequutus, animam efflavit.

XXVI. At Torquatus de voluntate Patrum copias Decimo adduxit; funera consulum cum honorifica pompa Caesar Romam transmisit; iique in campo Martio publica sepultura honorati sunt, quia pro republica dimicantes ceciderant. Cuius rei sensus etiam abiectorum hominum animum ita pertentasse traditur, ut, M. Cornuto praetore urbano funus locante, qui tunc Libitinam exercebant, gratuitum ministerium praebuerint, paratumque exsequiarum conduxerint sestertio nummo. Militum etiam corpora, praesertim qui ex Martia legione ceciderant, publicis operibus atque muneribus, et communi exstructione sepulti sunt.

XXVII. Per eos dies de morte consulum suspicio percrebuit, opera Caesaris occisos; Hirtium in acie per suos milites, aut ipsius Caesaris manu; Pansam per venenum vulneri affusum. Certe Torquatus Glyconem medicum eo nomine custodiendum aliquamdiu curavit, ut parricidam. Sed M. Brutus, cuius ad Ciceronem epistola exstat, in tuenda medici innocentia etiam Caesaris famam fidemque asseruit. Certe ambitiosos haec suspicio semper sequitur, ut nullum sit tam insigne atque exsecrabile scelus, quod pro dominatione facturi non existimentur; ceterum longe abest a prudentia Octaviani, ut rem minime facilem tegi, et si erumperet, omnium alienaturam animos, adolescens necdum satis firmus auderet.

§. 25. Cic. ad Famil. XI, 14. — Appian.
§. 26. Appian. — Liv. Epit. — Vell. II. 62. — Val. Max. V, 2. — Cic. Phil. XIV, 12 et 14. — Suelon. in Aug. cap. 11.
§. 27. Dio, lib. XLVII. — Tac. Ann. I, 10. — Cic. ad Brut. I, 6.

XXVIII. At senatus, donec incertus belli exitus esset, adversus victorem sibi providendum statuens, extraordinaria imperia tollebat, decreto, *ne quis longius annuo imperium obtineret; neu quis unus curationem annonae*: quantum enim ad solvendam rempublicam diuturnae et solitariae potestates valerent, multis exemplis apparuerat; ita praeveniri posse putabant eum, qui futurus esset superior, ne quid praeter solita et concessa legibus appeteret; et invidiam transferri in victum, cuius videlicet immitem et ambitiosum animum senatus timuisset.

XXIX. Postquam de Antonii clade rescitum, resumptò pacis habitu, supplicationes dierum sexaginta decretae. At Camillo, Veiis captis, supplicationes in quatriduum primo omnium decretae fuerant; nec scio, an ulli temere plurium dierum ante Pompeium, cuius Mithridatica victoria duodecim dierum supplicationem habuit: mox Caesari tres dies additi; statimque cum eius potentia crevit adulatio. Scilicet nihil est in rebus humanis stabile, sed, ut quaeque ab initio constituta sunt, ita ferme ab ambitione et vanitate absunt longius; paulo post inclinat sensim mos antiquus, dein solutius prolabitur; donec tandem cum impetu ruat, et ultra omnem fidem modumque proferatur.

XXX. Igitur nuper Cicero quinquaginta dies sententia sua comprehenderat, quum debellatum nec esset, nec crederetur; quot neque gallicis antea bellis, neque aliis decretum unquam fuerat. Tum vero propter fugatum a Mutina hostem decendium additum. Antonius, quique cum eo fuerant, bonis omnium publicatis, hostes iudicati; deque iis bello persequendis

§. 29. Cic. de Prov. Cons. 10 et 11. — Caes. de B. Gall. II, fin. — Liv. V, 23. Cic. Philipp. XIX, 11 et 14.

sententiae dictae. Quin et decemviri, in quibus et Cicero fuit, tanquam ad praemia militibus persolvenda creati, edictum proposuerunt, *uti quisquis aliquid accepisset ab Antonio consule, ea de re profiteretur*, cum gravibus minis in eos, qui secus fecissent.

XXXI. Hoc tempore T. Pomponii Attici laudabilis aequitas exstitit, qui, licet amicissimus esset Ciceroni et Bruto, nihilominus Antonii praesentem fortunam aliorum fere omnium exemplo minime despexit; sed pristinae necessitudinis memor, Fulviae uxori, liberisque Antonii, quum illa de bonis, et hi etiam de vita periclitarentur, quam potuit, opem tulit.

XXXII. Erat ea temporis oblata Pompeianis opportunitas, ut tum demum vere liberos se crederent et gloriarentur, et, velut omni periculo defuncti, spernere Caesarem atque etiam opprimere inciperent: nam neque triumphum decreverunt petenti; et quum Cicero, provido magis, quam grato, animo, quod ampliora meritum credebat, et invitis extorquere posse suspicabatur, sententiam dixisset, *ut ovanti introire Caesari liceret*, a plerisque repugnatum est. Neque Cicero satis animum texit, *laudandum adolescentem*, *ornandum*, *tollendum* dictitando. Quo tempore dixisse Caesar dicitur, *se vero non esse commissurum, ut tolli posset.*

XXXIII. Ceterum, ut erga Caesarem parci, sic in honorando Bruto profusi fuerunt, omnia huic tribuentes, quae sperare ille debuisset. Supplicatio eius nomine ad omnia pulvinaria decreta: et quia forte natali suo liberatus obsidione fuerat, fastis ad eum

§. 30. Cic. ad Famil. XI, 20 et 21, et ad Brut. I, 5. — Liv. Epit. — App.
§. 31. Corn. Nep. in vita Attici. — Appian. — Dio.
§. 32. Cic. ad Brut. I, 15, et ad Famil. XI, 20. — Vell. II, 62. — Suet. in Aug. cap. 12. — Dio.

diem Bruti nomen adscribi iussum; triumphum denique decreverunt homini, qui beneficio vivere alieno diceretur, neque adiutor victoriae, sed spectator tantum proelii cum aliis e muro fuisset. Martiam quoque et Quartam legionem Drusus ei Paullusque, ceteris assentientibus, decreverant; sed ea res irrita fuit: bellum quoque adversus Antonium uni decretum, votaque nomine eius nuncupata publice.

XXXIV. *Legionibus, quae ab Antonio defecerant, promissum a Caesare donativum exsolvi* placuit; *partem eorum, qui pro libertate occiderant, liberis aut propinquis dari; superstitibus honoris causa concedi, ut ludos oleae frondibus coronati spectarent.* Caesaris inter haec, militumque eius, nulla aut parca mentio; quamvis et ad Lepidum et Plancum et Pollionem literae de persequendo Antonio mitterentur, et senatus non vivos tantum, sed etiam mortuos, laudibus ac honoribus cumularet. In quibus et Pontio Aquilae statua est posita, heredibusque reddita pecunia, quam ille mutuam Bruto dederat, suas atque amicorum opes inter publicam inopiam alendis legionibus insumenti.

XXXV. Enimvero Caesar, haec considerans, et praeterea omnes suos adversarios potentia et imperiis auctos, Sex. Pompeio praefecturam maris, Bruto Cassioque Macedoniam et Syriam cum amplissima potestate datas, atque haec omnia cum Pansae verbis congruere, ad reconciliandam cum Antonio gratiam animum adiecit. Neque deerat senatus obtentum praebere quidlibet novaturo. Centuriones missu legionum

§. 33. Cic. ad Famil. XI, 18, et ep. ad Brut. I, 15. — Liv. Epit. — Vell. II, 62. — Dio. — Appian.

§. 34. Cic. Philipp. XIV, 13, et Brut. I, 15. — Dio. — Appian. — Liv. Epit.

Romam iverant, petendae pecuniae causa, quae promissa erat victoribus. Responsum est, *legatos ab senatu venturos ad exercitum;* miseruntque iussos, submoto Caesare, milites alloqui: non repugnavit Caesar; sed nec dissimulavit, frustra eos fatigatos non relaturos responsum, priusquam ipse esset adhibitus.

XXXVI. Consilium senatui erat, sub specie pulsi Antonii abducere a Caesare, tanquam non necessarias amplius, copias; easque tradere Bruto, ut Caesar exarmaretur: quaerebantque in eius exercitu serenda discordia dissociare animos, et alios voluntate ac largitionibus, reliquos deinde vi redigere in potestatem. Igitur Martiae et Quartae legionis militibus, quae decreta erant, praemia laudesque legati afferebant; ceterorum Caesaris militum non maior, quam ducis ipsius, ratio habebatur. Sed omnis ista calliditas in contrarium vertit: legiones negarunt, sine imperatore suo ulla audituras mandata: legati re infecta redierunt.

XXXVII. Tum vero, simul Caesar adfuit, artesque increpavit Patrum, universis idem animus fuit, ut non minus qui honorati, quam qui neglecti erant, iniuriam se affectos opinarentur. Nam et illi suspecta habebant omnia, et contumeliam commilitonum, sed maxime Caesaris, ad suam ignominiam pertinere arbitrabantur; et praeteriti docebant, *consilium senatus non ad beneficium duarum legionum, sed ad ruinam exercitus imperatorisque spectare: nec ornari illos praemio, sed emi: tradendos mox percussoribus optime de se meriti Caesaris, contra filium eius et amicos, ut scelesta et indigna quaelibet facerent et paterentur.*

§. 35. Cic. ad Famil. XI, 10. — Liv. Epit. — Dio. — Vell. II, 62. — App.
§. 36. Plut. in Cic. — Cic. ad Famil. XI, 14 et 15. — Appian. — Dio. — Vell.
§. 37. Appian. — Dio.

XXXVIII. Haec audita Romae terruerunt non ignaros vacillare Caesarem, et Antonio locum dare respirandi. Is enim quum ad extremas angustias redigere hostem potuisset, si transisset Apenninum; alia omnia habens in animo, captivos milites ducesque tractabat comiter: volentes in suorum allegebat ordines; si mallent ad Antonium se recipere, patiebatur. Quin et Ventidium tres legiones habentem terruisse contentus, *aut ad se transire* iussit, *aut omisso metu ad Antonium pergere, exprobratum communis utilitatis ignorantiam.* Sed et Decium quendam ex illustribus dimittens, atque ab hoc interrogatus, *quo igitur animo in Antonium esset? Sapientibus sufficere edita ab se indicia*, respondit; *insanis autem nulla suffectura.*

XXXIX. Sub idem tempus ad Lepidum et Asinium scripsit apertius, *nec sibi, nec veteranis parem referri gratiam; sed omnia tradi parricidis, cum certo interitu Iulianarum partium, si pauci, qui supersint, pari atque Antonius imprudentia inter se committerentur. Cautius agere gregarios milites, qui, finitis stipendiis, aegre divellantur, sed iisdem coloniis iuncti unitique considant. Hoc et ipsis procurandum esse, et monendum Antonium: interea posse eos in speciem parere senatui, sed memores, primam esse debere suae salutis atque dignitatis curam.* Nec aliud ab his agebatur, sponte inclinantibus in hanc sententiam, et Antonio affinitate aut familiaritate intima devinctis.

XL. Et licet ad Brutum collega Plancus accesserat, tamen neque huic constabat fides, et Bruti perquam infirmae erant copiae; cui maximus tironum, sed idem prope inutilis numerus, octo legiones: veterani

§. 38. Cic. ad Famil. XI, 10.
§. 39. Sueton. in Aug. cap. 12.

belli casibus imminuti, et ex his, qui supererant, multi quotidie ex longa inopia se replentes incautius rumpebantur. His rebus effectum est, ut senatus aliquando honestius tractare Caesarem inciperet, conciliante ei gratiam Cicerone, cuius ambitiosam senectutem adolescentis calliditas egregie deceperat: nam, quod ipso postea tradente Caesare constitit, ruinam metuens, Ciceronem adiungere et retinere studuit.

XLI. Quod quia nullo firmiore vinculo consequi posse rebatur, consulatum instituit petere, misitque ad Ciceronem nuntios, *patrem* appellitans, *ex usu publico*, *et gloria illius fore*, *si det operam*, *ut una gerant consulatum: penes illum enim, ut peritum et senem, vim magistratus omnem fore: se honore contentum, per quem arma gloriosius poneret; nec aliam petendi triumphi causam fuisse*. Sic inescatus Cicero negotium Caesaris in senatu egit: « Difficilia esse reipublicae » tempora: qui cum imperio sint, inter se foedera » agitare, inconsulto senatu: referre, ut adolescens, » sine causa contumeliose habitus, quibusdam hono» ribus mulceatur. Eundem magnas habere copias; » neque tam interesse reipublicae, ne praeter aeta» tem fiat consul, quam ne simultates armatus exer» ceat. Praeterea dari collegam tanquam puero prae» ceptorem posse, ne quid contra utilitatem senatus » atque reipublicae ausit. »

XLII. Sed irrisa sunt haec a percussoribus, non occulto Ciceronis morbo, et minime dubio omnium periculo, si filius interfecti, idemque magnis copiis subnixus, consulatum indipisceretur. Igitur inter omnia dantes, et nihil relinquentes, media via pla-

§. 40. Dio. — Plut. in Cic. — Cic. ad Famil. X, 24, 33, et ad Brut. 14. — Vell. II, 63. — Appian.

§. 41. Appian. — Cic. ad Brut. I, 17 et 18.

cuit, *uti sententiae inter consulares dicendae ius ei esset:* postquam hoc parvi fiebat, decretum, *uti proximis comitiis praetor, sequentibus consul renuntiaretur.* Hoc modo satis acute putabant elusisse puerum, ut ipsi quidem appellare consueverant. Sed ille hoc ipsum veluti convicium ad defensionem eorum, quae meditabatur, arripiens, Lepido satagente, cum Antonio reconciliavit gratiam, non obvius modo excipiens redeuntem, sed ipse alliciens eum et provocans.

XLIII. Inter haec, Antonii rursus emersit fortuna, cuius de rebus curatius referendum est; sine quarum cognitione sequutae mox conversionis tota sit obscura ratio. Fugatus a Mutina petebat Alpes, vir adversus incommoda non minus pervicax, quam luxui, quoad vacaret, deditus. Igitur et in hoc itinere diversi et paene contrarii generis documenta edidit: plerumque tolerans inediae et laborum, supra quam sit credibile; iterum, ubi videbatur esse aliqua occasio, profusus in vinum et epulas. Vnde non inelegauter respondisse visus est familiarium eius unus, quaerenti, quid Antonius ageret, *Quod canis in Aegypto; bibit et fugit:* quando in illis regionibus canes metu crocodilorum currendo bibunt ex flumine. Sed saepius vix necessariorum erat copia; ut et cortice vixisse copiae eius, et nullius animalis carnibus abstinuisse, tradantur.

XLIV. Non erat difficilis exstinguendi hoc tempore belli labor, si quis insequi fugientem voluisset. Verum enimvero Caesarem indignatio, quod Bruto mandatum bellum erat, averterat: Brutus insanum

§. 42. Dio. — Zonar. — Cic. ad Brut. I, 15, et Philipp. IV, 1. — Sueton. in Aug. cap. 12. — Oros. VI, 8. — Liv. Epit.

§. 43. Vell. II, 63. — Appian. — Plut. in Anton. cap. 23 et 24. — Macrob. Saturnal. II, 2. — Phaed. Fab. I, 25.

rebatur, inimici sui adversarium, suo periculo tollere. Tendebat ad Lepidum, castra trans Alpes habentem: erat et in illo spes, pontificatum et alia quaedam Antonii studiis consequuto, et in exercitu, in quo multos sciebat suis partibus addictos. Custodiam Alpium Lepidus Culleoni mandaverat: is transitum Antonio dedit, ut penetrare in Narbonensem Galliam posset, ubi castra ad flumen Argenteum Lepidus habebat.

XLV. Interim et P. Ventidius cum tribus suis legionibus ad Antonium venit: quibus receptis, haud procul Lepidi castris castra posita sunt, nullo munita vallo, ut venisse ad amicos videretur. Magna hic et pudenda tum inconstantia, tum temeritas Lepidi fuit. Hunc antea senatus ad opprimendum Antonium in Italiam acciverat, eodemque tempore L. Plancum: mox quia Silanus, ad Antonium adductis copiis, Lepidum suspectum Patribus fecerat, Plancum Antonius diserte *participem consiliorum* appellabat, miserunt ad eos literas, *illorum opera rempublicam in praesentia non indigere.*

XLVI. Vt tamen aversi animi nullum indicium ederent, quo ad maleficium illi perpellerentur, negotium imposuerunt oppidi condendi, quo deducerentur, qui olim Vienna pulsi ab Allobrogibus (unde initium discordiarum Viennam et Lugdunum incolentibus exstitit) ad confluentes Rhodani Ararisque in campis Segusianis consederant. Haec origo Lugduni fuit, nobilissimae civitatis, nomen, ut aiunt, a corvo (*lugum* vocabant Galli) adeptae, et situ loci edito: quippe *dunum* et olim et nunc quoque col-

§. 44. Cic. ad Famil. X, 11; XI, 10, 12 et 13. — Dio. — Plut. in Caes. — Plin. III, 4.

§. 45. Appian. — Dio. — Cic. ad Famil. X, 33; XI, 10 et 13; idem, Philipp. XIII, 19.

lem significare, quibusdam certum est, et colli Lugdunum inaedificatum fuisse constat. Tanta autem loci fuit opportunitas, ut intra centesimum annum in maximam perducta frequentiam, deinde unius noctis incendio consumpta, mox refloruerit, et hodie quoque inter clarissimas Gallorum urbes numeretur.

XLVII. Ab eodem Planco et alia tum deducta colonia est Rauraca. Quamquam enim venire in Italiam, prohibente nemine, potuissent, malebant paruisse senatui videri, atque interim Antoniani belli specular exitum. Silanum certe Culleonemque, reversos ab Antonio, verbis castigavit Lepidus, scripsitque Romam, *se neque opera eorum uti, neque in castris habere, neque ulli negotio praefecisse.* Ceterum res psa indicio est, simulate haec acta, neque contra voluntatem Lepidi hos accessisse Antonio, neque ab hoc rediisse tanquam desertores, sed internuntios.

XLVIII. Sane colloquium adhuc abnuebat Antonii: quin et contra eum scribebat senatui, eoque fidus habebatur, et idoneus, cui bellum mandaretur. Sed neque hostile quidquam in eum designabat, in vicinia passus agere, saepiusque venientem in conspectum militum, ita flectere universos, ut, etiam invito Lepido, exercitu eius potiturus fuisse videatur. Quippe Antonio comitas inerat, audacia, profusio: ubi otium esset, luxus; quoties expediret, industria, et quidquid placere, corrupta disciplina, militi potest. Lepidus ad omnia segnior, non virtute ulla notabili, non vitio carus, prope contemptum venerat. Forte accidit, ut Antonius, cum barba capilloque promisso ad castra Lepidi veniens, adspectu simul atque ser-

§. 46. Tacit. Hist. I, 61. — Dio. — Plin. IV, 18. — Plut. de Fluv. in Arar. — Strab. lib. IV, p. 192. — Sen. ep. 91.
§. 47. Gruter. Inscript. p. 439, num. 8. — Dio. — Cic. ad Famil. X, 34.

mone plurimorum misericordiam eliceret: ibi Lepidus ad disturbandum colloquium *tubas occinere* iussit, quia tribunorum imperia spernebantur.

XLIX. At milites, concionante Lepido, conclamarunt, *pacem se velle*, *neque cum ullis deinde civibus esse dimicaturos*. Mox Canidio Rufrenoque et similibus auctoribus, per Laelium et Clodium, meretriciis vestibus tectos, secreta cum Antonio pacta fecerunt; etiam Lepidi caedem, si vellet, polliciti. Sed is parci Lepido iussit, sibi cum exercitu venturo viam pandi. Hoc praecipuo studio agebant Decumani, quos aliquando Antonius duxerat. Neque fallebat ea molitio M. Iuventium Laterensem legatum Lepidi, prorsus egregium civem; sed multa salubriter monenti non habuit Lepidus fidem: postremo auctor ei fuit dividendi in partes exercitus; sic evidentius, quo quisque sit animo, appariturum. Lepidus, trifariam partitus copias, iussit occurrere praesidio quaestoribus, quos adventare dicebat.

L. At hi, de quarta vigilia sumptis armis, tanquam exituri, vallum occuparunt, nuntiosque miserunt ad Antonium. Ille, his auditis, prima luce flumen transgreditur; et per aversa castrorum admissus, ubi vallum a Lepidanis erat dirutum, protinus ad praetorium contendit, prosequente eum Lepidi exercitu, et orante imperatorem, *parceret tantae multitudini civium romanorum*, *eorumque salutis atque securitatis causam susciperet*. Atque is, ut e cubili discinctus exsiluerat, Antonium complexus est, prioremque austeritatem suam necessitate temporum excusavit. Sunt, qui et ad pedes eius procidisse tradant; quod, quam-

§. 48. Dio. — Vell. II, 63. — Plutarch. in Anton. cap. 23.
§. 49. Appian. — Cic. ad Famil. X, 21 et 35. — Plutarch.

vis in timido homine nihil non credi potest, quia plerisque non est traditum, neque factum puto; aut si forte, simulatum a Lepido timorem, ne prodidisse causam senatus sponte videretur.

LI. Scelere enim potius, quam ignavia, peccavisse plerisque tum visus est, receptumque ab eo Antonium, non modo scriptores inferioris aevi, sed M. Cicero, D. Brutus, L. Plancus, totus denique senatus censuit; eamque opinionem et quae praecesserunt omnia, et quae sequuta sunt, corroborarunt. At Laterensis, quum et Lepidum frustra monuisset, et Plancum, quos inter se discordes reconciliare reipublicae causa acerrime nisus fuerat, sub ingressum Antonii gladio se transfixit. Ob haec statuam ei decrevit senatus, laudationemque et publicum funus: at quae posita Lepido pro Rostris fuerat, subversa est; isque hostis iudicatus cum ceteris, qui simul a republica defecerant, *nisi ante kal. septembres ad sanitatem redissent.*

LII. Saga quoque resumpta, crebrique ad M. Brutum, C. Cassium, Sextumque Pompeium nuntii missi, *ut reipublicae subvenirent.* Etiam duo senatores, Luceius et Pansa, tanquam ad visendum Graeciae statum missi, qui properare Brutum iuberent. E Sardinia quoque evocatae copiae, et e tribus Sextianis legionibus, quae erant in Africa, unam accipere iussus Q. Cornificius; duas mittere in Italiam; quamquam ne his quidem satis confidebant, quod et ipsae sub Caesare militassent; sed omnia experiri cogebat necessitas. Postremo quum longe haec spes abesse videretur, ad Caesarem recursum est, neglectum contemptumque

§. 50. Plut. — Vell. — Appian. — Cic. ad Famil. X, 35.

§. 51. Rutil. Itinerar. I, v. 301. — Cic. ad Famil. X, 21, 23; XI, 9; idem ad Brut. I, 10, 12, 14, 15. — Suetou. in Aug. cap. 12. — Dio. — Liv. Epit.

paulo prius, et coactum ad nova, sed incognita adhuc Patribus, consilia.

LIII. Triumphus etiam ac stipendium ei decernitur, et omnibus decretis ornatur. Idcirco laetus, hanc sibi ad obseptum antea consulatum viam aperiri, simulavit obsequium, paravitque ad bellum omnia: sed interim clanculum induxit milites, ut iurarent, *contra nullum se exercitum, qui Caesaris fuisset, arma capturos.* Hoc aperte spectabat ad Antonium et Lepidum, quorum copiae maiorem partem constabant e caesarianis legionibus. Praeterea instigabat eos, uti legatos iterum ad senatum mitterent, quasi deprecaturos, ne contra fas et religionem dimicare cum civibus cogerentur; revera, ut exigerent nondum persolutas pecunias, Caesarique darent consulatum.

LIV. Nec hoc timide fiebat amplius, sed palam advocata concione: « Quousque, inquit, commilitones, » adversariorum insatiabilem importunitatem perferimus? Haec scilicet, ut plurima vobis ante nota » praeteream, praemia meruimus, ut ab his vexemur » atque opprimamur, quibus nostro sanguine salus » atque securitas parta est? Antonii praeda fuissent, » neque rem aut publicam, aut suam, tueri quisquam » eorum potuisset, nisi ego ille puer (sed virum sentient!) nisi ego, inquam, quem puerum appellare » consueverunt, vobis adiutoribus causam suscepissem » publicam, et nimiam Antonii ferociam Mutinensi » victoria refrenassem.

LV. » At illi praeclaram scilicet vicem servatoribus » suis reddunt, contemptum, ignominiam, pericula: » neque desinent, nisi caverimus, priusquam uni-

§. 52. Cic. ad Famil. XI, 26. — Dio. Appian.
§. 53. Cic. ad Brut. I, 17. — Dio. — Appian.

» versos, alios alia fraude circumventos deleverint. » Hoc enim agunt homines Pompeianis partibus de- » voti, ut eos, qui patri meo navarunt operam, oc- » casione temporum inter se commissos, mutuis vul- » neribus conficiant. Ideo nempe bella ex bellis se- » runtur, donec omnes, quos ob militiam Caesaris » perosi sunt, duces militesque prorsus interierint. » Neque enim alio pertinuit, quod nuper duabus » legionibus oblata sunt praemia, quam ut ex dolore » ceterarum oriretur in hoc exercitu perniciosa dis- » sensio.

LVI. » Quam vero sint infensi Caesaris amicis, » numquid proximis diebus ostensum est? quum ab » Antonio quidem, sed ex parentis mei commentariis » data, cunctis eriperentur. Vnde et vobis facilis esse » coniectura potest, quae vestra sit futura conditio, » qui agros, qui pecunias accepistis a Caesare, si qui- » dem hi rempublicam obtinebunt; quae vero mea, » dum regnabunt in senatu percussores patris mei. » Sed mihi quidem curae erit, ut neque vita mihi » incustodita sit, neque mors indecora. Vestri me » miseret, quibus nemo relinquetur, a quo speretis » operae, patri mihique navatae, pretium. Nam me » quidem ab ambitione longius abesse, quam huic » aetati credi potuisset, ipsi comperistis, quum ob- » latum a vobis imperium abnui: nunc alia conditio » est temporum, neque pro vobis, neque ad ultionem » patris quidquam profecero, donec ero privatus.

LVII. » Ea me causa consulatum petere coëgit; » atque is eandem ob causam negatur ab his, quorum » interest, neminem esse aut vestrarum utilitatum » procuratorem, aut Caesarianae necis vindicem. » Igitur communis salutis mihi vobisque tantum unam » reliquam video viam, si vestro favore consulatum

» consequar: nec enim aliter, aut quae a parente » meo accepistis, confirmari, aut quae a me exspe- » ctatis, persolvi quibunt. Sed et ad publicum bonum » quietemque patriae res pertinet: percussores enim » patris reos agam; quibus sublatis, finis aliquando » civilium bellorum erit ».

LVIII. Alacri acclamatione militum haec excepta; delectique statim ex promptissimis veteranorum quadringenti, qui legatione ea fungerentur. Quum Patres aetatem Caesaris excusarent, centuriones legationis principes (edocti enim erant) responderunt, *et apud antiquos Rullis, Deciis, Corvinis, multisque aliis consulatum fuisse creditum: et recentiore memoria superiorem Africanum, Titumque Flamininum admodum adolescentes consules factos, utilem reipublicae operam praestitisse.* Magnus quoque Pompeius et Dolabella allegabantur, atque in hoc ipso Caesare factum senatus decretum, quo multis annis ante legitimam aetatem honores petendi facultas concessa erat. Quum propter gravitatem negotii tempus traheretur, legati, ut moniti a Caesare erant, impunitatem petere Antonianis coeperunt, ut credibile est, non tam impetrandi proposito, quam ad tentandos senatus animos, an et huc adduci possit; et, si succenseret, hunc armorum praetextum habituri.

LIX. Sed elusum satis commodo astu periculum est, contradicente nemine, sed pro magno aliorum numero eadem postulantibus plerisque: unde effectum est, ut citra invidiam propter multitudinem hominum, quibus in causa dispari paria concedi rectum non esset, tota res omitteretur. Inter has al-

§. 57. Dio.
§. 58. Appian. — Cic. Philipp. V, 17. — Dio.

tercationes quum ferociter loquuti milites, atque ab senatoribus nonnullis increpiti essent, acrius ad consulatum Caesari conficiundum exarserunt; et quia intromissi in senatum arma deposuerant, caput legationis Cornelius Centurio curia egressus resumpsit gladium, saguloque reiecto, capulum ostendens, *Si vos non dederitis*, inquit, *hic dabit.*

LX. Quo tempore Ciceronem respondisse ferunt, *Si hoc modo petieritis Caesari consulatum, auferetis.* Eaque vox exitium ei accelerasse creditur; namque Caesar, libertatis studiosissimum esse cernens, viliorem habere coeperat. Haec quum in castris audirentur, exasperati sunt milites, confestimque ad Vrbem duci voluerunt. Nec Caesar lenivit: quin verbis adaugens iras, barbara suorum dicta factaque non reprehendit; senatum increpavit, *quod milites intrare curiam inermes iusserat, quodque interrogati a senatore quodam fuerant, ab exercitu, an vero a Caesare mitterentur?* Igitur propere legatis quibusdam ad Lepidum et Antonium (nam et cum Antonio gratiam, Lepido satagente, reconciliarat) cum octo legionibus et magno equitatu atque auxiliis, coactus scilicet a militibus, Rubiconem transiit, unde et proximi belli civilis initium fuerat.

LXI. Inde bifariam exercitu diviso, cum potiori parte contendit Romam, ceteris ex commodo sequi iussis. In itinere, ut fit, ubi milites imperatorem ducunt, minime a maleficiis temperatum: homines, qui forte perviam, occurrerant, et in his eques romanus, pro speculatoribus occisi; direptae adversariorum villae: legati, qui cum pecunia veniebant, Caesaris arti-

§. 59. Sueton. in Aug. cap. 26. — Dio.
§. 60. Plut. in Anton. cap. 24. — Appian. — Dio. — Liv. Epit. — Oros. VI, 18.

bus terrore iniecto, refugerunt. Hae res tanta consternatione replerunt Vrbem, ut nihil ad extremum terrorem superesset.

LXII. Anxii Patres, et alius alium varie accusantes, *quod exercitus ademptus Caesari, quod triumphus denegatus, quod praemia militum maligne repraesentata essent*, repente in contraria omnia transierunt; nusquam iam apparente Cicerone, qui multus antea ubique fuerat. Augetur donativi modus, neque duabus iam, sed octo legionibus decernitur. Decemviri cessare, Caesar dividere praemia iubetur; ipse absens consul designatur: ad haec omnia significanda legati festinanter emittuntur. Sed neque milites flexit profectum ab invitis beneficium: et senatus, foeda inconstantia, vixdum egressis porta legatis, consilium mutavit; excipiente metum pudore, quod indigna viris trepidatione subacti prono collo exciperent iugum, nihil pro libertate ausi. « Quod igitur postea vacatu» rum periculo et ignominia tempus, si haec con» suetudo invalescat, ut ambitione cuiuslibet hono» res armis obtineantur? quin huc eniterentur, ut » militem, si lenibus consultis nequiret, constantia » et severitate in officio contineant: armis opus ad» versum armatos esse.

LXIII. « Si primum impetum fregerint, subiturum » animos pudorem, subituram reverentiam patriae, » et metum ex legibus. Quod si praeter spem arma, » pro republica accepta, contra eam miles verterit, » L. Plancum, D. Brutum adfuturos auxilio. Deni» que si neque pudore militis prohiberi fatum rei» publicae, neque armis defendentium posset; at illi

§. 61. Appian. — Dio.
§. 62. Plut. in Caes. cap 78. — Appian. Dio.

» occumberent pro libertate potius, quam male et » infeliciter expertam dominationem reciperent. » Et maiorum exempla memorabantur, quibus prae amore libertatis nihil fuerit in vita carum atque pretiosum. Huiusmodi inter se dictis animati, mox in maximam fiduciam venerunt, postquam eadem die appulsis ex Africa legionibus duabus, equitibus mille, *diis ipsis curae esse custodiam civitatis* interpretati sunt.

LXIV. Igitur adiuncta legione, quam nuper Pansa praesidio Vrbi reliquerat, Ianiculum, ubi pecuniae erant repositae, pontemque fluminis occuparunt praesidiis; per Vrbem disposuerunt stationes; in portu quoque parandas naves curaverunt, ut victi cum pecuniis fugerent. Caesarem *intra centesimum ab Vrbe lapidem cum exercitu consistere* vetuerunt. Haec satis confidenter acta. Sed ubi signa legionis, a Pansa relictae, araneis velut ex longo situ oppleta venire visa, prodigii speciem metumque fecere; quaesitaeque Caesaris mater et soror non comparuerunt, amicis, apud quos celabantur, gratiam minasque adversariorum pariter spernentibus; iterum rediit timor, tanta opportunitate amissa, quod his obsidibus quidlibet impetraturi facilius a Caesare fuerant.

LXV. Atque ille, suis timens, quum prioribus Patrum legatis, dum mandata exponunt, mutatae sententiae nuntium supervenisset, cum irritatis supra modum militibus Romam properat; praemissis, qui bono animo esse populum romanum, et quiescere iuberent, nihil hostile passurum. Ita pacato agmine accessit, omnibusque citra controversiam in potestatem acceptis, sub Quirinali colle constitit. Eo statim

§. 63. Dio. — Appian.
§. 64. Appian. — Dio. — Iul. Obseq.

mira mutatione affectuum venerunt quidam ex senatoribus, mox etiam promiscua multitudo, salutandi ipsum militesque gratia. At ille, castris in loco positis, postridie Vrbem, septus idonea manu, intrat: quacumque incedit, occurrunt salutantium gratulantiumque agmina: nihil in speciem officiosae humanitatis praetermittitur. Sic ad aedem Vestae pergit, ubi matrem sororemque esse audiverat.

LXVI. Interim et illae tres legiones, missis legatis, fecerunt deditionem. Ex praetoribus, qui praefuerant, Cornutus sibi manus intulit; reliqui in fidem recepti sunt. Cicero, per amicos impetrato Caesaris colloquio, magnis cum laudibus extulit, se quoque senatui deferendi consulatus auctorem fuisse dictitans. Respondit Caesar, nec sine morsu, *Ciceronem sibi novissimum amicorum occurrere.* Sequuta deinde nocte, vanus rumor commovit civitatem, Martiam et Quartam legiones ad se transire, indignatas quod deceptae a Caesare adversus patriam contra animi sui sententiam ductae essent. Huic rumori secure omnino crediderunt principes, quamvis in propinquo esset exercitus, et harum longe fortissimorum legionum viribus sustinere se posse reliquas Caesaris copias rati sunt, donec aliunde pararentur auxilia.

LXVII. Igitur eadem nocte senatu habito, M. Aquilium Crassum emiserunt ad parandas e Piceno copias; idque tanquam laetum nuntium, discurrente per Vrbem tribuno plebis Apuleio, vulgarunt. Sed ubi falsam fuisse famam rescitum est, Cicero, qui pro foribus curiae senatores adventantes cum laudibus exceperat, in lectica fugit. Caesar, irrisa hominum vecordia,

§. 65. Dio. — Appian.
§. 66. Dio. — Appian.

exercitum in campum adduci iussit; quo tempore laetum ei augurium apparuit sex vultures: nec tamen in quemquam consuluit durius; quin etiam Crassum, qui servili habitu in Picenum penetraverat, dimisit incolumem, interim clementiae captans laudem, mox eosdem, quibus tum videbatur ignoscere, proscripturus.

LXVIII. Pecuniam autem ex Ianiculo, et quidquid ubivis publicae fuit, comportari iussit; ipse excessit Vrbe, libertatem scilicet praebiturus comitiis, eo iam adductis rebus, ut eadem omnia absens posset. Igitur et nova comitiorum forma fuit, quia more maiorum interrex prodi tam celeriter non poterat, absentibus plerisque patriciis magistratibus. Nam decreto praetoris urbani (exstincto iam Cornuto, Q. Gallium fuisse constat) duo nominati sunt proconsules comitiorum habendorum causa; his perfectis, nihil ultra potestatis usurpari. Ab his consul creatus Caesar, collegae nomine Q. Pedium Q. F. administrum accepit: et exsultabat adolescens honore ante tempus capto, quem praeter iuniorem Marium nemo praecocius invaserat; consulatum enim, si civiliter computes, annos undeviginti natus iniit; sive dies ineundi XIV kal. septembr. (variant enim scriptores) sive X kal. octobr. fuit: revera vicesimo aetatis anno, quia trimestre circiter correcti a Iulio fasti absorbuerant; quod spatium tametsi processerat, tamen vulgo non computabatur.

§. 67. Iul. Obseq. cap. 128.

§. 68. Dio, lib. LV, p. 376, et lib. LVI, p. 403. — Macrob. Saturnal. I, 12. — Vell. II, 65. — Appian. — Auct. de Caus. corrupt. Eloq. — Iul. Obseq. — Casaub. ad Sueton. Aug. cap. 26.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER LXXXV

IN LOCVM LIBRI CXX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI VIGESIMI.

Caesar consul legem tulit de quaestione habenda in eos, quorum opera pater occisus esset; postulatique ea lege M. Brutus, C. Cassius, D. Brutus, absentes damnati sunt. Quum M. Antonio vires Asinius quoque Pollio et Munatius Plancus, cum exercitibus suis adiuncti, ampliassent, et D. Brutus, cui senatus, ut persequeretur Antonium, mandaverat, relictus a legionibus suis, profugisset; iussu Antonii, in cuius potestatem venerat, a Capeno Sequano interfectus est. C. Caesar pacem cum M. Antonio et Lepido fecit; ita ut Tresviri reipublicae constituendae per quinquennium essent, ipse, et Lepidus, et Antonius; et ut suos quisque inimicos proscriberent. In qua proscriptione plurimi equites romani; centum triginta senatorum nomina fuerunt, et inter eos L. Paulli fratris M. Lepidi, et L. Caesaris Antonii avunculi, et M. Ciceronis. Huius, occisi a Popilio legionario milite, quum haberet annos sexaginta tres, caput quoque cum dextra manu in Rostris positum est. Praeterea res a M. Bruto in Graecia gestas continet.

I. Inito consulatu, C. Caesar quum reversus in Vrbem, sacrificiis factis, augurium captaret, duodecim vulturibus visis, quod augurium Romulo novam ur-

bem condituro conspectum dicebatur, in amplissimam spem similis fortunae erectus est: militibus deinde pecunias distribuit, suis ex facultatibus dare dictitans, quum in manu haberet publicas: iisdem gratias egit; egit et senatui, sed militibus ex animo magis. Horum enim ope se sciebat adiutum; senatum, quod fecisset, metu fecisse. Par apud Patres simulatio, qui et haec ultro tribuisse Caesari praedicabant, et reliqua accumulaturos.

II. Idcirco quem paulo ante consulatu iudicaverant indignum, ei decreverunt, *ut etiam exacto magistratu, donec apud exercitum esset, consules honore anteiret:* iudicia paulo ante et poenas comminati ob copias privato consilio contractas, nunc et alias allegere iusserunt; et sicuti Bruto in Caesaris ignominiam bellum Antonianum decreverant, ita nunc Caesari legiones etiam Bruti adiecerunt. Postremo et cura Vrbis permissa, potestatem dederunt *agendi pro arbitrio, etiam praeter leges, omnia.*

III. Ceterum Caesar post sacra peracta, adoptionem suam Curiata lege confirmavit: mox alia rogatione Dolabellam absolvit, qui iudicatus hostis fuerat; et, praeparata primum largitionibus populi gratia, solutoque residuo, quod debebatur ex testamento Caesaris, legem tulit *de quaestione habenda in eos*, quorum *scelere pater occisus esset;* quam de nomine collegae *Pediam* maluit appellari.

IV. Hac postulati sunt non percussores modo, sed et qui conscii fuisse consiliorum dicerentur; absentes plerique, nonnulli et insontes, qui nec insidiati

§. 1. V. C. 709; A. C. 43. — Appian. B. Civ. lib. III. — Sueton. in Aug. cap. 26 et 95. — Iul. Obseq. — Dio, lib. XLVI.

§. 2. Appian. — Dio.

§. 3. Appian. — Dio. — Liv. Epit. — Vell. — Sueton. in Ner. 3.

Caesari, nec omnino eo tempore versati Romae fuerant. Hac fraude praecipue Sex. Pompeius petebatur, hoc crimine haud dubie innoxius, sed quem quolibet praetextu tolli Iulianarum partium interesset. Reis hac lege universis, una praeconis denuntiatione, dicta dies est, damnatique inspectante Caesare ad unum omnes, absentes plerique, nemine iudicum absolvente quemquam, uno senatorum excepto, P. Sicilio Coronate, qui M. Brutum absolvit palam; cuius rei dissimulata interim ira, mox proscriptione hominis patuit. P. Servilius Casca, qui primum ictum inflixerat Caesari, tribunatum plebis eo anno gerebat, patiente Octaviano, qui tum adhuc odium in percussores tegebat.

V. Is neque adolescenti fidens, et exagitatus a Cicerone (qui *parricidam* appellare sustinuerat, quum eodem tempore pro salute percussorum, quibus erat amicissimus, Caesarem per epistolas rogasset), non exspectato Caesaris adventu, Roma profugerat. Hunc P. Titius collega, magistratu abrogato, reum peregit; et ante annum mortuus firmavit opinionem, non posse annum supervivere, qui collegae magistratum abstulisset. Nec dissimile Q. Gallii praetoris fatum fuit, cuius opera tum Bruto atque Cassio abrogatum imperium erat: idcirco provinciam Africam praemii loco nactus a Caesare, paulo post miserabiliter interiit. Quum enim pugillares duplices veste tegens ad Caesarem salutandum introisset, suspicionem movit gladium occuli. Nec ausus statim inquirere Caesar, ne quid aliud inveniretur, paulo post e tribunali

§. 4. Appian. — Liv. Epit. — Plut. in Bruto, cap. 39, et Caes. cap. 95. — Cic. ad Attic. XVI, 15, et Philipp. XXIII, 15; idem ad Brut. I, 16, 17, et Famil. X, 12.

raptum, servilem in modum torsit, negantemque iussit occidi, prius oculis sua manu effossis.

VI. Ipse scripsit in libris de vita sua, *Q. Gallium, colloquio petito, insidiatum sibi, coniectumque a se in custodiam; deinde Vrbe interdicta dimissum, naufragio vel latronum insidiis periisse.* Crudelitatem Caesaris, quo plus metuebatur, studiosius tegere atque adiuvare nisi sunt omnes. Gallio magistratum abrogarunt collegae; populus diripuit domum: Patres capitis damnaverunt: namque fortunam adolescentis omnia sequebantur; et alii formidine, multi favore, pars magna praemiis incitabatur. Quippe et accusatoribus percussorum pecunia promissa erat, et magistratus, quem accusatus gereret, militiaeque vacatio ipsis liberisque et nepotibus.

VII. His motus, opinor, Capito, Velleii historici patruus, Agrippae subscripsit in C. Cassium: nam M. Agrippam Cassio Caesar; L. Cornificium Bruto accusatores apposuerat. Nihil erat actum damnatione reorum, nisi et vi armisque possent superari; namque Brutus atque Cassius iam habere legiones circiter viginti dicebantur: idcirco Caesar, ad hos debellandos amicitiam Antonii sibi necessariam fore videns, a quo propter affinitatem dissociari Lepidus nequiret, eo contulit consilia, ut hos interim haberet adiutores, postea sublatis eorum ope percussoribus, ipsos quoque tollendi rapturus aut facturus occasionem.

VIII. Ne tamen eius propositi emanaret intempestiva suspicio, neque de rebus iis retulit, et quasi bellum illaturus hostibus iudicatis, ad mare superum lentis itineribus processit. Interea ex composito Q. Pedius

§. 5. Dio. — Iul. Obseq. cap. 129. — Appian. Sueton. in Aug. cap. 27.
§. 6. Sueton. in Aug. cap. 27, 85. — Appian. — Dio.
§. 7. Vell. II, 69. — Plut. in Bruto. — Appian. — Dio.

ad senatum de venia Lepido atque Antonio concedenda retulit. Alia iam plane rerum facies esse coeperat, ut, qui modo pro defensoribus libertatis habiti fuerant, tanquam hostes et parricidae in exsecratione essent; contra despecti modo et tantum non hostes patriae iudicati, non benevoli tantum fidique reipublicae, sed. etiam civitatis ac senatus patroni haberentur.

IX. Igitur ad Caesarem senatus misit, tanquam ignarum eorum, quae agerentur, ut huius sententiam exquireret. Atque is, *omnia alia cupientem, vi militum adigi ad consentiendum*, rescripsit: sequutumque senatusconsultum, quo prius decretum antiquabatur, cum amicis ad eos literis. Eam ob causam senatui gratulatus est Caesar, Antonioque scripsit, *auxilio se venturum adversus Decimum, si ei videretur*. Ob haec collaudatus ab iisdem Patribus, quibus paulo ante nihil Decimo carius, nihil exsecrabilius Antonio fuerat. Adeo facile convelluntur animi externa tantum spectantes, quotiescumque eorum, a quibus dependent, aliqua intervenit conversio! nec enim abripi fluxu mortalium fas est, quisquis constantibus verisque bonis innititur.

X. Sed Antonius respondit, *in Decimo se vindicaturum Caesaris iniurias, in Planco suas; Caesarique se coniuncturum*. Hinc vero D. Bruti res subito miserandum in modum labare coeperunt. Is tertio post Mutinensem pugnam die insequi Antonium orsus, postquam receptum a Lepido audiit, cum L. Planco, qui designatus una consul sequentem in annum fuerat, consilia viresque sociaverat. Sed ubi se damnatum

§. 8. Appian. — Dio.
§. 9. Euseb. — Dio. — Appian.

esse Romae, Asinium Pollionem, semper Iulianis partibus fidum, cum suis legionibus accessisse Antonio, et insuper sollicitare Plancum cognovit; diffidens rebus suis, adversus Caesarem convertere signa coepit.

XI. Sed desertus a Planco, mox etiam petitus insidiis, extremam in desperationem incidit: nam Plancus, frequentibus epistolis multa de se senatui, multa Ciceroni liberaliter et facunde pollicitus, ad potentiores desciverat; quatuor transductis ad Antonium legionibus. Idcirco Brutus, numero, quam viribus, ampliores copias agens, quod ex decem legionibus una tantum veteranorum erat, altera bima, eaeque nondum satis ex inopia Mutinensi recreatae; relicta Gallia, per Ravennatem et Aquileiensem agrum in Illyricum ducere conatus est, ut in Macedoniam ad M. Brutum evaderet.

XII. Sed quando istam quidem viam Caesar et Antonius obsepserant, et in Iapydia congressum repulerant; relictis machinis, alia longiore atque difficiliore via Rhenum petere statuit, atque ibi transiectus per Germaniam proficisci. Sed ubi consilium eius emanavit in milites, desperare omnes, atque alia circumspicere praesidia coeperunt. Primum ad Caesarem sex transiernnt tironum legiones cum auxiliis suis; reliqui mox omnes ad Antonium, solis permanentibus gallis equitibus, quibus custodiam corporis sui crediderat.

XIII. Cum his per Salassos, empto transitu, singulisque in capita denariis datis, penetravit in Galliam, dimissisque et donatis, qui domum reverti maluerant, cum equitibus omnino trecentis ad Rhenum venit,

§. 10. Cic. ad Famil. XI, 13 et 15; XII, 8. — Vell. II, 63.
§. 11. Cic. ad Famil. X, passim. — Dio. Vell. II, 63 et 64. — Appian.
§. 12. Appian. Illyr. p. 764, et Civ. lib. III.

Ibi vero, dum ad difficilem plerumque periculi transitum cunctatur, paulatim desertus, decem tantummodo comites retinuit. Idcirco hac ipsa paucitate spem dante fallendi, rursus Aquileiam petere constituit, gallico habitu sumpto; nam et linguae non ignarus erat.

XIV. Sic oberrans, quum captus a latronibus sequanis vinctusque esset, cuius esset ea ditio interrogavit. Vbi responsum est, Camilli esse; duci ad eum, postulavit, quod sua quaedam beneficia Camillus habebat. Sed ille, palam obiurgans suos, *qui per ignorantiam in tantum virum iniuriose peccavissent*, clam nuntios ad Antonium misit: ille propere Furium quendam cum equitibus ire iussit; a quo trucidatus est Brutus. Caput ad se delatum inspexit Antonius, sepelirique iussit. Nec obliteranda duorum amicorum Bruti memoria, quorum alter in gratiam eius sibi conscivit necem; alter, quum mori pro eo cuperet, invitus supervixit.

XV. Territus equitum adventu Brutus in latebras se abdiderat. Has ubi repererunt Antoniani, Sex. Terentius obtulit se irrumpentibus, Brutum simulans, ac obscuritate loci sperans fallere: sed agnitus a Furio, servatusque est. Brutum, casus suos deplorantem, et inani subterfugio subtrahentem gladio cervicem, Helvius Blasio ad ferendam fortiter mortem, non voce tantum, sed et exemplo suo excitare nisus est; sibique ultro intulit manus. Nec ultra profectum, quam ut prae metu mortis vecors homo, Furio admonenti, *constantius praeberet cervicem*, responderet his ipsis verbis: *Ita vivam, dabo.*

§. 13. Strab. lib. V, p. 205. — Appian. — Oros. VI, 18.
§. 14. Appian. — Vell. II, 64. — Val. Max. IV, 7. — Liv. Epit.
§ 15. Val. Max. IX, 13. — Sen. ep. 82.

XVI. Sic alter hic post C. Trebonium poenas interfecti Caesaris dedit; et sub idem fere tempus alius ex percussoribus Minucius Basilus, quum per iram quosdam servorum castravisset, a familia interemptus est. At Antonius maximi rursus exercitus imperator, adiuncto Lepido, cum decem millibus equitum, et legionibus septemdecim, Alpes iterum transcendit; sex relictis in Gallia, sub compotore suo L. Vario Cotyla. Necdum enim satis fidebant Caesari; neque etiam magis illius beneficio, quam suis viribus, restitutos videri decorum rebantur. Similiter in hos affectus animo Caesar, Bononiam occurrit cum valida manu: callidos et tempori servientes facile mutuus metus iungit; irae atque odia in occasionem differuntur; fit pactio, ut inter sese de rebus omnibus colloquantur: et quia par utrobique timor erat, omnia sollicite exaequantur.

XVII. Et fortuna providerat. Medio inter diversa castra spatio, nomine, non magnitudine, par Germanico Rhenus parvam insulam efficit (hodie peninsula esse dicitur), plano solo, et parum insidiis apto. Ad huius viciniam adduci legiones quinas placuerat; deinde, his aequali spatio relictis, pergi cum treeenis comitibus ad pontes: duo enim erant, hic Caesaris, ille Antonii castra respiciens. Hoc ubi factum, Lepidus, cui cum neutro simultas fuerat, praemissus ad speculandum, essetne omni ex parte vacua insidiis insula, paludamentum extulit.

XVIII. Eo signo conspecto, utrinque relicto ad pontes comitatu, Caesar et Antonius in media insula, loco undique conspicuo, ubi sellae erant positae,

§. 16. Appian. — Oros. VI, 18. — Dio. Plut. in Anton. cap. 24.
§. 17. Plut. — Appian. B. Civ. lib. IV. — Sil. VIII, 60. — Plin. XVI, 36.

congressi sunt; seque mutuo, ne forte sub alis pugiones haberent, excusserunt. Inde Caesar, tanquam consul, in medio; ceteri lateribus eius assederunt; submissaque voce colloquuti sunt, ne quid ab iis, quos ad pontes adduxerant, excipi posset. Hoc continuo biduo factum, ut ab orto die ad occasum usque contenderent. Tertio demum die cessit Caesar, ut inter alios, qui exitio communiter destinabantur, proscribi Ciceronem pateretur; sine qua conditione negabat Antonius reconciliationem fieri posse; atque Antonio Lepidus assentiebatur.

XIX. Eratque tantus hominum furor, ut vicissim Antonius avunculi sui L. Caesaris, Lepidus fratris Paulli necem gratificarentur; dum inimicos tollerent, ne quidem necessariis parcentes, et praeterea odio suorum, a quibus increpiti forte fuerant, accensi. Ceterorum, quae tunc decreta sunt, haec summa fuit; « Caesar consulatum in reliquam anni partem » P. Ventidio cedat. Tresviri reipublicae constituen- » dae per quinquennium sint, eumque magistratum » Lepidus cum Antonio ac Caesare consulari potestate » gerant; iidemque confestim in istud quinquennium » magistratus urbanos designent; in his neque senatus » auctoritate, neque populi iussu sit opus: provincias » seorsim Lepidus Hispaniam omnem cum Narbonensi » Gallia; cetera Galliarum citra et ultra Alpes Anto- » nius; Africam utramque, Sardiniam ac Siciliam » Caesar obtineant ».

XX. Transmarinae provinciae silebantur, sive ut opinionem efficerent Tresviri, non omnia se sibi cupere; sive potius, quia tum illae in potestate per-

§. 18. Dio. — Appian. — Plut. in Cic.
§. 19. Sen. Suasor. 6. — Oros. VI, 18. — Flor. IV, 6. — Plut. in Anton. cap. 25. — Cic. ad Brut. II, 2. — Appian. — Liv. Epit.

cussorum, et bello repetendae erant. *Id vero bellum Antonio Caesarique demandari, Lepidum in locum D. Bruti consulatum invadere, Romamque et Italiam custodire* placuit, *Hispanias et Narbonensem per legatos obtinere.* Ad haec tres ei legiones sufficere visae; ceterae ita distributae, ut viginti Antonius, totidemque Caesar haberent. Militibus, inter alia victoriae praemia, coloniae quoque promissae duaedeviginti urbium italicarum, quarum in aedificia finesque deducerentur.

XXI. Neque contemptissima ea pars Italiae erat, sed pulcherrima oppida laetissimusque ager destinabatur, Capua, Rhegium, Venusia, Beneventum, Nuceria, Ariminum, Vibona. In has conditiones iunxerunt manus, iureiurando interposito; et quia diis testibus non satis obstricta fides videbatur, etiam advocarunt exercitus: iisque Caesar pro honore magistratus, quem gerebat, de scripto recitavit omnia, praeterquam de proscriptione quod convenerat. Sic exercitus inter se consalutaverunt, et quo firmior esset imperatorum concordia, postulatum est, uti velut obsidem reconciliatae gratiae, privignam Antonii Clodiam, vixdum nubilem, Caesar duceret.

XXII. Assensit adolescens, satis gnarus, ad servanda conventa non fortius affinitatis vinculo, quam ceteris, adstringi potentes et cupidos; et modo patrem suum Caesarem, quominus Pompeium everteret, ea necessitudine nihil impeditum fuisse noverat. Tum etiam ostentum ei factum ferunt, quo ad summae rei spem acrius excitaretur. In castris eius luce prima in culmine praetorii, super linteum aquila sedens, duos corvos hinc inde infestantes afflixit, et mortuos de-

§. 20. Dio. — Appian. — Plut. in Anton. — Flor.
§. 21. Flor. IV, 6. — Dio. — Appian. — Sueton. in Aug. cap. 62. — Oros. VI, 18.

iecit in terram, notante universo atque exitum praesagiente exercitu, *futurum, ut ex tribus hic solus superstes et victor esset.*

XXIII. Trahebantque eodem, quod, paulo antequam in Italiam regrederentur, in castris Lepidi, centurionis gladium circumvolutus anguis vinxerat; et in tabernaculum Lepidi lupus irrumpens, everterat mensam: id eversae potentiae fuisse praesagium crediderunt; Antonio voluptatum insaniam, et ex his perniciem ostendi, quod circa fossam castrorum eius lac fluxerat, et concentus quidam fuerat exauditus. Nec urbana mala prodigiis caruerunt: canum ululatus, luporum per forum discursus, bovis et infantis recens nati sermo, simulacrorum sudor sanguine mixtus, clamores pugnantium, strepitus armorum equorumque currentium, apparente nullo, solis varie mutata species, lapidum imbres, aedes sacrae statuaeque de caelo tactae, multum timoris incusserant; sed ille in immensum crevit, ex eo, quod inter procuranda haec prodigia evenit.

XXIV. Quippe Tuscus haruspex, *actum esse de libertate, et antiqua redire regna, seque excepto uno, ceteros servituros omnes*, vaticinatus, compressit spiritum, vivendique finem sibi posuit. At Tresviri, tollendos ante omnia praecipuos inimicorum rati, ne consiliis suis impedimento forent, percussoribus in Vrbem praemissis, occupari statim duodecim, vel ut alii tradunt, septemdecim imperarunt, et in his M. Ciceronem. Horum quatuor statim in publico, aut inter convivia, reperti occisique, ceteri per sacra ac profana omnia tumultuosissime quaesiti, tantum excita-

§. 22. Vell. II, 63. — Dio, lib. XLVII. — Iul. Obseq. — Sueton. in Aug. cap. 96.

runt pavoris, ut tota nocte cum eiulatu ac clamore, quemadmodum captis urbibus solet, discursaretur.

XXV. Et quia nomina proscriptorum nondum erant publice proposita, se quisque peti ratus, in eam desperationem venerant, ut alii suas, alii publicas aedes incensuri essent, ne inulti morerentur, nisi Q. Pedius consul summa diligentia, hac illac volitans, bene sperare iussisset, et exspectare diem, vanos aperturam timores. Deinde quamprimum lux apparuit, nomina septemdecim illorum edidit, auctores malorum omnium incusans, et securitati ceteris promissae fidem publicam interponens: necdum enim, quid de proscriptione Tresviri constituissent, cognoverat.

XXVI. Sed ille quidem proxima nocte, per nimiam contentionem ruptis vitalibus, interiit. Tresviri paulo post ingressi sunt triduo, cum cohortibus praetoriis et singulis legionibus. Primo die Caesar, sequenti Lepidus, tertio Antonius intrarunt: statimque patuit, funus apparari reipublicae: namque dispositis per Vrbis opportuna stationibus, concionem populi P. Titius tribunus plebis advocavit, legemque simul promulgavit atque pertulit: *Reipublicae constituendae Tresviros in quinquennium creari cum potestate consulari* (hoc verbo utebantur, quum plus quam regiam rapuissent): *eos esse M. Lepidum, M. Antonium, C. Caesarem, ex ante diem V. kal. dec. in ante diem prid. kal. ian. sextas.*

XXVII. Vnum etiam ad summam indignitatem deerat, ut curatis precibus exorandi essent suscipere honorem, quem, oppressis legibus, vi ac fraude invaserant. Igitur et sacrificatum est, tanquam ob

§. 24. Oros. VI, 18. — Appian.
§. 26. Dio. — Appian. — Fragg. Marmor. apud Pigh.

magnam et repentinam felicitatem, et ad consuetum habitum senatus rediit; quamquam et ex iis, quae agebantur, et ex prodigiis recentibus, imminentium rerum cura occupasset animos. Nam et armorum telorumque species a terra visae cum fragore ad caelum ferri; et in fastigio aedis Aesculapii examen apum; supra templum Genii Publici, itemque Concordiae, vultures consederant. Nam et haec praesagire convulsionem boni status, fugamque et caedes credebantur, quod post constitutam sedem opesque industria paratas, fumo et turbulento aeris strepitu apes pelluntur; et vulturibus hanc insevisse naturam sagacitatem putabant, ut triduo aut biduo ante circum ea loca oberrent, ubi cadavera futura essent.

XXVIII. Neque diu his exspectandum fuit: statim enim atque magistratum Tresviri acceperunt, super septemdecim illos, proscripserunt alios centum triginta, eorumque nomina variis per Vrbem locis proponenda curarunt. Neque multo post alios adiecerunt centum quinquaginta; deinde saepius, et subinde plures, ut aliqui recens damnati erant, aut etiam indemnati perierant, ne innocentes occisi viderentur. Redit Sullanae crudelitatis exemplum; funeribus Vrbs completur; per domos, vias, fora, theatra, templa sanguis funditur; capita in Rostris proposita, mox ad Triumviros deportantur; corpora abiiciuntur in profluentem, aut canibus avibusque esca relinquuntur.

XXIX. Nec fidum cuiquam aut tutum quidquam erat, quando et excipientibus eadem poena erat proposita, et abscondentibus et vetantibus excuti domos suas, atque aperiri perspicique conclavia omnia.

§. 27. Iul. Obseq. — Dio. Plin. X, 6.
§. 28. Appian. — Oros. VI, 18. — Flor. IV, 6. — Aug. de Civit. Dei, III, 27. — Dio.

Neque interfectoribus modo promissa erant praemia, sed et indicibus cuiuslibet hoc genus facti. Sed edicti sanguinarii hunc in sensum concepta formula fuit:

XXX. « Nisi tanta quorundam esset tamque insa-
» nabilis improbitas, ut servari nescirent, et serva-
» toribus ultro timendi essent, nihil ad summam
» humanitatem atque clementiam desiderari hoc tem-
» pore pateremur. Sed occisus Caesar documento
» nobis esse debuit, ne aut vindictam illius, aut no-
» stra pericula negligeremus. Neque vero consilium
» hoc nostrum iniquitatis aut saevitiae arguet, quis-
» quis et ipsi et nobis illatas iniurias expenderit.
» Illum quidem et imperatorem et pontificem ma-
» ximum, excisis aut subactis validissimis nationibus,
» quae populo romano terrori semper fuerant, no-
» vas trans Oceanum terras aperientem imperio, in
» media curia, loco sacro, sub oculis deorum inte-
» remerunt ii, quos aut in summa sua gratia amici-
» tiaque constitutos, aut bello victos, clementia ser-
» vatos, ad summos honores, opesque provexerat,
» partim etiam testamento heredes instituerat.

XXXI. » Nec occidisse contenti, tribus et viginti
» vulneribus lacerarunt, ut saevitiae et perfidiae lu-
» dibrium adiicerent. Ceteri vero boni viri, tantum
» abest, ut animadvertere in parricidas conati sint,
» ut etiam magistratus illis, provincias, exercitus
» darent: queis illi abusi, publicas diripuerunt pe-
» cunias, atque inde maiores adversus nos copias
» compararunt: quin et, accitis Barbarorum auxiliis,
» atque eorum Barbarorum, qui semper hostili ani-
» mo in populum romanum fuerunt, romani iuris
» civitates, quotquot imperata facere sceleratorum

§. 29. Appian.

» hominum recusabant, vi metuque adegerunt ad » partes; alias etiam diruerunt cremaruntque.

XXXII. » At nos ab aliquibus horum iam sumpsi» mus poenas; idque, ut videatis etiam in reliquis, » dii dabunt. Quod igitur, constituta domi republica, » magnisque per Hispanias, per Gallias gestis rebus, » unum etiamnum grave certamen contra parricidas, » qui transmarinis provinciis incubant, certaturi » sumus; nec tutum esse, nec aut nobis aut patriae » utile arbitramur, dum gerundi belli causa peregre » absumus, hostes a tergo relinquere, qui tempo» ribus nostris insidientur, et nobis, alibi occupatis, » denuo fluctus aliquos in Vrbe atque Italia excitent.

XXXIII. » Igitur ne dilatum quidem oportuit, » quin e vestigio de medio tollerentur; quando ipsi » priores denuntiarunt nobis periculum, bellumque » intulerunt, hostes iudicando et nos, et qui no» biscum essent exercitus.. Nec vero nimium aut in» vidiosum rati sunt, tot simul civium millia destinare » exitio: quos imitaturi non sumus: neque enim » molesti ulli multitudini erimus: neque etiam ex » divitum aut honoratorum numero inimicos omnes » conquiremus; sed in pessimum tantummodo et » foedissimum quemque advertemus.

XXXIV. » Igitur licet plures esse inimicos credi» bile fiat tribus quam uni, pauciores tamen punie» mus, atque alius ante nos imperator in constituenda » republica fecit; quem vos ob rem bene gestam Fe» licem cognominastis. Sane etiam vestra non minus, » quam nostra refert, esse aliquem certaminum fi» nem, exscindique velut radices bellorum, quibus » iam olim atterimini, paulo post interituri cum re» publica, nisi causae ducesque factionum tollantur. » Expedit etiam, nonnihil facere in gratiam exer-

» cituum, ne iniurias suas contemni a nobis putent.

XXXV. » Et poteramus quidem comprehendere » citra negotium, quos supplicio addiximus; sed » vestrae salutis ergo, ne velut in caeca licentia mi- » litum ira latius, quam sit imperatum, evagetur, » proscribere nominatim, certoque atque definito » numero malumus. Quod igitur faustum felixque sit, » nobisque et reipublicae salutare, quorum huic edi- » cto subiuncta sunt nomina, eorum neminem recipere, » celare, dimittere quisquam velit; neque pecuniam » accipere, quo quidquam eorum faciat: qui secus » faxit, inter proscriptos et ipse referatur. Capita » occisorum ad nos reportantor: in singula, si liber » retulerit, centena sestertia; sin vero servus, cum » libertate et civitate, quam herus habuerit, dena » dantor; indicibus paria praemia sunto: nomina » praemium accipientium in occulto manento, nec » in commentarios referuntor. »

XXXVI. Hac clausula timori occurrebatur, ne quis exemplo M. Catonis quaestoris repetere aliquando data hoc nomine praemia posset. Proposita deinde proscriptionis est tabula; et, velut ordine servato proscribentium, quorum primus fuerat Lepidus, proximus Antonius, primo loco Lepidi frater proscriptus est Paullus; secundo L. Caesar avunculus Antonii; quod horum quoque sententiis iudicati hostes illi fuerant: proximi, frater L. Planci Plotius, et L. Quintius Pollionis Asinii socer legebantur; quum Asinius et Plancus alia tabella, iuxta posita, designati consules nuntiarentur.

XXXVII. Eiusmodi viros in primis tabulis proscribi

§. 34. Oros. VI, 18. — Appian.
§. 36. Oros VI, 18. — Liv. Epit. — Vell. II, 67. — Dio. — Appian.

placuerat, ne quis aliorum sperare veniam auderet. His additus C. Toranius, qui tutor Caesaris, idemque patris eius Octavii collega in aedilitate fuerat. Erant omnino multis de causis graviora haec Sullanis temporibus mala: non ob multitudinem occisorum; quin aliquanto minor numerus tum interiit, patentibus adhuc effugiis, et errore sublato, qui in proscriptione Sullae multos, de quibus non erat cogitatum, sustulerat. Quum enim factum hoc recordarentur Tresviri, ne periculum ex similitudine nominum aliis, quam qui peterentur, esset, seorsim senatores, in alia tabula ceteros proscripserunt.

XXXVIII. De numero tamen auctores dissentiunt. Qui plurimum ponunt, senatores proscriptos circiter trecentos tradunt, equitum duo millia; qui minimum, senatores centum triginta. Sed priori proscriptione minus et apud interfectores malitiae, et apud interfectos miseriarum fuit. Iussu enim imperatoris, nec invisos antea nec infensos, subito percutiebant; ut tempori magis imputari haec crudelitas, quam animo, posset; et qui peribant, ante metum mortis occisi, nece tamen simplici defungebantur. Tum vero nondum exolescente superiorum malorum memoria, quin et superstite aliquo numero, qui pars illorum fuerat (nec enim amplius septem et triginta anni intererant), magno autem eorum, qui audiverant recens perpetrata, eveniebat, ut et qui facturi essent eadem, quadam improbitate superare propositum exemplar studerent, et qui passuri, omnium cruciatuum, quos cuiquam accidisse meminerant, in semetipsos speciem atque dolorem imaginando timendoque exsequerentur.

§. 37. Sueton. in Aug. cap. 27. — Appian. — Dio.
§. 38. Appian. — Dio. — Plut. in Anton. cap. 26. — Liv. Epit. — Oros. VI, 18. — Plin. VII, 43.

XXXIX. Hoc quoque nomine gravior erat triumviralis proscriptio, quod Sulla tantum inimicos tollebat, aut ex ceteris praedivites: his enim praecipue timenda est omnis rerum conversio, ipsis opibus desideria potentiorum irritantibus. Nunc autem non inimici modo aut divites, sed amicissimi quique, praeter et ipsorum et omnium exspectationem proscribebantur. Non enim unis tantum de causis stringebantur Triumvirorum gladii; sed et privatim invisi peribant; et multo plures eorum, qui dominatum affectantibus ullo modo obstare videbantur. Idcirco quisquis unum horum praecipuis assectatus studiis fuerat, a duobus pro hoste notabatur; et quia duos offendere unus nolebat, etiam ab hoc odium reddebatur pro gratia: ut idem homo et amicissimus cuipiam horum, et inimicus omnium videretur; et quia invicem se cogitabant pessumdare, non minus spoliare sese mutuo amicis, quam tollere hostes, studebant.

XL. Igitur ut hoc assequerentur, valde illiberali permutatione concedebant invicem necessarios suos ad necem, ut vicissim alterius familiares tollerent: et si quidem par videretur ratio, singuli pro singulis dabantur, interdum et pro uno praepotente tres minore dignitate, aut quatuor. Tria igitur ad summum delicta erant, quae morte vindicanda iudicabant, qui tum rerum potiebantur: unum, si quis inimicus esset; alterum, si amicus uni aut duobus reliquis collegis; tertium, si magnas opes possideret: quod enim ad perficienda, quae animo destinaverant, plurima pecunia erat opus; quemlibet hostium habebant numero, a quo illa teneretur.

XLI. Cassius enim et Brutus ex Asiae vectigalibus,

§. 39. Lactant. VI, 12. — Dio.

vicinorumque regum atque tetrarcharum collatione, magnas atque paratas habebant opes: his Europa restabat, vacua, et continuis exhausta bellis. Igitur inter alia saeva et pudenda, puerum quendam virilem togam sumere coëgerunt, ut tanquam virum occiderent. Atilius is fuit, qui deducentibus eum ex more amicis, repente inter proscriptos relatus est.

XLII. Atque ita desolatus fuga servorum atque comitum, quum ne mater quidem eum prae metu recepisset, in montana confugit; mox fame premente degressus in planitiem, a plagiario quodam interceptus est (nam id quoque genus per incerta temporum grassari coeperat) et ergastulo inclusus. At ubi puer delicatus inopiam, captivitatem, labores ultra perferre non potuit, cum ipsis compedibus, occasione captata, prorepsit in viam, et, quum indicasset se praetereuntibus, occisus est. Alius etiam impubes, dum in ludum commeat, cum paedagogo suo, qui corpus pro puero obiecerat, interfectus. Atque haec talia moveri a quolibet, sed geri sine consensu Trium non poterant: ut minime credam excusanti Caesarem Dioni; quamquam sane postea, quum rerum solus potiretur, benignum et placabilem se exhibuit.

XLIII. Iam enim proscriptionibus aut bello sublatum erat, quidquid obstare dominationi eius potuisset. Equidem hunc adolescentem ipse Dio hactenus, pro potentia scelerum non segnem ubique depinxerat: et sunt auctores haud contemnendi, tantoque potioris in hac causa fidei, quanto enisius extollunt in ceteris Octavianum et mirantur, qui scribunt, *eum restitisse quidem aliquamdiu collegis, ne qua fieret proscriptio, sed inceptam exercuisse utroque acerbius.*

§. 42. Tacit. Annal I, 2.

Id sane concesserim, eum non tam indigna perpetrasse, sicuti reliquos, sed percussores maxime Caesaris fuisse persequutum: ceterum ea quoque sane multa caedes fuisse dicitur; neque video, quomodo eum suspicione appetitarum pecuniarum liberem, et ob eas aliquando laxati caedibus freni. Sed ne inimicos quidem, praeter paternos, ei defuisse constat ex eo, quod adversus ipsum facta sunt senatusconsulta, legiones excitae, Vrbs firmata praesidiis, uti superiore libro vidimus.

XLIV. Sane Tanusiae fidem adiuvit atque Philopoemenis. Vxor illa T. Vinii, hic libertus fuit; conditumque in arca, quales codicibus aut servandae pecuniae adhibentur, in aedes liberti Tanusia transtulit. Hic occultatus est, donec obiisse Vinium homines crediderunt. Tum ludorum publicorum solemnitatem captans Tanusia, quos propinquorum eius quidam edebat, per Octaviam sororem Caesaris, quae multis eo tempore saluti fuerit, obtinuit, ut solus Triumvirorum Caesar in theatrum veniret; arcamque illàtam aperuit, Caesarique rem indicavit. Ille miratus fidem et ingenium eorum, qui commenti rem hanc fuerant, silentioque texerant, impunitatem concessit omnibus: Philopoemenem quin etiam postea equestri dignitate decoravit.

XLV. Servati sunt etiam eodem tempore plures proscriptorum ab uxoribus, quarum tum summa comperta fides est, quum libertorum media, servorum aliqua, filiorum nulla adverteretur. Certe Thuria Q. Lucretium, qui postea consul factus est, inter cameram et tectum cubiculi, una conscia ancilla,

§. 43. Sueton. in Aug. cap. 27. — Flor, IV, 6.
§. 44. Dio. — Appian.

toto tempore texit; quamquam et in hoc servorum fuit egregia fides: quippe vagatus aliquamdiu cum duobus, inopia cogente, succollantibus iisdem, in Vrbem revertebatur, pro aegroto ratus latiturum.

XLVI. Deinde quum alter baiulorum, fracto crure, herum destituisset, innixus alteri pergebat; donec ex eadem porta, ubi pater eius, Sulla proscribente, captus occisusque fuerat, armatam cohortem procurrere videns, omine simul loci, simul conspectu militum conterritus, in sepulcrum, quod forte in agro erat, se illatebravit. Ne ibi quidem tutum ei quidquam fuit, furibus eo delatis, qui effodere sepulcra consueverant: sed dum iis se spoliandum servus praebet, effugium ad portam Lucretio fuit; isque exspectavit venientem, et, parte data vestium suarum, cum eo perrexit domum; receptusque ab uxore et occultatus, precibus amicorum veniam deinde impetravit.

XLVII. Ligarium autem quendam uxor celaverat: post ab ancilla, quae sola rem norat, proditum lugens, caput auferentes milites cum clamore sequebatur, se quoque occidi iubens, quae celasset virum: nam et ex his caedibus esse praemio locum. Quum hi non moverentur, ad Tresviros procurrit, eadem ingerens; ubi et hi dissimularunt, inedia se confecit domi. Sulpicia vero quum diligenter a matre Iulia esset asservata, ne Lentulum Cruscellionem in Siciliam sequeretur, ancillari habitu cum duabus ancillis totidemque servis, omnia, quam virum relinquere, et vel vitae discrimen adire maluit; reperitque Messanae humi stratum, et desiderio uxoris se affli-

§. 45. Sueton. in Aug. cap. 27. — Vell. II, 67. — Val. Max. VI, 7. — Dio. — Appian.

ctantem, quamquam dux copiarum a Sex. Pompeio, ad quem profugerat, creatus esset.

XLVIII. Acilium uxor redemit a militibus, omni suo mundo dato; servaruntque illi fidem, atque etiam navem conduxerunt in Siciliam fugituro. Apuleium coëgit sua, ut comitem fugae adscisceret, indicium minata, si, se relicta, proficisceretur. Atque comitatus iste profuit, minime proscriptum suspicantibus obviis, qui cum uxore, servis atque ancillis, publica via tam secure iter faceret. Antium coniugis industria stragulis involutum per baiulos ad mare transtulit, unde traiecit in Siciliam.

XLIX. At C. Antistius Rheginus non vulgari modo servatus est: missus in cloacam ab uxore, proximum diem foetore defensus latuit; nocte carbonarii habitu indutum, carbonibus onustum asinum prae se agere iussit; ipsa minime longe intervallo in lectica antecedebat. Quum ventum ad portam esset, accurrit miles quidam, et lecticam curiose scrutatur; celeriterque superveniens Rheginus orat militem, *ne molestus esse mulieribus pergeret.* Ille, dum contemptim tanquam cum carbonario rixatur, agnovit hominem, aitque, *Perge laetus sospesque, imperator; hoc enim tibi nomen atque hanc fidem etiamnum a me deberi sentio:* nam sub eo pridem in Syria meruerat.

L. Neque dedignentur optimae matronae, pari pietate coniungi sibi Coponii uxorem; quamquam illa ceteris infelicior, servatam eo usque pudicitiam, redimendi viri causa, M. Antonio prostituit. Neque minus M. Lepidus gratiae aut precibus exorabilem se praebuit. Hoc enim connivente, centurionum humanitas, fratrem imperatoris sui reverentium, effugium

§. 47. Val. Max. — Appian.

L. Paullo in Graeciam dedit; unde mortuo M. Bruto Miletum profectus, hanc exsilii sedem habuit. Alias enim difficulter evadere proscripti poterant, quia statim, tabulis propositis, stationes ad portas, aliosque Vrbis exitus oppositae sunt; portus etiam pari diligentia observati, lacus quin etiam et paludes, et quidquid vel effugium praestare posse, vel latebras videbatur.

LI. Igitur et intra Vrbem et extra, discurrentibus passim centurionibus, multi trucidabantur; virique, modo summa in auctoritate constituti, ad effugiendam necem, habitu aut locis obscoenis occulebantur. Neque percussores tantum timebantur, ut non plus sollicitudinis a familiaribus esset. Alium infensa uxor, alium ingrati liberi habebant anxium; plerique libertos servosve suos, aut debitores, aut vicinos metuebant. Omnium odiis, quacumque occasione coepissent, tristissima tempora viam ad vindictam patefecerant. Igitur senes, summis honoribus usi, ad mancipiorum suorum accidebant genua, misericordiam orantes: neque hoc erat indignissimum, sed quod plerumque nihil tanta humilitas supplicandi proficiebat.

LII. Tanto deterior tum erat Romae, quam bello et ab hoste oppressis esse solet, conditio: nam illi quum ab externis urgeantur, in fide tamen atque caritate domesticorum acquiescunt; hic vero non scelus modo atque offensas suorum, sed et cupiditatem, et, ne quid mali deesset, timorem quisque metuebat. Quos enim nulla propria ira stimulabat, ii spe ostentati publice praemii, aut diripiendarum opum herilium abripiebantur: optimum quemque atque mode-

§. 50. Suetou. in Aug. cap. 26. — Appian. — Dio.

stissimum minae Triumvirorum absterrebant, ne quam suis opem ferre sustinerent.

LIII. Reliqua vero multitudo aut investigabat proscriptos, prodebatque ad necem; aut occisorum, direptis bonis, diruebat domos: pauci, qui relinquebantur, boni prudentesque summo cum stupore fatum intuebantur Vrbis; quum alias civitates, dissensione civium afflictas, concordia restitutas esse didicissent; hanc eorumdem hominum discordia vexatam esse, concordia propemodum everti cernerent. Miserabilis enim erat, supra quam cogitari possit, facies, et varia mortis imago; quum alii percussoribus suis repugnarent, tanqnam latronibus; alii cervices praeberent, gnari, ministros hos, non auctores suae calamitatis esse; multi, ne tamen inimicorum arbitrio morerentur, fame, laqueo, praecipitio se conficerent, aut in aquam ignemve iacerent corpora.

LIV. Multi quoque per errorem, aut privata odia, praeter mentem Triumvirorum occisi; quorum cadavera facile dignoscebantur a proscriptis, quia proscriptorum capita demebantur deportanda ad Tresviros. Sed et eorum, qui caedem evaserant, mira varietas fortunae fuit. Nonnulli, priusquam superare maria possent, naufragio hausti; alios eadem urbs, quae tum proscriptos atque fugientes, mox laetiora ad tempora servatos in magistratibus atque imperiis vidit: tantum rebus humanis inconstantiae inest; qua non modo parvae civitates iactantur; sed illa regina prope rerum Roma, invicta armis, constituta legibus, exornata ingeniis, nullius eorum, quae per homines contentis studiis appetuntur, indiga, suis ipsa bonis ad summam suam miseriam abusa est.

§. 53. Cornel Nep. in Attic. — Oros. VI, 18. — Appian.

LV. Eandem tamen paulo post recreavit idem ille Caesar, a quo tum propemodum exstincta est; ne quis aut laetis rebus timere duras, aut tristibus sperare meliores desinat. Quamquam sane minus fallantur, qui deteriora exspectant in dies; quando tam facile crescit improbitas, et alioquin haec est vitae conditio, ut nocere cuilibet in promptu sit; conservatio rerum atque instauratio, bonis artibus, iisque multis indigeat. Vnius pueruli incogitantia male custoditus ignis consumere paucis horis oppidum potest, quale multis annis aliquot hominum millia restituere nequeant. Sed ad res romanas revertor, praeter enarratos antea casus, paucos adhuc relaturus, prae ceteris in utriusque fortunae exemplum dignitate hominum, aut raro miroque eventu notabiles.

LVI. Sergius apud ipsum Antonium delituit, donec ei consul iam Plancus, Antonio auctore, reditum impetravit. Nam inter summam crudelitatem, multas tum ostendit Antonius clementiae stricturas: certe Attico, apud P. Volumnium latenti, sua manu scripsit, *ne timeret, statimque ad se veniret: se eum, et Q. Gellium Canum* (is una latebat, aequalis et familiarissimus Attico) *de proscriptorum numero exemisse*: misitque praesidium eis, ne per noctem in periculum aliquod inciderent. At Salvius tribunus plebis, quamquam, ne hostis iudicaretur, Antonius intercesserat, tamen diffidens ob alia, convivium amicis dabat, quasi non diu cum ipsis futurus postea.

LVII. Supervenerunt armati, omnibusque prae metu exsilientibus, quiescere ceteros centurio iussit, Salvium cervices praebere; capillisque prehensum supra mensam traxit, quantum opus erat, ut caput

§. 56. Corn. in Attic. — Appian.

praecideretur: quo correpto abiens, imperavit ceteris, *tenerent sese, quo essent, loco quieti, ne similia paterentur.* Ergo etiam post centurionis discessum, in multam noctem, cum relicto tribuni corpore, attonitis et fulminatis similes accubuerunt. Post hunc Minutius praetor, inter habenda comitia, in foro occisus est; quum, audito periculo, in tabernam quamdam veste mutata confugisset, indicio lictorum proditus, qui per ineptam pietatem discedere cunctabantur.

LVIII. Alterius praetoris L. Villii Annalis, itemque viri praetorii C. Toranii exitus, nec sine scelere filiorum, nec sine sceleris vindicta commemorari potest. Annalem, dum in campum cum filio quaesturae candidato descendit, comites repente deseruerant, proscriptum audientes. Idcirco ad clientis vile tectum in suburbio confugiens servari potuisset, nisi nefarius iuvenis, rem suspicatus, eo deduxisset milites; atque is auctor spectatorque paternae necis, quum Triumvirorum impia liberalitate paterna bona, simulque aedilitatem obtinuisset, vino obrutus, ab iisdem militibus, qui patrem occiderant, orto iurgio, interfectus est.

LIX. C. Toranii latebras, aetatem, notasque corporis, quibus agnosci posset, detestabilis filius centurionibus edidit: a quibus repertus senex inducias petiit, *donec filius ab Antonio*, cuius sequutus partes fuerat, *aliquid impetrasset.* Cui ridentes illi, *Impetravit*, inquiunt, *sed mortem tuam.* Hoc audito, iterum petiit brevissimum spatium, filiamque accitam monuit, *abstineret hereditate paterna, neve causam praeberet fratri, mortem etiam illius ab Antonio impetrandi.* Atque is postea filius, dilapidato patrimonio, furti damnatus,

§. 58. Val. Max. IX, 11. — Appian.

solum vertit. Horum mortibus admonitus P. Rupilius Rex, qui tum praeturam gerebat, matura fuga in M. Bruti castra se contulit.

LX. Sed vix alterius, quam Ciceronis, fatum annotatu dignius fuit! Proscriptus ille cum filio, fratre, filio fratris, et amicis atque familiaribus omnibus, pro certo habens id, quod erat, non magis Antonio eripi se, quam Cesari Cassium et Brutum, posse, primo in Tusculanum fugit; inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caieta navim conscensurus, proficiscitur. Vnde aliquoties in altum provectum quum modo venti adversi retulissent, modo ipse iactationem navis, caeco volvente fluctu, pati non posset, taedium tandem eum et fugae et vitae cepit, corvorum etiam prodigio terrente, qui crocitantes, et capita tundentes funium, in utroque antennae cornu consederant: regressusque ad superiorem villam, quae paulo plus mille passibus a mari abest, *moriar*, inquit, *in patria saepe servata.*

LXI. Interim appropinquantibus percussoribus, in cubiculum eius involantes corvi ruperunt somnum, et in conspectu eius ferrum horologii loco motum excusserunt, laciniamque togae morsu correptam retinuerunt. Inde excitati servi, quam possent opem hero ferre, quem etiam animantibus ratione non praeditis curae esse credebant, constituerunt: partimque precibus, partim vi sublatum denuo imposuerunt in lecticam, mare petituri. Supervenientibus deinde Herennio centurioni, et tribuno Popillio cum paucis militibus, sive sutor quidam Clodianus cliens, sive Philologus C. Ciceronis libertus, et, ne quid sceleri

§. 59. Val. Max. — Appian. — Horat. Sat. I, 7., et ibi vetus interpr.
§. 60. Liv. apud Senec. Suasor. 6. — Appian. — Plut. in Cic. cap. 69.

deesset, eruditus a Marco, semitam ostendit in densas silvas pertinentem.

LXII. Tum viso Ciceronis comitatu, exclamavit Popillius, *Sequimini*, *qui a tergo estis*, *milites;* non quia plures adessent, verum ut exterreret Ciceronianos: satisque constat, hos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum; ipsum, *deponi lecticam*, *et quiete pati*, *quod sors iniqua cogeret*, iussisse; visisque armatis, dixisse, *Accede*, *veterane*; *et*, *si hoc saltem potes recte facere*, *incide cervicem*. Trementi deinde dubitantique, *Quid si ad me*, inquit, *primum venissetis?* Ita prominenti ex lectica, praebentique immotam cervicem, caput repetito ter ictu praecisum est. Nec satis stolidae crudelitati militum fuit; manus quoque, scripsisse in Antonium aliquid exprobrantes, amputarunt!

LXIII. Ita relatum caput ad Antonium, iussuque eius inter duas manus, tantorum operum ministras, in Rostris positum, ubi ille consul, ubi saepe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla unquam humana vox cum admiratione eloquentiae, auditus fuerat. Vix attollentes prae lacrymis oculos homines intueri trucidata membra eius poterant; ceterorumque caedes privatos luctus excitaverunt; haec una communem. Hoc tam infame ministerium C. Popillius Laenas sibi pro beneficio depoposcerat, olim in causa maxime dubia a M. Cicerone defensus. Sed, capite viso Ciceronis, exclamasse Antonium aiunt, *nunc peractam esse proscriptionem suam.*

§. 61. Val. Max. I, 4. — Plut. — Appian.

§. 62. Appian. — Aufid. Bass. apud Senec. Suasor. 6. — Plut.

§. 63. Corn. Sever. apud Senec. — Brutid. Niger, ibid. — Cremut. Cordus. ibid. — Cassiod. Chron. — Liv. — Val. Max. V, 3. — Sen. Suasor. 6 et 17.

LXIV. Nam continuo post, patratam caedem, velut rem laetissimam, Popillius et per veredarios terra, et mari per dromones nuntiandam curaverat; deinde ipse, adveniens in forum, caputque tenens manu, sedenti pro tribunali Antonio monstravit quatiens. At ille exsultavit prae gaudio, saepius cachinnos revocans; hominique exsecrando coronam imposuit, tanquam qui maximum omnium et velut decumanum hostem suum sustulisset; tantaque fuit turpissimi latronis improbitas, ut imaginem suam coronatam, iuxta caput Ciceronis in Rostris proponeret; tanta insuper summae improbitatis apud spurcissimum imperatorem gratia, ut decuplum ab Antonio praemium reportaret!

LXV. Hunc exitum sortitus est M. Cicero ante diem VII idus decemb. ut Tiro libertus eius memoriae prodidit. Vixit tres et sexaginta annos, ut, si vis abfuisset, ne immatura quidem mors videri possit: ingenium et operibus et praemiis operum felix; ipse fortunae diu prosperae; facies ei decora ad senectutem, et commoda permansit valetudo; tum pax diutina, cuius instructus erat artibus, contigit: namque prisca severitate iudiciis actis, maximorum noxiorum multitudo provenit, quos obstrictos patrocinio incolumes plerosque habebat. Iam felicissima consulatus ei sors petendi, et gerendi maximo consilio industriaque. Vtinam moderatius secundas res, et fortius adversas ferre potuisset! namque utraeque quum venerant ei, mutari eas non posse rebatur.

LXVI. Inde sunt invidiae tempestates coortae graves in eum, certiorque inimicis aggrediendi fiducia: ma-

§. 64. Appian. — Plutarch. in Anton. cap. 26. — Euseb. Chron.
§. 65. Auct. de Caus. corrupt. Eloq. — Liv. — Euseb. Chron. — Asin. Pollio apud Senec. Suasor. 6.

iore enim simultates appetebat animo, quam gerebat. Igitur in longo tenore felicitatis, magnis interim ictus vulneribus, exsilio, ruina partium, pro quibus steterat, filiae morte, exitu tam tristi atque acerbo, omnium adversorum nihil, ut viro dignum erat, tulit, praeter mortem: quae vere aestimanti minus indigna videri potuit; quod a victore inimico nil crudelius passus erat, quam quod eiusdem fortunae compos ipse fecisset.

LXVII. Sed quando mortalium nulli virtus perfecta contigit, qua maior pars vitae atque ingenii stetit, ea iudicandum de homine est. Ergo si quis virtutibus vitia pensarit, vir magnus, acer, memorabilis fuit, et in cuius laudes exsequendas Cicerone laudatore opus fuerit. Sed ille quidem, semel proscriptus ab Antonio, vicissim illum ad perpetuam hominum memoriam victuris monumentorum suorum tabulis proscripsit. Neque reticenda Fulviae crudelitas est, iam a Clodianis temporibus inimicissimae Ciceroni. Haec igitur caput eius, impositum genubus (nam et domi suae, superque mensam spectare hoc Antonius cupiverat), amarulentissime insultans mortuo conspuit; deinde linguam, a qua scilicet maxime laesam se arbitrabatur, compunxit acubus et calamistro.

LXVIII. Nam et haec furia partes suas inter illam publicam cladem egit egregie; multique inimicitiarum aut pecuniae causa, huius iussu interempti sunt. Caesetius Rufus senator, vicinum Fulviae habens aedificium, vendere petenti noluerat. Tum igitur, licet dono dedisset, proscriptus est, caputque eius allatum Antonio, convivium agitanti, cui tum in morem

§. 66. Cic. ad Brut. ep. 15. — Asin. Pollio. — Liv. — Vell. II, 66.
§. 67. Plin. VII, 30. — Dio. — Appian. — Arell. Fuscus apud Sen.

haec crudelitas venerat, ut capita principum civitatis coenanti referrentur. Is igitur, diu versata considerataque facie, *Hunc*, inquit, *ego non noveram*; dubitansque uxoris esse facinus, referri ad illam caput, illa proponi non in foro, ut cetera, sed in ipso illo aedificio iussit, ne quaerendum quis haberet, cur esset hic interfectus.

LXIX. Similiter et C. Verres proscriptus est ob negata Antonio corinthia: et Nonius senator, Strumae filius, propter opalum gemmam, quam habebat avellanae magnitudine; parque horum contumacia, Antoniique feritas fuit: neque minus mori decreverunt illi pro his nugis, quam hic occidere. Sapientius illi, quibus vita carior divitiis fuit: multos enim exemerunt Antonius et Fulvia, plus deferentibus ipsis consequuti, quam sperare ex illorum morte potuissent; et, ne vacaret in tabulis locus, alios pro his adscripserunt, tanquam vicarios mortis.

LXX. At L. Caesarem Iulia soror servavit: ad quam ille quum profugisset, matrem imperatoris sui reverentibus militibus, aliquamdiu tutus fuit. Postea vincente pudorem avaritia, petitus a centurionibus in cubiculum sororis confugit. Atqui illa, manibus expansis ianuam defendens, clamitabat, *Non occidetis L. Caesarem, priusquam me percusseritis, quae vestrum imperatorem peperi.* Sic his tandem abactis, processit in forum Iulia; sedentique pro tribunali cum collegis Antonio, *Me ipsam*, inquit, *indico, quae L. Caesarem habeo domi, et habebo, donec simul interficiamur; quando eadem in receptatores constituta poena est.* At ille, *Sororem*, inquit, *meliorem, quam matrem, praestas*:

§. 68. Val. Max. IX, 5. — Appian. — Sen. ep. 83.
§. 69. Lactant. II, 4. — Plin. XXXIV, 2, et XXXVII, 6. — Dio — Appian.

ab illo me iudicari hostem passa, nunc mihi ullum eunti iniuriam obstas. Cessit tamen ad extremum, Plancoque negotium dedit, de salute L. Caesaris referendi.

LXXI. Sed et ab ipsis militibus nonnulli servati sunt; quorum tamen benevolentia Largus diu frui non potuit: quum enim alium quaerentes, hunc reperissent, moti hominis infelicitate, qui captus antequam vestigatus esset, in proximam silvam perfugere iusserunt. Ille igitur in alios incidens, ad priores recurrit, *Vos me potius interficite, clamitans, quando nihilominus est pereundum: vos potius capitis mei praemium accipere aequum est, qui me servare voluistis.*

LXXII. Aequior fortuna Virginio fuit, qui suavi eloquio praeditus, primum servis suis persuasit, *se prodito, modicum, immo incertum praemium habituros, cum perpetua turpitudine et metu; servato, praeclaram conscientiam, et aliquando famam facti, sed et mercedem longe maiorem atque certiorem relaturos.* Ita cum his eodem habitu fugientem nacti milites agnoverunt: neque hic eum facundia sua, aut felicitas deseruit, quominus et hi sequerentur eum ad mare, pecuniam potius ab incolumi voluntate ipsius accepturi, quam propter occisum per scelus. Sed ubi ventum ad litus est, iam abnavigaverat uxor, quae ex composito cum nummis eo accesserat, abisse iam rata virum: servus tamen, in litore ob hoc relictus, et navem commonstravit, et omnem exposuit rei ordinem.

LXXIII. Igitur orante Virginio, *exspectarent, dum revocaretur uxor, aut in Sicilia acciperent nummos*, in scapham imposuerunt eum, alacrique remigio perveaerunt in insulam; quumque sibi cum fide exsolvi promissa vidissent, huius viri comitatum sacramento

§. 73. Dio.

suo praetulerunt, manseruntque cum eo usque ad pacis tempora. Ipsa quoque Triumvirorum discors concordia, dum alii exosum servare conatur alius, aut contra gratum alii perdere, magnam eo tempore varietatem casuum peperit: tamque fuerunt incerta omnia, ut alias praemia proditoribus suorum, alias supplicia repraesentarentur.

LXXIV. Haterii servus, hero prodito, nactus libertatem, dum facultates occisi subhastantur, liberis Haterii bona paterna redimere cupientibus, improbus licitator se obiecerat. Illi, tempora non ausi arguere, cum silentio et lacrymis assectabantur nebulonem, donec commota populi indignatio extudit a Tribusviris, ut eum rursus proscripti liberis in servitutem addicerent. Alius conservum suum, pulchro stratagemate (quali et Panopioni partam salutem postea memorabimus) vitam heri morte sua redempturum, vetuerat, demonstrata militibus fallacia. Igitur necatus est dominus; sed populus non destitit obtundere Tresviros, donec index ille patibulo, fidelis autem servus libertati vindicaretur.

LXXV. At Vrbinium Panopionem, in villae Reatinae spelunca latitantem, quum infesti milites peterent, unus ex servis eius, veste cum domino permutata, sumptoque annulo, percussoribus sese obiecit, *nihil causari* dictitans, *quominus imperatum peragerent.* Sic ille pro Panopione interfectus, pietatis hoc postea praemium ab domino retulit, ut amplo monumento, factique pulcherrimi testimonium praeferente, conderetur. Menenii servus in lecticam domini opertam se coniecit, aliis e familia succollantibus, atque

§. 74. Appian.

§. 75. Val. Max. VI, 8. — Macrob. Saturnal. I, 11. — Appian. — Sen. de Benef. III, 25. — Dio.

ita interfectus pro hero, evadendi in Siciliam ei spatium praebuit.

LXXVI. Sed hi quidem beneficiis affecti, retulerunt merentibus gratiam: maius miraculum fuit in Stigmatia, qui Antium Restionem noctu fugientem, ut poterat, in compede assequutus, terruit primum adspectu suo; deinde confirmavit, bono iubens esse animo, sibi maiorem acceptorum olim beneficiorum, quam huius iniuriae memoriam esse; abstrusumque in speluncam quotidianis operis aluit. Postremo quum suspicantes rem milites supervenirent, exstruxit rogum, et senem, forte oblatum, occidit, atque in pyram imposuit: dominum, data interfecti veste, dimisit, ipse induit herilem cum annulo, seque percussoribus obviam tulit. A quibus pro homicida retentus, *Restionem*, inquit, *occidi*, *vicemque crudelitati eius, a quo sic notatus sum*, *reddidi*. Quia verisimilia loquebatur, crediderunt milites, caputque ignobile ferentes frustra contenderunt in Vrbem. Antius, a servo subductus, in Siciliam cum eo transiecit.

LXXVII. Simili commento C. Hosidium Getam filius eripuit morti, tanquam mortuo paratis exsequiis, crematoque in area domus rogo; nam suspendio finisse vitam finxerat. Hac arte senex elapsus, in praedio recens empto substitit, ad dissimulandum oris habitum altero obligato oculo, quem deinceps, reddita pace, inutilem habuit, per longam videndi desuetudinem facultate amissa.

LXXVIII. Et quia de filiorum pietate mentio fieri coepta est, Oppius patrem decrepitum, et aetatis taedio fugere nolentem, sustulit in humeros; elatum-

§. 76. Val. Max. VI, 8. — Macrob. Saturn. I, 11. — Dio. — Appian.
§. 77. Appian. — Dio. — Pigh. Annal. 794.

que Vrbe, modo manu sublevans euntem, modo deficientem imponens cervicibus, in Siciliam transportavit, sine ulla alia molestia, quum, sicut Aeneae patrem gestanti, viam pietas vel per medios hostes faceret. Arrianus quoque monumento suo similis in filio fidei testimonium inscribendum curavit: *Hic situm esse, cui proscripto filius non proscriptus, receptator primum, deinde auctor comesque fugae, atque sic causa salutis fuisset.*

LXXIX. Neque reticendus est Q. Cicero Q. F. qui magni et multiplicis ingenii, postremum vitae actum egregio facinore nobilitavit. Quum enim Q. pater, dum Asturam comitatur Marcum, de proscriptione sua cognosset, subitoque recurrisset ad Vrbem, exportandi viatici causa, receptus est a filio et celatus, proscripto et ipso. Igitur prodente familia repertus iuvenis, tortusque, ut patris indicaret latebras, magno animo pertulit dolorem; donec pater, re intellecta, miratus simul pietatem filii misertusque, prodiit. Tum quoque filius oravit milites, ut se priorem occiderent: at, idem postulante patre, diversi eodem tempore utrumque contrucidarunt.

LXXX. Sed Egnatios patrem filiumque, complexu cohaerentes, una plaga confecit; militesque, capitibus ablatis, corpora se adhuc complectentia reliquerunt. Balbis duobus tutius visum seorsim fugere, utrumque perdidit: nam pater, falso de filii caede nuntio credens, ultro se obtulit persequentibus; filius interiit naufragio: idemque fatum Aruntii fuit, cui pater vix persuaserat, ut superesse seni sustineret: atque illum comitata ad portam infelix mater, neque felicior matrona, rediit ad componendas viri reliquias; neque

§. 79. Cic. ad Attic. VI, 2. — Plut. in Cic. et Anton. — Dio.

multo post, audito filii casu, inedia sibi conscivit mortem.

LXXXI. Inter hos terrores, M. Terentius Varro tribunus plebis, ne sibi eveniret, quod Helvio Cinnae nuper, edicto proposito, se causa et agnomine distingui professus est ab eo Varrone, quem sui aevi doctissimum, magnamque militiae laudem parendo et imperando meritum, forte propter haec ipsa, tanquam iniquum dominationi, Tresviri proscripserant. Sed certatim eum recipere cupientibus amicis, Fufius Calenus vicit, habuitque eum in villa, ubi saepe ex itinere divertebat Antonius: neque a quoquam ex sua aut Caleni familia indicatus, effugit periculum, vitamque et studia ad centesimum ferme annum prorogavit. Bibliothecis tamen suis hac proscriptione direptis, partem desideravit librorum, quos ad eam diem magno numero composuerat.

LXXXII. Sed in alio sene humana infirmitas, atque ignorantia rerum, magno exemplo patuit: quomodo enim proscriptus a Sulla M. Fidustius senator timere potuisset, ne tanto intervallo ab hominibus, qui tum ne nati quidem omnes erant, proscriberetur? sed illi haec ipsa proscriptionis mortisque causa fuit. Contra Valerius Messalla proscriptus ab Antonio, postea consul in locum eius factus est; interim exemptus proscriptioni, non misericordia Triumvirorum, sed metu: quippe Messalla cum Bruto erat, iuvenis probitate, constantia, cura, studio reipublicae incomparabilis; ad haec excellenti eloquentia, cum iudicio, industriaque pari.

§. 81. Agell. III, 10, et XIX, 14. — Val. Max. VIII, 7.
§. 82. Dio. — Plin, VII, 43. — Appian. — Cic. ad Brut. ep. 18.

LXXXIII. Edixerunt igitur in hanc formam: *Quando M. Messallam ex propinquis eius cognovimus, ne quidem in Vrbe tum fuisse, quum interfectus est Caesar, exemptus e numero proscriptorum esto.* Ille tamen uti hac venia contempsit, Bruti causam amicitiamque praeferens. Neque pigeat ceterorum quoque, qui traditi sunt, notabiles casus pertexere; quorum, sicut et de quibus antea relatum est, pars ante consulatum Lepidi Plancique, pars his consulibus perierunt.

LXXXIV. Ligariorum fratrum nota concordia et caritas fuit. Hi, quum aliquamdiu latuissent sub camino, proditi sunt a servis, alterque statim occisus: at qui effugerat, audito periisse fratrem, de ponte se deiecit in fluvium; diuque luctatus cum piscatoribus, qui servare tanquam forte prolapsum nitebantur, *Frustra estis*, inquit; *proscriptus sum, vosque perdere citius possum, quam a vobis servari.* Quum ne sic quidem fatigaretur illorum humanitas, milites ad custodiam pontis appositi accurrerunt, necaruntque proscriptum.

LXXXV. Duo quoque alia fratrum paria referuntur gravi mulctata exitio. In amnem se quidam praecipitaverat: quem inquisivit servorum eius unus, repertoque post quintum diem, quia nondum confusa omnia oris lineamenta erant, caput praemii spe amputavit. Huius fratrem alius servus in latrina se occultantem indicavit; percussoresque dedignati descendere, hastis confixum extraxerunt, occideruntque, ut erat, sordidum, ne capite quidem abluto. Alius, fratrem comprehendi videns, seque pariter proscriptum ignorans, *Me, me*, inquit, *prius interficite.* Tum centurio, *Rem aequam postulas; nam et tu scriptus es prior*: ambosque interfecit ordine.

§. 83. Plutarch. in Bruto, cap. 77. — Cic. pro Ligario, cap. 11. — Appian.

LXXXVI. Vidit et scelera coniugum isthaec aetas: et Septimium quidem uxor adultera, per amicum Antonii, quocum habebat stupri consuetudinem, referendum curavit in proscriptorum tabulas; et ad se refugientem, dissimulata conscientia, detinuit, donec percussores supervenirent; eodemque die celebravit cum adultero nuptias. Salassum (quod Curtiorum cognomentum est), iam elapsum ex Vrbe, perplexitas consilii eodem revocavit, sperantem interea potuisse tempestates eas detonare: sed ubi venit ad aedes suas, venditas didicit a ianitore, qui una fuerat transditus; et ab eodem in cellam receptus, uxorem acciri iussit ex illius aedibus. Illa, noctem causata, spopondit adfuturam postridie; adfuitque, sed cum percussoribus: quod ille prospiciens ex summis aedibus (eo enim taedio morae subierat), de tecto se praecipitem dedit. Fulvius, ad mulieris aedes confugiens, quam concubinam suam manumiserat, nuptumque dotatam dederat, oblivionem beneficiorum omnium, solamque memoriam superinductae uxoris invenit.

LXXXVII. At militarium virorum Statius Samnis, cuius egregia opera sociali bello effulserat, deinde propter egregiam laudem genusque et opes in senatum romanum adscriptus, octogesimo iam aetatis anno proscriptum se dicens, diripiendas opes suas populo familiaeque permisit, multa et ipse suis manibus in publicum iaciens. Exinanitam deinde domum clausit, incenditque, rogum sibi efficiens, quo et pars Vrbis conflagravit. Capito semiapertis foribus singulos intromisit, confoditque aliquot: irrumpentibus deinde multis, simul circumventus est. Vetulinus, magna in Rhegiensi agro manu coacta, partim ex proscriptis,

§. 86. Cic. ad Famil. VI, 18. — Appian.

partim ex octodecim illis urbibus, quae veteranorum praemiis destinari fremebant, multos intercipiebat centuriones; donec, adversus se maiore exercitu misso, coactus est in Siciliam se recipere.

LXXXVIII. Nec hic stetit hominis audacia: redintegravit inde bellum; pluribusque demum proeliis victus, filium ceterosque proscriptos Messanam praemisit; ipse in medio freto deprehensus a persequentibus, repugnando in frusta concisus est. Naso a liberto, quem habuerat in deliciis, proditus, militi extorsit gladium, unumque inter omnes proditorum petens, priusquam occumberet, interfecit. Alium a militibus occidi videns servus, qui a conducenda navicula redierat, *Exspecta*, inquit, *paulisper, domine*, simul centurionem ictu letali occupans; deinde suo quoque corpori gladium infigens, *Accipe solamen*, inquit, *quantum dare fides mea potuit, domine!*

LXXXIX. At Lucius quidam duobus libertis, quos putabat fidissimos, auro tradito, quod deferrent ad mare; postquam se delusum intellexit, ipse quaesivit percussores, iugulumque praebuit. Labienum, qui in Sullana proscriptione interfecerat multos, liberti celabant, tormentis etiam pro incolumitate patroni generose spretis. Sed ille videns evadere se non posse, et frustra torqueri suos, pro foribus suae domus exspectavit percussores, sella posita. Cestius, ruri latens, minus ex fide suorum animi, quam ex discursatione centurionum timoris concipiens, ut aliquando molestia se liberaret, bustum parari iussit a servis, ut dicere possent, fuisse Cestium: atque in accensum ignem se conjecit.

§. 89. Macrob. Saturnal. I, 11. — Appian.

XC. Aponium ad eandem desperationem adegit victus tenuioris impatientia, quum tuto lateret; igitur ultro se obtulit interficiendum. Iamque fastidium erat sponte expetentium mortem; aiuntque fuisse, qui, neglectus a percussoribus, quum se satis diu sedens in propatulo frustra praebuisset, suspendio expulerit vitam. At socer Asinii per mare fugiens, tempestatum offensus violentia, desiliit in medios fluctus. Planci fratrem C. Plotium Plancum unguentorum prodidit fragrantia, ne in Salernitana quidem latebra his deliciis carere sustinentem: adeo rationi ferociter amat repugnare prava consuetudo! Tamen adhuc occultabatur; et servi, quum ad indicandum torquerentur a militibus, summa fide et silentio cruciatum perferebant, donec ipse Plotius, tam bonos fidosque servos diutius torqueri non ferens, prodiit in medium, et iugulatus est.

XCI. Sisinius, quum proscriptum se negaret, nomen suum legere iussus, iuxta tabulam est interfectus. Aemilius, suae sortis nescius, quum alium quendam peti cerneret, quisnam iste proscriptus esset, interrogabat: cui centurio, « Proscriptus est et iste, et » tu, » simulque occupavit ambos. Chilo et Decius, quum egressi curia, se quoque in mortifera illa tabula legi didicissent, ad portam fugiebant; sed ipsa trepidatione proditis centuriones manus intulerunt. Silicius, cuius unius calculo absolutus nuper Brutus fuerat, facti eius, quo alias multum erat gloriatus, immemor, sandapilae, qua forte mortuus efferebatur, subiecit humeros.

XCII. Ea res admonuit custodes portae, quum plures solito vespillones conspicerentur, ut excuterent san-

§. 90. Val. Max. VI, 8. — Plin. XIII, 3. — Solin. cap. 48.
§. 91. Appian. — Dio.

dapilam, ne forte pro mortuo vivus efferretur. Tum reliqui, numerum audientes argui, negarunt hunc esse sui ordinis: itaque agnitus, vita et capite caruit. Sed Varus, a liberto proditus, per montana et aspera loca usque in paludes Minturnensium se subduxerat; quum ab his, qui latrones perquirebant, erutus, et pro latrone damnatus, tacuit. Sed ubi ad indicandos socios tormenta adhiberi vidit; « Denuntio » vobis, inquit, Minturnenses, ne paulo ante pro» consulem populi romani, nunc quod rerum in prae» sentia potentibus pluris est, proscriptum torquea» tis ».

XCIII. Non habebatur fides; sed altercantibus supervenit centurio quidam, et, capite Vari dempto, composuit litem. At qui evadere ex Italia potuerunt, ad Brutum atque Cassium se conferebant, aut ad Cornificium in Africam: etiam Atticus, qui maximas in Epiro possessiones habebat, eo appulsos recipi haberique iusserat liberaliter; sed plerisque Sex. Pompeius saluti fuit, vicinam Siciliam obtinens. Atque is sane quam bonam operam his temporibus praestitit romanae nobilitati.

XCIV. Quippe Italiae assidens, Romae et per ceteras civitates proponenda curabat scripta, *Pompeium duplum eius mercedis, quae in proscriptos esset constituta, daturum servatoribus: eos porro, qui ad se confugissent, auxilio, pecuniaque et honoribus adiuturum.* Lembi etiam eius ac onerariae naves, itemque triremes oberrabant circum Italiae litora, quae signum darent latentibus, exciperent, defenderentque venientes: ipse transvectos excipiebat obvius, vestem, supellectilem, et cetera liberaliter suppeditabat; idoneum

93. Dio. — Appian. — Corn. in Att. cap. 11.

quemque praeficiebat legionibus, cohortibus, navibus: sed neque prodidit eos postca, nullo cum Tribusviris inito foedere, quo proscriptorum salus non contineretur. Neque piget insigniora quaedam excmpla ponere, quo inter haec tam tristia laetorum quoque casuum permixta commemoratione lectoris animus redintegretur. Hirtius cum fideli servorum manu circumibat per agros ergastula solvens, et colligens fugientes: cum his primo villas atque vicos expugnabat, mox maiora oppida, postremo, Bruttiorum gente redacta in potestatcm, bello petendus fuit. Tum demum ad Pompeium transiecit cum suis.

XCV. Ac Sentius Saturninus Vetulio cum virtute animi calliditatem coniunxit; arreptisque praetoriis insignibus, cum scrvis in lictorum, apparitorum, scrvorumque publicorum habitum compositis exiit porta; conscensoquc vehiculo publico, praetorcm se ferens, et ad Pompeium de pace mitti, deducente Italia, quum Puteolos venisset, quasi publico munere fungeretur, summa securitate correptis publicis triremibus, in Siciliam profcctus est. Apuleius et Aruntius centuriones mentiti, cum scrvis militariter adornatis, cursu se extulerunt porta, tanquam alios prosequerentur; deinde coactis, sicut de Hirtio diximus, quos potuerant, armis signisque ad speciem exercitus instructi, partitis copiis ad fretum contenderunt. Sed accidit forte, ut eodem, in colle quodam, pernoctantes, dum missos adversus se Roma milites crcdunt, mutuo cum metu se contuerentur; mox prima luce infestis armis concurrerent, donec agniti, laboresque suos et pervicaciam fortunae miserati, diversis

§. 94. Dio. Appian.
§. 95. Val. Max. VII, 3. — Appian.

navibus alter ad Pompeium, alter ad Brutum evaserunt.

XCVI. Pari vaframento servatus est Ventidius, sed liberti sui ingenio et fide, qui patronum, simul atque proscriptum cognovit, continuo vinxerat, quasi tradendum percussoribus; sed noctu, persuasis servis, cum armata familia tanquam centurionem miles sequutus est: perveneruntque feliciter in Siciliam, quum saepe in eodem diversorio cum veris centurionibus Ventidium quaerentibus pernoctassent.

XCVII. M. Volusius aedilis plebis, recepta nuper superstitione Isidis ad salutem abusus est: linea enim stola cum persona canicipiti ab amico Isiaco sumpta, per itinera viasque publicas stipem petens, evasit. Rebilum audacia servavit, et Themistoclis imitatio; nauclerum enim, qui pecuniam ab eo petebat, ni prodi mallet, eodem commento terruit, se denuntians indicaturum, quod accepta pecunia proscriptum veheret: sic a territo pervectus ad Pompeium est incolumis. Appius opes suas famulis dividens, cum his in Siciliam navigabat. Ibi tempestate exorta, pecuniae inhiantes, iusserunt eum in scapham tutiorem descendere: et favit ei fortuna, simulatumque auxilium veram ei incolumitatem praestitit, in scapha transportato, quum interea navem fluctus absorbuissent.

XCVIII. Et hos quidem servavit fugà. Nonnulli per inculta camporum, aut etiam in sepulcris, vel ipsa urbe latitantes, pacatiora exspectare tempora potuerunt. Quorum Marcus quidam, suis in aedibus fide servorum occultatus, inde, pace restituta, velut ab exsilio in publicum prodiit. Sittius etiam municipum suorum benevolentia Cales pro exsilio habuit;

§. 97. Val. Max. VII, 3. — Appian. — Thucyd. lib. I. — Dio.

primus et forte solus ad ea tempora hominum relegatus in patriam. Nam illi praedivitem virum, et pro copia sua munificum, custodiverunt armati; servis minando, prohibendo ingressu oppidi milites, donec, legatis ad Tresviros missis, quod diximus, impetrarent.

XCIX. Alium metus coëgit ad felicem audaciam: quippe a liberto in sepulcrum abstrusus, quia ferre loci speciem nequibat, in conductam quandam sordidam habitationem immigravit; deinde, quia miles quidam iuxta divertebat, periculum timens, capite raso, quod libertinis erat solitum, ludum aperuit publice, nullique suspectus totum illud minacissimum tempus citra periculum exegit. Has inter calamitates nihil erat calamitosius, quam quod ne flere quidem occisos erat licitum: quin ultro laeti omnes esse iubebantur edicto, propter consulum designatorum triumphos, et imminentes novi anni ferias.

C. Nam a. d. IV kalendas ianuar. L. Plancus triumphavit ex Gallia, Rhaetis devictis; et mox a. d. prid. kal. ex Hispania M. Lepidus. Plancus aedem Saturni fecit ex manubiis. Et quamvis imperata laetitia hos in Capitolium cives militesque prosequerentur, nec tamen aut illorum tacita exsecratio, aut horum apertissima convicia defuerunt. Certe servatus ad memoriam nostram versus est, inter triumphos istos usurpatus, *de Germanis, non de Gallis duo triumphant consules*; quod, ut supra memoravimus, ille Plotium fratrem, hic Paullum, in proscriptorum numerum retulissent.

CI. Hoc tempore consulatum P. Ventidius Bassus, ex pacto Triumvirorum, cum C. Carinate per aliquot

§. 99. Dio. — Appian.
§. 100. Appian. — Fasti Capitol. — Vetus inscriptio apud Pigh. — Vell. II, 67.

dies gessit, abdicante Caesare, et collega eius mortuo Q. Pedio. Neque moram afferebat, quod tum maxime praetor erat Ventidius: nihili enim fiebant leges, quarum Genucia cautum erat, ne quis duos magistratus uno anno gereret. Ventidio etiam maiorem invidiam excitabat fortunae prioris humilitas, aiuntque, per Vrbis vias vulgo proscriptos fuisse versiculos, quibus omnes augures haruspicesque excirentur ad recens portentum, quod is, qui mulos fricare solebat, consul factus esset.

CII. Quippe Ventidium bello sociali ductum in triumpho Cn. Pompeii memoravimus. Inde iuventa inope in caliga militari tolerata, mulos atque vehicula, praebenda euntibus in provincias magistratibus, conduxit; indeque convicio inimicorum appellatus est *Mulio*. Sed quia Caesari tum in illo ministerio, tum subinde maioribus admotus, satisfecerat, receptus in amicitiam, senatorque et mox tribunus plebis creatus, ac deinde praetor designatus est. Eodem anno, quia frequentibus legatis exhauriebantur hereditates, C. Salonius tribunus plebis legem tulisse dicitur, *ne cui plus drodrante legare testamento liceret; quadrante utique heredibus servato.*

CIII. Sed maior cura omnium de honoribus fuit, quibus Tresviri placarentur. His igitur et alia decreta, quae olim ob servatas civitates dabantur; et coronae civicae, postquam atrocitate temporum videri meritum coepit, non occidere. Neque vero culpandi videbantur sibi Tresviri, quod multos tollerent, sed pro magno habendum, quod nonnullos relinquerent: et

§. 101. Tabula Collot. apud Pigh. — Dio — Liv. VII, 4. — Vell. II, 65. — Val. Max. VI, 9. — Agell. XV, 4.
§. 102. Plin. VII, 43. — Agell. — Cic. ad Famil. X, 18. — Dio, lib. XLIII. — Marian. Scol.

publice solebant profiteri, *se neque Sullae, aut Marii sequuturos asperitatem, ne odium sib. pararent; neque Caesaris clementiam, ne contemptui, et ex contemptu insidiis obnoxii fierent.* Tales igitur in sanguine civium quum fuissent, non erat magna postulanda in patrimoniis abstinentia.

CIV. Certe dotem interfectorum uxoribus, decimam bonorum liberis, si mares essent, si foeminae, vicesimam erant polliciti: sed praestabantur haec oppido paucis; plerisque concessa per legem, extorquebantur calumnia. Neque vero bona reliquorum tuta dominis ulla ex parte erant. Civium proborum quietorumque, quorumdam etiam, qui studiorum causa aberant, bona vendebantur, nihil suspicantibus dominis. Romae et per universam Italiam mercedem habitationum annuam exegerunt: qui proprias aedes incolerent, ab his semissis eius, quanti locari possent, postulabatur. Sic et praediorum dividebantur reditus.

CV. Praeterea constituebantur cuiusque modi et generis vectigalia; depositaeque pecuniae, etiam apud Vestales, auferebantur. Totae quin etiam urbes affligebantur militum hibernis, et praestandis sine pretio cibariis: sed multo magis diripiendis earum agris, qui videlicet publicati erant; hostibusque iudicatis, qui praestitutum ante diem iis non excessissent. Iam enim in antecessum, quo promptiores ad reliqua bellorum exercitus forent, repraesentare praemia incipiebant, polliciti, per se deducturos, quas decressent colonias. In his, praeter eas quae supra recensitae sunt, Aquinum, Alifae Arretium, Interamna, Ligures Baebiani et Corneliani, lege triumvirali ile-

§. 103. Dio, lib. XLVII. — Plin. XVI, 4, et XXII, 6.
§. 104. Plutarch. in Anton. cap. 27. — Dio. — Corn. Nep. in Attico, cap. 12.
§. 105. Plutarch. — Dio. — Frontin. de Colon.

ductae coloniae reperiuntur; quibus accessisse postea videntur Cremona et Mantua.

CVI. Ita conciliatis manipularibus, duces ac tribunos possessionibus proscriptorum alliciebant, gratis aut vili pretio addicentes; aut honores interfectorum atque sacerdotia transferentes in ipsos. Atque hoc ipsis assequi erat perfacile: ne enim, a quibus nollent, subhastata emerentur, vetuerunt ad hastam accedere nihil comparaturos, mortem interminati. Venerunt igitur tanto pauciores, et, postquam hi pessime accepti sunt, et immenso coacti quaedam emere; nemo deinceps, praeter Triumvirorum satellites, quidquam licitatus est. At Ventidius ante consulatum etiam pontifex creatus est; et in eius locum praetura cuidam aedilium concessa: ceteris etiam praetoribus, quintum ante diem, quam abituri magistratu erant, dati successores sunt, illis in provincias dimissis.

CVII. Ita quum appareret, nihil non ex lubidine Triumvirorum agi, quamquam invidiosis damnatisque *regum* atque *dictatorum* nominibus abstinerent; tanta consequuta est animorum commutatio, ut, qui nuper intolerabilis visus fuerat planeque ferreus superioris Caesaris dominatus, nunc, instituta cum praesentibus comparatione, merum aurum videretur. Sed religiosissimi principes, quum Vrbem vacuarent hominibus indidem natis, locupletare peregre accitis diis voluerunt; templumque Serapidi ac Isidi, post saepius repudiata eorum sacra, decretum est. Haec eo anno domi et in Italia gesta.

CVIII. Nec pauciora interim Brutus in Graecia, Cassius in Syria, Cornificius in Africa, et in Sicilia

§. 106. Serv. in Virg. Eclog. I et IX. — Dio. — Agell. XV, 4.
§. 107. Appian. — Dio, lib. XL, p. 91. et lib. XLII, p. 128.

Pompeius gesserunt, quamquam illa sane concisius apud auctores referuntur. Brutus, accepto senatusconsulto, quo sibi decretum imperium erat, pacataque Graeciae et Illyrici parte, Caesarem (a quo tum adhuc Antonium oppugnari putabat) per epistolas monuit, *perseveraret in incepto*, *et*, *quoniam communem hostem haberent*, *secum rediret in gratiam.* Interea, quod desiderari se sciebat in senatu, ad transiiciendum se comparabat. Sed ubi mutatum Caesarem, omniaque ad bellum spectare cognovit, hoc agere contento studio coepit, ut vi repellere vim facturos posset. Igitur Macedoniae rebus optime constitutis, recurrit ad componendam seditionem, quam interim in exercitu C. Antonius commoverat, clam appellando duces militesque, et ad defectionem sollicitando.

CIX. Sed mature cohibitus est a Bruto, ademptisque insignibus praetoris, in libera custodia habitus Apolloniae. Sed ille, non repressa per hoc, verum aucta audacia, magis etiam ad se pertrahere exercitum annisus est; tantumque profecit, ut in legione quarta seditio nasceretur, resque veniret ad manus, et nonnulli ad liberandum custodia Antonium pergerent. Id consilium Bruto literae quaedam interceptae prodiderunt, correptusque Antonius, et pro aegroto in currum opertum coniectus est, ut exportaretur oppido, atque in navi asservaretur. Igitur milites, Antonio non reperto, Brutum timentes in colle quodam haud procul Apollonia consederunt, missis, qui Brutum ad se venire iuberent.

CX. At ille, milites ad imperatorem accedere verius esse, respondit; ignovitque deprecantibus, paucis in-

§. 108. Dio, lib. XLVII. — Plutarch. in Bruto, cap. 38.
§. 109. Cic. ad Brut. I, 2. — Dio. — Plutarch.

terfectis, aut ab exercitu remotis seditionis auctoribus: statimque ita sunt conversae militum mentes, ut interficerent relegatos, his culpam omnem imputantes; quaestoremque atque legatos Antonii ad necem deposcerent. Certum erat Bruto, nihil statuere in quemvis civem durius, quam necessum esset. Igitur hos quidem in naves impositos tanquam submersurus, in tutiora loca transtulit. Interim audita morte Ciceronis et ceterorum, *dolere se quidem morte amicissimi viri* dicebat, *sed magis causa mortis erubescere*: semper enim eum, ne quid Caesari crederet, diligentissime monuerat. Accusabat et superstites, qui pati ac videre sustinerent, quae vel auditu intoleranda forent libertatis et patriae amantibus. Ipse autem, ne his rumoribus iterum ad defectionem milites sollicitarentur, Apolloniae atque Antonii custodia C. Clodio relicta, in superiorem Macedoniam transduxit exercitum, inde in Asiam transmissurus; ubi longius abducti ab Italia, neque transfugiendi occasionem, neque etiam eorum, quae domi fierent, notitiam adipiscerentur.

§. 110. Cic. ad Brut. I, 2, 3, 4, 16 et 17. — Dio. — Plutarch.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER LXXXVI

IN LOCVM LIBRI CXXI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI VIGESIMI PRIMI.

C. Cassius, cui mandatum a senatu erat, ut Dolabellam hostem iudicatum bello persequeretur, auctoritate reipublicae adiutus Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem provincia erant, in potestatem suam redegit; Dolabellam, in urbe Laodicea obsessum, mori coëgit. M. quoque Bruti iussu C. Antonius captus, occisus est.

I. Inter haec Syriam Q. Caecilius Bassus, privatus ille quidem, sed animi consiliique non egens, Sex. Caesari cum vita et duabus legionibus ereptam obtinebat. Nec prohibere dictator Caesar potuerat, Africanô tum bello, deinde aliis intervenientibus; et duces contra se missos facile Bassus repellebat, Apamea constituta arce belli: circa quam opimus ager alendo exercitui sufficiebat omnia, et vicini reguli multi, levitate insita, et odio Caesaris, in commilitium pertrahebantur. Inter quos et Iamblichus fuit, Emessenae gentis regulus, Lysiadisque et Chalcidis tyranni.

§. 1. V. C. 709; A. C. 43. — Appian. B. Civ. lib. IV. — Dio, lib. XLVII. — Cic. Philipp. XI, 13. — Strab. lib. XVI, p. 752.

II. His opibus aliquot romanorum ducum, legionibus et equitatu magno instructorum, vim sustinuit. C. primum Antistius obsederat eum Apameae; deinde, quum aequo marte aliquamdiu certatum fuisset, velut tacitis induciis dirempti, utrimque ad comparanda auxilia, bello interim omisso, se contulerunt. Antistio et finitimi, quotquot Caesari studebant, mittebant auxilia, et ex Iudaea procurator gentis Antipater; cuius filium Herodem, e iudicio capitali ad se confugientem, in honore habuerat Sextus, Samariaeque et Cavae Syriae praefecerat. His deinde ab Roma missae copiae accesserunt.

III. Sed Alchaudonius Arabs, Rhambaeorum rex, infidi semper animi, quum ab utrisque vocatus esset, medio inter Apameam et Antistii castra loco consedit, et, mercede se militaturum professus, plura danti Basso accessit; bonamque ei operam, quod arcu perite utebantur Arabes, praestitit. Nec ideo minus ad Apameae obsidionem Antistius redierat, magna cum spe boni eventus; donec arcessiti a Basso Parthi, maximis copiis, duce Pacoro, adfuerunt. Hi, Antistium repulisse contenti, multis eius occisis militibus, propter hiemem (nam in exitu december erat) nulla alia re gesta domum redierunt.

IV. Ab hoc tempore res Caecilii Bassi satis firmae fuere; robustusque exercitus, et ex victoria plenus animi, ut etiam Patribus, italicarum rerum perturbatione anxiis, solatio esset. Ceterum quia Caesaris confirmata acta fuerant, quamquam eo iam perempto, L. Statius Murcus, ex praetura Syriam provinciam habiturus, cum tribus legionibus bellum intulit Basso;

§. 2. Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 17, et de B. Iud. I, 8. — Strab. — Dio.
§. 3. Dio. — Strab. — Cic. ad Attic. XIV, 9.

supervenitque Q. Marcius Crispus praetorius et ipse cum legionibus totidem ex Bithynia. Ita duobus magnis romanis exercitibus et equitatu firmo circumsessa Apamea, defendebatur tamen intrepide, donec in Syriam C. Cassius venit, Treboniánis militibus instructus, quos a Dolabella P. Lentulus transduxerat, et pecunia ab eodem Lentulo; nam is Trebonii quaestor fuerat.

V. Ad hunc omnia propere concesserunt, sive propter senatusconsultum, quo parere ei omnes eae provinciae exercitusque iubebantur; sive propter ipsius virtutem, famamque et amicitias. Quippe commemorare adversus singulos *multa sua merita atque officia* poterat; et ubi haec deerant, *reipublicae salus* erat obtentui: « Scire ipsos, quam ex praeclara et » potenti, subito in miserrimam conditionem res ro- » mana incidisset, ambitione paucorum, qui, sublata » libertate, communibus commodis debitas curas, » suam ad dominationem universas transtulissent.

VI. » Esse vero tantam in hominum animis regnandi » dulcedinem, ut ne Caesaris quidem exitu perterriti » paria concupiscant. Sic Antonium, degustato sub » Cesare imperio, sic Octavianum, hereditate avun- » culi et ipso nomine incitatum, patriam, amicos, » famam, salutem denique ipsam cupiditatibus suis » posthabere: nam Dolabellam quidem, immani au- » dacia atque crudelitate latronem, factis ipsis omnia » ab senatu populoque romano recens concordiae » causa constituta violasse; C. Trebonium Asiae pro- » consulem occidisse; nihil ad se pertinentem occu-

§. IV. Cic. Philipp. XI, 13, et ad Famil. XI, 1. — Vell. II, 69. — Appian. — Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 17.

§. 5. Cic. ad Famil. XII, 14 et 15. — Liv. Epit. — Appian.

§. 6. Cic. Philipp. XI, 2.

» passe provinciam; nunc etiam in procinctu esse, » ut decretam C. Cassio Syriam eripiat.

VII. » Se vero non ita cognitum aut domi populo » romano, aut foris sociorum cuiquam esse, ut » coniunctam cum publico periculo iniuriam ferat: » sibi certe, ipso illo Dolabella consentiente, ipso » illo Antonio, decretam Syriam esse: hanc se pro- » vinciam et debere obtinere, et posse. Neque hanc » modo concessam sibi, sed in vicinas omnes datum » ab senatu imperium esse: neque tam adhuc eviluisse » sanctissimum hoc nomen, ut non ubique venera- » tioni sit gentibus. Igitur et has copias, quibus uta- » tur, parare isto senatusconsulto instructum cele- » riter potuisse; et habere certum, multos circum » sponte vocantium populos regesque sibi futuros » auxilio.

VIII. » Sed malle se romani imperii salutem romanis » maxime copiis ducibusque defendere; atque adeo » abominari illam fortunam, ut externis potissimum » praesidiis inniti necessum sit publicae libertatis » assertores. Igitur se a Murco Crispoque imperato- » ribus, itemque a Caecilio Basso petere, ut, positis » inimicitiis, ad concordiam redeant, et ad communem » omnium salutem secum administrare rempublicam » occipiant. Frustra inter se pugnare, quibus esse » nulla salus, praeterquam in publica, possit. Iam » et Octavianum sentire cum senatu; neque lenius » huius, quam consulum armis, Antonium premi. » Ne sibi iam aut pro Caesare bellandum, aut contra » ipsum putent, quando partes eas suo ad rempubli- » cam reditu filius ipse Caesaris sustulerit.

§. 8 Cic. ad Famil. XII, 11.

IX. His atque similibus causis inducti Murcus atque Marcius, Cassio tradiderunt copias; et Bassum, misere cupientem retinere suos milites, reliquerunt ipsi, seque ad C. Cassium transtulerunt. Ille omnes eadem in castra contraxit: quo tempore magnus repente imber exstitisse traditur, et irrumpentes in castra portis omnibus apri confudisse ac conturbasse pleraque: neque defuisse, qui celerem Cassio et potentiam et interitum praedici opinarentur.

X. At Cassius, his copiis auctus, omnia circum terrebat imperiis; gravesque exigendo pecuniarum summas, civitatibus terribilis imminebat. Tum et quatuor oppida Iudaeae, propter non soluta stipendia venierunt, Gophna et Lydda, et cum Emmaünthe Thamna. Sed et Malichum ex Iudaeorum principibus interfecturus erat Cassius, nisi pro eo regulus gentis Hyrcanus centum talenta misisset. Profectus enim erat in Palaestinam Cassius, uti venientem ex Aegypto legatum Dolabellae A. Allienum occuparet. Is Alexandria legionum quatuor instar reducebat, reliquias Pompeianae Crassanaeque cladis; aut ex iis cohortibus, quas apud Cleopatram reliquerat Caesar: neque ausus adversus octo legiones contendere, cum exercitu in Cassii partes transiit.

XI. Haec ante nonas martias acta perscripsit in Vrbem Cassius ex castris, quae in oppido Galilaeae Tarichaea posuerat. Post mensem deinde, Dolabellam in Ciliciam venire audiens, dimissis sine iniuria Basso Crispoque, et si qui praeterea manere gravabantur, classisque praefectura Murco tradita, eodem instituit ducere, auctus etiam equitum sagittariorum aliquo

§. 9. Vell. — Cic. ad Famil. XII, 12. — Dio. — Appian.

§. 10. Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 17, et de B. Iud. I, 9. — Dio. — Appian. — Cic. Philipp. XII, 13.

numero, qui ex Parthis, quam apud gentem fama erat clarissimus, ad eum venerant. Tum cognito, classem Dolabellae esse in Cilicia, ipsum isse Laodiceam, eodem cum omnibus copiis est profectus.

XII. Quippe Dolabella, post interfectum Trebonium, tributis Asiae civitatum, classem a Rhodiis Lyciisque, atque e Pamphylia et Cilicibus, opera L. Lucilii Figuli, mercede conduxerat; Syriamque Figulus navibus, Dolabella pedestri itinere cum legionibus duabus petebant. Animos Tarsus et Laodicea dabant, haec inter insignes Syriae civitates, illa Ciliciae caput. Sed classis ad Corycum clauso portu se tenuit, quum eam Q. Cassius sequutus esset; deinde hoc ad castra Cassii profecto, Turulius quaestor cum navibus, quas anno superiore Tullius Cimber in Bithynia compararat, cursum praecluderet.

XIII. At Dolabella, Tarsensium, deinde Laodicenorum iuventute centuriata, exercitus instar fecit: deiectaque parte muri, castra oppido coniunxit; postquam, praesidio Cassii apud Aegeas Ciliciae civitatem deiecto, ab Antiochiae oppugnatione cum detrimento reiectus aliquotiès, deinde desertus in itinere a plerisque militibus asiaticis fuerat. Laodicea, in peninsula sita, praeclaras a terra munitiones, a mari portum optimum habebat: et quum ager frugum vinique feracissimus esset, commodam sane stationem atque securam Dolabellae praestare videbatur. Sed Cassius, cum decem legionibus, et cohortibus auxiliaribus viginti, et quatuor millium equitatu suggressus, os Laodiceni portus obstruere satagebat, non

§. 11. Cic. ad Famil. XII, 12 et 13. — Dio. — Appian.
§. 12. Appian.
§. 13. Dio. — Tac. Annal. XIII, 8. — Cic. ad Famil. XII, 14 et 15. — Strab. lib. XVI, p. 751. — Appian.

sacris, non religiosis parcens, quominus ex suburbanis aedificiis saxa materiamque comportaret.

XIV. Per haec res angustae fiebant Dolabellae, iamque triticum penes eum ternis tetradrachmis erat; sed erant tamen adhuc solatio Laodicenae naves, quas Cassiana moles non satis exitu prohibebat. Mox et classis Dolabellae supervenit; qua confisus transmittit Aradum, pecunias et naves inde quoque coacturus: sed deprehensus cum paucis, periculum aegre vitavit fuga. Igitur Cassius, missis in Phoeniciam Lyciamque et Rhodios, qui classem adducerent, nec adiutus, praeterquam a Sidoniis, commisit tamen proelium, quo plures utrinque demersae naves sunt; quinque una cum remigibus et classiariis Dolabella captas abduxit.

XV. Ergo Cassius tum ad eosdem iterum, a quibus erat contemptus, tum ad reginam Cleopatram misit: et Tyrii quidem Aradiique cum eo numero navium, quem conficere potuerant, adfuerunt; parque studium Serapionis fuit, qui Cleopatrae praetor in Cypro, regina inconsulta, Cassium iuvit. Nam illa, propter familiaritatem Caesaris dictatoris, Dolabellae favebat, et huius in gratiam passa erat abduci legiones ab Allieno; classemque paratam habebat, quam ei submitteret; sed ea ventis retinebatur: pecuniam tamen grandem subministraverat. Cassio autem ne auxilium mitteret, famem pestilentiamque excusabat, quo simul utroque malo Aegyptus premeretur.

XVI. Rhodiorum Lyciorumque perplexius responsum fuit: « Semper romanam magnitudinem colere » solitis, nihil accidere tristius potuisse, quam quod

§. 14. Cic. ad Famil. XII, 13. — Dio. — Appian.
§. 15. Dio. — Appian.

» romanae civitatis principes inter se collidi mutuis » discordiis sentiant; nec sciri possit, utra partium » iustius senatus populique romani auctoritatem » praeferat. Iisdem enim vocabulis utrosque niti, nec » alia nunc afferri a Cassio, quam quae Dolabella » prius asseverasset. Scire se, nuper admodum M. » Marcello, Ser. Sulpicio consulibus, renovatum » esse foedus, quo eosdem cum senatu populoque » romano hostes sibi futuros iurassent. Sed eiusdem » nimirum populi iussu Dolabellae Syriam datam » cognosse, cuius senatus eandem Syriam Cassio » dederit.

XVII. » Sane Dolabellam hostem ab senatu iudi- » catum dici, sed ab eodem senatu, prioribus decretis » abolitis, Cassium, et qui cum eo sentiant, hostium » numero esse. Non debere Romanos irasci externis » civitatibus, si non satis diiudicent, utrorum sit cau- » sa iustior; quum inter ipsos ea de re constet nihil, » armisque decidi necessum sit omnia. Nihil se po- » tuisse aut rebus ipsis aequius, aut in nomen roma- » num reverentius statuere, quam ut neutris parti- » bus auxilium praestent ad civilia bella, seque ita » gerant, ut nemo habeat adversum ipsos odii cau- » sam: idque sibi necessarium esse propter agros, » quos in continenti habeant Rhodii; qui facilius a » quolibet hoste vastari queant, quam defendi a po- » tentissimis sociis.

XVII. » Audire se, hoc ipsum consilium ipsis pro- » bari, qui semper existimati sint multum valere pru- » dentia: sane Deiotarum regem, quum semper fuerit » Pompeianis partibus addictissimus, et ab adversis

§. 16. Cic. ad Famil. XII, 15.
§. 17. Appian. — Cic.

» gravia damna acceperit, auxilium Cassio non mittere; idemque ab aliis regibus atque civitatibus fieri, » quos nulla alia causa attineri arbitrentur, quam » quia, quid sibi faciendum sit inter haec incerta rei » romanae fata, nesciant.

XIX. » Neque vero recte sibi obiici, quod naves » Dolabellae dedissent. Simili enim conditione et » Cassio fuisse daturos, et cuilibet, dum ne hostium » in numero esset. Non enim ad bellum ei concessas, sed deducendi tantum gratia: neque se scire, » an his ad bellum abutatur; neque, si sciant, esse » probaturos. Legationes ad Dolabellam missas crimini sibi dari, mirum esse, nisi forte ad proconsulem populi romani, denique modo consulem, » legatos mitti fuerit nefas. Neque arbitrii sui, neque » modestiae esse, quos a populo romano mitti oporteat in provincias, anquirere: sibi putare colendos, » quicumque mittantur. Aut igitur operam det Cassius, ut quidnam voluntatis in re qualibet senatus » populusque romanus habeat, intelligi possit; aut » rem tantam diiudicare nescientibus ne irascatur. »

XX. Haec ideo minus habebant ponderis, quod ab inimico animo profecta putabantur, quia tunc maximos magistratus iidem gerebant Rhodii, qui ante aliquot annos Pompeium ceterosque fugientes oppido et portu non receperant. Sed Cassius iam classem luculentam, praefecto Sextilio Rufo, habebat; et a tribus aliis, quas Q. Cassius, Turulius, Patiscus ducebant, adiuvabatur. Ergo non dubitavit denuo cum Dolabella confligere; quamquam huic aegyptiae naves accesse-

§. 18. Cic. Philipp. XI, 13. — Dio. — Appian.
§. 19. Appian. — Cic. ad Famil. XII, 15.
§. 20. Cic. ad Famil. XII, 13. — Appian. — Dio.

rant. Sed tum quidem dubio marte pugnatum: paulo post a Cassianis hac arte parta est victoria.

XXI. In Lycia Sex. Marius et C. Titius legati Dolabellae classem habuerant rostratarum, cum onerariis magnis navibus centum; hoc Dolabellae consilio, ut pulsus Syria, copiis in naves impositis, Italiam peteret. Sed a Lentulo quaestore Asiae disiecta classis, onerariaeque ad unam omnes captae sunt. Quum igitur hoc genere navium abundare Cassius coepisset, Statio Murco quasdam earum, haud magni ad alia usus, attribuit; quas incensas opportuno vento in classem hostium mitteret. Ille, feliciter exsequutus consilium, et in proelio victor fuit, et in portum invectus navibus, exitum Dolabellae penitus interclusit.

XXII. Iam et a terra perfectis operibus aries admovebatur; et, nequidquam eruptione tentata, repulsus intra moenia hostis erat. Sed resistebatur adhuc, et, ne corrumpi nocturnae excubiae possent, M. Octavius Marsus pervigili cura impediebat. Igitur qui interdiu in stationibus erant, quieti se tradente Marso, fecerunt proditionem, Quinto quodam auctore, et per diversa parva ostia, quae in muris ad subitas eruptiones veterum industria reliquerat, intromissus hostis est. Vrbe capta, quum Dolabella suum exemplum metueret, ne, quod in Trebonio fecerat, ipse pateretur, servo suo praebuit cervicem, caput afferre iubens Cassio suae salutis praemium.

XXIII. Ille, superesse tam bono hero gravatus, quum illum iugulasset, se quoque eodem ferro interemit. Sed et M. Octavius sua manu invenit necem. Corpora sepeliri iussit Cassius, quanquam Trebonium·

§. 21. Dio. — Appian. — Cic. od Famil. XII, 14 et 15. — Front. Strat. IV, 7, 14.

§. 22. Appian. lib. V, p. 673. — Dio. — Vell. II, 69.

inhumatum abiecerant. Q. Dellium, qui pactus erat salutem, si occidisset Dolabellam, tanquam impleta conditione, inter suos habuit. At Laodicenos, publica sacraque pecunia ablata, gravibusque impositis tributis, ad extremam miseriam redegit; quum et bellum multas eius oppidi partes afflixisset, et nobilissimum quemque supplicio peremisset victoria: ceteris tamen abstinuit iniuriam, militesque Dolabellae, quamquam erant ab senatu hostes iudicati, in sacramentum accepit, poena remissa; neque postea etiam, quum multorum insidiis peteretur, quemquam eo nomine interfici passus est.

XXIV. Sed inter cetera Dolabellae spolia nobilem equum fuisse ferunt, singularis cuiusdam et pulchritudinis et fati. Hunc se vidisse C. Bassus tradidit Argis, ubi natus erat, ex genere illo decantato, uti constanter est creditum, Diomedis equorum, quos, occiso domino, Herculem deduxisse Argos, fama ferebat; haud credibili pulchritudine et vigore, omnibusque aliis equorum laudibus longe praestantem. Hunc Dolabella nuper, quum fama eius adductus Argos venisset, grandi summa emerat. Sed observatum est, omnes illius equi dominos cum familia fortunisque omnibus misere disperisse. Nam primus omnium Cn. Seius (unde et *Seianus equus* appellatus est) a M. Antonio capitali supplicio affectus fuerat, et modo P. Dolabella gravi exitio erat consumptus. Sed postea quoque et Cassius interiit, et ipse M. Antonius inter Cassianam cladem hoc equo potitus: sed ad institutum revertor.

XXV. Occiso Dolabella, multi reguli tyrannique

§. 23. Appian. — Dio. — Sen. Suasor. 1. — Strab. XVI, p. 752.
§. 24. Agell. III, 9.

Laodiceam cum muneribus et coronis ad Cassium accurrerunt: quos inter ab Hierosolymis Hyrcanus venerat, Herodem adducens et Malichum, qui patrem Herodis intercepisse veneno putabatur. Idcirco cum venia Cassii Herodes eum in conspectu regis sui per aliquot centuriones romanos contrucidandum curavit. At Cassius, constitutis Syriae rebus, praefectoque cum una legione fratris filio, quos sibi fidos putabat homines, civitatibus tyrannos imponens, quo in numero Marion Tyrius fuit, in Ciliciam proficisci statuit, inde Cleopatram, ob missa Dolabellae auxilia, petiturus; postquam obiter Tarsenses propter favorem adversarum partium mulctasset.

XXVI. Nam illi, divisi in factiones, et unaquaque nomen civitatis obtendente suis consultis ausisque, primo Cassium, mox Dolabellam coronaverant; deinde Cimbrum Tullium, ad opem Cassio ferendam properantem, arcere transitu Tauri statuerant; mox, pacti cum eo, simul pauciores habere opinione copias viderunt, excluserant oppido, neque commeatu iuverant. Ille praevertendum ad maiora ratus, omissa oppugnatione Tarsi, contendit in Syriam. Interea Tarsenses, occupato, quod Cimber opposuerat, castello, vicinos, eoque semper invisos infestosque, Adanenses bello petierunt, Cassianos esse improperantes. Ergo vivente adhuc Dolabella, L. Sextilium Rufum Cassius misit; a quo victi venerunt in deditionem. Cassius mille quingenta talenta victis imperavit. Ea pecunia quum acerbe exigeretur, Tarsenses, venditis omnibus publicis templorumque ornamentis, mox etiam ingenua corpora coacti sunt addicere; multique horum

§. 25. Ioseph. de B. Iud. I, 9, et Antiq. Iud. XIV, 20 et 21.—Dio.—Appian.
§. 26. Appian. — Dio.

servitutis taedio sibi consciverunt mortem. Huic fortunae Cassius supervenjens, misertus est hominum, et reliqua civitati condonavit.

XXVII. Haec ubi Romae sunt audita, Tresviri, ne suarum partium homines concidere animis paterentur, Tarsensibus publice collaudatis, operam daturos ostenderunt, uti cladem eorum sua liberalitate ocissime sublevarent. Iidem et Cleopatram laudaverunt, ob submissa Dolabellae auxilia, permiseruntque, uti filio Ptolemaeo, quem, tanquam ex Caesare susceptum, ne ipso quidem Caesare prohibente, Caesarionem vocare solebat, regis Aegypti appellationem tribueret. Sub eadem tempora Cassium quoque, irrumpere parantem in Aegyptum, M. Bruti literae revocarunt, Triumvirorum apparatum contra se et consilia nuntiantes. *Neque vero se parandae seorsim potentiae causa, sed ut contra tyrannos exercitum contraherent, Italia relicta longinquas regiones petivisse. Memores igitur propositi, non debere longius evagari ab Italia, sed eo convertere cogitationes, quemadmodum patriae civibusque suis possint esse praesidio.*

XXVIII. Igitur et Parthos equites, quorum opera erat usus, cum legatis et muneribus remisit ad regem, maiora simul auxilia petens, quae perditis demum rebus adfuerunt. Interim equites, a Cassio praemissi in Cappadociam, Ariobarzanem, tanquam insidiatorem imperatoris sui occiderunt, magnaque cum pecunia et cetero regis instrumento ad Cassium reversi sunt. Dum ea geruntur, M. Brutus mortibus tot clarissimorum virorum, sed praecipue D. Bruti et M. Ciceronis, irritatus, ad vindicandam tum propinqui sui, tum amicissimi viri necem, scripsit Q. Horten-

§. 27. Suelon. in Caes. cap. 52. — Dio. — Appian. — Plut. in Bruto, cap. 40.

sio, ut C. Antonium, quem hactenus summa cura defenderat, interficeret. Sunt, qui necatum a C. Clodio Antonium tradant, timente, ne per submissos a Marco fratre custodia eriperetur: sed iussum Bruti fuisse satis constat, itemque ministerium Hortensii; quando et hoc mortuo iam Bruto M. Antonius exprobravit, et Hortensium velut inferias fratri dedit.

§. 28. Dio. — Plutarch. in Anton. et Bruto. — Liv. Epit.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER LXXXVII

IN LOCVM LIBRI CXXII LIVIANI,

EPITOME

LIBRI CENTESIMI VICESIMI SECVNDI.

M. Brutus adversus Thracas parum prospere rem gessit; omnibusque transmarinis provinciis exercitibusque in potestatem eius et C. Cassii redactis, coierunt Smyrnae uterque ad ordinanda belli futuri consilia. M. Messallae Publicolam fratrem victum communi consilio condonaverunt.

I. Civiles discordiae bellis externis eo quoque nomine pestilentiores esse deprehenduntur, quod hic hostes et alienigenas timeas, tuorum fide ac benevolentia te consoleris; ibi nihil ne quidem ab intimis, nedum quibuslibet amicis, tutum est. L. Gellius Publicola L. F. M. Messallae frater, qui antiqua familiaritate Bruto erat coniunctissimus, et eodem apud Cassium loco fratrem esse sciebat, M. Bruto insidiatus, et pro cetera viri clementia, ob eadem illa, quae exasperare poenam debuerant, dimissus est. Ea quoque lenitas profuisse viro creditur, ut plures ad eius amicitiam se applicarent.

§. 1. L. V. C. 709; A. C. 43. — Liv. Epit. — Dio, lib. XLVII.

II. Idcirco et classem haud poenitendam colligere in Bithynia et apud Cyzicum potuit; et pedestri itinere provincias obiens constituit res civitatum, litibusque regulorum operam dedit, ea tum moderatione ac mansuetudine, tum etiam aequitate, ut et inter se omnes, et sibi amicos fidosque efficeret. Tum et Deiotarus accessit partibus, licet longa senectute morosior, qui nuper etiam Cassium auxilia petentem spreverat. Atque erat in hoc haudquaquam leve praesidium, opibus et auctoritate praevalido. Nam et adempta nuper a C. Caesare, caede eius cognita, suo marte recuperaverat; et Dolabellam, fines suos ingredi volentem, iunctis cum Tullio Cimbro copiis profligarat; et filium habebat, ipsum quoque regem appellatum ab senatu, egregiae spei atque indolis adolescentem.

III. Enimvero Brutum, rebus in Asia ex voto succedentibus, M. Antonii conatus in Europam revocarunt: cuius licet spes in exercitu seditionem serendi, interempto fratre Caio, in irritum reciderant; tamen verendum Bruto erat, ne qui per absentiam suam similes alii motus orirentur. Igitur in reditu per Thraciam, regionem, quam sine liberis decedens Sadales populo romano reliquerat, recepit; inde in Bessos fecit expeditionem, ut simul maleficia horum ulcisceretur, et sibi nomen imperatoris pararet, ornamento atque utilitati futurum ad bellum, quod sibi adversus Caesarem et Antonium post gerendum esse videbat.

IV. Et initia quidem belli adversus feram et pugnacem gentem paulo duriora fuerunt; sed egregia Rhascupolidis opera victorem Brutum, votique com-

§. 2. Plutarch. in Bruto. — Dio. — Cic. Philipp. II, 37, et XI, 13, et ep. ad Brut. 7.
§. 3. Dio.

potem fecit. Atque is, ut causam suam latius commendaret, pecuniam signari hinc imagine sua iusserat, inde pileo, libertatis indice, et duobus pugionibus, quibus se atque Cassium in libertatem asseruisse romanum populum, sublato domino, significaret, tempore quoque rei gestae sic adscripto, EID. MART. Omnes iam trans mare provincias in potestate Brutus atque Cassius habebant: neque tantummodo suppetebat otium communicandis consiliis, sed etiam necessitatem imponebat paratus prope, et mox in Graeciam transmissurus hostis.

V. Igitur Cassius e Cilicia, Brutus e Macedonia profecti, Smyrnae ad ordinanda futuri belli consilia coierunt, iis pedestribus navalibusque copiis, et apparatu pecuniae, ut minime impares ad decernendum de romano imperio viderentur. Pari honore et erat, et haberi volebat Cassius; sed detulit ei Brutus, ut crebrius ad eum ventitaret, tanquam aetate maiorem, et corpore haud aeque validum. Neque discessum a prioribus animis erat, quin et tueri causam suam conarentur, et non nisi concordibus tantam subeundam molem scirent: apparebatque, nihil esse melius, quam ut in Macedoniam cum omnibus copiis proficiscerentur, propulsaturi hostem, aut cessantem in Italia quaesituri, penes quem iam esse legiones circiter quadraginta cognoverant.

VI. Sed Cassio placebat, *Rhodios prius Lyciosque in ordinem cogi, validos classibus, adversos animis, et, si contra Caesarem et Antonium res parum procederet, terga invasuros. At nunc, priusquam maioribus rebus distineantur, facile hos auctoritate, aut vi cogi in ordi-*

§. 4. Liv. Epit. — Dio. — Pigh. ad ann. 711.
§. 5. Liv. Epit. — Plut. in Bruto. — Appian. B. Civ. lib. IV.

nem posse. At Brutus, opus sibi pecunia esse, dictitabat; *nam ad parandam classem insumptum, quod habuisset:* nec deerant inter amicos Cassii, qui dandam negarent, cum aliena invidia paratis ambitiose abusuro; sed vicit aequior sententia, ac, iubente Cassio, ex omni praesente copia trientem Brutus accepit.

VII. Tum et M. Messallae egregio iuveni, Publicolam fratrem communi consilio condonarunt; qui venia nihilo factus melior, insidias Cassio paraverat. Sed indicium eius rei Polla detulit, Publicolae mater, utrique consulere cupiens, et Cassio salutem paratura, filio veniam. Sic ille iterum absolutus, ne tum quidem retulit benefactoribus gratiam, quin ab his ad Caesarem et Antonium perfugeret. His ita ordinatis, partiti sunt inter sese, ut Brutus Lycios, Cassius Rhodum oppugnaret. Igitur gnarus, cum populo rei nauticae peritissimo sibi rem fore, Myndum deducit classem ornatam instructamque, ac ibi regimes exercuit.

VIII. Eo venerunt ab Rhodiis legati, *neque contemni civitatem* petentes, *quae semper ulta sit iniurias suas; neque fieri aliquid contra foedera, quibus diserte cautum sit, ne alteruter populus ab altero bello et armis petatur. Quod si forte ob auxilia non missa succenseat, ituros Romam oratores senatus consulendi gratia, illo auctore gnaviter et benigne missuros.* Responsum est, *verborum praeterisse tempora; nunc finiendas armis controversias esse. Foedus, quod praedicarent Rhodii, prius violatum ab ipsis esse, Dolabellae partes sequutis: sed et eodem foedere de mittendis auxiliis perscriptum esse; ipsos a Cassio rogatos illudere, senatus obtentu,*

§. 6. Dio. — Appian. — Plut. — V. C. 709; A. C. 43.
§. 7. Liv. Epit. — Dio. — Appian. — Plut.

quem sciant oppressum per tyrannos patriae, dissipatum atque dispersum per provincias: sed brevi poenas daturos et illos, et illorum socios Rhodios, ni confestim imperata faciant.

IX. Haec relata diversimode affecerunt civitatem, inter se contrariis studiis opinionibusque divisam. Prudentiores, et quibus res erat, bellum romanum haud secus atque certum exitium expavescere: vulgus per se stolidum, et periculorum ante experientiam appetens, Alexandri Mnaseaeque concionibus inflari, veteres civitatis laudes resonantium, *et quanto maiori numero navium petita a Mithridate, a Demetrio regibus, invicta stetisset.* Ad haec conspectu suae classis erigebantur: nam ex omni copia navium tres et triginta delectas deduxerant. Igitur quum forte creandis magistratibus comitia haberentur, Alexander factus Prytanis, quae praecipua tum erat dignitas, Mnaseas classi praefectus est. Iterum tamen ad Cassium mitti Archelaum placuit, quo magistro Cassius olim graecis literis operam Rhodi dederat.

X. Atque is, pro veteri familiaritate apprehensa Cassii dextra, « Dii vero, inquit, meliorem tibi mentem,
» C. Cassi, quam ut graecam urbem exscindas, grae-
» cae nationis amator, aut liberam, assertor libertatis.
» Sed neque dorici nominis dignitatem contempseris,
» oblitus pulcherrimarum artium, quas partim Rhodi,
» partim etiam Romae didicisti: Rhodi quidem, con-
» tra reges pro legibus, quarum quoque te vindicem
» praefers, egregia gesta; Romae, magna erga roma-
» num nomen civitatis nostrae merita, eximiamque
» fidem, quam et Antiochi bello vobis, et multis aliis
» locis temporibusque Rhodii praestitimus. Et haec

§. 9. Diog. Laërt.

» quidem summatim, ut in rebus notis, et adversus » hominem eruditum, de dignitate generis et origi- » nis nostrae, de intemerata hunc usque in diem li- » bertate, de meritis, atque perpetuo erga populum » romanum studio ac prolixissima voluntate, dicta » sunto.

XI. » Privatim vero tecum plura esse debuerunt » amicitiae benevolentiaeque vincula, C. Cassi; quae » nequaquam sine probro abruperis. Rhodi educatus » es, Rhodi institutus, in illa urbe aegrotus remedia » valetudini, peregrinus hospitium, rudis magistros » et scholam meam reperisti. Non potes harum rerum » omnium, quae mentio totam in vitam solet esse » iucundissima bonis, ulla ex parte recordari, quin » Rhodi memoria subeat, atque tantorum commodo- » rum hanc tibi largitricem fuisse recogites. Atqui » nostram quidem amicitiam nunc quoque tanti esse » puto, ut spem mihi magnam praebeat, mea quo- » que causa benigniorem te Rhodiis fore; neque com- » missurum, ut hac aetate duarum rerum tristissi- » marum exspectatione conficiar, ne forte aut Rho- » dii omnes deleamur, aut vincatur Cassius meus. » Illud vero omen dii deaeque omnes prohibessint! » Et quando me deorum admonuit haec mentio, pre- » cibus meis me consilium etiam addere, non aegre » feres.

XII. » Deorum maxime gratiam parandam esse ma- » gna et praeclara molientibus, semper admonui; » nunc vero etiam singulariter, pro libertate romani » nominis tanta coeptantem hortor atque oro, ut » ante omnia summam tibi horum habendam esse

§. 10. Appian. — Strab. lib. XIV, p. 653.
§. 11. Dio. — Appian.

» rationem putes: his auctoribus, nihil non prospere » cedet; his adversantibus, parum erit in quantislibet praesidiis spei. Ceterum ante paucos hos annos, » quum ex auctoritate Caesaris foedus nobiscum renovatum est, iurati dextras accepistis dedistisque. » Ea fides, ea foederum religio summae hominibus » curae esse debet, et qui apud immortales deos adipisci gratiam postulant, et qui retinere bonam inter homines famam; ut de utilitate iam taceam, » quae servantes pactorum atque foederum ultro sequitur: nam et cum his cupidissime iungunt amicitiam prudentes; et hanc deserere, quantumlibet » necessitate pressi, verecundantur; at quorum suspecta aut credita levitas est, eos et ab aliis falli » nec admiratur quisquam, nec irascitur. Haec autem quum etiam inter infensissimos hostes obtinere » debeant, quanto magis praestanda sunt amicis, hospitibus, alumnis! Non possum plura prae lacrymis loqui: sed neque verborum magis hoc, quam » pietatis, opus est; et si haec contemnere poteris, » supervacua omnis est oratio; neque enim moveare, tametsi plurima et gravissima proferantur. »

XIII. Haec largo cum fletu proloquutus senior, adeo commovit Cassium, ut prae verecundia colorem mutaret. Educta tamen ex Archelai manibus dextra: « Si persuadere Rhodiis noluisti, ut abstinerent iniuriam a nobis, mihi suadere non debes, ut acceptam » ulcisci supersedeam: sin vero haec agentem audire » neglexerunt, poenas ab his expetam, a quibus » contemptus es.

XIV. « Ubi vero erant illi Rhodii, gens studiosa » libertatis, amicitiae tenax, hospites, magistri et » educatores mei, quum nuper auxilia petentem reiecerunt? At Dolabellae miserunt naves, qui nec

» educatus ab his, nec eruditus est, et libertatem cona-» batur opprimere, quam ego et Brutus cum aliis prin-» cipibus defendimus. Neque vero prodest Rhodiis » hic color, quasi misceri nolint civilibus Romanorum » armis: essent civilia, si nos quoque faceremus par-» tes, et nostram ad potentiam res trahere conaremur. » Nunc ubi aperto bello hinc rempublicam stare, inde » tyrannos intelligitis; frustra poscitis a nobis oratis-» que libertatem, pro qua nobiscum propugnare cun-» ctamini. Adcone vos tot clari viri, amici plerique » hospitesque, a quibus defensi semper, a quibus or-» nati estis, nihil commovent, indicta causa con-» demnati, proscripti, exuti bonis, eiecti patria, vita » ac luce depulsi? ut succurrere nolitis populo ro-» mano, cuius societatem atque amicitiam iactâre » non desinitis.

XV. » Sed enim senatus prius vobis exploranda » voluntas est! scilicet eius, quem praeclare scitis vi » obsessum oppressumque sententiam suam non au-» dere profiteri! Quod si vero discere vobis curae sit, » quid liber et suae potestatis senatus censeat, sena-» tusconsultum introspicite, quo mihi Brutoque » opem ferre socii amicique omnes iubentur. Tu » vero, si quid unquam a Rhodiis profectum est in » Romanos officii, diligenter meministi: praemia, » quae vobis abundantissime sunt reddita, praeteris. » Quid autem vobis prodesse possunt benefacta ma-» iorum, si dissimiles his esse pergitis? Iuverunt illi » rem romanam: at vos deseritis, quum maxime » opus bonis fidelibusque sociis habeat respublica. » An non, si quidem Dorienses censeri magnum est, » subvenire pulcherrimo imperio, nunc sub iniquo-

§. 15. Strabo, lib. XVI, p. 653. — Appian.

« rum civium maleficiis laboranti, vos oportuit; et « vel hinc ordiri amicitiam, etiamsi nulla vobis anti- « quitus cum nomine romano fuisset?

XVI. « Vos autem ita vos geritis, tanquam adhuc « a Telchinibus incoleretur insula; ne forte oblitum « rhodiae historiae putes. Sed ista quidem mitto: at « quia provocatis ad foedus, quod auctore Caesare, « qui et dominationis fuit auctor, factum est; an non « eo ipso continetur, romanum rhodiumque populos, « uti cuivis opus esset, invicem auxiliari debere? « Quin igitur adestis hoc tempore summo in pericu- « lo constitutis? En adsum C. Cassius, Romanus cer- « te, nec civis modo, sed, si qua senatusconsultis fides « est, imperator; et ex lege foederis auxilia postulo: « easdem vobis foederis leges M. Brutus, easdem Sex. « Pompeius ingerunt, praefectus a senatu maritimae « rei.

XVII. « Accedunt senatorum preces, qui ad me, « et Brutum, et hunc, quem dixi, Pompeium ex Vr- « be confugerunt. Tot et talibus viris suppetias ire « negabitis, qui ex formula foederis ad auxilium vel « unicuivis Romano ferendum tenemini? sin vero hos « tantummodo, qui nunc Romam urbem obtinent, « Romanorum loco, nos pro exsulibus et peregrinis « habetis: at vos romana foedera obiicere nobis de- « sinite. Serventur ea, inter quos scilicet convene- « runt: interim Rhodii, nisi sponte imperata facietis, « ab his exsulibus atque peregrinis iusto pioque bello « petemini. » His ab Archelao Rhodi expositis, Alexander et Mnaseas cum illa, quam praediximus, classe Myndum adnavigarunt, tanquam hac audaciae ostentatione Romanos territuri; compedesque magno numero monstrarunt eminus, tanquam captivos plu-

rimos in potestate mox habituri: hinc, quia portu se romana tenebat classis, Gnidum petierunt.

XVIII. Postridie, quum pari contemptu Rhodii adessent, L. Statius Murcus contra eduxit naves; certatumque est acriter, patrias utrisque artes gnaviter adhibentibus; quippe Rhodios nemo tum aequabat nauticae rei peritia; Romani contra lacertis et robore nitebantur: hos numerus et magnitudo navium adiuvabat, quae neque rostrorum ictibus cedebant temere, et, ferreis iniectis manibus, cito redegerant hostes a discursando ad statariam pugnam. Igitur duabus Rhodiorum navibus depressis, tribus cum ipso remigio captis, ceterae male mulctatae Rhodum refugerunt.

XIX. Hanc pugnam ex promontorio spectavit Cassius: neque moratus diutius, quam ad reficiendas naves opus erat, Loryma petiit, Rhodiorum castellum oppositum insulae. Inde pedestres copias onerariis navibus transiecit, ducibus Fannio et Lentulo. Ipse Cassius in naves se contulit, ut terra marique Rhodus oppugnaretur. Neque defuit his audacia iterum tentandae pugnae, quamquam semel iam superati, cum multo paucioribus navigiis adversus octoginta rostratas dimicarent: sed tum quoque victi sunt, duabusque navibus amissis, ad urbem compulsi, cuius moenia mox armatis compleverunt, undique propugnantes; nam et a mari turres plicatiles navibus advectae erigebantur.

XX. Hoc terrore, quod in civitate sanum erat, colloquia cum Fannio Lentuloque de pace habebant; quum subito conspectus est in oppido Cassius, neque scalis superato muro, neque ulla externa vi adhibita.

§. 18. Dio. — Appian.
§. 19. Oros. VI, 18. — Appian. — Dio.

Reclusas ab amicis eius et educatoribus portulas, quae multae in moenibus erant, creditur; timentibus, ne vi capta Rhodus omnino dirueretur. Sed ipse, tanquam sine exceptione victor, licet *regem et dominum* appellantibus, *neque regem se, neque dominum esse, sed interfectorem regis atque domini* respondisset; hasta sub tribunali proposita consedit, interdicto severe militibus, *ne quis corporibus aut rebus Rhodiorum iniiceret manum*. At ipse quinquaginta nominatim citatos ex auctoribus belli Rhodiis duci ad supplicium iussit; quinque et viginti, quos negabant comparere, damnavit exsilio; pecuniam publicam omnem ad se comportari praecepit, ne sacris quidem, et donariis deum abstinens; orantibusque Rhodiis, ne cunctis numinum simulacris spoliarentur, *Solem a se relinqui* respondit: intactum enim nihil praeter currum eius dei siverat.

XXI. Sed ea vox ominosa paulo post est habita, tanquam celeriter luce cariturum praesagientis: sed et edictum proposuit, *uti, quod quisque privatim auri argentive possideret, intra dictam diem proferret*, morte celantibus denuntiata, indicibus promisso praemio; servis libertatem, liberis decimas constituerat. Multi tamen occultandis rebus suis perstiterunt, plura minari Cassium, quam facturus esset, existimantes. Ceterum ubi ex edicto poenas mercedemque decerni viderunt, prorogari diem postulantes, ex puteis et foveis, ubi rerum pretiosissima condiderant, tantam opum vim attulerunt, ut octo millia talentorum inde confecta referantur.

XXII. Neque his contentus, quingenta insuper talenta imperavit civitati; praesidioque imposito, L.

§. 20. Plutarch. in Bruto, cap. 44. — Euseb. Chron. — Dio. — Val. Max. I, 5.
§. 21. Dio — Val. Max. — Plutarch. in Bruto, cap. 48. — Appian.

Varum ibi reliquit. His rebus alacer Cassius (ausum enim immanis operis celerrime confecerat), Asiae quoque tributum ingens imperavit, decuplum eius, quod pendere quotannis consuevisset; idque statim exegit. Dum in his occupatus est, valida classis ab Aegypto navigare ad hostes nuntiatur, mittente Cleopatra; quam et amicitia illarum partium, et recens a Cassio metus, ut potius ei negotium alibi facesseret, acribus stimulis impulerat.

XXIII. Itaque Murcum cum sexaginta navibus, et fortissima legione, atque aliquo numero sagittariorum occurrere ad Taenarum Peloponnesi promontorium iussit, ut illius maris transitum opportuna statione custodiret: ei quoque peninsulae non satis aequus, quam incursionibus, et abducta, quanta poterat, praeda vexaverat. Multo ubique lenior Brutus, sub eadem tempora Lycios conferre pecuniam et dare milites iusserat. Sed illi, Naucrate quodam impellente populum, obiecerunt arma, tumulosque nonnullos arcendi transitus causa insederunt. In hos, dum cibum capiunt, impetu facto, Brutus per equites suos interfecit ad sexcentos; simulque cum fugientibus irrupit castra.

XXIV. Tum ad castella et oppida circumlato bello, plerisque deditione potitus, praesidiarios sine pretio dimisit incolumes. At illi, non tam deliniti beneficio, quam infensi ob illata damna, Xanthum se contulerunt hostilibus animis; quod oppidum tota Lycia maximum, summa ope ad resistendum se parabat: suburbiis enim dirutis, ne receptaculum hosti, neve materiem ad opera praeberet, fossam circum urbem

§. 22. Appian. — Vell. II, 69.
§. 23. Plutarch. in Bruto, c. 44. — Dio.

duxerant pedum in altitudinem quinquaginta, et proportione latam; cuius e margine in adventantes iacula et sagittas torquebant, tanquam profundo flumine et vadari nescio dirempti. At Brutus, quamquam e longinquo petenda erat materia, tam fuit in oppugnatione diligens, ut qui multorum mensium futurus credebatur labor, paucis diebus conficeretur.

XXV. Partitus enim copias in diurnam nocturnamque operam, ut, parte dimidia pugnante, reliqui interquiescerent, penetravit ad moenia portasque, et quia recentes subinde fessis succedebant, oppidanos, quibus haudquaquam eadem erat copia, ad extremum discrimen adduxit. Repugnabant illi tamen, donec pinnae turresque steterunt; sed ubi sunt ab his destituti, una reliqua spes atque contentio fuit, si quam fugiendi reperire viam possent. Amnis praeterfluebat urbem, eodem atque illa nomine: sub hoc quidam urinando conabantur evadere; sed excepti sunt retibus, sub aqua in transversum tensis, quibus appensa in summo tintinnabula, ut quis inciderat, capturam significabant.

XXVI. Postremo omnium eruptio placuit: quod ubi Bruto nuntiis, aut rebus ipsis proditum est, reduxit a portis milites, ut spatium concederet. Id Xanthii negligentiam interpretati, noctu eruperunt cum ignibus, quos iniicerent machinis: vehemens inde certamen ortum. Sed Bruti milites, facto per incendium impetu, nudum Xanthiorum agmen (neque enim praeter faces et tela quidquam extulerant) disiecere, multis interemptis, quia metu, ne simul irrumperet hostis, clausum oppidum fuerat. Et hos

§. 24. Plut. — Strab. lib. XIV, p. 665. — Appian.
§. 25. Strab. — Plut.

quidem hunc ad modum occlusa porta, reliquos aperta prodidit: namque sub meridiem eruperunt iterum, incensisque machinis oppidum repetierunt, libero relicto propter priorem casum aditu.

XXVII. Igitur confertim irrumpentibus Romanis oppidum capiebatur, nisi repente funibus ruptis cataracta decidisset. Duo millia ferme intraverant : ii quum premerentur a Xanthiis, neque subducere sine funibus gravem portam, neque concidere tectam ferro possent, multis amissis in aedem Sarpedonis penetrarunt, eiusque munimento se tuebantur. Sed anxius de his Brutus, omnia tentando, diversis aditibus invenit viam : alii, scalis incendio amissis, subito fabricabant novas; alii, antennas admoventes moenibus, per eas subrepebant; nonnulli, uncos restibus eiaculantes in murum, ubi forte quis adhaeserat, attollebantur.

XXVIII. Oenoandenses, vicini Xanthiis et plerumque discordes, notitia locorum, per abruptas rupes enitebantur, Romanis etiam quibusdam sequentibus; sed laboriosus adscensus fuit, multique, fallente vestigio, in praeceps lapsi perierunt. Eodem tempore quidam eorum, qui muros transcenderant, portulam quamdam aperuerunt, ante quam vallum erat exstructum praeacutis sudibus: super eas audacissimus quisque transcendentium, sublevatus a commilitonibus, evadebat; donec numero iam multi portam, quae intus ferro non erat munita, diffringere coeperunt. Accendebantur enim periculo suorum, invadi hos a Lyciis arguente clamore.

§. 26. Appian. — Dio. — Plut.
§. 27. Lips. Poliorc. lib. II, dial. 2. — Appian.

XXIX. Igitur quum intus forisque idem plurimi summo conatu agerent, effracta porta dissiluit; ad quod spectaculum ingens sublatus clamor, gestae rei pugnantibus indicium fecit, diremitque certamen. Interim ignis, a machinis ad propinqua moenia devolutus, pinnas et his coniuncta aedificia comprehendit. Idcirco Brutus, perniciem oppidi timens, exstingui a militibus flammam iussit: sed haec ab oppidanis ultro augebatur, picem, sarmenta, quidquid alendo igni reperiebatur, cupide iniicientibus. Bruti potius hanc patriam esse putares, quum deleretur a suis, ab hoc defenderetur.

XXX. Ille et in urbe, et, quia propter tumultum incendiumque nihil profici poterat, egressus porta, murosque circumvehens, tendebat ad Xanthios manus, *Sibi parcerent, seque et oppidum servarent.* At illi fatali rabie tela incendium exstinguentibus ingerebant: postremo clausis domibus se parentesque et liberos occiderunt; alii, nec firmior tantum aetas, sed parvi pueri atque puellae, insiliebant in ignem, aut in praeceps demittebant corpora; pars, iugulum praebentes paternis ensibus, in libertatem asseri postulabant. Relatum etiam ad Brutum est, mulierem conspici pendentem ex laqueo, quae parvulum infantem e collo suo suspendisset, altera manu adhuc teneret facem ardentem inflammandarum aedium gratia raptam.

XXXI. Id videre non sustinuit Brutus; sed illacrymans, praemium pronuntiari iussit in milites, si quis Xanthium conservasset. Sed illi, iugulatis suis omnibus, et in rogos coniectis, super incensam lignorum struem se transfodere malebant. Igitur summa Bruti

§. 29. Plut. in Bruto, cap. 45.
§. 30. Appian. — Dio. — Plut.

cura vix ad templa quaedam servanda profuit: homines quidem ingenui centum quinquaginta superfuisse traduntur, molliores ceteris et amantiores vitae. Sic Xanthii perierunt pro libertate, maiores aemulati, quorum par pervicacia antea quoque patriam civium manibus perdiderat. Ab Harpago certe oppugnati, regis Cyri praefecto, ne Persicam servitutem paterentur, incendio et ruinis oppidi se tumularunt.

XXXII. Idemque iterum accidisse Appianus tradit, Alexandri bello Persico. Sed Arrianus et Diodorus, quibus credere malis, ille Xanthios venisse deditione in fidem scribit; Diodorus, Lyciis quidem, sed Marmarensibus, nescio quibus, eandem ferociam exitumque fuisse. Xantho capta, Brutus ad Patara descendit, quod oppidum videri navale Xanthiorum poterat. Sed vim admovere cunctabatur, eandem in his vecordiam metuens, quam expertus in Xanthiis esset.

XXXIII. Idcirco prius captivos in conspectum eorum adduxit, hortaturos, ut, sua clade admoniti, saniora consilia capesserent; quin et nonnullos necessariis suis dono dedit. Quum nihil responderetur, concessa ad deliberandum reliqua parte diei, abduxit copias; postridie rursus affuit, et quam proxime muros constituta catasta, captivos in conspectu oppidanorum coepit vendere: et ne sic quidem motis Patarensibus, ceteros omnes sine pretio dimisit. Erant in eo numero feminae quaedam Patarensium; quae ubi viris atque propinquis suis lenitatem atque moderationem Bruti diligenter exposuerunt, eo res adducta est, ut, qui modo extrema maluerant, aperirent

§. 31. Plut. — Appian. — Herodot. I.
§. 32. Arrian. de Expedit. Alex. lib. I. — Dio, lib. XVII. — Appian.
§. 33. Dio. — Appian. — Plut.

portas, seque et sua omnia in fidem potestatemque Bruti contraderent.

XXXIV. Atque ille neminis aut supplicium, aut fugam iussit; sed recepta, quae in publico erat, pecunia, edictum simile Cassiano proposuit, de conferendo a privatis auro argentoque. Forte quidam, a servo proditus aurum abdidisse, ad Brutum ducebatur. Eum ut eriperet mater, cum clamore sequebatur, *innocenti negotium exhiberi; se criminis eius ream esse.* Tum conversus ad eam servus, quamquam interrogatus non esset, coarguere mendacium coepit, et aurum a domino celatum asseverare. Haec ubi renuntiata Bruto sunt, iuvenis patientia, matronae pietate collaudata, abire cum auro suo incolumes, servum improbum in crucem tolli, iussit.

XXXV. Inter haec missus cum parte classis Lentulus Andriaca, quod navale Myrensium est, rupta, quae portum claudebat, catena, cepit; Myrensium praetore simul deprehenso. Et hunc dimitti Brutus iussit; eoque pacto Myra quoque recepit in deditionem; ubi similiter exacta pecunia, Lentulus ad imperatorem rediit. At ille, recepta omni Lycia, communique Lyciorum non amplius centum quinquaginta talentis imperatis, classem eorum Abydi praestolari iussit, quo et ipse pedestres copias erat adducturus, ut inde Sestum transmitteret. Prius tamen deflectit in Ioniam, instituti sui tenax, et ubique iustitiae atque moderationis edens praeclara specimina.

XXXVI. Sed nihil fuit hominibus supplicio Theodoti gratius, quem, propter Pompeium Magnum hoc auctore interfectum, communiter omnes erant perosi.

§. 34. Appian.
§. 35. Dio. — Appian. — Plut.

Hunc igitur, dum ceteri puniuntur a Caesare, fuga ereptum ex Aegypto, et per Asiam vagabundum, corripi Brutus, excruciatumque necari, iussit. Inter haec et Cassius, Rhodo subacta, in continentem redierat. Hunc arcessivit Brutus Sardes, venientique cum amicis occurrit. Magna eius diei species fuit, quum tanti exercitus starent in armis, et propter res bene gestas utrumque pariter imperatorem concordibus vocibus salutarent.

XXXVII. Sed ipsi statim a via colloquendi causa diverterunt in conclave quoddam, semotis arbitris. Nam ut inter viros tanta potentia subnixos, multisque ducibus et amicis stipatos, suspiciones ortae erant. His ultro citroque proferendis in contestationes et obiurgationes ibatur; fletumque audire erat, et vehementiores interim voces, ut magno in metu pro foribus amici utriusque essent, quibus, *ne iniussi ingrederentur*, acriter interdictum erat. Sed ad extremum M. Favonius, M. Catonis ineptus imitator, quamquam prohibentibus ministris irrumpens, recitatis Homeri versibus, quibus Nestor, *parere sibi natu minores*, iubet, Cassio risum, Bruto iram movit; isque exesse iussit inscitum canem, et adulterinum canem, graecis verbis hunc in sensum conviciatus.

XXXVIII. Tamen ille finis altercationis imperatoribus fuit; et ad coenam Cassii Brutus amicique eius comparuerunt. Tum et Favonius affuit, et quum supremum in lectum reiiceretur a Bruto, *neutiquam invitatum* testante, magna contentione corporis contra repellentes usus, in medio se reposuit. Postridie virum praetorium L. Pellam, postulantibus repetun-

§. 36. Plut. in Pomp. et Bruto. — Dio.
§. 37. Arist. Polit. III, 11. — Dio. — Plut.

darum Sardianis, damnavit Brutus publice; momorditque ea res Cassium, quia non ita pridem ipse duos ex amicorum cohorte paris criminis compertos, privatim admonuisse contentus, palam absolverat.

XXXIX. Obiecit igitur hoc Bruto, atque amicis utendum monuit indulgentius, ni deseri velint: contra Brutus *idus martias* testabatur, *neque ideo interemptum Caesarem, quod ipse per se laederet singulos, sed quia hoc agentium robur praesidiumque esset. Quod si ita sit agendum, tolerari Caesarem praestitisse.* « Tunc » enim, inquit, una nobis haerere poterat ignaviae » nota; nunc si eadem committamus, cum tot labo» ribus ac periculis iniustitiae crimen sustinebimus.» Hinc apparet animus Bruti, et quid in nece Caesaris spectaverit. Alia Cassio mens erat, qui acer et belli peritus, sed asper ira, potentiam magis et metum, quam aequam omnibus libertatem quaerebat. Idem inter familiares solutus erat risu, et dicax.

XL. Contra *Brutum vulgo carum, amicis dilectum, optimo cuique admirationi, ne hostibus quidem invisum fuisse*, tradunt; *quia mire lenis, magnanimus, irae, voluptati, avaritiae inexpugnabilis, verum atque honestum indeclinabili constantia sectabatur. Igitur etiam ex Antonio multos audivisse* ferunt, *eum dicere consuevisse, solum Brutum virtutis et honesti specie motum ad inferendam Caesari necem; ceteris omnibus alia proposita fuisse.* Sed neque vulgo dubitabatur, unum hunc bono animo descendisse ad civilia arma. *Nam neque Pompeio victori mansuram fuisse modestiam, quin ille consulis, aut dictatoris, aut cuius alius magistratus nomine, perpetuam dominationem retineret; et hunc ipsum Cassium, nihilo Carbonibus et Mariis et*

§. 40. Tacit. Hist. II, 38. — Plutarch.

Cinnis meliorem, saepe ab honesto ad utilitatem flecti, neque communem salutem magis, quam privatae potentiae rationes respicere.

XLI. At Brutum animo quam opibus nisum fuisse, vel ipsius epistolae doceant, vicino iam discrimine compositae: nam ad Atticum scribit, *nunce quidem esse res suas in pulcherrimo statu: nam aut victoria libertatem populo romano comparaturum, aut morte sua confirmaturum sibi: et cetera quidem in incerto; unum haud dubiae veritatis esse, aut victurum se liberum, aut moriturum. M. Antonium autem meritas vecordiae poenas pendere, qui, quum censeri cum Catonibus, Brutisque et Cassiis potuisset, Octaviani vilis accessio esse maluisset: quem et ab se praesens maneret periculum, et, si hoc vitasset, aliud exspectaret ab ipso Octaviano gravius.* Et in his quidem Brutus atque Cassius erant.

XLII. Romam miserandum in modum vexare non desistebant Tresviri. Novus etenim annus, quo M. Aemilius Lepidus iterum, ex foedere triumvirali, L. Munatius Plancus, pridem a Caesare designatus, consulatum gesserunt, novam proscriptionem attulit, non quidem in capita, sed in fortunas civium; eamque ut mitiorem per se, ita latius patentem, quum ab hac iniuria ne infirmior quidem sexus immunis fuerit. Tributa iam partim ex longa vetustatis desuetudine relata fuerant, partim nova constituta. Edictum fuerat, quantum quisque pecuniae ex agrorum modo, ex servorum numero, conferret. Sed et haec, et proscriptorum bona, quoniam qua violentia rapiebantur, eadem profundebantur libidine, aut licentia militari diripiebantur, tantum aberant ab eo, ut Tresviros explerent, ut illi in concione ad populum testati sint, sibi ad belli sumptus octies millies etiamnum opus

esse. Itaque quum in omnes partes versarent animum, pecuniasque sibi undeunde extricandas statuissent, tandem ad inauditum antea consilium decurrerunt, ut tabula proposita mille et quadringentarum mulierum, quae ditissimae haberentur, nomina proscriberent, iuberentque eas profiteri bona, et inde in sumptus belli conferre, quantum ipsi edixissent; gravi imposita poena, si quae quid celaret aut mala fide aestimaret; et praemiis in indices, sive liberos, sive servos, pronuntiatis.

XLIII. Hac autem nova re atque atroci percitae, non tamen sibi defuerunt. Sed, in malis licet, decoris matronalis memores, primo adeundas sibi existimaverunt propinquas Triumvirorum mulieres. Ac sororem quidem Caesaris Octaviam (nam mater Attia paulo ante obierat), et matrem Antonii Iuliam, propitias faventesque nactae sunt. Sed ab impotenti muliere Fulvia, Antonii coniuge, repulsae, non tulerunt ignominiam; ac statim in forum ad ipsos Tresviros progressae, discedente, prae verecundia maiestatis earum, populo, atque etiam satellitibus, illatas sibi iniurias in hunc modum, Hortensia verba faciente, conquestae sunt:

XLIV. « Quod feminas decebat vobiscum expostulaturas, primo ad propinquas vestras confugimus; » quod vero non decebat a Fulvia passae, et reiectae » ab ea, in forum ad vos accedere invitae cogimur. » Quid tandem fiet? Ademistis nobis parentes, et » filios, et maritos, et fratres, quod eos vobis iniquos » fuisse arguebatis. Si igitur bona quoque nobis eri» pueritis, ad indecoram nos et generi nostro, et

§. 42. V. C. 710; A. C. 22. — Dio. — Sup. XCVI, 93; CXX, 19. — Appian.
§. 43. Dio. — Appian.

» moribus, et ipsi etiam sexui vivendi conditionem » adigitis. Si nobis, itidem ut viris, hostilis in vos » animi crimen impingitis, nostra quoque capita » proscribite. Sin neminem ex vobis hostem, feminae » iudicavimus, neque aedes vestras evertimus, neque » aut exercitus abduximus a vobis, aut in vos immi- » simus, nec denique vobis impedimento fuimus, » quominus concupitos honores et imperia teneretis, » quo tandem iure in poenarum partem expertes » culpae vocamur? Cur tributis gravamur, quibus » vobiscum de honoribus, aut imperiis, magistrati- » busve, aut de republica denique, quam invadere » per tot mala, tot caedes, ardetis, nullum est nec » potest esse certamen?

XLV. » Instant nimirum bella! Quando autem » bella defuerunt? in quae tamen nunquam mulieres » conferre coactae sunt, ab omnibus gentibus eam » quam ipsis natura tribuit immunitatem adeptae. » Matres olim nostrae, quum, Poenis prementibus, » non de imperio magis quam de salute communis » patria certaret, supra conditionem sexus rempu- » blicam opibus suis iuverunt: at volentes, nec ullis » coactae imperiis; at non ex rusticis urbanisve prae- » diis, non ex dotalibus pecuniis, sine quibus non » est ingenuam vitam degere, sed ex solo muliebri » mundo; at non aestimatis bonis, non sub indicum » delatorumve calumniis, nulla denique aut vi aut » necessitate, sed per voluntariam plane liberamque » collationem. Vos quid imperio, quid patriae time- » tis? Si, quod dii omen avertant! aut Parthi, aut » Galli huic urbi infesti minarentur, non nobis ma- » ternorum exemplorum indoles deesset. Ad civilia » bella absit ut opes conferamus, aut ad mutuas vobis » caedes auxilio simus. Nec bello Pompeiano ullas

» exactiones tulimus: non Marius nobis, non Cinna
» hoc oneris iniunxerunt; non denique Sylla, oppres-
» sor reipublicae, quam vos scilicet constituitis. »

XLVI. Haec dicente Hortensia, indignabantur Tresviri, si, quum viri tacerent, feminae eo proveherentur audaciae, ut palam in foro concionarentur, et rationem a se reposcerent, et viris operam sibi in bello navantibus, ipsae ne pecunias quidem contribuerent. Itaque summoveri eas per lictores iusserunt. Verum exortus clamor circumstantis multitudinis et cohibuit lictores, et Tresviros ipsos coëgit molliore responso populi indignationem deprecari, totamque rem in posterum diem reiicere.

XLVII. Nec tamen incepto absiiterunt, omni iampridem pudore per scelerum assuetudinem exuto: numerum tantum imminuerunt, et pro mille et quadringentis, quadringentas solas proscripserunt; simulque edictum est de viris, ut quicumque supra quadringenta millia possideret, civis, peregrinus, libertus, sacerdos, cuiuscumque gentis, nemine excepto, bona profiteretur, iisdem poenis, si quis contra faceret, praemiisque in indices pronuntiatis; atque ex facultatibus suis quinquagesimam Tribusviris partem foenori commodaret; ac praeterea unius anni reditus ad bellum conferret. Dio decimas ab omnibus locupletibus, et quidem proscriptis eorum in tabula nominibus, exactas esse scribit, atque ita ut decimae imperarentur verbo, re autem ipsa vix decimae possessoribus relinquerentur. Quum enim ipsi aestimare bona sua iuberentur, variis postea calumniis, quasi non bona fide professi, eo usque vexabantur, donec omnia amitterent. Postremo servos ad remum vel dare de suis. vel, si non idoneos haberent, emere coacti sunt. Senatoribus quoque curatio viarum ea

lege imposita, ut hoc etiam onus suis sumptibus sustinerent; adeo ut urbani omnes exuti facultatibus, soli militares viri immensum in modum opibus aucti fuerint.

XLVIII. Neque enim illis aut stipendia, aut imperatorum praemia sufficiebant, aut pro caedibus proscriptorum numeratae pecuniae, aut denique occisorum bona ipsis vilissimo pretio ad triumviralem hastam addicta. Quum enim intelligerent sibi obnoxios esse duces suos, qui raptam armis dominationem nullo modo poterant, nisi armorum ope, retinere, nullum aut insolentiae, aut aviditati ponebant modum, indignioraque ultro, quam quae iubebantur, in miseros cives exempla edebant. Interficiebant enim non proscriptos, et diripiebant eorum aedes, quibus nihil molestiae exhiberi voluerant Tresviri. Ab ipsis quoque proscriptorum petebant domos, aut agros, aut villas, aut censum universum; aut adoptari volebant a senibus orbis, quibus amplae possessiones essent. Postremo eo protervia et impudentia militaris processit, ut repertus fuerit, qui auderet ab ipso Caesare, Attiae matris, quae tum mortua et publico funere elata fuerat, bona poscere.

XLIX. Quae licentia quum iam iis quoque gravis esset, qui eam excitaverant et aluerant, negotium dederunt Tresviri uni e consulibus, ut in eos animadverteret, qui caedes et rapinas, ultra quam ipsis imperatum fuerat, exercuissent. At ille non ausus milites attingere, servos quosdam, qui militibus immixti pari cum iis cultu, multa peccaverant, comprehensos suspendi iussit. In illa colluvie rerum, virgo Vestalis

§. 47. Dio.
§. 48. Dio. — Appian.

quaedam sub noctem a coena rediens domum, quum quae esset ignoraretur, vim passa fuerat. Ex hac unius Vestalis iniuria quaesitus est sacerdotio ipsi honos ac praesidium, datumque Vestalibus, ut singulis lictoribus uterentur.

L. Inter tot atrocia, quum tot clarissimorum civium sanguine Caesaris manibus Tresviri litarent, divinos quoque in eum honores omnes variis decretis congesserunt: quae extorta per vim, et impia adulatione propudiosa, ne fastidio sint lectoribus, omittimus. Illud memoratu dignius est, eos kalendis ianuariis et in acta Caesaris iurasse ipsos, et alios iurare iussisse. Qui mos tum coeptus ad multas deinde aetates duravit, ut initio anni, in eorum omnium qui rerum potiti aliquando fuerant, nisi qui senatus decreto fuerant ob scelera notati, acta iuraretur. Ceterum Tresviri, firmandae potentiae causa, magistratus tum in plures annos, exemplo Caesaris, ordinaverunt, simul mercedem suis, et sibi in posterum munimen. Atque sic constitutis rebus, Caesar et Antonius ad bellum proficisci parabant.

LI. At Statius Murcus, Cassianae classi praefectus, circa Peloponnesum excubans, quum Aegyptiam classem ad Africae litora perisse naufragio audisset, eiusque cladis notas ad Laconiam usque fluctus pertulissent; ne cum tanta classe nihil ageret, traiecit Ionium pelagus, et insulam portui Brundisino oppositam, Laelii nuper et Libonis exemplo, cepit. Haec enim statio valde erat opportuna ad prohibendum, ne qui ex Italia milites, aut commeatus in Graeciam traiicerentur. Sed iam exercitus Triumvirorum, octo legiones, cum legatis C. Norbano ac Decidio Saxa,

§. 49. Dio.

transmisso Adriatico in Macedoniam praeverterat; Tribusviris hos praemittentibus, dum Cassium et Brutum Lycio Rhodiensique bello in longum tempus se putant implicuisse.

LII. Sed comperto rerum istarum exitu, Rhodiis Lyciisque collaudatis publico decreto, promissisque ad eorum reparandam fortunam pecuniis, et relicto ad praesidium urbis Lepido, Caesar et Antonius pecunias legionesque diviserunt (quia iam nihil Antonio satis videbatur, nec in pari iure portionem aequam obtinere Caesarem patiebatur), statimque profecti sunt paludati. Ceterum Antonius, qui Brundisium ierat, quum inde transmittere conaretur, a Murco impeditus et exclusus, cum rostratis, quas habebat oppido paucas, nihil ad summam profecit, quanquam catapultis et machinis, atque etiam turribus naves oneraret. Id unum egit, ut secundo vento partem copiarum subinde imponeret onerariis navibus, quae plerumque perveniebant, priusquam a Murco opprimerentur. Postea, quia parum ista proderant ad summam, C. Caesarem, qui circa Siciliam cum Sex. Pompeio navalibus viribus dimicabat, ad ferendam in commune opem excitavit. Sed huius quoque belli origo, Sextique fortuna, quae a ceteris rebus separari utilius fuit, deinceps exponi debent.

§. 51. Appian. — Dio.
§. 52. Flor. IV, 7. — Plut. in Anton. cap. 27. — Plin. XXXV, — Dio. — Appian.

VOLVMINIS DVODECIMI FINIS.

TABVLA

RERVM QVAE IN HOC DVODECIMO VOLVMINE CONTINENTVR.

516

Z

1.3.35